

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS

ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№2 (41)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№2 (41)
(научно-практический журнал)

THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№2 (41)
(science-practical journal)

Душанбе, 2024

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Саидмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқарорӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тижорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти ғумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тижорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродов Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodov L. H. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy and International Trading of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the department of customs activities of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, the Head of Department of the World economy and international business of the Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 338.2

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МОДЕЛИ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Содилов Рахмон Хамроевич

Аннотация. В данной статье рассмотрены следующие основные широко распространенные международные модели управления рисками: ISO 31000:2009, FERMA, COSO. Сравнительно анализируя данные международные модели риск-менеджмента, автор пришел к выводу, что для отечественных предприятий хлопкоочистительной промышленности самым приемлемым является модель COSO, так как способствует эффективному управлению всех возможных рисков. Автором выделены основные аспекты модели COSO. На основе широко признанных международных моделей автором разработана модель процесса риск-менеджмента на отечественных предприятиях хлопкоочистительной промышленности и кратко рассмотрены каждый этап этого процесса. Автором выделены некоторые методы, рекомендованные в модели FERMA, которые можно применять в ходе идентификации рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности. Автором предлагается варианты классификации рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности. Разработана форма для описания рисков на основе модели FERMA и карта рисков предприятия хлопкоочистительной промышленности, позволяющая наглядно представить распределение рисков по отношению к уровню терпимости. Подчеркивается, что применение международных моделей управления рисками, безусловно, способствует решению задачи предприятий хлопкоочистительной промышленности по формированию эффективной системы риск-менеджмента. Автором сформулированы предложения о возможности применения зарубежных подходов и мероприятия по управлению рисками на отечественных предприятиях хлопкоочистительной промышленности.

Ключевые слова: риски, международные модели риск-менеджмента, предприятия хлопкоочистительной промышленности, идентификация рисков, мониторинг рисков, оценка рисков, минимизация ущерба, классификация рисков, метода экспертной оценки, карта риска.

Для цитирования: Содилов, Р. Х. международные модели риск-менеджмента и возможности их применения на предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан / Р. Х. Содилов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2(41). – С. 5-15

АМСИЛАҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛИИ ИДОРАКУНИИ ХАВҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Содилов Рахмон Хамроевич

Аннотатсия. Дар ин мақола амсилаҳои асосии байналмиллалии васеъ паҳншудаи зерини идоракунии хавфҳо баррасӣ шудааст: ISO 31000:2009, FERMA, COSO. Дар асоси таҳлили қиёсии амсилаҳои байналмиллалии мазкурӣ идоракунии хавфҳо, муаллиф ба хулосае омадааст, ки барои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ ватанӣ амсилаи COSO аз ҳама қобили қабул аст, зеро он ба идоракунии самараноки тамоми хавфҳои имконпазир мусоидат мекунад. Муаллиф ҷиҳатҳои асосии модели COSO-ро ҷудо намудааст. Муаллиф дар асоси амсилаҳои байналмиллалии васеъ эътирофишуда амсилаи чараёни идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ ватанӣ таҳия намуда, ҳар як марҳилаи ин равандро мухтасар баррасӣ кардааст. Муаллиф баъзе усулҳои, ки дар амсилаи FERMA тавсия шудаанд, ҷудо кардааст, ки онҳоро дар чараёни ошкор намудани хавфҳо дар корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ истифода бурдан мумкин аст. Муаллиф вариантҳои таснифи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ пешниҳод кардааст. Шакли тавсифи хавфҳо дар асоси модели FERMA ва харитаи хавфҳо барои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ таҳия шудааст, ки имкон медиҳад тақсими хавфҳо дар робита бо сатҳи таҳаммулпазирӣ нишон дода шавад. Таъкид шудааст, ки истифодаи амсилаҳои байналмиллалии идоракунии хавфҳо, бешубҳа, дар ҳалли вазифаҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ дар ташики системаи самараноки идоракунии хавфҳо мусоидат мекунад.

Муаллиф оид ба имкони истифодаи равишҳои хориҷӣ ва чорабиниҳои идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноати пахтазоакунӣ ватанӣ пешниҳодҳо таҳия кардааст.

Калидвожаҳо: хавфҳо, амсилаҳои байналмиллалии идоракунии хавфҳо, корхонаҳои саноати пахтазоакунӣ, муайян кардани хавфҳо, мониторинги хавфҳо, баҳодихии хавфҳо, кам кардани зарар, таснифоти хавфҳо, усули баҳодихии экспертӣ, харитаи хавф.

INTERNATIONAL MODELS OF RISK MANAGEMENT AND POSSIBILITIES OF THEIR APPLICATION AT COTTON GINING INDUSTRY ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sodikov Rahmon Khamroevich

Annotation. This article discusses the following main widespread international risk management models: ISO 31000:2009, FERMA, COSO. Comparatively analyzing these international risk management models, the author came to the conclusion that for domestic enterprises in the cotton ginning industry, the COSO model is the most acceptable, as it contributes to the effective management of all possible risks. The author highlights the main aspects of the COSO model. Based on widely recognized international models, the author has developed a model of the risk management process at domestic enterprises in the cotton ginning industry and briefly examined each stage of this process. The author has highlighted some methods recommended in the FERMA model that can be used to identify risks in the cotton ginning industry. The author proposes options for classifying the risks of enterprises in the cotton ginning industry. A form has been developed for describing risks based on the FERMA model and a risk map for the cotton ginning industry, which allows one to visualize the distribution of risks in relation to the level of tolerance. It is emphasized that the use of international risk management models certainly contributes to solving the problem of enterprises in the cotton ginning industry in creating an effective risk management system. The author has formed proposals on the possibility of using foreign approaches and risk management measures at domestic enterprises in the cotton ginning industry.

Key words: risks, international risk management models, cotton ginning industry enterprises, risk identification, risk monitoring, risk assessment, damage minimization, risk classification, expert assessment methods, risk map.

Постановка проблемы. В настоящее время в условиях неопределенности и неустойчивости мирового хозяйства деятельность промышленных предприятий подвергается различными рисками. С целью обеспечения эффективной деятельности и уменьшении отрицательных результатов неблагоприятных ситуаций, промышленным предприятиям следует идентифицировать, анализировать, оценить потенциальных рисков, формировать и развивать систему управления рисками, т.е., риск-менеджмент. В условиях обострения конкурентной борьбы и перехода к цифровым технологиям у промышленных предприятий возникают новые риски, что вызывает необходимость уделения особого внимания культуре риск-менеджмента. Следовательно, управление рисками в нынешних условиях становится одним из первостепенных направлений деятельности современных промышленных предприятий, в том числе, предприятий хлопкоочистительной промышленности. Поэтому исследование и определение возможности применения международных моделей риск-менеджмента на предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан способствует формированию и развитию эффективной системы управления рисками.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и методологические вопросы формирования и развития моделей управления рисками на промышленных предприятиях нашли отражение в работах следующих зарубежных авторов: В. Антикарова, Л.А. Астаниной, Х. Ахъюджи, А.В. Бухвалова, М. Беттера, Р. Воккера, М. Воллса, Ф. Гловера, М.В. Грачевой, Д. Канеманна, Т. Коупленда, Ф. Кэрона, В.Н. Лившица, Дж. Линтнера, А.А. Лобанова, Г. Марковица, Н.Б. Мироносцекого, В.А. Москвина, Дж. Моссина, Д. Прелека, А. Ригемонти, А.Б. Секерина, С.А. Смоляка, А. Тверски, М. Фумэгэлли, В. Шарпа и др.

Для систематизации представления о рисках в 1995 году был опубликован первый национальный австралийско-новозеландский стандарт по риск-менеджменту AS/NZS 4360:1995. Основу данного стандарта составили научные труды Роберта Мориса, Расселла Галлахера, Дугласа Бароу, Джозефа Кеннет Эрроу и др.

Начиная с конца XX века исследование вопросов стандартизации в области управления рисками происходит на международном, национальном и даже отраслевом уровне. Свидетельством тому являются стандарт разработанный Комитетом спонсорских организаций комиссии Тредвея (COSO, США), стандарт Федерации

европейских ассоциаций риск-менеджеров (FERMA), стандарт по управлению рисками ISO 31000:2009, а также национальные стандарты принятые в государствах с англосаксонским правом (Япония, Новая Зеландия и Австралия, Канада, Великобритания и др.). Кроме того, уже разработано различных специфичных стандартов для использования в отдельных сферах деятельности, видах бизнеса или ситуациях, связанных с вопросами риск-менеджмента. Один из таких стандартов является Европейская директива Солвенс II, выработанная в 2010 году для страхового сектора.

Цель данной статьи - проанализировать международные модели риск-менеджмента и определить возможности их применения на предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан.

Изложение основного материала. Система риск-менеджмента - это один из важных элементов системы управления предприятием, которая направлена на идентификации, анализа, оценки и уменьшении уровня потенциальных рисков. Риск-менеджмент предназначена для минимизации воздействия возможных отрицательных влияния

риска, а также эффективное применение имеющихся потенциалов с максимальной пользы для функционирования предприятия.

В нынешних условиях в международной практике широко применяются три основные концептуальные модели риск-менеджмента:

- модель ISO 31000:2009 «Риск-менеджмент - Принципы и руководства по применению»;

- модель FERMA (стандарт, разработанный Федерацией европейских ассоциаций риск-менеджеров (Federation of European Risk Management Associations, FERMA);

- модель COSO, разработанный Комитетом организаций - спонсоров Тредуэйской комиссии для оценки внутреннего контроля [7, с.1166].

Эти перечисленные модели предусматривают некоторые взгляды «идеальной» системы риск-менеджмента, т.е. устанавливают определенные критерии для предприятия, которые применяют систему управления рисками. Одновременно с этим, данным моделям характерны определенные различные концепции «идеального» процесса управления рисками. Исходя из этого, коротко будем осуществить сравнительный анализ вышеперечисленных моделей риск-менеджмента (табл. 1).

Таблица 1. Сравнительный анализ основных международных моделей риск-менеджмента

Критерий анализа	Название модели		
	ISO 31000:2009	FERMA	COSO
Основная цель	Поддержка процесса развития стандартизации в рамках управления рисками	Получение предельной выгоды	Обеспечение равновесия между объемом получаемой выгоды и получаемых рисков
Подходы риск-менеджмента	На основе оценки рисков, которые входят в процесс риск-менеджмента	Управление на основе организация работ всех структур	Постоянный мониторинг и контроль управления рисками предприятия
Возможность автоматизации риск-менеджмента	Возможно	Возможно	Возможно
Применимость в корпоративной практике	Применим для разработки методических документов	Применим	Применим

Источник: составлено автором

Сравнительно анализируя основные международные модели риск-менеджмента, отраженные в таблице 1, можем прийти к выводу, что отечественным предприятиям хлопкоочистительной промышленности (ПХП) для решения задач по равновесному функционированию самым приемлемым является модель COSO, так как в международной практике многие промышленные предприятия в процессе управления рисками применяют именно данного международно-признанного модели. На наш взгляд, применение методов концепции COSO для управления рисками

ПХП способствует эффективному управлению всех возможных рисков.

Следует отметить, что основными аспектами модели COSO являются:

- определение степени риск-аппетита (то есть степень риска, которому готова принимать предприятия) в рамках принятой стратегией развития предприятия;

- совершенствование методов принятия решений по реагированию на наступающих рисков (выбирается наиболее оптимальный метод реагирования на риск - отказ или избежание от риска, минимизация риска, передача или принятие риска);

- уменьшение количества неожиданных, случайных событий и ущербов в процессе финансово-хозяйственной деятельности предприятия (проводится работа по идентификацию возможных событий и разработке мероприятий по уменьшению уровня рисков и связанных с ним издержек и ущербов);

- обнаружение и управление определенных специфических рисков предприятия (проводится работа по более рациональному реагированию на многочисленные риски).

- использование благоприятных возможностей (проводится работа по определению потенциальных возможностей и их эффективному применению) [9, с.144].

Интегрированная модель риск-менеджмента COSO гласит, что управления рисками предприятия - это процесс разработки и реализации мероприятий, в ходе которого напрямую участвуют Советом директоров предприятия, менеджеры и другие сотрудники разных уровней. Управление рисками как процесс начинается с формированием стратегии развития предприятия и включает все сферы и направления деятельности предприятия на различных уровнях. Основная цель данного процесса является определение потенциальных будущих событий, непосредственно воздействующие на деятельность предприятия, и управление связанными с этими событиями рисками. Риск-менеджмент также направлен на контроль риск-аппетита предприятия.

Необходимо отметить, что разработчиками модели COSO являются аудиторы компании Pricewaterhouse Coopers. Главное требование этой модели является повышение уровня объективности и достоверности отчетности предприятий. Публичные предприятия США обязаны выполнять данное требование [1, с.61].

Разработчиками модели FERMA были несколько узкоспециализированные компании

(большинство из Европы), которые занимались вопросами управления рисками, следовательно, большинство пользователей удобно воспринимают данную модель. В модели FERMA очень ясно и отчетливо предложен процесс постановки системы управления рисками и представлены много конкретных предложений и рекомендации.

Необходимо подчеркнуть, что многие аспекты модели FERMA заимствованы из стандарта Международной организации по стандартизации (ISO 31000:2009), что также содействовало более широкому распространению этой модели. Положения модели FERMA имеют рекомендательный характер. Исходя из этого, для облегчения понимания информации в данной статье мы за основу взяли модель FERMA, в которую были включены отдельные аспекты модели COSO.

На наш взгляд, условием благополучного применения в организации процесса управления рисками является восприятие сущности этого процесса его персоналом. В соответствии с международной практикой каждый сотрудник предприятия должен иметь определенные представления о рисках, характерных данному предприятию, и по мере возможности стремиться к минимизации этих рисков.

На наш взгляд, риск - это, как отрицательное, так и положительное влияние неопределенности на цели и задачи предприятия. Риск-менеджмент - это согласованные действия по управлению предприятием с учетом возможных рисков, т.е., это не просто управление рисками, а управление предприятием с учетом потенциальных рисков.

На основе широко признанных международных моделей нами разработана модель процесса риск-менеджмента на отечественных ПХП (рис.1)

Рис. 1. Модель процесса риск-менеджмента на ПХП на основе широко признанных международных подходов

Источник: составлено автором

Теперь коротко рассмотрим каждый этап процесса риск-менеджмента на ПХП, отраженные на рисунок 1.

Первый этап: определение целей предприятия. Определение целей предприятия считается ключевым элементом в системе управления рисками. Следовательно, если цели предприятия будут четко и ясно определены, тогда процесс управления рисками становится более эффективным, так как предприятия для достижения поставленных целей стремится минимизировать возможных рисков и уменьшит потенциальных убытков. На этом этапе также осуществляется первый «контакт» между системы менеджмента и функционирующей системы управления предприятием посредством получения информации из действующей системы менеджмента.

Основными целями деятельности ПХТ являются стратегические и операционные. Стратегические цели ПХП - это механизм ориентиров для разработки долгосрочных планов по развитию предприятия. В рамках стратегических целей определяются направления бизнес-стратегий финансовой деятельности, характерные черты

производства. Например, основой формирования стратегических целей по вопросам финансовой деятельности являются достижения максимизации рыночной стоимости предприятия.

Оперативные цели ПХП - это текущие цели, от 1 дня до 1 года, которые отражают краткосрочную деятельность предприятия и подлежат четкой оценке.

Второй этап: идентификация рисков. По существу идентификация рисков - это уточнение соответствия риска установленным критериям: вероятности, виду, степени, источнику опасностей и угроз, а также их результаты. Идентификация рисков - процесс выявления потенциальных рисков, которые способны потенциально повлиять на деятельность предприятия [5, с.68]. Основными субъектами, осуществляющие идентификацию рисков являются риск-менеджеры или менеджеры компании, а также эксперты по вопросам риск-менеджмента. Процесс идентификации рисков носит аддитивный характер, так как в ходе деятельности предприятия могут возникать новые риски.

На наш взгляд, в ходе идентификации рисков ПХП можно применять следующие методы, которые рекомендованы в модели FERMA:

- разработка анкет (вопросников). Экспертам, входящих в состав должностных лиц, предлагается из реестра рисков выбрать те риски, с которыми они соприкасаются, или предложить другие виды рисков, и оценить величину их влияния;

- изучение деятельности предприятия с определением «внутренних» и «внешних» факторов, влияющих на предприятия. Посредством этого метода можно составлять список рисков, который потом предлагается экспертам для исследования;

- анализ непредвиденных событий. Данный метод тоже может быть применен для составления реестра рисков, который затем предлагается для рассмотрения экспертам;

- метод «неожиданного» уточнения/выявления потенциальных рисков (метод «мозгового штурма»). С помощью данного метода также можно составлять перечень рисков, который потом предлагается для рассмотрения экспертам.

Следует отметить, что идентификацию рисков можно проводить в два этапа:

- подготовка реестра потенциальных рисков и получение оценки экспертов в отношении данных рисков;

- предложение экспертами своего варианта список рисков.

Преимущество метода экспертной оценки при идентификации рисков заключается в том, что повышается уровень уверенности в выявлении большого количества возможных рисков, характерных деятельностью данного предприятия [10, с.16].

На этапе идентификации рисков возможна проведение классификации рисков исходя из различных классификационных критериев. При этом, классификацию рисков необходимо проводить компактно и ясно, чтобы было понятно для участников процесса риск-менеджмента. Следовательно, ниже нами предлагается варианты классификации рисков ПХП, достаточно успешно сочетающий в себе обе указанные особенности.

1. В зависимости от факторов риска:

- *внутренние риски*, т.е. риски, возникающие под влиянием факторов, значительно управляемые предприятием. Список таких факторов уточняется в период описания рисков;

- *внешние риски*, т.е. риски, наступающие под воздействием факторов, которые в значительной степени не являются управляемые предприятием. К таким факторам относятся социальные, политические, экономические, технологические, правовые, природные и т.д.

Необходимо подчеркнуть, что предприятия способен управлять внутренних рисков и очень значительно снижать их уровень (в отдельных моментах до нуля). Что касается внешних рисков, то предприятия не может на них заметно воздействовать и снизить их уровень до нуля.

2. По отношению к бизнес-процессам управления предприятием:

Стратегические риски. К таким рискам можно отнести риски, как отрицательно так и положительно влияющие на процесс достижения стратегических целей предприятия. Основными видами стратегических рисков предприятия являются:

- риски улучшения положения конкурентов, что может привести к потери контрагентов, не получения или недополучения запланированных результатов в перспективе деятельности предприятия;

- риски изменения предпочтений контрагентов, партнеров, результатом которого может быть переход определенной части клиентов к конкурентам в будущем;

- риски секторальных изменений, в результате наступления которых предприятие в будущем может либо не успеть, либо не будет способен подстраиваться к ним;

- риски уменьшения объема капитала предприятия, что может привести к недостаточности капитала предприятия (собственного или заемного) в будущем;

- законодательные риски, в результате которых предприятия может либо проигрывать, либо выигрывать;

- экологический риск - это риск, связанный с изменениями в окружающей среде, которые возникают в результате чрезвычайных ситуаций природного, техногенного и антропогенного характера.

Операционные риски. К таким рискам относятся риски, способствующие невыполнению операционных задач некоторым структурам предприятия, причина которого является неэффективное использование имеющихся материальных и финансовых ресурсов. Основное отличие операционных рисков от других видов рисков заключается в том, что источник их лежит внутри самого предприятия и, следовательно, можно снизить уровень операционных рисков за счет предотвращения образующих их причин [2, с.10]. Другое отличие операционных рисков является отражение отраслевых специфик предприятия, поэтому выражение индивидуальные черты предприятия возможно именно в отношении этого вида рисков.

Третий этап: анализ и оценка рисков: На этом этапе осуществляется полное описание выявленных рисков. Описание риска - это определение всех важных

особенностей риска и включение их в ведомость риска, т.е., в форму учета. Ведомость риска содержать упорядоченную сведения о риске, в том числе о его выявлении, описании и оценки. Таким образом, описание рисков - это выявление событий, которые могут оказать определенное влияние на цели деятельности предприятия. Основная цель описания рисков является отражение рисков в конкретном формате с целью, чтобы в будущем осуществить

сравнительный анализ рисков и выделить самые наиболее значимые из них [6, с.618].

В качестве формата описания рисков ПХП можно использовать формат из модели FERMA, который в данной статье приспособлен с целью анализа внесенных изменений в международно-признанные модели риск-менеджмента, и более нормального понимания рисков (таблица 2).

Таблица 2. Описание рисков в карточке риска предприятия хлопкоочистительной промышленности

Показатель в описании рисков	Описание рисков
Отношение к классификационным критериям	- внешний или внутренний; - стратегический или операционный; - риск отклонения отдельных статей отчетности или отсутствие искажения.
Цели деятельности предприятия, связанные с рисками	- стратегические, - операционные, включая: объективность и достоверность отчетности, соблюдение законодательства
Подразделение (должностное лицо), сталкивающейся с рисками	Подразделение (должностное лицо) в соответствии с организационно-штатной структуре
Функции подразделения (должностного лица), подверженные рисками	Функции подразделения (должностного лица), которое сталкивается с риском, согласно положениям о подразделениях (должностным инструкциям или другим документам)
Заинтересованные лица	Конкретные должностные лица или их группа согласно организационно-штатной структуре и их ожидания
Факторы (причины) риска	Описание предпосылок для возникновения рисков
Оценка риска (вероятность наступления риска и объем возможного убытка)	Выработать вероятности (допустимые значения 1 (низкий уровень), 2 (средний уровень) и 3 (высокий уровень)) и степени убытка (допустимые значения 1 (низкий уровень), 2 (средний уровень) и 3 (высокий уровень))
Приемлемость риска	Приемлем (если не выше уровня терпимости) или не приемлем (если выше уровня терпимости)
Рекомендации по работе с рисками (уклонение, минимизации, передача, принятие)	Выбор одного из приемлемых вариантов
Порядок реализации рекомендаций по управлению рисками	Описание предлагаемых этапов действий
Дата составления (изменения) карточки	Дата составления или внесения изменений в формате ДД.ММ.ГГГГ.: сначала поставить число, затем месяц и после него поставить год. Пример: 03.05.2024

Источник: составлено автором

На третьем этапе дальше проводится измерение рисков. В международной практике измеряют риск как схема вероятности наступления отрицательного события и объем возможного убытка в диапазоне, как правило, от 0 до 1.

На наш взгляд, основными методами измерения рисков ПХП могут быть:

- количественные (чтобы оценить риски, необходимо применять числовые значения для уточнения вероятности наступления рисков и возможного убытка, которые получаются в результате применения математических методов и моделей);
- качественные (для оценки рисков применяются нечисловые значения, вероятности

наступления рисков и возможного убытка можно уточнить у экспертов);

- смешанные (для оценки рисков используются как числовые, так и нечисловые значения, чтобы определить вероятности наступления рисков и возможного ущерба).

Методы количественного анализа рисков являются более сложными и затратными, поскольку требуют наличие определенного объема статистических данных и применения специализированных программ. За время, затраченное для проведения количественной оценки риска, вполне возможно, что этот риск наступает, т.е. отрицательные результаты могут появиться до

момента осуществления количественной оценки данного риска [4, с.68].

В соответствии с данными исследования, которая была проведена группой компаний Marsh & McLennan (один из признанных международных компаний в области консалтинга по вопросам риск-менеджмента), в настоящее время в практике управления рисками в предприятиях и организациях, зарегистрированных в странах Содружества Независимых Государств, безусловно преимущество отдается качественной оценке рисков. По мнению исследователей, такая ситуация связано с тем, что предприятия очень мало применяют методы количественной оценки рисков [8, с.90]. На наш взгляд, другая причина этой ситуации заключается в том, что предприятия не постоянно имеет необходимый объем статистических данных, на основании которых можно получить количественные оценки с низким уровнем дисперсии.

Основная черта методов качественной оценки риском заключается в том, что важным условием получения приемлемых результатов посредством этих методов оценки является высокая квалификация экспертов, участвующих при экспертной оценке рисков. Для повышения уровня эффективности экспертной оценки рисков, на наш взгляд, необходимо в качестве экспертов привлекать опытных руководителей и сотрудников предприятия.

После завершения процесса измерения рисков, необходимо уточнить наиболее важные из них, по которым нужно провести определенные мероприятия по снижению их уровня.

Другим важным элементом модели процесса управления рисками ПХП является отчет о рисках. Различают внутренние и внешние отчеты риска. Целью внутренних отчетов о рисках является их применения на разных уровнях управления предприятием.

Внешние отчеты предназначены для пояснения годовой бухгалтерской финансовой отчетности, целью которого является ознакомления любого заинтересованного лица с системой риск-менеджмента предприятия.

Четвёртый этап: Выбор методов воздействия на риски. На этом этапе осуществляется выбор приемлемых методов воздействия на риски. При этом, учитывается важность рисков, их уровень и вероятность их наступления. Такое решение принимаются, прежде всего, риск-менеджерами и в случае их отсутствия менеджерами компании. Особенностью этого этапа заключается в том, что решения вопросов снижения уровня рисков и минимизации возможных убытков во многом зависит от правильного и разумного выбора методов воздействия на риски [9, с.355].

Пятый этап: реализация выбранных методов воздействия на риски. На этом этапе реализуются методы, которые были выбраны на четвертом этапе модели риск-менеджмента. К таким методам относятся:

1. Избежание или отказ от риска. Например, отказ от ненадёжных партнеров, контрагентов, клиентов, неквалифицированных специалистов, более рискованные проекты и т.д. По существу отказ от риска означает отказ от получения дохода или прибыли.

2. Сокращение риска. Практически основными направлениями реализации данного метода управления рисками являются:

- страхование риска (передача риска страховщику за определенную плату, т.е. за страховой взнос);

- диверсификация риска (уменьшение вероятности наступления рисков, путем их перераспределении, например, диверсификация производства, диверсификация инвестиции, диверсификация зон сбыта и т.д.);

- локализация риска (уменьшение объема ожидаемого убытка от наступления риска, например, посредством установления максимального лимита сумм задолженности по работе с каждым клиентом);

- компенсация риска (например, путем увеличения дополнительных возможностей организации при проведении рискового вида деятельности);

- перераспределение риска, т.е. передача его на аутсорсинг (другим предприятиям);

3. Принятие риска, т.е. риск остается у самого хозяйствующего субъекта (например, самострахование, т.е., формирование фонда риска).

На наш взгляд, процесс риск-менеджмента на ПХП должен состоят из 3 этапов:

1. Включение функций по управлению рисками в организационную структуру предприятия, т.е. уточняется структура и ответственные лица по риск-менеджменту.

2. Разработка стратегии по риск-менеджменту (определяются подходы к выявлению возможных рисков, их анализа и оценки, способы реагирования на риски и т.п.), т.е. описывается основные подходы по реализации каждого из этапов процесса управления рисками.

3. Описание функций по риск-менеджменту для конкретных ответственных должностных лиц за процессом управления рисками.

На наш взгляд, вопросы управления рисками должны отражаться в стратегии предприятия, в программах по обучению и повышению квалификации сотрудников, а также в положениях о подразделениях и в должностных инструкциях, чтобы процесс

управления рисками охватывал все стороны деятельности предприятия. При отсутствии таких элементов в стратегии предприятия есть вероятность неполучения ожидаемого эффекта и результата от реализации системы управления рисками.

Шестой этап - мониторинг и контроль рисков. Следует отметить, что мониторинг и контроль являются источником сведений для системы контроля за процессом управления рисками. Данные, полученные из системы мониторинга рисков, позволяют принять конкретные решения в системе внутреннего контроля. Основная требования к системе мониторинга и контроля рисков является обеспечения способности системы предупреждать возможные убытки наименьшими текущими затратами.

На основе анализа зарубежной литературы можно сделать вывод, что основными специфическими рисками ПХП в нынешних условиях связаны с рыночными ценами на хлопок-волокно, себестоимостью хлопка-сырца и т.д. Для снижения таких видов рисков рекомендуем по мере возможности диверсифицировать виды деятельности, повышать уровень эффективности производства посредством внедрения новых знаний и технологий, формирование фонда риска, сокращение издержек на всей технологической цепочке.

Следует подчеркнуть, что многие ПХП Республики Таджикистан в области управления рисками имеют общие проблемы, таких как:

- отсутствие общей системы управления рисками для решения задачи по обеспечению равновесного будущего развития деятельности предприятия;
- отсутствие инструментов и механизмов управления рисками, соответствующих «разумному» риск-менеджменту;
- отсутствие полной интеграции системы риск-менеджмента в структуру управления предприятия.

Следует отметить, что наличие этих проблем вызывает необходимость формирования эффективной системы управления рисками и интеграции их в структуру управления ПХП. На наш взгляд, применения международных моделей управления рисками, безусловно, способствует решению данной задачи.

Исследование международных моделей риск-менеджмента позволяет нам выделить некоторые подходы и мероприятия по управлению рисками, успешно применяемых в зарубежной практике, и предложить условия их применения на ПХП Республики Таджикистан (табл. 3).

Таблица 3. Возможности применения зарубежных подходов и мероприятия по управлению рисками на ПХП Республики Таджикистан

Подходы и мероприятия по управлению рисками	Преимущества зарубежных подходов и мероприятия	Возможности применения на ПХП
Разработка корпоративного документа по управлению рисками	Упорядочения процесса риск-менеджмента на уровне предприятия способствует анализу всех рисков, возникающих под влиянием факторами внутренней и внешней среды, которые могут оказывать воздействие на разных видов деятельности предприятия.	Разработка корпоративных нормативных документов не требует особых условий, однако в них должна учитываться специфика предприятия
Формирование подразделения по управлению рисками	Данная подразделения способствует комплексному упорядочению управление всеми рисками предприятия и на базе накопленного опыта разрабатывается комплекс мер по предотвращению рисков и минимизации возможных убытков.	Необходимость формирования такого подразделения возникает у средних и крупных предприятий. Для малых предприятий формирование такого подразделения не требуется, так как требует больших затрат.
Подход к управлению рисками «сверху-вниз»	Данный подход предполагает определение приемлемого уровня риска для предприятия, и если риски проекта его превышают, тогда принимается решение отказаться от проекта.	Применение такого подхода к управлению рисками требует разработки методики оценки допустимого для предприятия риска на основании комплексной оценки его финансового положения.

Источник: составлено автором

Следует отметить, что применение предложенных в таблице 3 подходов и мероприятия на ПХП Республики Таджикистан способствует предприятиям повышать уровень эффективности системы управления рисками и обеспечить их финансовой устойчивости и конкурентоспособности.

Заключение. Таким образом, на основании вышеизложенного сделаем следующие выводы.

1. Исследованы три самые распространенные международные модели риск-менеджмента, и в результате этого составлено сравнительная таблица этих моделей, который позволяет осуществить качественную оценку и выбрать основу для формирования системы управления рисками на ПХП.

2. Разработана модель процесса риск-менеджмента на ПХП на основе широко признанных международных моделей, способствующий формированию эффективной системы риск-менеджмента.

3. Разработана форма для описания рисков на основе модели FERMA и карта рисков ПХП, позволяющая наглядно представить распределение рисков по отношению к уровню терпимости.

4. Сформированы предложения о возможности применения зарубежных подходов и мероприятия по управлению рисками на ПХП Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агарков Г.А. Международные модели управления рисками: возможности применения и результаты / Г.А. Агарков, Д.А. Бессонов, Л.В. Юрьева, А.Р. Ханова // Международный бухгалтерский учет / Научно-практический и теоретический журнал. - М.: Издательский дом «Финансы и кредит». - 2016. Выпуск №13(403). - С. 52-68
2. Азарская М.А. Оценка рисков хозяйственной деятельности в ходе аудита / М.А. Азарская // Аудиторские ведомости. - 2015. - №9. - С. 3-14.
3. Аксёнова В.А. Управление рисками в управлении организацией / В.А. Аксёнова // Аллея науки. - 2018. - №4(20). - С. 354-358.
4. Глухова М.И. Управление рисками в инновационной деятельности / М.И. Глухова // Научные записки ОрелГИЭТ. - 2018. - №3(27). - С. 65-69.
5. Иванов О.Б. Роль внутреннего аудита в обеспечении эффективного функционирования системы управления рисками компании / О.Б. Иванов, Т.Б. Лавров // Аудиторские ведомости. - 2014. - №10. - С. 61-72
6. Копылова Т.В. Управление рисками в инновационном предпринимательстве / Т.В. Копылова, Т.М. Редькина, Т.С. Хныкина // Финансовая экономика. - 2019. - №3. - С. 616-620.
7. Палунин Д.Н. Аналитический обзор стандартов управления рисками / Д.Н. Палунин, А.А. Чурсин, А.В. Юдин // Экономика и предпринимательство. - 2019. - №1. - С. 1165-1171.
8. Подчуфаров А.Ю. Эволюция и актуальность управления рисками в российской экономике / А.Ю. Подчуфаров, С.Ю. Брундасова, О.И. Самоцкая // Электронные информационные системы. - 2015. - №2(5). - С. 85-92.
9. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски: Оценка, управление, портфель инвестиций: [Монография] / А. С. Шапкин. - М.: Дашков и К°. - 2003. - 543 с.
10. Шихвердиев А.П. Внутренний контроль и управление рисками в системе корпоративного управления / А.П. Шихвердиев // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. - 2012. - №2. - С. 13-18.

Сведения об авторе:

Содилов Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru. Телефон: (+992) 935180012.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Содилов Рахмон Хамроевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru. Телефон: (+992) 935180012.

Information about the author:

Sodikov Rahmon Khamroevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Financial Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nosir street, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Phone: (+992) 935180012.

УДК: 657.1

РАВИШҶОИ МЕТОДОЛОГИИ БУНЁДШАВИИ НИЗОМҶОИ МИЛЛИИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ

Каримов Баходур Ҳасанович

Аннотатсия. Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳое, ки ба низоми иқтисодии байналмилалӣ мепайванданд, зиёд шудааст. Чунин корхонаҳо ба хоҳири ҷалби сармояи хориҷӣ меҷаҳанд ба бозорҳои ҷаҳонии сармоя роҳ ёбанд ва ҳамчунин маҳсулоти худро ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба фурӯш бароранд. Дар ин маврид барои онҳо яке аз роҳҳои асосии расидан ба ҳадафҳои мазкур ин тартиб додани ҳисоботи молиявӣ бо таърифи ба муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ ва риояи дигар санадҳои меъёрии танзимкунандаи равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагории ҳисоботи молиявӣ мебошад. Тадриҷан наздик шудани қоидаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба амсилаи ҳамоҳангшудаи байналмилалӣ бояд афзоиши сармоягузориҳоро дар миқёси ҷаҳонӣ таъмин намуда, ба рушди умумии иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат кунад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таҳия ва истифодаи равишҳои методологии таъкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таҳқиқ мешаванд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавии иқтисодӣ, методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, тавозуни муҳосибӣ, таъкилотҳои байналмилалӣ муҳосибони касбӣ, принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ.

Барои иқтибос: Каримов Б.Ҳ. Равишҳои методологии бунёдишавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41) – С.15-21

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Каримов Баходур Ҳасанович

Аннотация. В последние годы в Республике Таджикистан увеличилось количество предприятий, вступающих в международную экономическую систему. Для привлечения иностранного капитала такие предприятия хотят выйти на глобальные рынки капитала и продавать свою продукцию на региональных и мировых рынках. При этом для них одним из основных способов достижения этих целей является подготовка финансовой отчетности на основе положений международных стандартов и соблюдения других нормативных актов, регулирующих процессы ведения бухгалтерского учета и подготовки финансовой отчетности. Постепенное приближение национальных правил бухгалтерского учета к гармонизированной международной модели должно обеспечить рост инвестиций в мировом масштабе и способствовать общему развитию мировой экономики. В данной статье рассматриваются вопросы разработки и использования методических подходов к организации и ведению бухгалтерского учета в национальных системах бухгалтерского учета.

Ключевые слова: экономическая глобализация, методология бухгалтерского учета, финансовая отчетность, бухгалтерский баланс, международные организации профессиональных бухгалтеров, принципы бухгалтерского учета, элементы метода бухгалтерского учета.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CREATING NATIONAL ACCOUNTING SYSTEMS

Karimov Bahodur Hasanovich

Annotation. In recent years, the number of enterprises entering the international economic system has increased in the Republic of Tajikistan. In order to attract foreign capital, such enterprises want to enter global capital markets and sell their products in regional and world markets. At the same time, one of the main ways for them to achieve these goals is the preparation of financial statements based on the provisions of international standards and compliance with other regulations governing the processes of accounting and preparation of financial statements. The gradual approximation of national accounting rules to the harmonized international model should ensure the growth of investment on a global scale and contribute to the overall development of the

world economy. This article discusses the development and use of methodological approaches to the organization and maintenance of accounting in national accounting systems.

Key words: economic globalization, accounting methodology, financial statements, balance sheet, international organizations of professional accountants, accounting principles, elements of the accounting method.

Гузориши масъала. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ масъалаҳои таҳия ва истифодаи асосҳои методологии ягонаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба хоҳири ташаккули ҳисоботи молиявии барои ҳамаи гурӯҳҳои истифодабарандагон манфиатдор фаҳмо ва муфид мубрам гардидаанд. Дар робита ба ин, баъзе муҳаққиқон дар бораи амсилаи нави баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ ташаккул ёфтааст, сухан меронанд. Ҷаҳонишавӣ сабаби асосии зарурати ҳамоҳангсозии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ гардид, ки ба туфайли он дарки яхелаи нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии ҳар як субъекти иқтисодӣ барои тамоми гурӯҳҳои истифодабарандагон дар миқёси ҷаҳонӣ, хусусан дар бозорҳои ҷаҳонии сармоя таъмин мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои таҳаввул ва рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватанӣ мебошад [2; 3; 4]. Вале интишороти марбут ба таҳқиқи равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар адабиёти ватанӣ вучуд надоранд. Масъалаҳои мазкур дар интишороти олимони хориҷӣ М.Д. Акатева [1], М.В. Корягин [5; 6], О.В. Рожнова [8] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши равишҳои методологии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва муайян кардани имконияти истифодаи онҳо дар раванди бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳанӯз дар аввали асри XX дар як қатор мамлакатҳои пешрафта, аз ҷумла дар ИМА ва Британияи Кабир дар натиҷаи равандҳои таҳаввул дар тамаркузи сармоя ва тичорат, инчунин афзоиши нуфузи бозорҳои сармоя дар тичорат, дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Корхонаҳои бузург, асосан ширкатҳои фаромиллӣ доираи таъминкунадагони сармояро густариш доданд, равандҳои байналмилалӣ фаъолияти корхонаҳои миллии ҳам дар самти ба бозорҳои дохилию берунӣ баровардани маҳсулоти худ ва ҳам дар самти манбаҳои ҷалби сармоя суръат гирифтанд. Ҳамзамон ҳамчун тақондиҳандаи равандҳои байналмилалӣ тичорат ва сармоя бозорҳои қоғазҳои киматнок рушд карданд, дар бозор субъектҳои махсус – ташкилотҳои молиявӣ пайдо шуданд, доираи сармоягузoron аз ҳисоби ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ба шахсони воқеии алоҳида (сармояи инфиродӣ) васеъ гардид. Акнун табилии тамоюлот дар маблағгузории тичорат, пеш аз ҳама тичорати калон ба таъминоти иттилоотии муҳити тичоратӣ, ки асоси онро низоми баҳисобгирии

муҳосибӣ ташкил медиҳад, таъсир расонида, ба зарурати дигаргуниҳо дар методологияи он оварда расонид. Дар ҷунин шароит, ки дар аксари мамлакатҳои пешрафта нақши асосиро дар маблағгузории тичорат бонкҳо иҷро мекарданд, доираи сармоягузoron, аз ҷумла қарздиҳандагон нисбатан маҳдуд буд ва ҳадафи аввалиндараҷаи онҳо гирифтани иттилоот оид ба вазъи молиявии қарзгир ва қобилияти имконпазири он барои иҷрои уҳдадориҳои қарзӣ ба ҳисоб мерафт. Муссалям аст, ки ҷунин иттилоотро танҳо тавозуни муҳосибӣ пешниҳод карда метавонад, ки аллакай дар он замон ҳамчун шакли ҳисоботи молиявии кушода (оммавӣ) муайян гардида буд.

Дар давраҳои аввали пайдошавии таваҷҷуҳ ба ҳисоботи молиявии кушода (оммавӣ) ягон ҳел асосҳои методологӣ барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ мавҷуд набуд. Бухрони иқтисодии солҳои 1930 камбудии зиёдеро дар пешбурди фаъолияти хоҷагидории корхонаҳо, равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла ҳолатҳои зиёди таҳрифи иттилоотро дар ҳисоботи молиявии корхонаҳо ошкор кард, ки ислоҳ кардани онҳо бе табиӣ ва тақмили методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ ғайримمкон буд. Акнун ҳамаи истифодабарандагони иттилооти ҳисоботи молиявии корхонаҳо зарурати ташаккул ва тақмили методологияи баҳисобгирии муҳосибиро дарк карданд. Ҳамин тариқ, маҳз бухрони ҷаҳонии солҳои 1930 барои ташаккули низоми байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи асосҳои методологии он замина гузоштааст.

Дар нимаи дууми асри XX мақоми афзалиятҳои вазифаи иттилоотии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ баланд шуд. Акнун дар таркиби низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ду унсурҳои алоҳидаи он – баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии ҷудо шуданд. Соҳаи фаъолияти баҳисобгирии молиявӣ пешбурди баҳисобгирии вазъи дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя, даромад ва хароҷот ва ҳадафи ниҳонии он – таҳияи ҳисоботи молиявӣ буд, ки вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ, тағйирёбииҳои вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъектҳои иқтисодиро нишон медиҳад ва иттилооти дахлдорро ба истифодабарандагон (асосан истифодабарандагони берунӣ) пешниҳод мекунад. Баҳисобгирии идоракунии ҳисоботро барои ҳадафҳои идоракунии дохилӣ ба роҳбарият ва менеҷменти корхона пешниҳод мекунад. Дар ин маврид мақоми баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ вобаста ба рушд ва таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои иқтисодӣ дар миқёси миллии ва байналмилалӣ нисбатан баланд гардид.

Ҷудошавии низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва муқаррар шудани истифодабарандагони берунии иттилооти ҷамъбасти баҳисобгирии

муҳосибӣ ҳамчун истифодабарандагони афзалиятдори иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ба зарурати боз ҳам рушд ва такмил додани методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ боис гардид. Маҳз ҳамин ҳолатҳо пайдо шудан ва афзалияти рушди стандартҳои миллий ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро асоснок мекунад. Ба тӯфайли чунин стандартҳо чиҳатҳои муҳими методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ташаккул ёфта ва ифшо гардиданд, ки барои тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва гурӯҳҳои гуногуни истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ мақбул ва даркшаванда мебошанд. Акнун дар методологияи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мақоми танзимкунии равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ баланд шуд ва ваколатҳои чунин танзимкунӣ, таҳияи санадҳои танзимкунандаи дахлдор ба уҳдаи Шурои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (ШСБҲМ) ва ташкилотҳои байналмилалӣ муҳосибони касбӣ вогузор гардид. Рушди мунтазами муносибатҳои иқтисодӣ тақмили методологияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ба шароити муосир мутабиқ намудани онро талаб мекунад.

Методология ин фаъолиятро мебошад, ки донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалиро бо роҳи муқаррар кардани робитаи мантиқии байни унсурҳои низом, арзёбии мувофиқати донишҳои илмӣ гунгардида ба масъалаҳои ҷорӣ фаъолияти амалӣ ба тартиб мебарорад. Барои эҳтиёҷоти амалии баҳисобгирии муҳосибӣ методология сатҳи муосирӣ рушди технологияи баҳисобгирии муҳосибиро бо роҳи ба як низоми ягона ворид намудани усулҳои амалӣ ва сохтори мантиқии фаъолияти амалӣ таъмин менамояд. Ба ин хотир дар доираи методология вазифаҳои мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ, принципҳо, усулҳо, тарзҳо ва қоидаҳои амал дар раванди фаъолияти субъекти иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои ҳалталаби амалӣ пайваستا аниқ ва пурра қарда мешаванд. Ҳамчунин дар доираи методологияи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ яке аз масъалаҳои муҳими амалӣ – таҳия ва пешбурди санадҳои танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳалли ҳудро меёбад. Яъне методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ зинаи пайваस्तкунандаи байни назария ва амалияи он мебошад.

Ҳанӯз масъалаи аз ҷониби кӣ муайян ва таҳия шудани чиҳатҳои методологияи раванди баҳисобгирии муҳосибӣ аниқ нашудааст. Масалан, дар ИМА ва баъзе дигар мамлакатҳои пешрафта масъалаҳои таҳияи методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ пурра дар доираи салоҳияти ташкилотҳои ҷамъиятии муҳосибони касбӣ қарор дорад. Дар аксари давлатҳо, хусусан давлатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъалаҳо ба салоҳияти мақомоти ваколатдори давлатӣ дохил мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби мақоми давлатии ваколатдор – Вазорати молияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон таҳия қарда мешаванд. Гарчанде дар мамлакат якҷанд иттиҳодияҳои ҷамъиятии муҳосибон (ва аудиторон) мавҷуд бошад ҳам, нақши назарраси онҳо дар раванди таҳияи чунин санадҳо ба назар намерасад. Фаъолияти ҳуди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ танҳо дар марҳилаҳои аввалии ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (солҳои 1999-2003) қанде қонёқунанда буд. Вале минбаъд он то имрӯз ягон санади муҳими меъёрии ҳуқуқӣ дар самти танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таҳия ва қабул накардааст, гарчанде дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 2002, № 428 «Оиди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ» (дар таҳрир бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июни соли 2004, № 251 ва аз 3 октябри соли 2006, № 465), ки ба ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва раванди гузариш ба СБҲМ оғоз бахшид, муқаррар қарда шудааст, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таҳия ва тасдиқи санадҳои меъёриро, ки аз талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ бармеоянд, таъмин кунад. Ҳамчунин мувофиқи қарори мазкур ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш дода шуда буд, ки дар муҳлатҳои муқарраршуда марҳила ба марҳила таҳия ва ҷорӣ намудани стандартҳои нави миллии баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ), нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва нишондодҳои методӣ барои онро таъмин кунад, онҳоро барои иҷро ба мақомоти дахлдор ва истифодабарандагон дастрас кунад ва назорати риояи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявиро таъмин кунад. Яъне Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдор масъули таҳияи асосҳои методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ дар мамлакат мебошад.

Азбаски рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар доираи муносибатҳои бозорӣ дар заминаи гуногуншаклии низомҳои миллий ва амсилаҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, равишҳои методологӣ, тарзҳо ва қоидаҳои методии инъикоси натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ифшои онҳо дар ҳисоботи молиявӣ сурат мегирад, асосҳои методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ, инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дахлдор аз ҷониби мақоми давлатии ваколатдор дар мамлакат бояд бо таъя ба чунин меотодологияи дар арсаи байналмилалӣ эътирофшуда таҳия қарда шаванд.

Ҳадафи методологияи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия намудани принципҳо, усулҳо (методҳо) ва тарзҳои инъикоси иттилоот дар бораи фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои аввали ба қайд гирифта шудааст, технологияҳо, тарзҳо ва қоидаҳои корқарди муҳосиби он ва дар ин асос таҳия ва ба истифодабарандагони манфиатдори дохилӣ ва берунӣ пешниҳод қардани ҳисобот мебошад. Ҳоло яке аз бахшҳои муҳимтарини қор дар доираи таҳияи асосҳои методологияи низоми

баҳисобгирии муҳосибӣ ин коркарди методикаи оморасозии ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки дар ин самт ШСБҲМ корбарӣ мекунад. Азбаски ба туфайли васеъшавии доираҳои фаъолият ва таҳкими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар фаъолияти хоҷагидории корхонаҳои муосир зухурот ва падидаҳои нав рух медиҳанд ва онҳо ба раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонанд, дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ низ тақмили методология, риояи принципҳо, истифодаи усулҳо, тарзҳо ва қоидаҳои муносиби коркард ва пешниҳоди иттилоот зарур аст. Иҷрои ин корҳоро дар доираи субъектҳои иқтисодӣ – роҳбарият ва хадамоти дахлдори муҳосибию молиявӣ, дар миқёси мамлакатҳои алоҳида – ташкилотҳои ҷамъиятии муҳосибон ё мақомоти ваколатдори давлатӣ, дар миқёси байналмилалӣ – ШСБҲМ, ФБМ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятии муҳосибони касбӣ анҷом медиҳанд. Методология соҳаи фаъолияти баҳисобгирии муҳосибиро бо илм алоқаманд намуда, тамоми ҷанбаҳои фаъолияти муҳосибиро бо коркардҳои назариявӣ ва дастурамалҳо, қоидаҳо, стандартҳо, низоминомаҳо ва тавсияҳои илмию методӣ таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, методологияи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бо танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ алоқамандии зич дошта, он имрӯз, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе даҳолати мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои танзимкунанда рушд намекунад.

Таҳаввул ва рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибиро метавон бо таҳқиқи марҳилаҳои рушди ҳисоботи молиявӣ арзёбӣ кард. Ба ақидаи М.В. Корягин, рушди ҳисоботи молиявӣ ҳамчунин «хусусиятҳои ташаккули бозорҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонии молӣ ва молиявиро нишон медиҳад, низоми иқтисодии дар сатҳи давлатҳои алоҳида ё дигар воҳидҳои ҳудудӣ ташаккулёфтаҳо инъикос мекунад» [6, с. 53]. Аз ин ҷост, ки ҳам намоёндагони сохторҳои ҳукуматӣ, муҳосибони аҳли амал ва ҳам намоёндагони доираҳои илмӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ба вазъи муосири низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, методология ва ошкоркунии тамоюлоти рушди он, ташаккул ва асосноккунии самтҳои мукамалсозии методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ диққати зиёд медиҳанд.

Пофессори рус О.В. Рожнова дар асоси таҳқиқи тамоюлот ва самтҳои рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, вобаста ба мушкилоти ҳалталаби баландбардории самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ чунин се мушкилоти асосии ҳисоботи молиявиро ҷудо мекунад [8, с. 3]: паст шудани эътимоди истифодабарандагони ҳисобот; нокифоя будани маълумоти ҳисоботӣ барои ояндабинии саҳеҳ; ғайриимкон будани инъикоси вазъи воқеии корхона ва натиҷаҳои фаъолияти он бо усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. Ҳамзамон муҳаққиқ доираи масъалаҳоеро муайян кардааст, ки мушкилоти мазкур боиси ба миён омадани онҳо шудаанд: зарурати ба даст овардан (барқарор кардан)-и эътимоди истифодабарандагон; пурзӯр намудани вазифаи ояндабинии ҳисобот;

тақмили усулҳо ва қоидаҳо, афзалият доштани принципҳо, эҷоди усулҳо ва қоидаҳои нав, ки барои ба воқеият наздик кардани ҳисобот имкон медиҳанд.

Таҳлили умумии тамоюлоти рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, омӯзиши сабабҳои пайдошавии мушкилоти асосии ҳисоботи молиявӣ ва мисолҳои зоҳиршавии онҳо дар амалияи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, ки маҷмуи тадбирҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ методологӣ барои ҳалли масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таҳия карда шавад.

Таҳқиқи адабиёт ва таҳлили амалияи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ нишон медиҳад, ки рушди методологияи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар таҳти таъсири назарраси талабот ва дархостҳои иттилоотии гурӯҳҳои асосии истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ сурат мегирад. Дар ҳар як мамлакат ё гурӯҳи мамлакатҳои аз ҷиҳати муносибатҳои иқтисодӣ бо ҳам наздик бинобар мавҷуд будани хусусиятҳои таърихӣ муҳити баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити муайяни фаъолияти иқтисодӣ методологияи барои он (онҳо) анъанавии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ ташаккул ёфтааст.

Барои гирифтани иттилооти воқеӣ ва саҳеҳ оид ба фаъолияти субъектҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва умуман иқтисодиёти миллии мавҷудияти принципҳои ягонаи методологияи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ зарур аст, ки онҳоро бояд ҳам субъектҳои иқтисодӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии худ риоя кунанд. Барои риояи дурусти ин принципҳо методи баҳисобгирии муҳосибӣ ва унсурҳои мувофиқи он бояд ба кор бурда шаванд.

Мафҳуми «принсип» дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ барои ифода намудани қоидаҳои умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад. Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як мамлакат вобаста аз талаботи принципҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби ШСБҲМ тасдиқ шудаанд, ҳамчунин бо баҳисобгирии хусусиятҳои рушди иқтисодиёт ва анъанаҳои миллии хоҷагидорӣ таҳия карда мешаванд.

Мувофиқи моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» чунин ду принциби асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ муайян карда шудааст: муттасил ҳисоб кардан ва ба ҳисоб гирифтани. Лекин, агар аз ҷиҳати семантика ин ду принциби номбаркардашударо таҳлил кунем, онҳо ягон маънӣ надоранд. Чунин принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ягон адабиёти дахлдор низ нишон дода нашудаанд. Ба андешаи мо, таҳиякунандагони қонун шояд принципҳои «беистии фаъолият» ва «ҳисобузамкунӣ»-ро дар назар дошта бошанд, зеро ин ду принцип, яъне беистии фаъолият ва ҳисобузамкунӣ дар аксари адабиёти появии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун принципҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ номбар карда шудаанд [7; 9].

Таҳқиқи принципҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ, ки дар адабиёт оварда шудаанд ва дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибии мамлакатҳои гуногун ба кор

бурда мешаванд (зиёда аз 100 адад), имкон медиҳад, ки принципҳои муҳимтарини баҳисобгирии муҳосибиро чудо карда, онҳоро тафсир кунем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тафсири онҳо

Принципи баҳисобгирӣ	Тафсири принципи баҳисобгирӣ
Беистии фаъолияти субъекти иқтисодӣ	Субъекти иқтисодӣ дар оянда фаъолият хоҳад кард ва нияти барҳамдиҳӣ ё коҳиши ҳаҷмҳои фаъолияти худро надорад. Агар чунин ният ё зарурат мавҷуд бошад, пас ҳисоботи молиявӣ бояд бо таъя ба ягон асоси дигар тартиб дода шавад ва он асоси қабулгардида бояд дар ҳисобот ифшо карда шавад.
Ҳисобузамкунӣ	Натиҷаҳои амалиёт ва дигар рӯйдодҳои хоҷагидорӣ бо далели рӯхдиҳиашон эътироф карда мешаванд (на дар мавриде ки воситаҳои пулӣ ё муродифҳои онҳо гирифта ва ё пардохт шудаанд). Онҳо дар баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ҳамон даврае инъикос карда мешаванд, ки дар он ба амал омадаанд.
Дурандешӣ (эҳтиёткорӣ, ҷаҳонпарастӣ)	Ҳангоми тартибдиҳии ҳисобот бояд номуайянии рӯйдодҳои оянда ба ҳисоб гирифта шавад. Масалан, эҳтимолияти пайдошавӣ ва иҷрои уҳдадорӣ, давомнокии муҳлати истифодабарии доронҳо, коҳишҳои арзиши доронҳо.
Бартарияти моҳият аз шакл	Амалиёти хоҷагидории корхона бояд дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мувофиқ бо моҳият ва воқеияти иқтисодии худ инъикос ва пешниҳод карда шавад, на ин ки фақат дар мувофиқӣ бо шакли ҳуқуқии худ.
Даркшаванда (фаҳмо) будани иттилоот	Фаҳмо будани иттилоот барои истифодабарандагон, ки донишҳои басандаи соҳаҳои фаъолияти иқтисодии баҳисобгирии муҳосибӣ ва хоҳиши бо шавқ рағбат омӯхтани ин иттилоотро доранд.
Қиёспазии иттилоот	Иттилооти дар ҳисоботи молиявӣ овардашуда бояд ҳам дар замон ва ҳам дар фазо бо иттилооти корхонаҳои дигар муқоисашаванда бошад.
Бамаврид будани иттилоот	Иттилоот бамаврид аст, агар он ба қарорҳои иқтисодии истифодабарандагон таъсир расонида, ба онҳо барои баҳо додани вазъи гузашта, ҳозира ва ояндаи рӯйдодҳо ёрдам расонад, ҳаҷми гузаштаре тасдиқ ва ё ислоҳ наояд.
Муҳимии иттилоот	Иттилооти дар ҳисоботи молиявӣ овардашуда муҳим аст, агар наовардан ё таҳрифи он метавонад ба қарорҳои иқтисодии истифодабарандагон таъсир расонад.
Саҳеҳии иттилоот	Иттилоот саҳеҳ аст, агар он ҳақиқатро ва тафсири ҳақиқатро на дошта бошад ва истифодабарандагон тавонанд, ки ба он ҳамчун ба ифодакунандаи воқеияти рӯйдодҳои дар ҳисобот инъикосгардида таъя кунанд.
Беғаразӣ	Иттилоот набояд ба қабули қарорҳо ба хоҳири ба даст овардани натиҷаи пешбинишуда таъсир расонад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

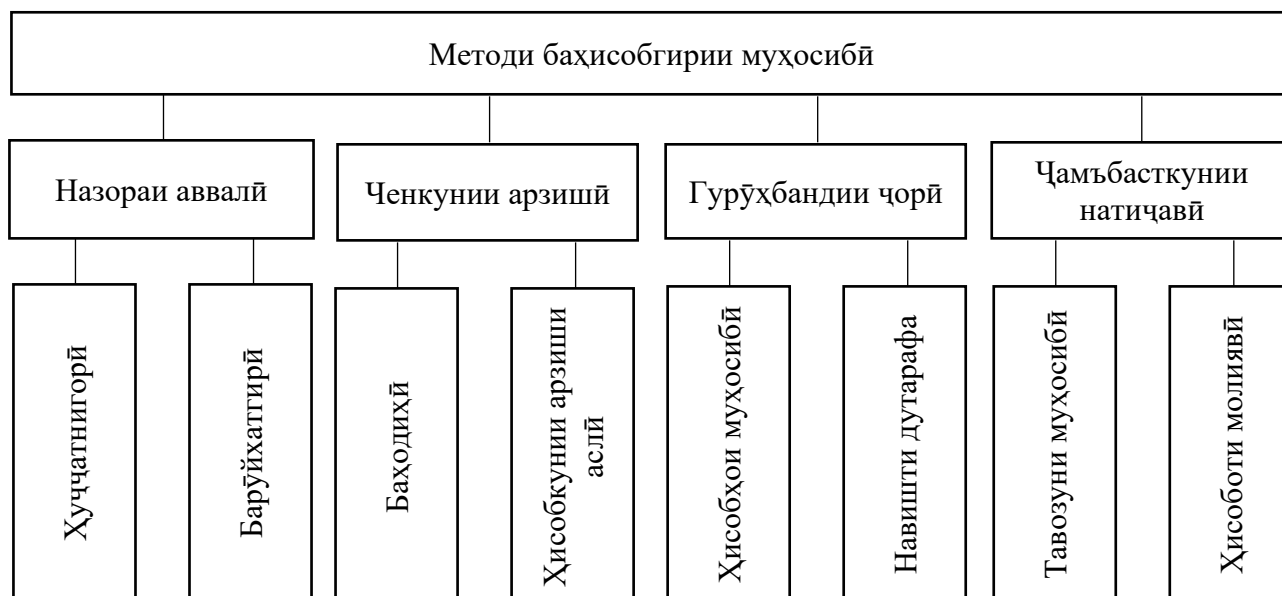
Омузиш нишон медиҳад, ки принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳанӯз дар мамлакатҳои муҳталиф ба низомии муайян дароварда нашудаанд. Истифодаи онҳо дар низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлили амиқи хусусиятҳои гуногуни баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро талаб мекунад.

Риояи принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, алоқамандии вазифавӣ байни объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тавасути методи баҳисобгирии муҳосибӣ ва унсурҳои он амалӣ карда мешавад. Методи баҳисобгирии муҳосибӣ – маҷмуи тарзҳо ва қоидаҳои мебошад, ки бо ёрии онҳо предмет (объект)-и баҳисобгирии муҳосибӣ, яъне унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ дарк карда мешаванд.

М.Д. Акатева унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибиро ба чор гурӯҳ чудо мекунад: 1) тарзҳо ва қоидаҳои назораи аввалии объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: ҳуҷҷатнигорӣ, барӯйхатгирӣ; 2) тарзҳо ва

қоидаҳои ченкунии арзишии объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: баҳодиҳӣ, ҳисобкунии арзиши асли; 3) тарзҳо ва қоидаҳои гурӯҳбандии ҷорӣ маълумот дар бораи объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: ҳисобҳои муҳосибӣ, навишти дутарафа; 4) тарзҳо ва қоидаҳои ҷамъбастикунии натиҷавии маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ: тавозуни муҳосибӣ, ҳисоботи муҳосибӣ [1, с. 49]. В.Т. Чая унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибиро ба се гурӯҳ чудо мекунад: 1) қоидаҳои назораи аввалӣ: ҳуҷҷатнигорӣ, барӯйхатгирӣ; 2) қоидаҳои ченкунии арзишӣ: баҳодиҳӣ, ҳисобкунии арзиши асли; 3) қоидаҳои ҷамъбастикунии иттилоот: ҳисобҳо, навишти дутарафа, ҳисоботи молиявӣ [10, с. 25].

Таърифи методи баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин таснифи унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибиро, ки дар адабиёт оварда шудаанд, ҷамъбаст намуда, алоқамандии методи баҳисобгирии муҳосибӣ ва унсурҳои онро тасвир мекунем (расми 1).

Расми 1. Алоқамандии методи баҳисобгирии муҳосибӣ ва унсурҳои он

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Номгӯии унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ дар натиҷаи рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ аллакай дар аввали солҳои 1900 муайян гардидааст. Ҳамаи онҳо дар атрофи навишти дутарафа дар ҳисобҳо ба вучуд омада, дар назария ва методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Вале дигаргунҳои дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ бо

сабаби рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар солҳои охир руҳдода водор мекунамд, ки шароити қорбурди онҳо дар низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бозбинӣ карда шавад.

Дар натиҷаи таҳлили унсурҳои методие, ки дар адабиёт оварда шудаанд, мо усулҳои баҳисобгирии муҳосибиро ҷудо намуда, онҳоро тафсир мекунем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тафсири онҳо

Усулӣ баҳисобгирӣ	Тафсири усули баҳисобгирӣ
Хуччатнигорӣ	Ҳама далелҳои хоҷагидорӣ бо хуччатҳои аввалии тасдиқкунанда хуччатнигорӣ карда мешаванд ва дар асоси ҳамин хуччатҳо баҳисобгирии муҳосибӣ бурда мешавад.
Барӯйхатгирӣ	Барӯйхатгирӣ имкон медиҳад, ки тавассути гузаронидани санҷиш мавҷудияти воқеии дороиҳо ва уҳдадорҳои молиявии қорхона дар санаи муайян бо роҳи ҳисоб қардан, ченкунӣ ва баҳодихӣ ошқор карда шавад.
Баҳодихӣ	Тарзи ченкунии арзишии объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба хоҳири гуруҳбандӣ ва чамъбасткунии иттилооти муҳосибӣ.
Ҳисобкунии арзиши аслӣ	Ҳисоб қардани чамъи хароҷоти истехсоли воҳиди маҳсулот (қор, хизматрасонӣ) ва ҳаҷми умумии истехсол.
Ҳисобҳои муҳосибӣ	Ҳисоб – воситаи асосии нигоҳдории иттилоот буда, барои ғункунии маблағҳои ифодакунандаи натиҷаҳои амалиёти хоҷагидорӣ ба қор бурда мешавад.
Навишти дутарафа	Бо як маблағ дар дебет ва қредити ҳисобҳои бо ҳам алоқаманд инъикос қардани тағйирёбии унсурҳои ҳисоботи молиявӣ (дороиҳо, уҳдадорҳои, қармоя, даромад, хароҷот)
Ҳисоботи молиявӣ	Марҳилаи ниҳойии раванди баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми яғонаи маълумот дар қораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулии субъекти иқтисодӣ буда, дар асоси иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ тартиб дода мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чунин номгӯии унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ дар натиҷаи рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ аллакай дар аввали солҳои 1900 муайян гардидааст. Ҳамаи онҳо

дар атрофи навишти дутарафа дар ҳисобҳо ба вучуд омада, дар назария ва методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Вале дигаргунҳои дар амалияи баҳисобгирии

муҳосибӣ бо сабаби рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар солҳои охир рухдода водор мекунад, ки шароити корбурди онҳо дар низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бозбинӣ карда шавад.

Таҳқиқи амиқи адабиёти дахлдор тасдиқ мекунад, ки унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ ботадрич дар натиҷаи пайдо шудани зарурати гирифтани иттилоот оид ба предмети умумии баҳисобгирии муҳосибӣ – сармоя, тавсеаи ҳуди мафҳуми сармоя, ба миён омадани намудҳо ва шаклҳои нави истифодабарии он ташаккул ёфтаанд. Баҳодихӣ, ҳисобҳо ва навишти дутарафа, бидуни истисно, аз зарурати баҳисобгирии сармояи ба

фаъолияти субъекти иқтисодӣ гузошташуда, табдили сармоя дар раванди гирдгариш ва натиҷаҳои истифодаи он дар фаъолияти хоҷагидорӣ ба вучуд омадаанд. Ин унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ дар ягонагӣ амал мекунад: яке бе дигаре баҳисобгирии сармояро таъмин карда наметавонад. Унсурҳои дигари методи баҳисобгирии муҳосибӣ (хуччатнигорӣ, барӯйхатгирӣ, ҳисобкунии арзиши асли, тавозуни муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ) рушди ин се унсур асосиро ифода мекунад ё дар натиҷаи таҳаввули қоидаҳои техникӣ ва воситаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён омадаанд.

АДАБИЁТ:

1. Акатьева М.Д. Метод бухгалтерского учета: авторский взгляд / М.Д. Акатьева // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 48 (246). – С. 43-49
2. Каримов Б.Х. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо / Б.Х. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168
3. Каримов Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 4. – С. 169-179
4. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ. Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2023. – 200 с., с. 51-54
5. Корягин М.В. Компоненты методологии бухгалтерского учета в странах мира / М.В. Корягин // Международный бухгалтерский учет. – 2014. - № 31 (325). – С. 38-48
6. Корягин М.В. Развитие бухгалтерской отчетности в условиях изменения запросов пользователей / М.В. Корягин // Международный бухгалтерский учет. – 2014. - № 38 (332). – С. 52-63
7. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник / М.И. Кутер. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 592 с.
8. Рожнова О.В. Актуальные проблемы финансовой отчетности / О.В. Рожнова // Международный бухгалтерский учет. - 2013. - № 15 (261). - С. 2–8
9. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М. Финансы и статистика, 2033. – 496 с.
10. Чая В.Т., Латыпова О.В. Бухгалтерский учет для экономических специальностей: учеб. пособие / В.Т. Чая, О.В. Латыпова. 2-е изд., стереотип. – М.: КноРус, 2011. – 224 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Каримов Баҳодур Ҳасанович – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: (+992) 907-90-82-10.

Сведения об авторе:

Каримов Баҳодур Ҳасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: (+992) 907-90-82-10.

Information about the author:

Karimov Bahodur Hasanovich – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Tel.: (+992) 907-90-82-10.

УДК: 336.6

УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАРОМАД ВА ХАРОҶОТИ АҲОЛӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНӢ

Урунбоев Абдумухтор

Урунбаева Нигина Абдумухторовна

Аннотатсия. Дар мақола муаммоҳои назариявии таҳлили функсияи истеомолӣ дар шароити иқтисодидиёти бозоргонӣ баррасӣ карда шудааст. Нуқтаи назари иқтисоддонҳо ба монанди Дж. Кейнс, С. Кузнес, Д. Дьюзенберг ва М. Фридман оиди аҳамияти функсияи истеомолӣ таҳқиқ карда шуда, муайян карда шудааст, ки дараҷаи истеомолӣ инсон нафақат аз даромади номиналии он, инчунин аз ҷое, ки дар ҷадвали даромад ишғол мекунад вобаста мебошад. Ғайр аз он дар мақола эътирофи вуҷуд доштани даромади муваққатӣ дар фарзияи даромади бефосилаи М. Фридман оварда шудааст.

Дар мақола инчунин намудҳои тамоилоти садамот аз даромад, яъне аксуламали ҳархелаи истеъмолкунанда нишон дода шудааст. Дар асоси маълумотҳои омӯрӣ маҷмӯи даромади ҳар нафар аҳоли ва сохтори хароҷоти истеъмолӣ хонаводаҳо таҳлил карда шудааст. Аз рӯи натиҷаҳои таҳлил тамоюли тағйир ёфтани сохтори хароҷоти истеомолӣ хонаводаҳо муайян карда шуда, роҳҳои тақмили он нишон дода шудааст. Ғайр аз он дар мақолаи илмӣ барои пурра инъикос намудани хароҷоти аҳоли якҷанд нишондиҳандаҳои иловагӣ ба монанди захираҳои дар ихтиёр доштаи хонаводаҳо, хароҷотҳо барои хариди мол ва хизматрасониҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: даромади аҳоли, пасандозҳо, хароҷоти аҳоли, функсияи истеомолӣ, бӯчаи хонавода, ҷадвали даромад, субъекти иқтисодӣ, даромади доимӣ, даромади муваққатӣ, тамоилоти садамот, сатҳи зиндагии аҳоли, хароҷотҳои пулии хонаводаҳо, хароҷоти истеомолӣ.

Барои иқтибос: Урунбоев, А. Усулҳо ва роҳҳои идоракунии даромад ва хароҷоти аҳоли дар иқтисодидиёти бозоргонӣ / А. Урунбоев, Н. А. Урунбаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 21-27.

МЕТОДЫ И СПОСОБЫ УПРАВЛЕНИЯ ДОХОДАМИ И РАСХОДАМИ НАСЕЛЕНИЯ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Урунбоев Абдумухтор

Урунбаева Нигина Абдумухторовна

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические проблемы анализа функции потребления в условиях рыночной экономики. Точка зрения таких экономистов, как Дж. Кейнс, Д. Дьюзенберг и М. Фридман изучил значение функции потребления и определил, что уровень потребления человека зависит не только от его номинального дохода, но и от места, которое он занимает в таблице доходов. Кроме того, в статье признается существование временного дохода в предложении М. Фридмана о постоянном доходе.

В статье также показаны виды тенденций, связанных с доходами, то есть реакции различных потребителей. На основе статистических данных был проанализирован общий доход каждого человека и структура потребительских расходов домохозяйств. По результатам анализа определена тенденция изменения структуры потребительских расходов домохозяйств и обозначены пути ее совершенствования. Кроме того, в научной статье для полного анализа расходов населения предложено несколько дополнительных показателей, таких как ресурсы домохозяйств, расходы на приобретение товаров и услуг.

Ключевые слова: доходы населения, сбережения, расходы населения, функция потребления, бюджет домохозяйств, таблица доходов, экономический субъект, постоянный доход, временный доход, тенденции к аварийности, уровень жизни населения, денежные расходы домохозяйств, потребительские расходы.

METHODS AND WAYS OF MANAGING INCOME AND EXPENSES OF THE POPULATION IN THE MARKET ECONOMY

Urunboev Abdumuhtor

Urunbaeva Nigina Abdumuhtorovna

Annotation. The article discusses theoretical problems of analyzing the consumption function in a market economy. The point of view of economists such as D. Keynes, D. Duesenberg and M. Friedman studied the meaning of the consumption function and determined that the level of human consumption depends not only on his nominal income, but also on the place he occupies in the income table. In addition, the article recognizes the existence of temporary income in D. Friedman's proposal for permanent income.

The article also shows the types of trends related to income, that is, the reactions of various consumers. Based on statistical data, the total income of each person and the structure of household consumer spending were analyzed. Based on the results of the analysis, a trend in changes in the structure of household consumer spending was determined and ways to improve it were identified. In addition, the scientific article proposes several additional indicators for a complete analysis of the population's expenses, such as household resources, expenses for the purchase of goods and services.

Key word: population income, savings, population expenses, consumption function, household budget, income table, economic entity, permanent income, temporary income, accident trends, standard of living of the population, household cash expenses, consumer expenses.

Гузориши масъала. Бояд қайд намуд, ки дар вақти таҳқиқи даромад ва хароҷоти аҳоли чунин марҳилаҳои раванди такрористеҳсолро аз ҳамдигар фарқ намудан ба мақсад мувофиқ аст, аз ҷумла ташаккули тақсимои аввала, азнавтасимкунӣ, ташаккули даромадҳои ниҳой, истифодаи онҳо барои маблағгузорию истеъмоли ва пасандоз. Агар марҳилаҳо дар сатҳи оилаҳои алоҳида ҳамчун унсурҳои ибтидоии истеъмоли ва молу мулкҳои аҳоли мавриди омӯзиш қарор гирад, он гоҳ ҳаҷм ва сохтори даромад ва хароҷотҳоро дар ҳар як марҳилаи тавассути паҳлӯҳои муҳталифи рафтори иқтисодии аҳоли тафсир кардан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар даромади ҳамаи гуруҳҳои аҳоли баробар ва мутаносибона баланд шавад, дар ин шароит инсон бехтар шудани мавқеи худро ҳис намекунад, аз ҳамин лиҳоз самараи намоишдиҳӣ ва майли истеъмоли доимӣ менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Суринов А.Е. қайд менамояд, ки «Даромади ҷомеа ин арзиш ва қисми ҷеншавандаи маҳсулоте мебошад, ки дар давраи муайяни вақт истеҳсол гардидааст» [13]. Бобомуродов Б.Э. таъкид менамояд, ки «Даромади хоҷагии хонаводаҳоро ҳамчун арзиши неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳое, ки аҳоли дар давраи муайяни вақт барои қонеъгардонии талаботи худ ва пасандоз (бе гирифтани пасандозҳои қаблан андӯхтшуда ва ҷалби маълагҳои қарзӣ) истифода мебарад» [1]. Саидов Р.Н. қайд мекунад, ки «Даромадҳои пулӣ дар зиндагии ҳар як шаҳрванд нақши муҳим дошта, сарчашмаи қонеъгардонии талаботи номаҳдуди онҳо доништа мешаванд» [10, с.111].

Мақсади мақола – ин омӯзиши масъалаҳои даромад ва хароҷоти аҳоли, нуқтаи назари як қатор иқтисоддонҳои ҷаҳон оиди истеъмоли зарурии шахс мебошад.

Мӯҳтавои асосии мақола. Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28.12.2023 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд карда шудааст, ки «дар ҳафт соли охир даромади пулии аҳоли 3,3 баробар афзоиш ёфта, аз 37,2 миллиард сомони соли 2017 ба 112,7 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расид. Музди меҳнат беш аз 2 баробар ва андозаи нафақаи ниҳой 1,9 баробар зиёд гардид» [7].

Барои ҳамин таҳқиқи даромад ва хароҷоти аҳоли дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ аҳамияти аввалиндарачаро дорад.

Даромади аҳоли қобилияти харидории молу хизматрасониҳоро тавсиф медиҳад, нишондиҳандаҳои хароҷот ва пасандозҳо бошанд, таносуби воқеии

истифодаи ин даромадҳоро нишон медиҳанд. Таҳлил ва омӯзиши онҳо барои тавсифи шароити зисти аҳоли аҳамияти калон дорад.

Субъектҳои иқтисодиёти бозоргонӣ даромади шахсии худро бо чунин тарз истифода мебаранд: қисми муайяни он барои истеъмол, қисми дигараш бошад барои пасандоз, ки шаклҳои пулӣ ва натуралӣ дошта метавонад. Ба пасандозҳои пулӣ афзоиши ҳаҷми пул дар дасти аҳоли, афзоиши гузоштани маблағ ба ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва қоғазҳои қимматнок (саҳмияҳо, облигатсияҳо, сертификатсияҳо ва ғ.) мансуб мебошанд.

Пасандозҳо дар шакли натуралӣ чун афзоиши арзиши сармояи асосӣ (манзил, нақлиёт ва ғ.), захираҳои моддӣ, ки ба аҳоли тааллуқ доранд, баён карда мешаванд.

Барои тавсифи вобастагии дараҷаи истеъмоли аз сатҳи даромад ва дараҷаи нарх зариби чандирӣ аз рӯи даромад ва нарх истифода бурда мешавад. Он ба чанд ҷиҳаз тағйирёбии (зиёдшавӣ ва камшавӣ) истеъмоли ин ё он неъматҳоро дар тағйирёбии андозаи даромад (ё ки дараҷаи нарх) нишон медиҳад. Бузургии зарибии чандирӣ аз вучуд доштани вобастагии бевоситаи байни параметрҳои таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад, бузургии манфӣ бошад – вобастагии ҷаппаи байни онҳоро нишон медиҳад.

Таҳқиқи функсияи истеъмоли дар иқтисоди бозоргонӣ аз ҷониби Ч.Кейнс оғоз шуда буд. Ӯ таъкид карда буд, ки истеъмол ин функсияи зиёдшаванда буда, аз ҳаҷми даромад, аз ҷумла аз афзоиши даромад вобастагӣ дорад.

Ҳамзамон, Ч.Кейнс қонуни асосии психологиро пешниҳод менамояд, ки мувофиқи он, одамон бо зиёд шудани даромади худ майли зиёд намудани хароҷоти истеъмолиро доранд, вале нисбатан камтар аз афзоиши худӣ даромад.

Ҳамин тавр, Ч.Кейнс онро асоснок менамояд, ки бо афзоиши даромад ҳиссаи истеъмоли (майли ба истеъмол) паст мешавад ва ҳиссаи пасандоз (майли ба пасандоз) зиёд мешавад.

Таҳлили функсияи истеъмоли аз ҷониби олимони дигар низ давом дода шудааст. Таҳқиқи аввалини функсияи истеъмоли бар омили буҷаи хонавода асос ёфтааст, ки нафақат гипотезаи Ч.Кейнсро дар бораи алоқаи бевоситаи байни истеъмол ва даромад, инчунин гипотезаи паст шудани майлро ба истеъмол дар шароити афзоиши даромад дар давраи муайян тасдиқ мекунад.

Аммо аҳамияти функсияи истеъмоли, ки аз ҷониби Ч.Кейнс пешниҳод карда шуда буд, аз ҷониби як қатор олимони ба шубҳа гузошта шуд. Маълумотҳои омории Штати Муттаҳиди Америка, ки аз ҷониби С.Кузнес дар давраи солҳои 1879-1928 ҷамъ карда шудаанд, нишон доданд, ки таносуби байни даромади аҳоли ва истеъмоли, ба он нигоҳ накарда, ки даромад бемайлони афзоиш ёфтааст, каму беш пойдор мондааст.

Кӯшиши бартараф намудани номутобикии байни омили бучаи хонавода, исботи фарзияи Ч.Кейнс оид ба пастишавии майли истеъмоли ва нишондиҳандаҳои дарозмӯҳлат, ки аз ҷониби С.Кузнес пешниҳод шуда буд, аз тарафи олими дигар-Д.Дюженберг давомдода шудааст. Бо ақидаи ӯ, дараҷаи истеъмоли инсон, нафақат аз даромади номиналии он, инчунин аз ҷое, ки дар ҷадвали даромад ишғол мекунад вобаста мебошад. Ҳар як шахс вақте, ки он ба моли босифат дучор мешавад, ки он ба фарди дигар тааллуқ дорад, дар он ҳавасмандии доимӣ пайдо мешавад, ки дараҷаи истеъмоли худро баланд бардорад. Ин ҳавасмандиро Д. Дюженберг самарани намоишдиҳӣ меномад. Сатҳи даромади шахс ҳар қадар паस्त бошад, ин самара ҳамон қадар шадидтар мешавад, чунки субъекти иқтисодӣ, ки даромади пастро доро мебошад, зуд-зуд бо молҳои сифатан баланд нисбат ба субъекте, ки дар ҷадвали даромадҳо мавқеи баландро дорад, афзалият зоҳир менамояд. Аз ҳамин сабаб майли шахс ба истеъмоли, нисбат ба шахсе, ки даромади он баландтар аст, зиёд мешавад. Бо афзоиши даромад майли шахсони гурӯҳи аввал ба истеъмоли пасти мегардад.

Бояд қайд намуд, ки агар даромади ҳамаи гурӯҳҳои аҳоли баробар ва мутаносибона баланд шавад, дар ин шароит инсон бехтар шудани мавқеи худро ҳис намекунад, аз ҳамин лиҳоз самарани намоишдиҳӣ ва майли истеъмоли доимӣ менамояд.

Саҳми арзандаро дар қарқарии ин самт М. Фридман гузоштааст, ки он фарзияи даромади доими (бефосиларо) пешниҳод намудааст. Ӯ истеъмоли зарурии шахсро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд, яъне аз он рафтори муқаррари шахсро инъикос менамояд (истеъмоли доимӣ, дигарӣ бошад - омилҳои қориро (истеъмоли гузарандаро). Истеъмоли доимӣ бо даромади доимӣ алоқаманд мебошад, вале истеъмоли доимӣ ба истеъмоли қорӣ мувофиқат намекунад. Сабаби асосии он дар ташаккули истеъмоли қорӣ мебошад, ки дар он омилҳои муваққатӣ иштирок мекунад, ки ба истеъмоли таъсир мерасонанд.

Дар асоси фарзияи даромади бефосилаи М. Фридман, мавқеи вучуд дорад, ки дар субъектҳои алоҳида хароҷотҳои истеъмоли худро, новобаста аз даромади қорӣ (чун дар қонуни Ч. Кейнс) аз даромади

доимӣ ташаккул медиҳад ва кӯшиш менамояд, ки дар давоми ҳаёти худ дараҷаи яхселаи истеъмолиро таъмин намояд.

Аз ин бар меояд, ки даромади доимӣ (бефосила) даромаде мебошад, ки истеъмолкунандгон дар давоми муддати дароз умедвор ҳастанд. Ин намуди даромад аз рӯи ҳамаи намудҳои даромадҳо, яъне дорои воситаҳо (сахмия, облигация, амволи ғайриманкул) ва сармои инсонӣ (саломатӣ, қобилият, дараҷаи таҳассусӣ ва ғ.) муайян карда шудааст. Дар баробари даромади бефосила, М.Фридман вучуд доштани даромади гузарандаро (муваққатиро) эътироф мекунад, яъне даромад, ба мисли беморӣ, бӯҳрон дар соҳае, ки қарқарон шугул доранд.

Даромади муваққатӣ – ин қисми даромади маҷмӯӣ мебошад, ки субъектҳои иқтисодӣ барои нигоҳ доштани он дар онда умедвор нестанд. Ин тамоюли тасодуфии даромад мебошад, ки онро садамот меноманд. Дар иқтисодиёт се намуди тамоилоти садамот аз даромад вучуд дорад, ки ба онҳо аксуламали харҳелаи истеъмолкунанд сабаб шуда метавонад: муваққатӣ (тасодуфӣ), бефосила ва интизорӣ дар оянда.

Садамоти муваққатӣ (тасодуфӣ) – ин садамоте мебошад, ки тағйирёбии даромади қорӣ давраи аввал ба хароҷот таъсир намерасонад, зеро қисми зиёди даромад барои пасандоз равона карда мешавад. Мисол, агар субъекти сарфакор бо лотерея маблағи қалонро бурд карда бошад, эҳтимол аст, ки ӯ ҳамаи онро яқбора хароҷот накарда ба даври дароз ҷудо менамояд.

Садамоти бефосила (перманентӣ) – садамотҳое ба ҳисоб мераванд, қидар онҳо даромадҳои давраи яқум ва дуҷум зиёд ё кам мешаванд. Дар ин шароит истеъмоли низ бо таносуби яхсела тағйир меёбад. Ба ин интиҳоб шудан ба вазифаи баланд мисол шуда метавонад.

Дар оянда интизор шудан – ин садамотҳое мебошанд, ки даромад дар давраи аввал тағйир намеёбад ва дар давраи дуҷум бошад, хароҷотҳои истеъмоли тағйир меёбанд. Масалан, агар субъект интизори мансаби баланди хизматӣ бошад, мумкин аст, ки эҳтимоли зиёдтар гирифтани воситаҳои пулӣ ҷой дошта бошад.

Дар вақти омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои муайян, аз ҷумла маҷмӯи даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна; истифодаи маҷмӯи даромади аҳоли; сохтори хароҷоти истеъмоли хонаводаҳо; истеъмоли хӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳоли; даромад ва хароҷоти пулии аҳолиро таҳия кардааст, ки мавриди истифода қарор мегирад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.-Маҷмӯи даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2000	2012	2017	2019	2020	2021
Ҳамагӣ, сомонӣ	16,90	258,81	374,12	475,72	518,19	794,2
аз он ҷумла						

даромади меҳнатӣ, сомонӣ	5,70	111,13	177,63	217,93	213,37	341,78
%	33,7	42,9	47,5	45,81	41,2	43,0
нафақа, ёрдампулӣ,	0,20	12,13	24,8	30,82	38,81	41,65
Давоми ҷадвали 1.						
стипендия, сомонӣ						
%	1,2	4,7	6,6	6,5	7,5	5,2
пардохтҳои ҷубронӣ, аз ҷумла қўмакҳои башардустона, сомонӣ	0,05	0,5	0,17	0,08	3,56	17,85
%	0,3	0,2	0,1	0,02	0,7	2,2
Даромад аз моликият, сомонӣ	0,01	0,19	0,38	0,75	23,25	17,16
%	0,1	0,07	0,1	0,16	4,4	2,2
Даромад аз фурӯш мулки ғайриманқул, сомонӣ	0,04	0,36	0,39	0,44	1,71	4,83
%	0,2	0,14	0,10	0,10	0,3	0,6
Даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ, сомонӣ	8,47	50,70	19,90	23,02	36,75	42,45
%	50,2	19,6	5,3	4,3	7,1	5,3
Дигар даромадҳои пулӣ (аз ҷумла даромад аз фаъолияти тиҷоратӣ ва мустақилонаи касбӣ), сомонӣ	2,43	83,80	150,77	202,68	203,68	328,43
%	14,3	32,4	40,3	42,61	39,3	41,4

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.114-122.

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2000 даромад ба ҳар нафар аҳолии Тоҷикистон 16,90 сомонино ташкил карда бошад, дар соли 2022 ин нишондиҳанда то 794,2 сомони расидааст, ки нисбат ба соли 2000 777,3 сомонӣ зиёд мебошад.

Нисбатан, вазни ҳоси баландро дар соли 2000 даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ ташкил карда бошад (50,2%), пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 то 5,3% кам шудааст, ки сабаби асосии он баланд шудани вазни ҳоси даромади меҳнатӣ, нафақа, ёрдампулӣ ва даромад аз фаъолияти тиҷоратӣ ва мустақилонаи касбӣ мебошад. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ сарчашмаи доимии ташаккулёбии даромадҳои аҳоли мебошанд. Вобаста ба ин, ҳиссаи даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар сохтори даромадҳои аҳоли аз мавқеи рушди

хоҷагии мазкур бояд зиёд карда шавад. Муҳаққиқи масоили вобаста ба даромадҳои аҳоли – Саидов Р.Н. дар яке аз мақолаҳои илмӣ худ қайд менамояд, ки рушди хоҷагии ёрирасони шахсӣ самти афзалиятҳои таъмини шугли назарраси аҳоли, ҳалли мушкилоти барзиётии қувваи корӣ нисбати ҷойҳои корӣ, пешрафти истеҳсолоти хоҷагии аҳоли, коҳишдиҳии сатҳи арзиши зиндагӣ ва дар ниҳоят, баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот баромад менамояд [11, с.124,126]. Агар даромад аз фаъолияти тиҷоратӣ ва мустақилонаи касбӣ (даромад аз соҳибкорӣ) дар соли 2000-ум 14,3% ҷамъи даромади аҳолиро ташкил карда бошад, пас дар соли 2022 вай то 41,4% афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 2.-Сохтори хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо, %

Номи хароҷотҳо	Солҳо						
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2022
Хароҷоти истеъмолий-ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100
аз ҷумла:							
1.Хароҷот барои хариди хӯрокворӣ	64,0	57,7	54,1	52,4	53,9	62,0	62,2
а) хароҷот барои хариди маҳсулоти истеъмолии хонавода	98,9	98,4	98,2	98,0	97,2	98,8	98,0
аз он							
барои хариди нон ва маҳсулоти нонӣ	35,4	33,8	29,2	29,1	29,5	31,1	28,5
картошка	4,1	3,6	5,0	3,97	3,4	3,3	2,7
сабзавот ва полизӣ	9,1	9,2	10,5	9,04	10,1	8,2	9,1
меваҷот ва буттамева	5,0	6,0	5,6	6,0	5,1	5,0	6,2
гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	15,1	16,5	15,9	17,2	17,2	21,2	21,7
моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ	0,2	0,25	0,3	0,4	0,4	0,9	0,7

шир ва маҳсулоти ширӣ	3,8	3,56	3,6	4,0	4,1	4,6	4,1
қанд ва маҳсулоти қаннодӣ	11,5	11,2	11,5	11,2	10,2	6,3	5,4
туҳм	1,41	2,7	2,7	2,9	2,9	3,5	3,5
равғани растанӣ	9,8	9,1	9,7	9,7	8,9	9,1	10,0
чой, қаҳва, нӯшокиҳои бепиртӣ	3,1	2,0	2,5	2,7	2,7	4,1	3,4
б) Харочоти таоми берун аз хона	1,1	1,6	1,7	2,0	2,8	1,1	2,2
2. Харочоти хариди нӯшокиҳои спиртдор	0,1	0,05	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2
3. Харочоти хариди молҳои ғайриозука	24,4	26,4	29,1	31,5	29,0	26,9	28,6
аз ҷумла барои хариди: либос, пойафзол, рӯйчой, газвор	29,6	37,3	36,1	33,62	33,7	30,5	36,2
масолеҳи бинокорӣ	18,5	13,1	15,7	16,44	14,2	3,2	5,0
сӯзишворӣ	3,9	5,52	4,9	3,82	4,5	15,1	11,0
мол ва асбобу анҷоми рӯзгор, мебел	13,4	12,6	12,4	12,52	12,3	3,3	8,1
доруворӣ	7,2	12,2	9,9	9,9	9,7	7,1	3,5
молҳои тиббӣ ва анҷоми гигиенаи шахсӣ	0,6	1,7	1,8	1,74	1,9	1,2	2,3
тамоқу							
ҷарчинворӣ ва дигар молҳо	0,7	0,5	0,4	0,44	0,4	0,1	0,3
4. Харочоти пардохти хизматрасонӣ	11,50	14,7	15,3	16,0	17,1	10,8	9,2
аз он ҷумла	8,2	13,4	8,5	7,8	6,8	7,4	4,1
хизмати маишӣ							
хизмати манзил-коммуналӣ	34,4	33,7	34,6	36,0	34,4	33,8	35,9
хизмати муассисаи маданӣ	0,2	0,3	0,2	0,7	0,2	0,03	0,1
хизмати алоқа	12,3	12,5	10,5	10,9	11,1	14,3	12,9
хизмати нақлиётӣ мусофирбар	34,7	28,3	27,2	26,8	26,8	6,9	12,7
хизмати системаи маориф	4,7	8,4	9,6	8,6	9,7	3,8	1,8
дигар хизматҳо	5,5	3,9	9,3	9,2	11,0	33,7	42,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.114-122.

Аз таҳлили ҷадвал маълум мегардад, ки қисми зиёди харочоти истеъмолиро хонаводаҳо барои хариди хӯрокворӣ сарф менамоянд. Ин нишондиҳанда дар давоми давраи таҳлиلى қариб ки тағйир наёфтааст. Бояд қайд намуд, ки хонаводаҳо зиёда аз 98,0 фоизи харочот барои хариди хӯроквориро барои хариди маҳсулоти истеъмоли сарф мекунамд. Дар соли 2022 харочоти хонаводаҳо барои хариди нон ва маҳсулоти нонӣ нисбат ба соли 2010 ба 6,9 фоиз кам шудааст. Сабаби асосии он зиёд шудани харочоти хонаводаҳо барои хариди хӯроквории ғизонокиаш баланд, аз ҷумла гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ба 6,6%, шир ва маҳсулотҳои ширӣ - ба 0,3%, туҳм - ба 2,1% зиёд шудааст.

Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаҳои номбаршуда харочоти аҳолиро пурра инъикос карда наметавонанд. Аз ҳамин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки дар вақти омӯзиши харочоти аҳоли нишондиҳандаҳои зерин низ илова карда шаванд:

- захираҳои дар ихтиёрдоштаи хонаводаҳо – ин маблағи пулӣ мебошад, ки хонаводаҳо барои таъмини харочотҳои худ ва ташкили пасандозҳо дар давраи таҳқиқ дар ихтиёр доранд, инчунин арзиши

даромадҳои натуралии маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти пешниҳод намудани имтиёзҳои натуралиро дар назар дорад;

- харочотҳои пулии аҳоли, харочотҳоро барои хариди мол ва пардохти хизматрасониҳо, пардохтҳои хатмӣ ва ҳархела (андозҳо ва бочҳо, пардохти суғурта, пардохтҳо ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва корпоративӣ, фоизи қарзҳо ва ғ.), пасандозҳо, хариди ашёи хориҷӣ дар бар мегирад. Пасандозҳо аз афзоиши (камшавии) амонатҳо дар суратҳисоби шаҳрвандон, харочотҳо барои хариди қоғазҳои қимматнок, амволи ғайриманқул, тағйирёбии маблағҳо дар суратҳисоби соҳибкорони фардӣ, қарздорӣ аз кредит мебошанд;

- харочотҳои пулии хонаводаҳо, маблағи ҳақиқии харочотро аз ҷониби аъзоҳои хонаводаҳо дар давраи таҳқиқот нишон медиҳанд.

- харочотҳои истеъмолии хонаводаҳо қисми харочотҳои пулӣ буда, барои хариди маҳсулотҳои истеъмоли ва хизматрасониҳо равона карда шудаанд. Харочотҳои истеъмоли аз харочотҳо барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ (дар бар гирифтани таом берун аз хона), нӯшокиҳои спиртдор, хариди молҳои

гайриозуқа ва пардохти хизматрасонӣ иборат таъмири асосии биноҳои зист ва ҷиридиҳанда, ки чун мебошанд. Ба таркиби онҳо хароҷотҳо барои хариди инвестиция ба сармояи асосӣ ҳисобида мешаванд, асари санъат, антиқафурӯшӣ ва маснуоти заргарӣ, дохил карда намешаванд. пардохти арзиши масолах, қорҳои сохтмонӣ ва

АДАБИЁТ:

- 1.Бобомуродов Б.Э. Захираҳои молиявии хонаводаҳо ҳамчун омилҳои рушди устувор. Монография / Б.Э. Бобомуродов. – Душанбе, 2022. – 167 саҳ.
- 2.Болотин Б. Разрыв в доходах населения: данные мировой статистики / Б. Болотин // Мировая экономика и международные отношения. – 2005, №7.
- 3.Васиев, Ф.М. Стратегия развития занятости населения Республики Таджикистан / Ф.М. Васиев. – Душанбе, 2010.
- 4.Генкин Б.М. Экономика и социология труда / Б.М. Генкин. – М: Норма; ИНФРА-М, 1998.
- 5.Кейнс Ч. Общая теория занятости, процента и денег / Ч. Кейнс. - Москва, 1978.
- 6.Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– 414 с.
- 7.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ, 28 декабри 2023 с.
- 8.Раҳматов Б.К. Масъалаҳои назариявии алоқамандии даромади аҳоли бо сатҳи зиндагӣ (дар мисоли маълумотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. н.и.и / Б.К. Раҳматов. - Душанбе, 2019. – 184 саҳ.
- 9.Рофе, А.И., Жуков А.Л. Теоретические основы экономики и социологии труда / А.И. Рофе, А.Л. Жуков. - Москва, 2019.
- 10.Саидов Р.Н. [Арзёбии даромадҳо ва хароҷотҳои пулии аҳолии камтаъмин ва бештартаъмин](#) / Р.Н.Саидов // [Паёми молия ва иқтисод](#). 2023. [№ 3 \(37\)](#). С.109-120.
- 11.Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Финансово-экономический вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета. – Душанбе, 2020. – № 4 (24). – С.122-129.
- 12.Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики / Г.Э. Слезингер. – М: ИНФРА-М, 2016.
- 13.Суринов А.Е. Статистика доходов населения / А.Е. Суринов. – М: ЗАО «Финстатинформ», 2001. – С.3.
- 14.Тоҷикистон: 32 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. – С. 189-197.
- 15.Трунин, С.Н. Экономика труда / С.Н. Трунин. – М: Экономика, 2009.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Урунбоев Абдумухтор - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори ДДМИТ. Суроға: 734067, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988217644

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди қорхонаҳо ва соҳибқорӣ ДДМИТ. Суроға: 734067, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 971236023. E-mail: urunbaevan@list.ru

Информация об авторах:

Урунбоев Абдумухтор - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистики ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 988217644

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 971236023. E-mail: urunbaevan@list.ru

Information about the authors:

Urunboev Abdumuhtor - candidate of economical sciences, associate professor of the department of economic analysis and statistics, TSFEU. Address: Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. Phone: 988217644

Urunbaeva Nigina Abdumuhtorovna - candidate of economical sciences, associate professor of the department of economics of enterprises and entrepreneurship, TSFEU. Address: Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. Phone: 971236023. E-mail: urunbaevan@list.ru

УДК: 657.1

ВАЗЪИ МУОСИРИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ**Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин**

Аннотатсия. РақамикуноӢ марҳилаи нави рушди ҷомеаи башарӣ буда, имрӯз ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ворид шудааст ва иқтисодиёт низ ҳамчун яке аз рӯкнҳои муносибатҳои башарӣ аз ин раванд дар канор намондааст. Компютерҳо ҳамчун воситаҳои ҳисоббарорӣ, инчунин дигар воситаҳои техникии иртиботӣ дар тамоми самтҳои фаъолияти инсон паҳн гардидаанд, ки ҳолати муосир ва пешрафти ҷомеаи башарино бе онҳо тасаввур кардан ғайриимкон аст. Онҳо ба инсон дар ҳалли масъалаҳои зиёди иқтисодиёти ҷамъиятӣ кӯмак расонида, ҳаёти онро ганин гардондаанд. РақамикуноӢ ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла баҳисобгирии идоракуноӢ дар субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир расонид. Дар мақола масъалаҳои ташкили баҳисобгирии идоракуноӢ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт баррасӣ мешаванд. Вазъи пешбурди баҳисобгирии идоракунонии рақамӣ дар корхонаҳои тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақамикунонии иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии идоракуноӢ, баҳисобгирии хароҷот, нармафзор, барномаҳои компютери муҳосибӣ.

Барои иқтибос: Сайфиддинзода С.С. Вазъи муосири ташкили баҳисобгирии идоракуноӢ дар шароити рақамикуноӢ / С.С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С.28-34

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ**Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин**

Аннотация. Цифровизация – новый этап развития человеческого общества, и сегодня она вошла во все сферы человеческой жизни, и экономика как одна из опор человеческих отношений не осталась в стороне от этого процесса. Компьютеры как вычислительные средства, а также другие технические средства связи широко распространены во всех сферах человеческой деятельности, без которых невозможно представить современное состояние и прогресс человеческого общества. Они помогли людям решить многие экономические, социальные и общественные вопросы и обогатили их жизнь. Цифровизация повлияла на организацию и ведение бухгалтерского учета, в том числе управленческого учета в хозяйствующих субъектах. В статье рассматриваются вопросы организации управленческого учета в условиях цифровизации экономики. Проанализировано и оценено состояние цифрового управленческого учета на коммерческих предприятиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: цифровизация экономики, цифровые технологии, информационные технологии, бухгалтерский учет, управленческий учет, учет затрат, программное обеспечение, бухгалтерские компьютерные программы.

THE CURRENT STATE OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION**Saifiddinzoda Samariddin Saifiddin**

Annotation. Digitalization is a new stage in the development of human society, and today it has entered all spheres of human life, and the economy as one of the pillars of human relations has not remained aloof from this process. Computers as computing tools, as well as other technical means of communication are widespread in all spheres of human activity, without which it is impossible to imagine the current state and progress of human society. They have helped people solve many economic, social and public issues and enriched their lives. Digitalization has affected the organization and maintenance of accounting, including management accounting in business entities. The article discusses the organization of management accounting in the context of digitalization of the economy. The state of digital management accounting in commercial enterprises of the Republic of Tajikistan is analyzed and assessed.

Key words: digitalization of the economy, digital technologies, information technologies, accounting, management accounting, cost accounting, software, accounting computer programs.

Гузориши масъала. Вобаста ба охир санадҳои меъёрии ҳукукии қабул гардидаанд, ки рақамикунонии иқтисодиёт ва ҷорӣ намудани барои вусъат ёфтани иқтисодиёти рақамӣ дар мамлакат технологияҳои иттилоотӣ дар мамлакат дар солҳои заминаҳои заруриро фароҳам оварданд. Вале, азбаски

ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракуни дар доираи салоҳияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ мебошад, заминаҳои ҳуқуқии мазкур наметавонанд ба рушди рақамикунонии баҳисобгирии идоракуни бевосита таъсир расонанд. Бинобар ин, рушди рақамикунони дар баҳисобгирии идоракуни аз дониш ва кордонии кормандони муҳосибот, ки бо баҳисобгирии идоракуни саруқор доранд, вобаста мебошад. Вале барои ҷорӣ намудани рақамикунони дар баҳисобгирии идоракуни пеш аз ҳама муносибати роҳбарият ва менеҷменти корхонаҳо ба баҳисобгирии идоракуни ва рақамикунонии он муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар адабиёти ватании солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ зиёд шудааст. Вале интишороти бевосита ба таҳқиқи вазъи татбиқи баҳисобгирии идоракуни дар шароити рақамикунони баҳшидашуда мавҷуд нестанд. Баъзе паҳлуҳои ин масъала дар мақолаҳои Б.Ҳ. Каримов [3], С.Ф. Низомов [5] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши вазъи муосири ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракуни дар субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз имконияти технологияҳои рақамӣ ва барномаҳои компютери муҳосибӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 оид ба муҳимии масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт таъкид кардаанд: «Бо дарназардошти равандҳои муосир, мо бояд қорро ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ вусъат бахшем» [6]. Инчунин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 декабри соли 2021 ба муҳимии рақамикунони дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ишорат карда, мақоми ваколатдори соҳа – Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро вазифадор намуданд, ки яқоя бо дигар сохторҳои дахлдор «ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, ба таври пурра татбиқ намудани барномаҳои муосири баҳисобгирии амалиёти молиявӣ ва васеъ ҷорӣ кардани рақамикунони дар соҳа ҷораҳои судманд андешад» [7].

Ҳамин тариқ, дар баробари сохторҳои ҳукумати инчунин соҳибкорон, роҳбарони корхонаҳои баҳши давлатӣ ва хусусӣ низ муваззаф гардиданд, ки ба рушди рақамикунони дар фаъолияти идоракунии

субъектҳои хоҷагидорӣ диққати муҳим дода, технологияҳои рақамии муосирро аз ҷумла дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ татбиқ кунанд. Дар ин маврид, баҳисобгирии идоракуни ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳам низоми идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо бояд аз мадди назари равандҳои рақамикунонии иқтисодиёт дур набошад. Вобаста ба ин, муҳаққиқи рус Т.Г. Шешукова дуруст қайд мекунад, ки «рақамикунони метавонад равандҳои баҳисобгирии идоракуниро ба таври назаррас беҳтар гардонад, онҳоро суръат бахшад ва тақмил диҳад, дар баробари ин хавфҳои нав ва таҳдидҳои эҳтимолиро ба вучуд орад» [9, с. 177].

Мусаллам аст, ки дар доираи баҳисобгирии идоракуни бештар ба ташкили баҳисобгирии хароҷот, интиҳоби усулҳои ҳисобкунии разиши аслии маҳсулот (ичрои қорҳо, хизматрасониҳо), ҳисобкуни ва идоракунии арзиши аслии диққат дода мешавад. Бинобар ин, вазъи рақамикунонии баҳисобгирии идоракуни пеш аз ҳама аз вазъи ташкили баҳисобгирии хароҷот, ҳисобкуни ва идоракунии арзиши аслии вобаста мебошад. Ба ин муносибат таҳқиқи тамоюлҳои муосири рушди технологияҳои рақамӣ дар баҳисобгирии идоракуни бе таҳқиқи муфассали вазъи ҳуди низоми баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳо ғайримкон аст.

Таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои баҳисобгирии хароҷот, ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот ва идоракунии муносиби он, муайян кардани сохтори муносиби моддаҳои ҳисобкунии арзиши аслии ба танзим дароварда нашудаанд, пояҳои меъёрию ҳуқуқии ташкил ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар мамлакат мавҷуд нестанд. Ба андешаи муҳаққиқ Б.Ҳ. Каримов, «ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар самти таҳия намудани дастурамал ва низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониҳо фаъолияти муносиб надоранд» [2, с. 176]. То чанде пеш дар мамлакат «Низомномаи калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот (қору хизматрасонӣ) дар корхонаҳо ва ташкilotҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 1999, № 210 қабул шуда буд, амал мекард, вале азбаски муҳтавои он ба шароити иқтисодиёти бозорӣ мувофиқ набуд, ҳангоми қорбурди он корхонаҳо бо мушкилоти зиёди ташкилию методӣ дучор мешуданд. Ҳамчунин муҳтавои санади мазкур бо дигар санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии ҳуқуқии дар солҳои охир қабулшуда мувофиқ набуд, ки мушкилоти дахлдорро дар корхонаҳо боз ҳам шадидтар мекард.

кунад. Вале бо гузашти зиёда аз ду даҳсола ин масъала аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли худро наёфт. Танҳо дар соли 2023 бо ба тасвиб расидани Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2023, № 505 «Қоидаҳои намунавии ҳисобкунии арзиши аслии мол (қор, хизматрасонӣ)» [4], ки бо ибтикори Ҳадамоти зиддинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шуд, ин

масъала шояд ба андозае ҳалли худро ёбад. Бо қарори мазкур тартиби намунавии ҳисоб кардани арзиши аслии мол (кор, хизматрасонӣ) барои субъектҳои хоҷагидорӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриқонуни танҳо тасдиқ ва қабул карда шуд.

Бояд қайд кард, ки дар санади мазкур умуман дар бораи баҳисобгирии идоракунии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот аз нигоҳи баҳисобгирии муҳосибӣ (баҳисобгирии идоракунии) сухан намеравад. Дар он ҳисобкунии хароҷоти истеҳсоли маҳсулот, ки ба арзиши аслии дохил карда мешавад, ҳамчун унсурӣ ғайриқонуни ташаккули нархи маҳсулот баррасӣ шуда, асосан ба хоҳири муайян кардани заминаи андозбандӣ ба ҷо оварда мешавад. Яъне санади қабулшуда метавонад танҳо ба хоҳири дуруст муайян кардани заминаи андозбандӣ бо андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ба кор бурда шавад.

Таҳқиқи амалияи пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар аксари онҳо ҳуди баҳисобгирии идоракунии дуруст ба роҳ монда нашудааст. Чуноне муҳаққиқ Д.А. Розиев қайд мекунад, ҳоло зарурати воқеъбинонаи баланд бардоштани нақши баҳисобгирии идоракунии дар низоми идоракунии корхонаҳо ба миён омадааст. Дуруст роҳандозӣ нашудани он дар корхонаҳо «асосан бар асари набудани методологияи ягонаи ташкил ва пешбурди он, таҳия нашудани дастурамалҳои методии соҳавӣ оид ба ташкили баҳисобгирии идоракунии маънидод мешавад» [8, с. 83]. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар шароити рақобати шадид корхонаҳоро зарур аст, ки барои ташкил ва роҳандозӣ намудани низоми муассири баҳисобгирии идоракунии ҳамаҷониба корбарӣ кунанд.

Ба андешаи У.Ф. Ғаниев «роҳбарияти аксари корхонаҳо то ҳол ба афзалиятҳои воқеие, ки аз истифодаи дурусти баҳисобгирии идоракунии ба даст моеояд, сарфаҳм намеравад» [1, с. 41]. Муҳаққиқ сабаби асосии чунин ҳолатро дар он мебинад, ки бо рушди ғайриқонуни тижоратии корхонаҳо роҳбарияти онҳо бештар ба дигар мушкилоти ба фикри худ аввалиндараҷа (хусусан дар соҳаи андозбандӣ) таваҷҷуҳ мекунад ва ба ташкили дурусти баҳисобгирии идоракунии аҳамият на медиҳанд.

Вале тавре амалияи ғайриқонуни иқтисодӣ нишон медиҳад, дар солҳои охир рақобат дар бозорҳои миллӣ ва ҷаҳонӣ пурзӯр шуда, ҳамзамон технологияҳои истеҳсоли низ рушд ёфта, зуд-зуд дигар мешаванд, муҳити берунии тижорат барои корхонаҳо тағйирёбанда буда, равандҳои идоракунии ғайриқонуни субъектҳои хоҷагидорӣ мураккаб мегарданд. Ҳамаи ин водор менамояд, ки дар баробари равандҳои идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ равандҳои баҳисобгирии идоракунии низ бозбинӣ карда шуда, дар онҳо усулҳо ва тарзҳои нави ба вазъи имрӯзаи рушди соҳибдорӣ ва истифодаи технологияҳои нави рақамӣ мувофиқ истифода шаванд.

Ҳадафи асосии баҳисобгирии идоракунии дар шароити рақамикунони иқтисодиёт ба истифодабарандагони манфиатдор – кормандони

тамоми зинаҳои идоракунии субъекти хоҷагидорӣ пешниҳод кардани иттилооти муфид барои қабули қарорҳои идоракунии самарабахш мебошад. Дар ҳамин ҳол, рақамикунони дар корхонаҳо раванди гирифтани иттилооти мазкурро суръатнок ва содатар мекунад. Ҳамин тариқ, «рақамикунони баҳисобгирии идоракунии метавонад самаранокии идоракунии ғайриқонуни тижоратии корхонаҳо дар муҳити мураккаби ноором бехтар гардонад. Ҳаҷми афзояндаи иттилоот ва аҳамияти тафсири дуруст ва саривақтии он ба фароҳам овардани шароит барои истифодаи технологияҳои рақамӣ бо мақсади ноил шудан ба фаҳмиши дақиқи равандҳои тижоратӣ ва тамоюлҳои бозор, инчунин қабули қарорҳои идоракунии саривақтии стратегӣ мусоидат мекунад» [10, с. 1165].

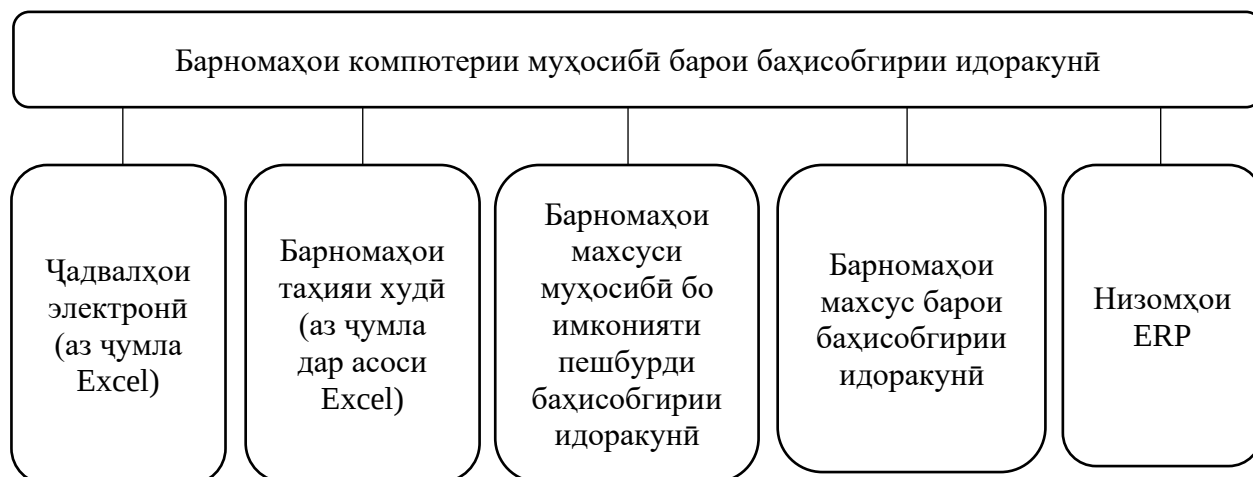
Омузиши мо нишон дод, ки дар аксари корхонаҳои таҳқиқшуда, ки дар соҳаи саноат ғайриқонуни мекунад, барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла баҳисобгирии идоракунии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот воситаҳо ва усулҳои анъанавии коркарди автоматонидашудаи иттилоот дар асоси барномаи маъмули компютерӣ – ҷадвали электронии Excel ба кор бурда мешаванд. Дар баъзе корхонаҳо, ҷун ЧСК «Азот» ва ҶСП «Комбинати металлургии тоҷик» барномаи компютери муҳосибии 1С: Бухгалтерия истифода мешавад, ки дар он иҷрои амалиёт дар доираи баҳисобгирии идоракунии низ имкон дорад.

Корхонаҳо дар шароити нави хоҷагидорӣ ба хоҳири нигоҳдорӣ ва рушди ғайриқонуни худ бояд стратегияи рақамикунони худро таҳия намуда, мақоми рақамикунони баҳисобгирии идоракунии дар он муқаррар кунанд. Маҳз кадом намудҳои технологияҳои рақамӣ (барномаҳои компютерӣ - нармафзор) барои пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар корхона истифода мешаванд, пеш аз ҳама аз соҳаи ғайриқонуни иқтисодии корхона вобаста аст. Рақамикунони баҳисобгирии идоракунии табдили саросарии амсилаи анҷомдиҳии амалиёт ва равандҳои тижоратиро дар корхона талаб менамояд, зеро барои ба таври муносиб ҷорӣ намудани технологияҳои рақамии муҳосибӣ на танҳо дастрас кардани нармафзор ва воситаҳои техникаи дахлдор, инчунин ташаккули низоми муассири менеҷмент ва гузариш ба тафаккури нави идоракунии мутобиқ ба иқтисодиёти рақамӣ зарур аст.

Барномаҳои компютери муҳосибӣ аз содатарин барномаҳои ройгон, ки танҳо як қисми ками қисми баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла ҳисоб кардани музди меҳнат, андозҳо, пур кардани эълонияҳои андозро амалӣ мекунад, то низомҳои мураккаби ERP (enterprise resource planning - банақшагирии захираҳои корхона), ки идоракунии захираҳоро барои корхонаҳои калон таъмин мекунад ва маълумотро дар бораи ҳамаи равандҳои тижоратии корхона - истеҳсол, харид, фурӯш, молия, кор бо кормандон дар бар мегирад, иборат мебошанд. Ҳамчунин барномаҳои бо истифодаи технологияҳои рақамии абри асосёфта низ маъмул мебошанд, ки ҳангоми истифодаи онҳо барномаи иҷрокунандаи амалиёти баҳисобгирии идоракунии на дар компютери муҳосибот ё дигар

воҳиди сохтори корхона, балки дар маркази шабакавии коркарди маълумот ҷойгир мебошад. Дар ин маврид мафҳуми «абр» барои ифода кардани компютери калони шабакавӣ (сервер) истифода мешавад. Нигоҳдорӣ ва коркарди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар компютери шабакаи интернет анҷом дода мешавад ва аз корхона доштани нармафзор ва воситаҳои техникии махсусро талаб намекунад.

Муассисони корхона ва роҳбарони он, инчунин роҳбарони воҳидҳои сохтори корхона ба саривақт ва дуруст гирифтани иттилооти васфкунандаи натиҷаҳои фаъолияти корхона ва воҳидҳои сохтори он манфиатдор мебошанд. Ҳоло барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии истифода аз технологияҳои рақамии муҳосибӣ якҷанд барномаҳои маълум мебошанд, ки онҳоро метавон ба панҷ гурӯҳ ҷудо кард (расми 1).

Расми 1. Гурӯҳбандии барномаҳои компютери муҳосибӣ барои баҳисобгирии идоракунии

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аксари корхонаҳо (асосан корхонаҳои хурд ва миёна) барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии ва умуман пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи идоракунии ҷадвали электронии маълуми Excel-ро, ки унсурҳои таркибии асосии низомии амалиёти Windows мебошад, истифода мекунанд. Ин роҳи содатарин ва ҳамзамон арзонтарини рақамикунони баҳисобгирии идоракунии мебошад. Зеро ҷадвали электронии Excel дастаи зиёди афзорҳо ва функсияҳо барои коркард ва таҳлили маълумот, иҷрои ҳаргуна ҳисобкуниҳо ва тартиб додани ҳисоботро дар бар мегирад.

Бартариҳои муҳимтарини барномаи Excel барои пешбурди баҳисобгирӣ ва оморасозии ҳисоботи идоракунии ин дастрасӣ, ҳароҷоти камтарин, набудани зарурат барои омӯзиши иловагии кормандон, мавҷудияти дастаи зарурии функсияҳо барои коркарди зудии маҷмуи маълумот ва муҳим аз ҳама – имконияти васеи ташаккули ҳисоботҳо, таҳияи намунаҳои гуногуни графикҳо ва диаграммаҳои таҳлилии мебошанд.

Бо афзоиши ҳаҷми фаъолият ва зиёд шудани теъдоди амалиёти молиявӣ хоҷагидории корхона акнун ҷадвали электронии Excel барои коркарди пурра ва зуд гирифтани иттилооти зарурӣ имкон намедихад. Бинобар ин, дар баъзе корхонаҳо барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии барномаҳои компютери худӣ дар асоси макросҳои Excel (макрос – барномаи хурд ё макрофармон дар дохили Excel) таҳия ва татбиқ карда мешаванд. Тартиби кор бо чунин барномаҳо бо тартиби кор бо худӣ барномаи Excel монанд буда, дар онҳо баъзе имконияти иловагии бо

хусусиятҳои фаъолияти ҳар як корхона алоқаманд дастрас карда мешаванд.

Дар корхонаҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон (асосан корхонаҳои соҳаҳои саноат ва савдо) истифодаи барномаҳои махсуси муҳосибӣ, ки ҳамзамон дорои имконияти пешбурди баҳисобгирии идоракунии мебошанд, маълум гардидааст. Аз ҷумла, дастаи барномавии 1С: Предприятие (Федератсияи Россия) ба таври васеъ истифода мешавад, ки дар он барномаи муҳосибии 1С: Бухгалтерия ҳамчун яке аз унсурҳои асосӣ буда, модули алоҳидаи он имконияти иҷрои вазифаҳои баҳисобгирӣ ва тартиб додани ҳисоботи идоракуниро пешниҳод мекунад.

Ширкатҳои ватанӣ, ки ин гуна дастаҳои барномавиро ба истифодабарандагон пешниҳод менамоянд (аз ҷумла ҚДММ «Технологияҳои инноватсионии Наср», ҚДММ «Як сония», БДО «Шанс»), мизочони худро бовар мекунонанд, ки маҳсулоти барномавии онҳо ба шароити воқеии пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ аст. Вале таҳқиқи нусхаҳои ба мо дастрасшудаи тариқаҳои тоҷикии барномаи 1С: Бухгалтерия собит кард, ки ягона дигаргунии ба тариқаи появии барнома илованамудаи таҳиягарони ватанӣ ин танҳо пойгоҳи иттилоотӣ мебошад. Вале, барои ба воқеияти хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат кардани барномаи мазкур, он бояд маҳз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шавад, дигар намудани танҳо пойгоҳи иттилоотӣ кифоя нест.

Таҳия ва пешбурди пойгоҳи иттилоотӣ – ин таҳия намудани барнома нест. Пойгоҳи иттилоотиро ҳар як истифодабаранда, ҳатто бе донишҳои асосҳои барномасозӣ худ метавонад таҳия кунад. Масалан,

таҳлили муҳтавои пойгоҳи иттилоотии барномаи 1С: Бухгалтерия, ки аз ҷониби БДО «Шанс» ба истифодабаранда пешниҳод гардидааст, нишон дод, ки таҳиякунанда ба он танҳо нақшаи ҳисобҳо, алгоритми баъзе боздошткунӣ аз музди меҳнати кормандон ва ҳисобкунӣ андозҳоро мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудаасту ҳалос. Алгоритми алоқамандии иттилоотии баҳисобгирии аввалӣ (ҳуҷҷатҳои аввалӣ) бо шаклҳои ҳисоботи низоӣ ба таври мукаммал татбиқ нашудааст. Ҳатто тартиб додани ведомости гардишӣ-бақиявии муқаррарӣ барои ҳамаи ҳисобҳо ғайримеҳмон аст. Пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар тартиб додани ҳисоботи идоракунии умуман дар барномаи пешниҳоднамудаи БДО «Шанс» татбиқ нашудааст. Дар он нақшаи ҳисобҳо барои баҳисобгирии идоракунии вучуд надорад, вале метавон барои пешбурди баҳисобгирии идоракунии аз нақшаи ҳисобҳои дар дохили худ барнома мавҷудбуда (нақшаи ҳисобҳои субъектҳои хоҷагидорӣ Федератсияи Россия) истифода бурд. Дар барномаи 1С: Бухгалтерия, ки ширкатҳои дигари ватанӣ пешниҳод мекунад, вазъ ҳамин гуна аст, дар онҳо татбиқи вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии барои корхонаҳои ватанӣ ғайримеҳмон аст. Бинобар ин, ба андешаи мо, роҳи ягонаи татбиқи баҳисобгирии идоракунии бо истифода аз барномаи 1С: Бухгалтерия, ин истифодаи барномаи аслии русӣ мебошад. Дар ин маврид корхонаи татбиқкунандаи барнома бояд дар ҳаёти кормандони худ мутахассисе дошта бошад, ки нозукиҳои баҳисобгирии идоракунии ва технологияҳои рақамиро донанд ва барномаро бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти худ дигаргун намуда, ҳамчунин дар он роҷияи талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷорӣ кунад. Бояд қайд кард, ки ширкати таҳиякунандаи 1С: Бухгалтерия (1С, Федератсияи Россия) ба истифодабаранда чунин имкониятро дар доираи шартномаи франшиза пешниҳод мекунад. Дар сурати дар ҳаёти кормандони корхона набудани мутахассиси донандаи баҳисобгирии идоракунии ва технологияҳои рақамӣ, он метавонад вазифаҳои татбиқи баҳисобгирии идоракунии рақамиро ба ширкати аутсорсингӣ супорад.

Ширкати 1С ва шарикони он дастаҳои барномаро бо зернизомҳо (модулҳо)-и баҳисобгирии идоракунии пешниҳод менамоянд. Конфигуратсияи 1С: Бухгалтерия 8 дорои зернизомҳои дохилии баҳисобгирии идоракунии барои «Роҳбар» мебошад. Зернизоми мазкур имконияти барномаро барои пешбурди баҳисобгирии идоракунии ва тартиб додани ҳисоботи идоракунии пешкаш менамояд ва метавонад хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирии идоракуниро дар корхонаи мушаххас ба инобат гирад. Дастаи барномавии мазкур то имрӯз ба истифодабарандаи ватанӣ дастрас нест (ба шароити хоҷагидорӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобик карда нашудааст). Вале дар бозор метавон барномаи аслии онро дастрас кард, ки бо истифода аз нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии ва дигар функсияҳои он

пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар муҳити рақамӣ имконпазир аст.

Ҳамин тариқ, бо истифода аз барномаи 1С: Бухгалтерия метавон пешбурди компютерии баҳисобгирии идоракуниро дар корхонаҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ кард. Мушкilotи ягонаи ин масъалаи таъмини кормандон ва мутахассисон аст. Масъалаҳои дигари ташкилӣ, методӣ, барномавию худӣ истеҳсолкунанда аллакай дар доираи барнома ҳал кардааст. Намоёндагони ширкати истеҳсолкунанда (1С) ва шарикони расмӣ он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд ҳамаи корҳо оид ба насбкунӣ, ҷӯрсозӣ ва истифодаи санҷиши барномаро анҷом диҳанд. Ҳамчунин онҳо метавонанд омӯзиши истифодабарандагонро ҷиҳати кор бо барнома ба роҳ монанд.

Барои бастанӣ шартномаи расмӣ бо ширкати 1С ва ҳамчун шарикони расмӣ он эътироф шудан (масалан, дар доираи шартномаи франшиза), зарур аст, ки ширкати довтолаб дар ҳаёти кормандони худ мутахассисони соҳаҳои гуногун – таҳиягарони таъминоти барномавию, муҳосибон, донандагони ҳуқуқ, андоз ва забонро дошта бошад. Дар чунин маврид намоёндагони ширкати 1С яққоя бо шарикони худ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд нармафзори ба истифодабарандаи ватанӣ нигаронидашуда ва ба талаботи қонунгузории хоҷагидорӣ мамлакат ҷавобгӯро таҳия намоёнд.

Мо раванди ҷорӣ намудани технологияҳои рақамии муҳосибиро бо истифодаи барномаи 1С: Бухгалтерия дар яке аз корхонаҳои саноатии мамлакат – ҚСҚ «Азот» таҳқиқ кардем. Дар муҳосиботи корхонаи мазкур барномаи 1С: Бухгалтерия Тоҷикистон 8.3 насб карда шудааст. Барнома асосан барои автоматкунонии баҳисобгирии муҳосиби молиявӣ ба кор бурда мешавад. Гарчанде дар тариқаи барои Ҷумҳурии Тоҷикистон коркардшудаи барнома яке аз унсурҳои асосӣ - нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии мавҷуд нест, вале бо истифода аз имконияти мавҷудаи барнома дар доираи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ метавон баъзе вазифаҳои баҳисобгирии идоракуниро иҷро кард, чун: ҳисобкунӣ арзиши аслии намудҳои алоҳидаи маҳсулот, тартиб додани ҳисобот оид ба ғайри зарар, ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ ва дигарҳо. Ҳамчунин дар барнома зернизомӣ «1С: Идоракунии корхонаи мо» («1С: Управление нашей фирмой») фаъол аст, вале интерфейси он ба забони русӣ буда, унсурҳои дигари барнома, чун нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии дар шакли аслии (мутобик ба шароити Федератсияи Россия) мебошанд. Бо вучуди ин, барнома имкон медиҳад, ки бо истифода аз воситаҳои пешниҳоднамудаи тариқаи аслии барнома, аз ҷумла нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии ва шаклҳои ҳисоботи идоракунии дар ҚСҚ «Азот» вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии ва оморасозии ҳисоботи идоракунии дар доираи барномаи 1С: Бухгалтерия амалӣ карда шаванд.

Дар зернизомӣ «1С: Идоракунии корхонаи мо» («1С: Управление нашей фирмой») ҳамаи воситаҳои зарурӣ барои пешбурди баҳисобгирии

идорақунӣ, назорат, таҳлил, банақшагирӣ ва ояндабинӣ мавҷуд мебошанд ва онҳоро метавон барои корхона мутобиқ кард. Бо ёрии барнома дар муҳосиботи ҶСК «Азот» метавон натиҷанокии фаъолияти хоҷагидориро баланд бардошт, афзори дар барномаи мавҷудбуда ба соҳибмӯлк ва роҳбарияти корхона номгӯӣ васеи имконияти воқеии идоракуниро пешкаш карда метавонад, аз ҷумла: баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳо; тартиб додани бучетҳо; банақшагирии хароҷоти мустақим ва ғайримустақим; арзёбии вазъи молиявии корхона, тартиб додани шаклҳои зиёди ҳисоботи идоракунии дохилӣ.

Дар бозори технологияҳои рақамӣ барномаҳое низ мавҷуд мебошанд, ки махсус барои пешбурди баҳисобгирӣ ва тартиб додани ҳисоботи идорақунӣ таҳия карда шудаанд. Аксари чунин технологияҳо, ки барои истифодабарандагони ватанӣ дастрас мебошанд, дар асоси дастаи барномавии 1С: Предприятие таҳия шудаанд, вале дар онҳо хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирии идорақунӣ барои корхонаҳои ватанӣ пешбинӣ нашудааст. Бинобар ин, ҳангоми корбурди чунин барномаҳо дар корхонаҳои ватанӣ барои татбиқи вазифаҳои баҳисобгирии идорақунӣ танҳо аз нақшаи ҳисобҳо ва шаклҳои ҳисоботи дар дохили худӣ барнома пешбинишуда метавон истифода бурд.

Яке аз воситаҳои муассири татбиқи баҳисобгирии идоракунии рақамӣ ин низомҳои ERP

мебошанд. Чунин технологияҳои ба истифодабарандаи ватанӣ дастрас низ бештар дар асоси 1С: Предприятие таҳия шудаанд, зеро барномаҳои дигари дар бозори ҷаҳонии технологияҳои рақамии баҳисобгирии идорақунӣ маъмул барои кормандони муҳосиботи корхонаҳои ватанӣ дастнорас мебошанд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса баровард, ки вазъи ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идорақунӣ дар шароити рақамикунӣ дар корхонаҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон қаноатбахш нест. Сабаби асосии ин омода набудани роҳбарият, менеҷмент ва кормандони хадамоти муҳосибии корхонаҳо барои кор дар шароити иқтисодӣ рақамӣ мебошад. Шахсони мазкур барои кор бо технологияҳои рақамии барои баҳисобгирии идорақунӣ таҳияшуда дониш ва малакаҳои заруриро надоранд. Бинобар ин, дар аксари корхонаҳо (асосан корхонаҳои хурд ва миёна) воситаҳои содатарин, чун ҷадвали электронии Excel барои иҷрои вазифаҳои содатарини баҳисобгирии идорақунӣ истифода мешаванд. Дастаи 1С: Бухгалтерия асосан барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ истифода мешавад ва дар баъзе корхонаҳо имконияти он барои иҷрои вазифаҳои содатарини баҳисобгирии идорақунӣ низ истифода мешаванд. Низомҳои ERP, ки имрӯз дар корхонаҳои бузурги хориҷӣ барои иҷрои вазифаҳои баҳисобгирии идорақунӣ имконияти калонро пешниҳод мекунанд, дар корхонаҳои ватанӣ истифода намешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Ғаниев У.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳлили идорақунӣ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Ғаниев Убайдулло Ғайзалиевич. – Душанбе, 2023. – 198 с.
2. Каримов Б.Ҳ. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. - № 4. – С. 169-179
3. Каримов Б.Ҳ. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунӣ иқтисодиёт / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (34). - С. 115-119
4. Қоидаҳои намунавии ҳисобкунии арзиши аслии мол (кор, хизматрасонӣ). Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2023, № 505 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://ams.tj/wp-content/uploads/2023/12/Қоидаҳои-намунавии-ҳисобкунии-арзиши-асли-мол.pdf>
5. Низомов С.Ф., Рахимов Г.М. Проблемы и пути совершенствования бухгалтерского учета и аудита в цифровой экономике / С.Ф. Низомов, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. - № 2 (41). – С. 168-179
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/missives/17365>
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/missives/24850>
8. Розиев Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанакулович. – Душанбе, 2021. – 196 с.
9. Шешукова Т.Г., Титенский А.Р. Влияние цифровизации на управленческий учет предприятия / Т.Г. Шешукова, А.Р. Титенский // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2022. - № 6. – С. 176-180
10. Chen H., Chiang R.H.L., Storey V.C. Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact / H. Chen, R.H.L. Chiang, V.C. Storey // MIS Quarterly. - 2012. - Vol. 36. - No. 4. Pp. 1165–1188

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

Сведения об авторе:

Сайфиддинзода Самариддин Сайфиддин – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры бухгалтерского учета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

Information about the author:

Saifiddinzoda Samariddin Saifiddin - Tajik National University, PhD student of the Department of Accounting. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. Тел.: (+992) 981-00-00-50

УДК: 338.22:346.26

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР СОҶАИ КИШОВАРЗӢ

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич

Ҳакимов Аминҷон Сайминоҷович

Аннотатсия. Дар мақола муҳиммият, аҳамияти илмию назариявӣ ва таҷрибавӣ, дараҷаи омӯзиши он, инчунин мақсаду вазифаҳо, нишон дода шуда, хусусиятҳои ташақкул ва амалкарди соҳибкории хурду миёна дар ҳоҷагии қишлоқи ҚТ ва соҳаи истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада кушода дода шудаанд.

Дар мақола муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда ҳулоабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки соҳибкорӣ ва муносибатҳои соҳибкорӣ асоси ташақкул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, аз он ҷумла, дар ҳоҷагии қишлоқ мебошанд.

Ҳулоаҳои илмӣ ва тавсияҳо дар мақола оварда шудаанд, ки ҳулоаи ҷунин мебошад: соҳибкории хурду миёна шароитҳои фароҳам месозад, ки бидуни онҳо самаранокии баланди истеҳсолоти кишоварзӣ маъно надорад ва муҳити рақобатиро ба вуҷуд оварда, ба босуботиҳои нархҳо, ва беҳтаршавии сифати молу хизматрасониҳо мусоидат намуда, дар муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ ва қоғиш додани сатҳи камбизоатӣ нақши қалбидро мебозад.

Қалбидвожаҳо: Соҳибкорӣ, иқтисодӣ, рушд, рақобатпазирӣ, ҳоҷагии қишлоқ, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, хурду миёна.

Барои иқтибос: Шодиев, К. Қ. Ташақкул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ / К. Қ. Шодиев, А. С. Ҳакимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 34-40

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Шодиев Кухзод Курбонбаевич

Хакимов Аминджон Сайминоджович

Аннотация. В статье показаны актуальность, научно – теоретическое и практическое значение, степень ее изученности, а также цель и задач, раскрыты особенности организации и функционирования малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве РТ и показаны отрасли практического использования достигнутых результатов.

В статье, обобщая различные теоретические и методологические подходы к исследованию рассматриваемой проблемы, отмечает, что предпринимательство и предпринимательские отношения являются основой формирования и развития рыночных отношений, в частности в сельском хозяйстве.

Научные выводы и рекомендаций в статье сформулированы на основе проведенного исследования и суть их заключается в следующем: малое и среднее предпринимательство создает условия, без которых немыслима высокая эффективность сельскохозяйственного производства, создает конкурентную среду, способствует стабилизацию цен и улучшению качества товаров и услуг, играет ключевую роль в создании новых рабочих мест и снижении уровня бедности.

Ключевые слова: Предпринимательство, экономика, развития, конкурентоспособность, сельское хозяйство, производство, услуги, малого и среднего.

FEATURES OF ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

Shodiev Kuhzod Kurbonbayevich

Hakimov Aminjon Saiminojovich

Annotation. The article shows the relevance, scientific - theoretical and practical significance, the degree of its study, as well as the purpose and tasks, reveals the features of the organization and functioning of medium and small businesses in agriculture of the Republic of Tajikistan and shows the branches of practical use of the results achieved.

In the article, generalizing various theoretical and methodological approaches to the study of the problem under consideration, he notes that pre-entrepreneurship and entrepreneurial relations are the basis for the formation and development of market relations, in particular in agriculture.

The scientific conclusions and recommendations in the article are formulated on the basis of the study and their essence is as follows: small and medium-sized businesses create conditions without which the high efficiency of agricultural production is unthinkable, creates a competitive environment, helps stabilize prices and improve the quality of goods and services, plays a key role in creating new jobs and reducing poverty.

Key words: Entrepreneurship, economy, tax incentives, competitiveness, agriculture, production, services, small and medium businesses.

Гузориши масъала. Тибки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ ҳамчун самти асосии рушди иқтисодиёти деҳот ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии сокинон махсуб мешавад. Тавре маълум аст, тамоюлҳои муносири рушди соҳибкории хурду миёна дар деҳот бо мавҷудияти зухуроти бӯхронӣ, паст шудани сатҳи зиндагии мардуми деҳот, зарурати иҷрои вазифаҳои худидоракунии шаҳрак ва деҳот шарҳ дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Ҷанбаҳои муҳими ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷе чун П.Х. Азимов, П.Х. Бобомуродов, Х.Х. Бадалов, К.Қ. Шодиев, У. Шарофов, А. Иззатов, П. Шарофов, С.В. Борисов, Е.И. Роговский ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиши ҷанбаҳои муҳими ташаккул ва рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Соҳибкории хурд ва миёна бартарии дурнамои бузург доранд. Мақсади асосии соҳибкории хурд ва миёна ҳалли масъалаҳои бо молҳои истеъмолий ва хизматрасонӣ таъмин намудани талаботи бозори дохилӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Чӣ тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, муносибати ягона ба масъалаҳои институтсионалӣ, танзим ва дастгирии соҳибкорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф ёфтааст, имкон намедиҳад, ки дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бо сабаби набудани системаи махсусгардонидашуда барои омода намудани фаъолияти соҳибкории

сокинони деҳот, махсусан дар хоҷагии қишлоқ, ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд [3, с. 40].

Исбот шудааст, ки «Нақши соҳибкории хурду миёна дар он зоҳир мешавад, ки он ба рушди муносибатҳои рақобатпазирии истеҳсолот дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки бозори истеъмолий бо маҳсулоте, ки аз ҷиҳати ҳосияташон гуногунанд, таъмин карда шаванд, барои ҳалли як қатор проблемаҳои иҷтимоӣ ва ба субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ қорӣ намудани технологияи инновасионӣ дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад» [1, с. 183].

Шодиев К.Қ. қайд менамояд, ки афзалияти муҳим ба рушди соҳибкории хурд ва миёна на танҳо дар хоҷагии қишлоқ, балки ба иқтисодиёт тақони воқеӣ мебахшад [8, с. 22]. Илова бар ин, ҳиссаи соҳибкории хурд ва миёна дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба 60 фоиз ва бештар аз он мерасад.

Ба ақидаи П.Х. Бобомуродов “Фаъолият дар соҳаи хоҷагиҳои деҳқонӣ мисли дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо ба таваккали истеҳсолӣ, балки ба хавфи бозорӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ низ вобаста аст. Аз ин рӯ, пешравии бомуваффақияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити бешубҳа душвор қобилияти муқовимат (тобовар) ба ҳатар ва номуайяниро дар оянда тақозо мекунад. Сатҳи хавф ҳамон қадар зиёд мешавад, ки номуайяни зиёд бошад. Деҳқон-соҳибкор дар чунин ҳолатҳо мекушад, ки хавфро кам карда, оқибатҳои онро рафъ созад ва дар шароити номатлуб тақозои иқтисодиро баланд бардорад. Вай инчунин кушиш мекунад, ки аз фаъолияти соҳибкоронаш ҳаҷми даромадро зиёд гардонад” [3, с. 28].

Барои рушди соҳибкории хурду миёна даҳолати мақомотҳои махсуси давлат зарур аст. Бе таъмини ҳимоя ва дастгирии бевоситаи давлат, бе паст кардани меъёри андоз, додани қарзҳои имтиёзнок, оmodасозии кадрҳо, бе эҷоди инфрасохтори иттилоотӣ, паҳн накardани таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон аз худсарии бюрократӣ ва ҷинояткорӣ имконнопазир аст. Набудани бисёре аз ин шароит дар давраи гузариш монеи табдили ин соҳа ба як бахши хеле самараноки иқтисоди Тоҷикистон мешавад. Барномаи дастгирии соҳибкории хурду миёна дар рӯи коғаз боқӣ монда, воқеан маблағгузорӣ карда намешавад.

Барои шароит фароҳам овардан ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт соҳаҳои андозу молиявӣ қарзиро ба вучуд оварда, онҳоро ба ҳадафҳои комили макроиқтисод ва рушди устувори иқтисодиёт тобеъ гардонидан зарур аст.

Ба андешаи мо, ин ба ҳолатҳои зерин вобаста аст:

- зиёда аз 70 фоизи аҳолии кишвар дар деҳот умр ба сар мебаранд, таъмини шуғли аҳоли ва фароҳам овардани шароит барои ба даст овардани даромад вазифаи стратегӣ мебошад;

- баъд аз пош хӯрдани иттиҳоди Шӯравӣ ва пароканда шудани хоҷагиҳои калон дар натиҷаи аз шакли колхозӣ-совхозии ташкили иқтисодиёт дар хоҷагии қишлоқ, шумораи бекорон якбора афзуд, ҳосилнокии истеҳсолот паст шуд, ки ин ба иқтисодиёти деҳот, таъсири манфӣ расонд;

- бинобар хусусиятҳои табиӣ, иқлимӣ ва ҷуғрофӣ, саноат ва дигар соҳаҳои калони саноатӣ, ки дар аксарияти деҳот ҷойҳои қориро ба вучуд овардан, имконнопазир аст.

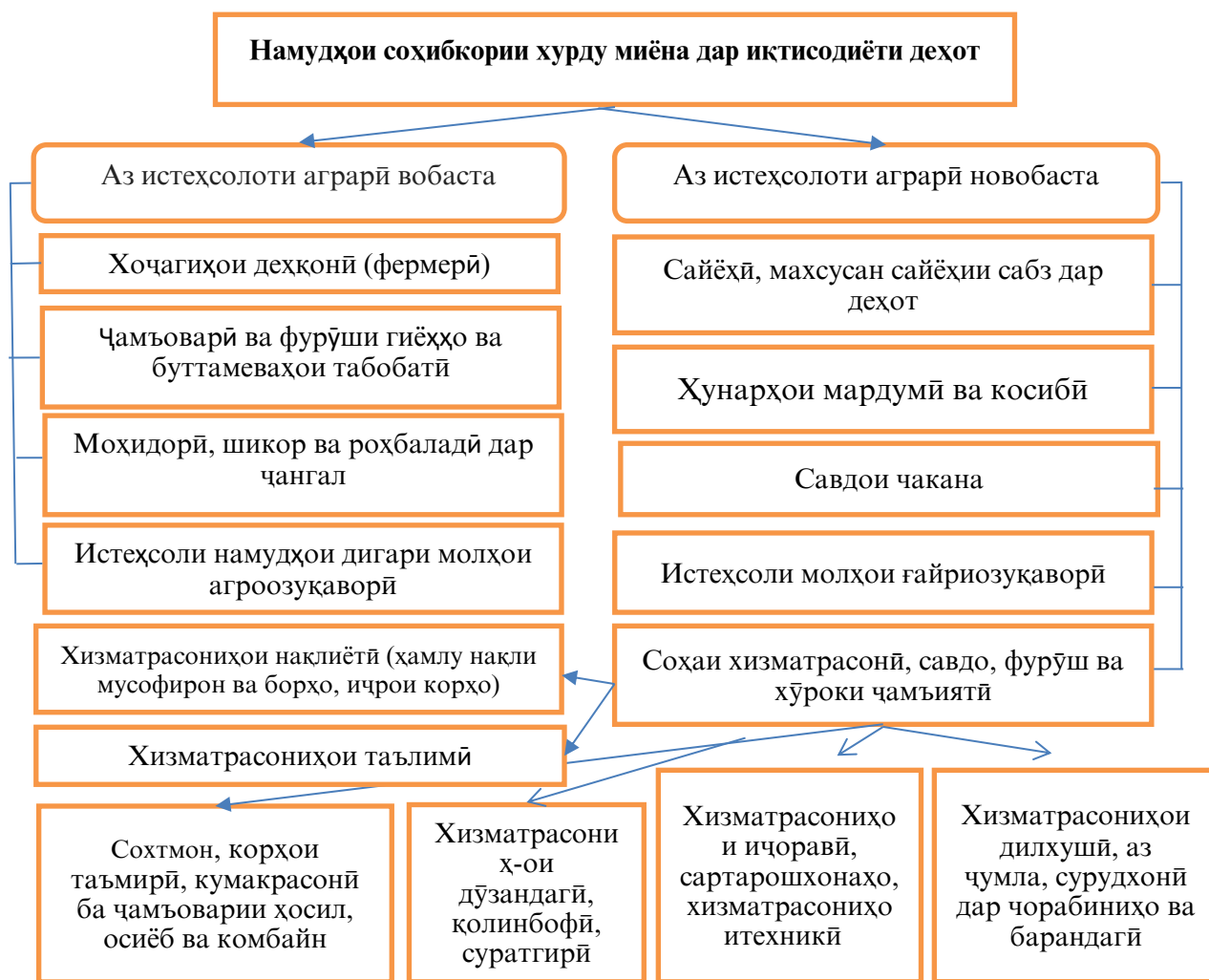
Илова ба ин, самти муҳими хоҷагии қишлоқ рушди соҳибкории хурду миёна – ҳамчун манбаи асосии даромад ва омили муҳимтарини таъмини шуғли аҳолии деҳот мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ «соҳибкории хурд дар хоҷагии қишлоқ ташкилотҳои тиҷоратиеро дар бар мегирад, ки ҳадафи асосии фаъолияти худ ғайридеҳот ба даст овардан, дар шакли шарикӣ ва ҷамъиятҳои соҳибкорӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва муниципалӣ таъсис дода мешаванд» [4, С. 24].

Илова ба ин соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ ташкили тиҷоратро дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва ҳам ғайриистеҳсолӣ, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасониҳо низ, ки бо истеҳсолоти кишоварзӣ алоқаманд нестанд, шомил мебошад. Вобаста ба ин, барои асоснокнамони самтҳои асосии рушди ташкилию иқтисодии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ намудҳои соҳибкории хурду миёна дар иқтисодиёти деҳот ҷудо карда шудаанд. (расми 1).

Таҳлили танқидии нақш ва аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ имкон медиҳад, ки бартариҳои асосӣ ва аҳамиятноктарини соҳибкории хурду миёна дар таъмин намудани шуғлнокии аҳоли, бунёди арзиши иловашуда буда, омили муҳим дар болоравии некуахлоқии истиқоматкунандагони деҳот ба шумор меравад. Ин бартариҳо, махсусан дар кишварҳои иқтисодиёти давраи гузаришро аз сар гузаронанда, алаҳхусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ки дар он қазияи бекорӣ баланд дар хоҷагии қишлоқ, сатҳи пастӣ фаъолнокии иқтисодии аксарияти маскунони деҳот, рақобатпазирӣ нокифояи молу маҳсулот ва хизматрасониҳои онҳо, инчунин мавҷуд набудани сармоягузориҳо барои рушди иқтисодиёти деҳот ҷой дорад, мубрам мебошанд.

Дар деҳот асосан занҳо барои корҳои хоҷагидорӣ машғул мебошанд ва имрӯзҳо зиёда аз 70%-и аҳоли дар деҳот истиқомат менамояд. Ба ҳисоби миёна 25-30%-и маҳсулоти умумии дохилӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз ин ҳисоб ташаккул ёфта, таъсис ва таҳовул додани шаклҳои нави хоҷагидориро дар шароити бозор тақозо менамояд [2, с. 226].

Расми 1. -Таснифоти намудҳои соҳибкории хурд ва миёна дар иқтисодиёти деҳот*

*Таҳияи муаллиф.

Соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ рақобатро ҳавасманд менамояд, барои амалигардонии иқтидор ва самаранок истифода бурдани захираҳо дар деҳаҳо шароит фароҳам меорад. Ба ғайр аз ин, ба тӯфайли татбиқи усулҳо ва тарзҳои нави истеҳсоли молу хизматрасониҳо дар хоҷагии қишлоқ барои бунёди сохти нав дар деҳот, аз ҷумла, дар пояи рушди ҳамаҷоя ва ҳаматарафаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, шароит фароҳам оварда мешавад. Соҳибкории хурду миёна бо як қатор хусусиятҳои хосаш, ки вайро устувор ва ҳаётпазир мегардонанд, фарқ мекунад. Онҳо метавонанд барояшон дар низомии кооператсияи истеҳсолӣ бо корхонаҳои миёна ва бузург ҷой пайдо намоянд, метавонанд истеҳсоли маҳсулотро бо қисмҳои наҷандон калон ташкил намоянд, ки инро дар ҷорҷӯбаи корхонаҳои бузург бо дарназардошти ноилгардӣ ба дараҷаи мӯътадили даромаднокӣ таъмин кардан имконнопазир мебошад [5, с. 5]. Ин, махсусан дар шароити муосир, дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам мебошад, зеро самаранокӣ истеҳсолоти кишоварзӣ ва куллан рушди иқтисоди деҳот муносибати маҷмаавиро тақозо дорад.

Рушди устувор васеъшавии доимии истеҳсолоти молҳо ва хизматрасониҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳолии талаб мекунад. Асоси рушди устуворро низомии бозор, нарх, ки инъикоскунандаи арзиши захираҳо аст, ташкил медиҳад. Ҳамзамон, истифодаи захираҳои табиӣ бояд оқилона ба роҳ монда шуда, раванди истеҳсолот ва истеъмолот - аз ҷиҳати экологӣ тоза бошад. Давлат бояд заминаҳои ҳуқуқӣ, маъмурий ва шароитро барои рушди интенсивии иқтисодиёти сабз бунёд намояд. Бозори озод метавонад механизми ҳавасмандиро барои гузариш ба иқтисодиёти сабз таъмин намояд. Дар рушди иқтисоди миллӣ мавқеи соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ нақши калидӣ дорад [2, с. 228].

Бояд гуфт, ки дар хоҷагии қишлоқ соҳибкории хурду миёна на танҳо барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии деҳот ва субъектҳои соҳибкорӣ, истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ ба дигар хоҷагиҳои деҳот, қоркарди захираҳои маҳдуди маҳаллӣ; хизматрасониҳои истеҳсолӣ ба аҳолии деҳот ва субъектҳои соҳибкорӣ ва соҳаи ғайриистеҳсолӣ

вобаста ба маориф, маданият ва ниғаҳдории тандурустӣ ва ғайра мебошад. Дар натиҷаи чунин равандҳои соҳибкорӣ, ки бо ташкили соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии кишлоқ алоқаманданд, на танҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки зерсистемаҳои мустақили ташкилӣ, ки ба қонеъ гардонидани талаботи субъектҳои иқтисодии деҳот нигаронида шудаанд, эътироф карда мешаванд.

Таҳлили хусусиятҳои ташаккул ва амалкарди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии кишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки ба фаъолияти онҳо омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки ба онҳо метавон инҳоро мансуб донист [6, с. 22]:

1) экзогенӣ (берунӣ): шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ; сиёсати давлатӣ (молиявӣ, истеҳлоқӣ, андозбандӣ, аграрӣ), пурзӯршавии рақобат; равандҳои таваррумӣ;

2) эндогенӣ (дохилӣ): шакли ташкилию ҳуқуқӣ; мавҷуд набудани стратегияи аниқи рушди минбаъда ҳам дар давраи муайян ва ҳам дар оянда; сиёсати дохилии молиявӣ; сатҳи пасти менеҷмент ва норасогиҳои сохтори ташкилии хоҷагӣ; афзоиши қарздорӣ кредиторӣ; тағйирёбии ҳаҷмҳои даромад аз фурӯш; аз даст додани бозори фурӯши маҳсулот ва сатҳи пасти бозоршиносӣ ва ғайра.

Соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии кишлоқ бартарӣҳои зеринро дорост [9, С. 129-137]:

- яқум, андозаи онҳо қобили қабул боқӣ мемонад, миқдори начандон калони кормандон имкон медиҳад молик суботнокиро аз ҳисоби салониати пасти ҳайати кормандон таъмин намояд, ба ҷо мондани аксулалоқаҳо бо истеъмолагарон ва таҳвилгарон барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ заминаи устувор бунёд менамояд, алалхусус, дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, сеҳҳои аз нав қоркардкунанда ва субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истикоматкунандагони деҳот хизмат мерасонанд, сохтори оддии ташкилӣ, ки ба имконияти ба таҳдидҳо ва ҳодисаҳои муҳити атроф ва тағйиротҳои бозорӣ зуд воқуниш намудан чандир ва мутобиқшаванда мебошад.

Дар қиёс бо соҳибкории калон, қорхонаҳои хурду миёна ба қоҳиш додани нобаробарӣ дар тақсими даромадҳо таъсири шиддатнок мерасонанд ва дар таъмин намудани шуглнокӣ, паст кардани қамбизоатӣ, алалхусус бо роҳи бунёди қойҳои нави қории аҳолии деҳот, маҳсусан барои қанон, нақши муҳим мебозанд, инчунин дар қамолиқи рӯбатараққӣ соҳибкории хурду миёна ба қамаранок тақсим қардани захираҳо мусоидат менамоянд, ва бо қамин, таносуби байни қавҷудияти қувваи қор ва қасри қармояро таъмин менамоянд.

- дуҷом, шумораи қами қорқунон ба қорқона имкон медиҳад, ки аз қабоби қам қойивазқунии қадрҳо устувориро таъмин намояд. Ғайр аз ин, дар ин гуна вазъият ягон омили қиддият қида намешавад.

Дар субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна модели ҳаттии идорақунии равандҳои бизнес ақсар вақт истифода мешавад, ки дар деҳот қобили таваҷҷуҳ аст. Таъсири қанфи дар он аст, ки соҳибқор наметавонад қорои қамоми қалақа ва қамълумоти қарурӣ қарои рушди фаъолияти соҳибқорӣ бошад. Қи тақре қи ақалия нишон медиҳад, қамҳуд қудани қониш, қалақа ва қамҳорат дар раванди фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии кишлоқ мушқилоти қиёдеро ба қиён меорад;

- сеҷом, қарқарор намудани робитаи қиҷ бо истеъмолқунандагон ва таъминқунандагон қарои рушди минбаъдаи соҳибқорӣ, аз қумла байни истеҳсолқунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, сеҳҳои қорқард ва субъектҳои соҳибқорӣ ба қоқинони деҳот қамини устувор қароҳам меорад. Ақар ин афқалият дар шароити кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари хусусиятҳои қугрофию иқлимии ақсари деҳот аҳамиятнок бошад, аз қониби қигар имқонияти рушди соҳибқориро қамҳуд меқунад;

- қаҳорум, соҳтори оддии ташкилӣ, қи қандир аст ва ба қобилияти ақсуамалии қуд ба таҳдидҳо ва қолишҳои муҳити қист ва тағйироти бозор мутобиқ қарда шудааст. Аммо қунин соҳтор қарои қатқиқи равандҳои муракқабтари қиқорат мувоқиф нест, қеро он аз қиҳати идорақунӣ қодда аст;

- қанқум, дар муқоиса бо соҳибкории қалон, соҳибкории хурду миёна ба қоҳиши нобаробарӣ дар тақсими даромадҳо таъсири қуршиддат қасонда, дар таъмини шугли аҳоли, паст қардани сатҳи қамбизоатӣ, аз қумла, тақассути таъсиси қойҳои нави қорӣ қарои аҳолии деҳот, маҳсусан қарои қанон нақши муҳим мебозанд;

- шақум, дар кишварҳои рӯ ба инқишоф соҳибкории хурду миёна ба тақсими қамаранокӣ захираҳо мусоидат намуда, бо ин қасила таносуби байни қавҷудияти қувваи қорӣ ва норасоии қармояро таъмин менамояд.

Дар қаробари бартариятҳои дар боло қиқршуда бояд қайд қард, ки соҳибкории хурду миёна дар шароити бўҳрон нисбат ба соҳибкории қалон осебқазиртар аст. Дар шароити бўҳрон мушқилоти соҳибкории хурду миёна қарасидани қармояи қарурӣ, рақобати қавӣ, аз он қумла:

– қашғул шудан ба қамудҳои алоҳидаи фаъолият, инқунин тақдиди соҳтор аз рӯи андозаи онҳо;

- дарачаи пасти диверсификатсияи фаъолияти соҳибқорӣ;

- қамини пасти молиявӣ;

- набудани қарқашмаҳои қарзӣ, қи маҳсусан қарои қалқи захираҳои молиявӣ дар шароити бозор муҳим аст;

- вобастагӣ аз қарз қамқун қанбаи ақоқии берунии қаблағқузори;

- мавҷудияти шабакаҳои маҳдуди манбаъҳои мансуби (альтернативи)-и маблағгузорӣ.

омӯхта, азнавсозии дахлдорро ба амал ҷорӣ намуд:

- барои субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна заминаи ниҳодии самаранок ва амалкунандаро таъмин намуд;

- механизмҳои давра - ба - давра ҷорӣ намудани маблағгузории имтиёзнок, суғурта ва маблағтаъминкунии андозбандии соҳибкорӣ хурду миёнаро ба монанди бисёр кишварҳои мутараққии ҷаҳон таҳия ва ҷорӣ намуд;

- барои таъмини чандирии зарурии субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна вобаста ба сатҳи баланди тағйирёбии муҳити берунаи муосир шароит фароҳам овард;

- бо дарназардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои ҷорӣ намудани фаъолияти соҳибкориро дар хона ҳавсманд ва васеъ намуд;

- барои маҳсулоти соҳибкорӣ хурду миёна дар деҳаҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳо ташкил намуд, ҳамзамон иштироки ба таври ҳадди аксар фаъоли онҳоро ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз ҳудудҳои он таъмин намуд;

- механизмҳои муттаҳидсозии захираҳои корхонаҳои хурду миёнаро, ки ба онҳо имкони мустақилона ба бозори беруна баромаданро медиҳанд, бунёд намуд.

Қобили зикр аст, ки дар баробари ин, шароити кунунии пешбурди соҳибкорӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон бо мавҷудияти мушкilotи ҷойдошта дар ворид шудан ба бозори тичорати хурд, қобилияти пасти пардохтпазирии аҳоли, афзоиши харочоти нақлиёт ва дигар харочот, мушкили дастрасӣ ба ашёи хом, технологияи нав, сармояи қарзӣ дида мешавад. Дар аксари мавридҳо соҳибкор барои зинда мондан таъсис дода мешавад, на барои рушди соҳибкорӣ.

Ҳамин тариқ, соҳибкорӣ хурд ва миёна унсури органикии сохтори иқтисоди бозорӣ мебошад. Ин соҳаи иқтисодиёт аз ҷиҳати таърихӣ ва мантиқӣ ба вучуд овардани муҳити бозор гардидааст. Илова ба ин, соҳибкорӣ хурд дар таърихи ташаккули иқтисодиёти бозорӣ нақши калиди дорад. Ин хусусият ва ҳадафи хоси функционалии соҳибкорӣ хурд барои кишварҳое, ки дар муносибатҳои иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, аҳамияти хоса дорад.

АДАБИЁТ:

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2016. №3 (245). –С. 183.
2. Бобомуродов П.Х. Истифодаи модели баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (дар мисоли водии Зарафшон) / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон №4/2 (39) (мачаллаи илмӣ-амалӣ) Душанбе, 2023. С. 222-229.
3. Бобомуродов П.Х. Хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Х.Х. Бадалов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Мачалаи илмӣ: Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - №1 (40). - С. 29-35.
4. Борисов С.В., Роговский Е.И. Исследование особенностей организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности // Вестник АГАУ. 2016. №2 (136). –С. 160.
5. Бочарова Е.В., Дакирова С.Т. Проблемы и направления развития самозанятости в сельской местности // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Социология. Политология. 2014. №1. –С.40.
6. Кудряшов В.И., Боглаев В.И. Формы организации крестьянских хозяйств. — М.: Отдел оперативной полиграфии ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2014. — С. 24.
7. Левина Н.Д., Палаткин И.В., Павлов А.Ю. Проблемы развития бизнес-процессов в сельской местности // Интернет-журнал Науковедение. 2013. №6 (19). – С. 5.
8. Шодиев К.Қ. Организационно-экономические основы развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве республики таджикистан / монография Душанбе «Ирфон» 2021 С. 22.
9. Шодиев, К. Қ. Мукамалгардонии моҳияти соҳибкорӣ хурду миёна дар хоҷагии кишлоқ / К. Қ. Шодиев, О. Д. Шеркулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – Р. 129-137.
10. Шарофов У., Иззатов А., Шарофов П. Сельскому хозяйству инновационный путь развития / У. Шарофов, А. Иззатов, П. Шарофов // Кишоварз. 2015. № 3. С. 96.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru.

Ҳакимов Аминҷон Сайминович – ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 555-56-67-67.

Сведения об авторах:

Шодиев Кухзод Курбонбаевич – кандидат экономических наук., доцент, заведующий кафедрой экономического анализа и статистики, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru

Хакимов Аминджон Сайминович – ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 555-56-67-67.

Information about the authors:

Shodiev Kuhzod Kurbonbayevich - Candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of economic analysis and statistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14 E-mail: kuhzod-8686@mail.ru

Hakimov Aminjon Saiminovich - assistant of the department of economic analysis and statistics of the State University of Finance and Economics of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 555-56-67-67.

УДК 336.2

БАРТАРИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Латипова Гуландом Сайхонидовна

Ғуломов Мустафо Қаландарович

***Аннотатсия.** Дар мақола моҳият ва афзалиятҳои рушди низоми қарздиҳии ипотекаӣ мавриди таҳлил қарор гирифта ва аз таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон оиди қарздиҳии ипотекаӣ оварда шудааст. Инчунин барои ҳалли ин масъалаи мубрам-таъмини аҳоли бо манзили хусусӣ равона карда шудааст. Аз ин лоҳоз пешниҳод мегардад, ки барои ҷиҳати тақвияти масъалаи рушди низоми қарздиҳии ипотекаӣ ин баланд бардоштани иқтидори захираҳои дарозмуддати бонкӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои арзони дохилӣ, вобаста ба имкониятҳои мавҷуда ҷорӣ намудани имтиёзҳои қарзӣ дар самти қарздиҳии ипотекаӣ бо ҷорӣ намудани давраи имтиёзноки қарзӣ ва меъёри пасти фоиз, зиёд намудани сармояи арзони хориҷӣ дорои муҳлати зиёд ва бо ин роҳ таъмини минтақавии қарзҳои ипотекаӣ.*

***Калидвожаҳо:** ипотека, қарз, гарав, иқтисодиёт, бонкҳои тиҷоратӣ, иҷора, меъёри фоизӣ, буҷети давлатӣ, фонд, қарзҳои имтиёзнок, низоми бонкӣ, маблағгузорӣ, ташилотҳои қарзии гайрибонкӣ, сармоя, иқтидор.*

***Барои иқтибос:** Латипова, Г. С. Бартарият ва хусусиятҳои қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г. С. Латипова, М. Қ. Ғуломов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С 40-45.*

ПРЕИМУЩЕСТВА И ХАРАКТЕРИСТИКИ КРЕДИТА ИПОТЕКА ЖИЛЬЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Латипова Гуландом Сайхонидовна

Гуломов Мустафо Каландарович

Аннотация. В статье проанализированы сущность и преимущества развития системы ипотечного кредитования и представлен ведущий опыт стран мира по ипотечному кредитованию. Оно также направлено на решение такого важного вопроса, как обеспечение населения частным жильем. Поэтому в целях усиления развития системы ипотечного кредитования предлагается увеличить емкость долгосрочных банковских резервов за счет дешевых внутренних источников, в зависимости от имеющихся возможностей, ввести кредитные льготы в направлении ипотечного кредитования с введением льготного периода кредитования и низкой процентной ставки, увеличение дешевого иностранного капитала с долгосрочным и, следовательно, региональным предоставлением ипотечных кредитов.

Ключевые слова: ипотека, кредит, залог, экономика, коммерческие банки, рента, процентная ставка, государственный бюджет, фонд, льготные кредиты, банковская система, финансирование, небанковские кредитные организации, капитал, емкость.

ADVANTAGES AND CHARACTERISTICS OF LOAN HOUSING MORTGAGE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Latipova Gulandom Saikhomidovna

Gulomov Mustafu Kalandarovich

Annotation. The article analyzes the essence and advantages of the development of the mortgage lending system and presents the leading experience of the world's countries in mortgage lending. It is also aimed at solving such an important issue as providing the population with private housing. Therefore, in order to strengthen the development of the mortgage lending system, it is proposed to increase the capacity of long-term bank reserves through cheap domestic sources, depending on available opportunities, to introduce credit benefits in the direction of mortgage lending with the introduction of a grace period for lending and a low interest rate, an increase in cheap foreign capital with long-term and, therefore, regional provision of mortgage loans.

Key words: mortgage, loan, pledge, economy, commercial banks, rent, interest rate, state budget, fund, preferential loans, banking system, financing, non-bank credit organizations, capital, capacity.

Гузориши масъала. Суботи рушди иқтисодиёти кишвар, инчунин соҳаи бонкдорӣ яке аз унсури низоми қарздиҳии ипотекаӣ- дар иқтисодиёти миллии мавқеи беназирро ишғол мекунад. Дар шароити муосир қарздиҳии ипотекаӣ дар бисёр кишварҳои пешқадами ҷаҳон бо ин намуди қарз натавонад шакли асосии беҳтар қардани шароити манзил, балки ба вазъи иқтисодии кишвар таъсири калон мерасонад.

Таҳлил таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Агар ба таърихи пайдоиши ипотека (гарав) назар афканем таърихи қадима дорад. Худи мафҳуми “Ипотека” дар низоми ҷаҳонии молиявӣ – иқтисодӣ аз давраҳои Юнони Қадим пайдо шудааст. Онро аввалин маротиба дар амалия дар асри VI-и пеш аз мелод, қонунбарории сиёсатмадори афинагӣ Архонт Солон истифода карда шудааст. Солон аввалин маротиба пешниҳод кард, ки дар назди манзили қарздор сутуне бо навиштаҷоте гузошта шуда, қайд карда шавад, ки ин замин ҳамчун таъминоти ҳуқуқи қарздиҳанда ба маблағи муайяни ба қарздодашуда хизмат мекунад.

“Ипотека–(юнонӣ *hypothēke* – ба гарав мондан, зоминӣ) – зоминии амволи ғайриманкул, алалхусус замин ва иморат, бо мақсади гирифтани қарз. Инчунин намуди гаравест, ки амволи ба

гаравмонда ба дасти қарздиҳанда намегузараду, дар дасти қарздор мемонад.

Ипотека – гарави молу мулки ғайриманкул, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун аз қайди давлатӣ гузаштааст.

Қарздиҳии ипотекаӣ (гаравпулӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи начандон калон дорад ва мо гуфта метавонем, ки дар зинаҳои аввали тараққиёти ин намуди қарздиҳӣ нисбат ба дигар давлатҳо қарор дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили қарзи ипотекаӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека», дар санаи 28 марти соли 2008 ба имзо расида, амалӣ мегардад ва ин қонун аз 11 бобу 57 модда иборат мебошад.

Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии муносибатҳои вобаста ба пайдоиш, амал ва қатъи ипотека танзим менамояд.

Дар қонуни мазкур мафҳумҳои асосии зерин истифода шудаанд:

➤ **ипотека** – гарави молу мулки ғайриманкул, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун аз қайди давлатӣ гузаштааст;

➤ **гарав** – тарзи таъмини иҷрои ўҳдадориест, ки вобаста ба он қарздиҳанда оид ба ўҳдадории бо гарав таъмингардида (гаравгир) ҳуқуқ дорад, дар ҳолати иҷро накардани ин ўҳдадорӣ аз ҷониби қарздор аз арзиши молу мулк ба гарав гузошташуда нисбат ба дигар қарздиҳандагони шахсе, ки ин молу мулк аз онӣ ўст (гаравдеҳ), талаботашро афзалиятнок қонеъ гардонад;

➤ **гаравдеҳ** – шахсе, ки дорои ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқи ашёӣ ба молу мулк ба гарав гузошташуда мебошад;

➤ **гаравгир** – шахсест, ки талаботи ӯ оид ба ўҳдадории асосӣ бо гарав таъмин шудааст.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ипотека ба Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Мақсади мақола- ин бартарият ва хусусиятҳои қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Мухтавои асосии мавод. Албатта айни замон низоми қарздиҳии ипотекаӣ яке аз вазифаҳои бонкҳои тижоратӣ буда, додани қарз ва баргардонидани қарз аз тарафи бонкҳои тижоратӣ вобаста ба сиёсати ҳар як бонкҳои гуногун мебошад.

Қарздиҳии ипотекии манзилӣ унсuri муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад, ва барои ҳалли масъалаи мубрам-таъмини аҳоли бо манзили хусусӣ равона карда шудааст.

Мақсади асосии қарзи манзилии гаравӣ - ташкили низоми самараноки таъмини аҳоли бо манзили зист бо нархи дастрас мебошад.

Хусусияти асосии қарзи ипотека дар он аст, ки он аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ хонае, ки харида мешавад, албатта дастгирӣ карда мешавад ва ин маънои онро дорад, ки агар мизоч пардохтҳои қарзро иҷро карда натавонед, қарздиҳанда ҳуқуқ дорад хонаро бигирад ва ин раванд бо номи ситонидан маълум аст.

Қарзгирандагони ипотека метавонанд шахсони воқеӣ бошанд, ки гарав доранд онҳое, ки хонаи худро доранд, ё ширкатҳое, ки амволи ғайриманқули тижоратӣ ба гарав медиҳанд имконият (масалан, биноҳои тижорати худ).

Қарздиҳанда одатан як муассисаи молиявӣ мебошад масалан, бонк, иттиҳодияи қарзӣ ё ҷомеаи сохтмонӣ, вобаста аст аз низоми ипотекаи кишвар.

Қобили зикр аст, ки хусусиятҳои асосии ҳама гуна қарзи ипотека:

- 1) андозаи қарз;
- 2) маблағи пешпардохт;
- 3) муҳлати қарз;

4) меъёри фоиз;

5) намуди пардохти қарз;

6) дигар хусусиятҳои, ки метавонанд ба таври назаррас фарқ кунанд.

Меъёрҳои фоизӣ барои қарзи ипотекаӣ (манзилӣ) метавонанд собит ё тағйирёбанда бошад. Бо меъёри муқарраршуда меъёри фоиз ва маблағи пардохти моҳона дар давоми муҳлати қарз тағйир намеёбад. Бо меъёри тағйирёбанда, меъёри фоиз метавонад бо мурури замон тағйир ёбад, ки он инчунин метавонад маблағи пардохти ҳармоҳаи шуморо тағйир диҳад.

Шартҳои умумӣ барои қарзи ипотекаӣ (манзилӣ) аз 5 то 10 сола ҳастанд, гарчанде дигар муҳлатҳо мавҷуданд. Умуман, чӣ қадаре ки муҳлат дарозтар бошад, ҳамон қадар пардохти ҳармоҳаи қарз кам мешавад, аммо ҳамон қадар фоизи бештарро бо мурури замон пардохт мекунад.

Муҳлатҳои қарз дар кишварҳои аврупоӣ аз 10 то 30 солро дар бар мегиранд, аммо меъёри бартарият додани қарзҳои ипотека ба муҳлати 15 сол аст. Ба муҳлати то 30 сол қарздиҳии ипотека дар кишварҳои Австрия, Олмон, Дания, Нидерландия ва Шветсия амалӣ карда мешавад.

Дар Дания, ипотека бо меъёри доимӣ ба муҳлати 25-30 сол бе пешпардохт муҳлат маъмул аст. Бонкҳо дар баъзе кишварҳои Иттиҳоди Аврупо на танҳо ҳадди ниҳоми маблағи қарзи ипотека, балки ҳадди ақали қарзро низ муқаррар мекунанд.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қарзи ипотекаҳои маъмултарин муҳлатҳои амортизатсияи 15 ё 30 солро бо меъёрҳои муқарраршудаи 3-5% доранд. Пардохти ҳадди ақали пешпардохт 3% аст; сугуртаи ипотека барои пардохтҳои пешакии 20% ё бештар аз он талаб карда намешавад. Дар баробари ин, хусусияти хоси қарздиҳии ипотека дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар он аст, ки ҳукумат ба бахши ипотека тавассути субсидияҳо ва маблағгузории иловагии барномаҳои ипотекаи инфиродӣ дастгирии назаррас мерасонад.

Қайд кардан зарураст, ки дар ҷумҳурии мо низ бисёри ташкилотҳои қарзӣ маблағи пешпардохтро талаб мекунад, ки пардохти пешакӣ метавонад фарқ кунад, аммо 30% як рақами маъмул аст. Аксарияти қарзҳои ипотека амортизатсия карда мешаванд, ки ин маънои онро дорад, ки ҳар як пардохти моҳона ҳам фоизҳо ва ҳам як қисми қарзи асосиро дар бар мегирад.

Яке аз мақсади асосии рушди низоми қарздиҳии ипотекаӣ, бештар намудани шароити манзили аҳоли ва аз тарафи, аз як тараф дигар ҳавасманд гардонии талабот дар бозори амволи ғайриманқул ва сохтмон мебошад.

Аввалин маротиба ин намуди қарз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи “Фонди Имон”, ки фаъолияти худро доир ба қарздиҳии ипотекаӣ 5 майи соли 2012 оғоз кардааст, пешниҳод шуда буд. Гурӯҳи кормандон-мутахассисони ин ташкилот дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷии кишварҳои Руссия,

Қазоқистон ва Ўзбекистон, ра руйи низоми ягонаи ба шароити муосир, урфу одати халқ, расму русум, ва ғайра таҳия ва мутобиқ намуда, моҳи ноябри соли 2012 ба шахрвандон қарзи ипотекай пешниҳод намуданд.

Баъдан Бонки Эсхата дар ҳамкорӣ бо Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Олмонии Рушд лоиҳаи маблағгузори

манзилро моҳи майи соли 2015 татбиқ намудааст, ки ҳадафи он мусоидат дар бехбудии шароити зисти мардуми Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Айни замон дар ҷумҳурии мо на танҳо бонкҳо балки дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ низ бо додани қарзи ипотекай машғул мебошанд.

Ҷадвали 1. Шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузори хурд, ки қарзҳои ипотекиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Бонк ва ТАҚХ	Маблағи қарз	Ҷоизи солона	Маблағи ҳақгузори пешакӣ	Мӯҳлати қарз	Намуди қарзи додашаванда
ҚСҚ “Бонки Эсхата”	10 000 то 500 000	аз 22% то 26%	30%	10 сол	Барои хариди хонаи истиқоматӣ
ФҚХ “Имон”	50 000 то 250 000	16%	30%	10 сол	Барои хариди манзил
ҚСП “Спитамен Бонк”	то 300 000	аз 12% то 15%	30%	10 сол	Барои хариди манзил
ҚСП ТАҚХ “Хумо”	40 000 то 250 000	30%	30%	5 сол	Барои хариди манзили истиқоматӣ
ҚСП Бонки “Арванд”	10 000 то 200 000	28%	30%	10 сол	Барои хариди манзил
ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд”	10 000 то 200 000	26%	30%	10 сол	Барои хариди манзил

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои алоҳидаи ташкилотҳои қарзии ҷумҳурӣ (санаи ворид 16.09.2023)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳамаи бонкҳо имконияти додани қарзи ипотекай доранд, аммо шумораи ташкилотҳои қарзӣ сол аз сол афзуда истодааст.

Дар шароити бамаротиб баланд гардидани талабот ба соҳаи сохтумон, талабот ба қарзҳои ипотекай низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз миқдори умумии бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ на ҳамаи онҳо ба додани қарзҳои ипотекай машғул мебошанд. Аз таҳлили ҷадвали мазкур бар меояд, ки новобаста аз он, ки як қатор бонкҳою ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ба додани қарзҳои ипотекай машғул мебошанд, аммо меъёри ҷоизи ҷунин қарзҳо дар сатҳи ташкилотҳои қарздиҳанда қариб якхела мебошанд. Тибқи таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур маълум аст, ки миқдори маблағи қарзҳои ипотекаӣ (манзилӣ) аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ пешкаш гардида аз 10 000 сомонӣ то 500 000 сомонино ташкил намуда, ки ҷоизи пешниҳод намуда аз 12% то 30% солоноро ташкил менамояд ва ҷунин меъёр дар шароити имрӯза ба талаботи ҷомеа ва сатҳи даромади онҳо мувофиқат намекунад. Новобаста аз он, ки қарзҳои пешниҳодгардида аз 5 то 10 солро дар бар мегирад

меъёри баланди ҷоиз ҳамоно нигаронкунанда мебошад.

Вобаста ба натиҷаи маълумотҳои таҳқиқгардида қайд кардан зарур аст, ки ҷиҳати тақвияти масъалаи рушди низоми қарздиҳии ипотекаӣ андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад;

- баланд бардоштани иқтидори захираҳои дарозмуддати бонкӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои арзони дохилӣ;

- вобаста ба имкониятҳои мавҷуда ҷорӣ намудани имтиёзҳои қарзӣ дар самти қарздиҳии ипотекаӣ бо ҷорӣ намудани давраи имтиёзноки қарзӣ ва меъёри пасти ҷоиз;

- аз ҳисоби захираҳои худӣ зиёд кардани қарзҳои ипотекаӣ ва бо ин роҳ бештар кардани қарзҳои дарозмуддат;

- зиёд намудани сармояи арзони хориҷӣ дорои мӯҳлати зиёда аз 10 сол ва бо ин роҳ таъмини минтақавии қарзҳои ипотекаӣ ва ғ.

Албатта қарзи ипотекаӣ гирифтани Ҷоизаовар нест, чунки шахсе, ки хонаро бо истифодаи ипотека меҳарад, пули барзиёд медиҳад

Аммо бояд ба назар гирем, ки харидори манзили «ипотекӣ» дарҳол ба хонаи худ мекунад, аммо харидори манзили «ғайриипотекӣ» маҷбур аст, ҳам пул ҷамъ кунад ва ҳам пули иҷораи хонаро диҳад. Қадомаш фоидаовар, ба қароре омадан хеле мушкил аст.

Бояд қайд намуд, ки қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба рушди кишвари мо таъсири созгор мерасонад. Ипотека яке аз омилҳои пурқуввати ташаккули синфи миёнаи ҷамъият ба ҳисоб меравад, зеро ба шахрвандон имконияти соҳиб шудан ба манзили истиқоматии хусусиро фароҳам меорад.

Ҷадвали 2. Ҳиссаи фарқкунанда қарздиҳии ипотеки дар як қатор давлатҳо

Номгӯии кишварҳо	Ҷоизаи солона	Маблағи ҳақгузори пешакӣ	Мӯҳлати қарз
Россия	5,75%	15%	20 сол
Қазоқистон	14,16%	20%	20 сол
Ўзбекистон	18%	20%	15 сол
Тоҷикистон	20,7	30%	10 сол

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бонкҳои тиҷоратии Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон ва Тоҷикистон.

Ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки яке аз мушкилоти асосии соҳаи қарзҳои ипотекии ин баланд будани меъёри ҷоизаи қарзҳои додашудаи низомии бонкӣ ва мӯҳлати қарз мебошад, ки дар муқоиса ба давлатҳои ҳамсоя ҷоизаи қарзҳои додашуда хеле баланд аст. Меъёри ҷоизаи миёнаи қарзҳои ипотекии дар Федератсияи Россия - аз 7,75%, Қазоқистон - аз 14,16%, Ўзбекистон - аз 18%, ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 20,7%-ро ташкил медиҳад.

Аз ин лиҳоз таҷрибаи мусбии кишварҳои ҳамсояро барои фаҳм кардани қарздиҳии ипотекии омӯхта ва пешниҳод карда шавад.

Чунки миқёси мушкилиҳои аҳамияти онҳо барои рушди иҷтимоии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳлати саривақтӣ, истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ талаб мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бомароми қарздиҳии ипотекии истифодаи он имконпазир хоҳад буд:

- аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифода бурдан;
- аз ҳисоби буҷети давлатӣ ташкил намудани фонди маблағҳои махсус ва истифодаи он барои пардохти қисме аз ҷоизаи қарзҳои ипотекии;
- паст кардани меъёри ҷоизаи қарзҳои ипотекии ва дароз кардани мӯҳлати қарзҳои додашуда;
- додани қарзҳои имтиёзнок ба кормандоне, ки дар соҳаи буҷетӣ кор мекунад.

Қарздиҳии ипотекии имкон медиҳад, ки мушкилоти муайяни иҷтимоии шахрвандон зуд ҳал наояд, зеро доштани манзили шахс ба зиндагии мардум субот ва некуаҳволӣ меорад. Ба андешаи мо бозори амволи ғайриманкул, ипотека маҳсулотест, ки ҳеҷ гоҳ аҳамияти худро гум намекунад.

Ипотекаро аз нуқтаи назари ҳуқуқи иқтисодӣ бояд ҳамчун қарз фаҳмид, ки ба қарзгиранда иҷрои уҳдадорихои худро аз ҳисоби амволи ғайриманкул, ки объекти қарздиҳии мебошад, таъмин менамояд.

Аммо имрӯз қарздиҳии ипотека яке аз роҳҳои муассири ҳалли мушкили манзил маҳсуб мешавад. Имконияти дар як муддати кӯтоҳ соҳиби манзил шудан бешубҳа ҷолиб аст. Бо вучуди ин, дар баъзе ҳолатҳо, қарздиҳии ипотека метавонад манбаи мушкилоти иловагӣ гардад. Дар робита ба ин, ба мувофиқи мақсад аст, ки баъзе самтҳои ҳавасмандгардонии давлат дар бозори қарздиҳии ипотекиро таъкид кунем:

- 1) такмил додани заминаи меъёрии ҳуқуқи амалигардонии қарздиҳии ипотека;
- 2) андешидани чораҳо оид ба кам кардани хавфҳои бонкҳои ҳангоми кор бо қарзҳои дарозмӯҳлат;
- 3) ташкили низомии умумидавлатии ипотека;
- 4) ташкили механизми дастгирии оилаҳои камбизоат, то онҳо тавонанд манзилро дар бозори амволи ғайриманкул харидорӣ кунанд;
- 5) ҷалб намудани корхонаҳо ва ташкилотҳо, ки захираҳои дарозмуддат доранд, барои сармоягузориҳои ғайрибонкӣ маблағҳо ба қоғазҳои қиматнок ва ғ.

Дар ин маврид ба даст овардани натиҷаҳои муносиб дар соҳаи қарзҳои ипотекии, ҷумҳурии мо метавонад мушкилоти асосии аҳолиро барои харидори қарзҳои манзили истиқоматӣ ҳал наояд.

Яке аз масъалаи ниҳоят муҳим дар шароити муносири иқтисодӣ ва сиёсӣ ин таъмини устувории низомии қарздиҳии ипотекии ҳамчун як соҳаи аҳамияти иҷтимоии низомии молиявии кишвар мебошад. Дар рушди тиҷорати ипотека дар солҳои наздик механизмҳои назорати бонкӣ, назорат аз болои гурӯҳҳои бонкӣ, холдингҳо дар риояи уҳдадорихои худ ва ҳифзи ҳуқуқи қарзгирандагон нақши муҳим мебозанд.

Ҳамин тариқ, ҳалли мушкилоти қарздиҳии ипотекии як кори мураккабест, ки ба макроиқтисод, сиёсати иҷтимоӣ ва муҳоҷирати кишвар, соҳаи сохтмон, рушди маҳсулоти бонкӣ ва ғайра таъсир мерасонад. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо муддати

тӯлонӣ лозим аст. Аммо дер ё зуд иқтисоди кишвар
хатман ба дараҷае мерасад, ки қарздиҳии ипотеки

барои бонкҳо ва доираи васеи муштарӣҳои онҳо
баробар муфид хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайрибанки» аз 19 майи соли 2009 №524.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ипотека» 03.03.2008 №364.
3. Аверченко В. Принципы жилищного кредитования. — М.: Альпина Бизнес Букс (Юнайтед Пресс), 2016. — 276 с.
4. Айзинова И.М. Ипотечное кредитование как инструмент жилищной политики // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. - 2017. - № 15. - С. 489 - 510.
5. Алексанян А.А. Роль государства в развитии системы ипотечного кредитования // Актуальные научные исследования в современном мире. - 2016. - № 10-2. - С. 31 - 35.
6. Бочкарев В.В., Казейкин В.С., Николаева Е.Л. Ипотечное кредитование в жилищном строительстве. - М.: Инфра-М, 2014. - 192 с.
7. Злодеева А.Е. Ипотечное жилищное кредитование как часть экономической системы государства // Экономика, социология и право. - 2017. - № 11. - С. 10 - 12.
8. Куликов А. В., Янин В. С. Актуальные вопросы развития ипотеки и решения жилищной проблемы // Деньги и кредит, 2015. — № 12. — С. 20–24.
9. Миннеханова А.Ф. Особенности ипотечного кредитования в современных условиях // Экономика и социум. - 2016. - № 12-2. - С. 269 - 272.
10. Толстых И.А. Принципы реализации ипотечного жилищного кредитования для повышения уровня и качества жизни населения // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. - 2016. - № 1. - С. 263 - 269.
11. Торосян Н.Д. Ипотечное кредитование: теоретические основы и тенденции развития // Экономика и предпринимательство. - 2017. - № 12-1. - С. 1294 - 1297.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Латинова Гуландом Сайхомидовна — н.и.и., муаллими калони кафедраи ғайрибанкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Ғуломов Мустафо Қаландарович — докторанти (PhD) аз рӯйи ихтисоси 6D050600 — иқтисодиёт, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: Mustafo@mail.ru. Телефон: 502000079

Информация об авторах:

Латинова Гуландом Сайхомидовна - к.э.н., старший преподаватель кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14 E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Ғуломов Мустафо Қаландарович — докторант (PhD) по специальности 6D050600 - Экономика, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: Mustafo@mail.ru. Телефон: 502000079

Information about the authors:

Latipova Gulandom Saikhomidovna – candidate of Economic sciences, senior teacher of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14 E-mail: L.G.S.@mail.ru. Phone: 988896655

Gulomov Mustafo Kalandarovich – doctoral student (PhD) in the specialty 6D050600 - Economics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. E-mail: Mustafo@mail.ru. Телефон: 502000079

УДК: 336.22

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО СЕЛЬСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Имомназарова Тахмина Ашуровна

Аннотация. Статья посвящена зарубежному опыту государственной поддержки сельского предпринимательства, с позиции использования данного опыта в реальных условиях Республики Таджикистан. В ней раскрыты страновые особенности поддержки малого сельского предпринимательства.

По всей вероятности степень использования зарубежного опыта поддержки малого предпринимательства государственные органы будут рассматривать с учетом реальных финансовых возможности страны, а также международного сотрудничества. Логически автор приходит к выводу о том, что использование зарубежного опыта в Таджикистане может начинаться с применением, в первую очередь ресурсосберегающих возможностей. Постепенно по мере подъема экономики страны и расширения возможностей государственного бюджета будут созданы предпосылки для использования ресурсоемких вариантов поддержки.

В статье отмечается, что организационные формы государственного содействия малому предпринимательству зависят от масштабов распространения малых форм хозяйств, структуры АПК, а также от уровня социально-экономического развития и соответствующей структуры малого предпринимательства в рамках кооперативов, ассоциаций фермерских хозяйств, участия разных форм малого предпринимательства в развитие социальной инфраструктуры в сельских местностях.

Ключевые слова: зарубежный опыт, сельское предпринимательства, природные ресурсы, семейные хозяйства, материально-техническое снабжения, сбыт продукции, молочные кооперативы, кредитные кооперативы, переработка продукции, аграрный сектор, защита растений.

Для цитирования: Имомназарова Т.А. Зарубежный опыт поддержки малого сельского предпринимательства / Т. А. Имомназарова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2(41). – С. 46-55.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ДАСТГИРИИ СОҶИБКОРИИ ХУРДИ КИШОВАРЗӢ

Имомназарова Тахмина Ашуровна

Аннотатсия. Мақола ба таҷрибаи хориҷии дастгирии давлатии соҳибкории кишоварзӣ аз нуқтаи назари истифодаи ин таҷриба дар шароити воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Он хусусиятҳои холи кишварро оид ба дастгирии соҳибкории хурд дар деҳот ошкор менамояд. Дар мақола вижагиҳои дастгирии давлатии соҳибкории кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Бо эҳтимолияти зиёд сатҳи истифодаи таҷрибаи хориҷии дастгирии соҳибкории хурд аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ бо назардошти имкониятҳои воқеии молиявии давлат ва ҳамкориҳои байналхалқӣ мавриди арзёбӣ қарор мегирад. Мантиқан, муаллиф ба ҳулосае омадаст, ки истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон метавонад дар навбати аввал аз имкониятҳои сарфасозии захираҳои оғоз ёбад. Баъдан, бо дараҷаи рушди иқтисодиёти миллӣ ва васеъшавии имкониятҳои буҷети давлатӣ заминаи зарури барои истифодаи фарроҳии захираҳои фароҳам оварда мешавад.

Дар мақола қайд шудааст, ки шаклҳои ташикилии таъсири давлат ба инкишофи соҳибкории хурд аз миқёси паҳншавии шаклҳои соҳибкории хурд, сохтори КАС, инчунин аз дараҷаи рушди иқтисоди-иҷтимоӣ мутобиқ ба сохтори соҳибкории хурд дар доираи кооперативҳо, иттиҳодияҳои фермерӣ, иштироки шаклҳои гуногуни соҳибкории хурд миёна дар тақвияти инфрасохтори иҷтимоии минтақаҳои деҳот вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, соҳибкории кишоварзӣ, захираҳои табиӣ, хоҷагиҳои оилавӣ, таъминоти моддию техники, фуруши маҳсулот, кооперативҳои ширӣ, кооперативҳои қарзӣ, коркарди маҳсулот, соҳаи кишоварзӣ, ҳифзи растанӣ.

FOREIGN EXPERIENCE IN SUPPORTING SMALL RURAL ENTERPRISE

Imomnazarova Takhmina Ashurovna

Annotation. The article is devoted to foreign experience of state support for rural entrepreneurship, from the perspective of using this experience in the real conditions of the Republic of Tajikistan. It reveals country specific features of supporting small rural businesses.

In all likelihood, the extent to which foreign experience in supporting small businesses can be used will be considered by government agencies taking into account the real financial capabilities of the country, as well as international cooperation. Logically, the author comes to the conclusion that the use of foreign experience in Tajikistan can begin with the use, first of all, of resource-saving opportunities. Gradually, as the country's economy rises and the state budget expands, the prerequisites will be created for the use of resource-intensive support options.

The article notes that the organizational forms of state assistance to small businesses depend on the scale of distribution of small forms of farms, the structure of the agro-industrial complex, as well as on the levels of socio-economic development and the corresponding structure of small businesses within the framework of cooperatives, farm associations, the participation of various forms of small businesses in the development social infrastructure in rural areas.

Key words: foreign experience, rural entrepreneurship, natural resources, family farms, logistics, product sales, dairy cooperatives, credit cooperatives, product processing, agricultural sector, plant protection.

Постановка проблемы: В условиях современной экономики государство как особый институт может влиять на различные отрасли экономики и создавать основу для развития. На основе этого развитие зарубежного опыта и его целевое использование позволяют укрепить малый бизнес в Республике Таджикистан и повысить его влияние на развитие показателей макроэкономического роста. Благодаря изучению опыта зарубежных стран разработка конкретной системы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства целесообразна и обеспечивает развитие экономики страны.

Анализ последних исследований и публикаций. По данному вопросу ряд зарубежных и отечественных ученых, в том числе Алексеева С.А., Зубренкова О.А., Сидорова Н.П., Климова Н.В., Черкасов В.А., Имомназарова Т.А., Мансуров А.П. и другие завершили научные работы.

Цель статьи. Анализ мирового опыта развития сельского хозяйства, в том числе развития аграрного предпринимательства, организационно-экономические условия развития и поддержка отрасли со стороны государства, гражданского общества и международных финансово-экономических организаций.

Основное содержание материала: Таджикистан нуждается во внедрении прогрессивного опыта, накопленного в разных странах мира, вследствие чего миллионы малых товаропроизводителей добились огромных успехов в социально-экономическом развитии, и в устойчивом повышении уровня жизни.

Опорной методологической точкой, откуда необходимо исходить при принятии мирового опыта развития малого предпринимательства, заключается в

объективной оценке серьезных проблем с которыми сталкиваются предприниматели в сельском хозяйстве Таджикистана. Мировой опыт развития сельского хозяйства очень четко доказывает, что для достижения высоких экономических, социальных (а ныне и экологических) показателей развития отрасли не формы собственности играют определяющую роль, а организационно-экономические условия развития и поддержка отрасли со стороны государства, гражданского общества и международных финансово-экономических организаций.

Одни и те же типы хозяйств в одной организационно-экономической среде могут получать мощный заряд для быстрого и качественного развития, в другой – быть обреченными на отсталость, нищету и деградацию. Изучение мирового опыта развития малого агробизнеса показывает, что для эффективного развития аграрного предпринимательства требуется создание благоприятствующей экономической и социальной среды.

Последнее сводится к присутствию нижеследующих обстоятельств:

- полная обеспеченность хозяйств основными и оборотными производственными фондами;
- постоянное обновление (воспроизводство) основных производственных фондов в соответствии с принятыми техническими нормативами, учитывающими динамичное внедрение инноваций;
- наличие надежных и дешевых кредитных ресурсов как долгосрочного, так и краткосрочного характера для своевременного обслуживания меняющихся производственных потребностей, присущих сельскому хозяйству;
- высокий уровень обеспеченности хозяйств специалистами сельского хозяйства в полном

соответствии с их основным производственным профилем;

- полная обеспеченность хозяйств рабочей силой, обладающей необходимым уровнем знаний, квалификации, опытом и навыками работы;

- высокий уровень восприимчивости хозяйств к меняющимся условиям и потребностям рынка, постоянная готовность трудового персонала к структурным изменениям, соответствующим изменениям условий на рынках;

- высокий уровень восприимчивости хозяйств к новым технологиям, к новым знаниям об агротехнике выращивания сельскохозяйственных культур и к новым знаниям и приемам разведения продуктивных животных;

- многосторонняя государственная поддержка, ориентированная на обеспечение высокого уровня конкурентоспособности хозяйств на внутреннем и внешнем рынках;

- максимально возможный учет природных условий при выборе форм организации производств, размеров хозяйств и их внутренних подразделений, выборе методов организации труда, средств механизации производственных процессов, химизации, землеустройства, способов обработки почвы, методов содержания животных и т.д.;

- избирательность в привлечении прямых иностранных инвестиций, использование передового отечественного и зарубежного опыта применительно к специфике ресурсов сельского хозяйства, экономических возможностей хозяйств и потребностей устойчивого развития.

Известно, что преобладающая часть сельскохозяйственной продукции в странах Запада производится семейными фермами. Последние состоят из малых, средних и крупных форм. Размеры ферм определяются природно-географическими, экономическими, социальными и другими обстоятельствами. Самое широкое распространение семейные фермы получили в Германии, Польше, Чехии, США, Японии, Канаде, Швеции, Дании. В связи этим нужно отметить, что в Таджикистане основная часть сельскохозяйственной продукции производится в семейных ДФХ, а также в личных подсобных хозяйствах населения (ЛПХ). Это очень важно знать для того, чтобы выяснить, почему в одних странах семейные хозяйства экономически представляются очень эффективными, а в других странах – недостаточно эффективными.

Однако в развитых странах семейные фирмы прошли весьма продолжительную историю. Сохраняя свой семейный характер, они в процессе своего развития приобрели многочисленные модификации. Зарубежные ученые считают, что сложности с полной занятостью в сельскохозяйственном производстве и

обеспечении капиталом вызывают постепенную эволюцию лишь небольшой части фермерских хозяйств в сторону крупного производства, основанного на наемном труде и корпоративной собственности. В результате часто возникают сложные формы собственности, землепользования и управленческого контроля [6, С.138].

Процесс концентрации производства носит объективный характер, и в том числе не обходит стороной и сельское хозяйство. В Таджикистане, включая РРП, этот процесс еще не получил соответствующего развития, и этому есть причины. На Западе, в Японии, странах Юго-Восточной Азии имеют место процессы концентрации и централизации сельскохозяйственного производства. И эти процессы вовсе не приводят к разрушению семейного характера ферм, к неизбежному укрупнению их размеров, к потере независимости малого предпринимательства в сельских местностях. Это означает, что и в настоящее время, и в обозримом будущем малый и средний сектора сельскохозяйственного производства будут сохранять свое значение даже несмотря на то, что в качественном плане эти сектора в развитых странах существенным образом отличаются от соответствующих секторов аграрной экономики развивающихся и переходных стран. Даже те малые предприятия, которые потеряли черты семейности частичным образом, продолжают сохранять многие черты, которые присущи этой разновидности семейных хозяйств. Важно то, что семейные фермы быстро приспосабливаются к научно-техническому прогрессу и изменениям структуры потребностей рынка. Их включение в состав корпораций агропромышленного назначения проходит на базе семейных связей. Многочисленными являются случаи, когда несколько семей, объединившись путем совместной эмиссии акций, создают вполне конкурентоспособную корпорацию.

В развитии малого и среднего сектора фермерства в Европе и Японии важную роль играют кооперативы. В Западной Европе каждое фермерское хозяйство выступает в качестве члена нескольких кооперативов различного направления, и почти половина их доходов поступает через кооперативы. Кооперативы специализируются на сбыте сельскохозяйственной продукции, снабжении фермеров машинами, разным оборудованием, минеральными удобрениями, горюче-смазочными материалами, средствами борьбы против вредных насекомых и болезней растений и животных, комбикормами, пищевыми добавками, ветеринарным обслуживанием, научно-консультативными услугами и переработкой сельскохозяйственной продукции. Однако в самом сельском хозяйстве Запада и Японии

производственная кооперация не имеет широкого распространения.

Можно привести интересные примеры по сельскому хозяйству таких стран, как Швеция, Финляндия, Польша, Дания, Канада, Франция, Германия, Испания, Нидерланды и других, где фермерские хозяйства преобладают в производственной структуре отрасли. Например, кооперативы Финляндии посредством своих связей формируют благоприятные условия для роста масштабов производства фермерских хозяйств, способствуют гарантированному сбыту произведенной им продукции, снабжению этих хозяйств кормами, минеральными удобрениями, разнообразным оборудованием. Они также организуют переработку, произведенной фермами, продукции.

Достижения сельского хозяйства Нидерландов известны всему миру. Достаточно отметить, что голландские фермеры в среднем производят продукцию, которая по своим объемам в 5 раз превышает объемы продукции фермеров Италии, и в 1,5 раза – соответствующие объемы, произведенные фермерами США.

Фермеры Дании производят продовольственную продукцию, достаточную для годового потребления 15 млн. чел., в то время как население этой страны составляет 5 млн. чел. История успешного функционирования снабженческих, сбытовых, сервисных, перерабатывающих кооперативов Дании насчитывает более 100 лет. В этой стране функционируют многочисленные консультационные центры, которые ориентированы на повышение эффективности производства в фермерских хозяйствах с учетом сохранения окружающей среды. С учетом последнего, в этой стране действует строгий государственный контроль за соотношением между поголовьем скота и размерами земельных участков фермеров.

Большой интерес вызывает опыт функционирования так называемых торговых кооперативов Дании, которые выступают в качестве акционеров и дольщиков в многочисленных компаниях третьего мира и систематически занимаются реализацией продукции, выращиваемой в их фермерских хозяйствах.

В Ирландии, где сельскохозяйственное производство ведется в сложных природно-климатических условиях, исторически широкое распространение получили молочные кооперативы, которые по своей продуктивности занимают ведущие позиции в мире. В этой стране кредитные кооперативы занимают ведущее место в национальной кредитной системе. Они объединены в кредитном Союзе и 25%

взрослого населения страны являются членами этого Союза.

В Испании, в Баскском регионе действует сеть кооперативов Мондрагон, которые отличаются самыми высокими показателями эффективности. Эта сеть отличается своей широкой диверсифицированной структурой и состоит не только из производственных, но и сельскохозяйственных, потребительских и жилищных кооперативов. Сеть кооперативов Мондрагон содержит за свой счет школы, медицинские оздоровительные центры, технически колледж. У неё есть свой банк и свой пенсионный фонд, а также программы социальных пособий по безработице.

Кстати, в свое время испанский опыт был почерпнут из большого опыта колхозного движения в Советском Союзе. Например, в Таджикской ССР колхозы за счет своих доходов создавали высокоразвитую социальную инфраструктуру. Колхозы им. Ленина Пролетарского (ныне Джабар Расуловского), имени Ленина Восейского районов и «Коммунизм» города Вахдата не только строили, но и содержали десятки сельских общеобразовательных школ, детских дошкольных учреждений, комбинатов и центров бытового обслуживания, внутрисельских и внутрихозяйственных дорог и т.д.

Аграрный сектор Германии от других стран Европы и Северной Америки отличается тем, что он охвачен кооперативным движением [8, С.23]. В Германии кооперативы действуют на трех уровнях – местном, региональном и федеральном. На местном уровне 15% кооперативов занимаются кредитованием, 13% – закупочно-сбытовой деятельностью, 14% – переработкой мяса, молока и растениеводческой продукции, 19% заняты инновационно-технологическими услугами. Первичные кооперативы образовали и входят в 17 региональных кооперативных союзов. Они пользуются услугами 47 функциональных центров, 3 банков и 25 специализированных организаций. На федеральном уровне действуют 3 центральных союзов кооператоров. Швеция также отличается высоким уровнем развития кооперации между фермерскими хозяйствами. Кооперативы в этой стране занимаются закупочно-сбытовой деятельностью, переработкой продукции, произведенной семейными фермами. Они также обеспечивают фермерские хозяйства минеральными удобрениями, химическими и биологическими средствами защиты растений, сельскохозяйственными машинами и инвентарем, семенами, горюче-смазочными материалами, ведут строительство хозяйственных помещений, организуют ремонт тракторов и других разновидностей сельскохозяйственной техники. После уплаты налогов и зачисления средств в кооперативной фонд остальная

часть заработанной прибыли кооперативами перечисляется на счета фермерских хозяйств-членов кооператива пропорционально объемам произведенной ими продукции. При этом фермерские хозяйства могут получать 2/3 прибыли наличными, и 1/3 зачислять на свой банковский счет. Если фермер желает покинуть кооператив, то имеет право полностью забрать свой вклад. Шведские кооперативы оказывают своим членом лизинговые услуги, предоставляют им кредиты, оказывают консультационные и инновационные услуги.

Опыт кооперирования крестьянских (фермерских) хозяйств развитых стран мира можно очень эффективно использовать в Таджикистане, где в сельском хозяйстве преобладают индивидуальные (семейные) дехканские (фермерские) хозяйства. Несмотря на свою многочисленность (более 210 тыс. ед.) они остаются разобщенными, не располагают достаточными ресурсами для развития. Из-за своих малых размеров и отсутствия реальной государственной поддержки более 20% ДФХ в Таджикистане не имеют прямых связей с рынком. Их дальнейшее развитие возможно только путем объединения в ассоциации дехканских хозяйств или в разного рода производственных, сбытовых и других кооперативов.

Однако для создания кооперативов и ассоциаций фермерские хозяйства нуждаются в денежных ресурсах. Такая нужда, к сожалению, сохраняется в течение продолжительного периода времени. Это требует либо организации нового государственного сельскохозяйственного банка, либо использования механизма денежной и кредитной эмиссии, носящей целевой характер. Переход к массовому кооперированию в сельском хозяйстве Таджикистана представляется весьма необходимым, поскольку полезность кооперативов доказана, прежде всего, опытом стран с широким развитием малого предпринимательства [3, С.8].

В этом ракурсе весьма логичным представляется мнение проф. О.А. Фроловой: «Особенность кооперативного предпринимательства состоит в том, что кооперативы действуют преимущественно на местном уровне, а деятельность их сконцентрирована, как правило, в сфере малого бизнеса. Основу системы регулирования деятельности сельскохозяйственных потребительских кооперативов в зарубежных странах составляют льготное налогообложение, государственные субсидии и льготные государственные кредиты» [4, С.39].

В этом плане для РРП особенно привлекательным представляется опыт Германии. Причина заключается в том, что основой сельского хозяйства Германии образуют мелкие семейные фермы. В этой стране действуют и крупные

сельскохозяйственные фермы, однако они преобладают в Восточной Германии и являются наследием социалистического этапа развития. Однако и в Германии после вступления в ЕС и повышения уровня конкуренции между производителями сельхозпродукции в масштабе всего интеграционного объединения ощущается заметное продвижение тенденции концентрации сельскохозяйственного производства. «Эксперты в области сельского хозяйства считают, что выжить в конкурентной борьбе могут лишь крупные современные хозяйства площадью 80 га (причем средний размер хозяйства в Германии в пределах 15 га), с 40 молочными коровами или 10 тыс. голов птицы. Особенно сильно страдают горные районы Юга-Запада, где средняя площадь хозяйств составляет всего 5-6 га» [2, С.78].

В Германии процессы обострения конкуренции и роста уровня концентрации производства в сельском хозяйстве находятся под контролем государственных органов. В восточной части этой страны произошел процесс разукрупнения огромных по своим размерам госхозов и кооперативов. Они были разбиты на многочисленные, небольшие по своим размерам индивидуальные и коллективные хозяйства.

Несмотря на растущую конкуренцию в рамках ЕС, в Германии многие сектора сельского хозяйства все еще состоят из небольших семейных ферм. В этой стране в год производится от 28 до 30 млн. т молока. Эти объемы молока производятся в более чем 94 тыс. семейных фермерских хозяйств, на которых работают только члены отдельных семей во главе с самым фермером. В отличие от Таджикистана в Германии преобладает очень серьезный подход к содержанию и кормлению коров. Продуктивность коров на семейных фермах составляет от 8,5 до 9 тыс. литров молока от одной коровы за период лактации. Государство выплачивает премии производителям молока в расчете на одну корову.

Известно, что применительно к различным природно-географическим условиям выбор размера сельскохозяйственного предприятия сталкивается с многочисленными препятствиями.

«Достижение многими действующими крестьянскими (фермерскими) хозяйствами оптимальных размеров с учетом специализации производства является задачей на перспективу. Современные условия заставляют глав крестьянских (фермерских) хозяйств с помощью проб и ошибок достичь таких размеров, которые позволяют обеспечить безубыточную работу, получение доходов для развития крестьянских (фермерских) хозяйств. Выбор правильного размера крестьянского хозяйства позволит обеспечить минимальные трудозатраты на

единицу продукции, рационально использовать землю и другие средства производства» [6, С.142].

Размеры фермерских хозяйств определяются на базе валовой сельскохозяйственной продукции. Так, к минифермам относят хозяйства, производящие продукцию в объеме менее 2,5 тыс. долл., к малым фермам – хозяйства, которые производят продукцию в объеме менее 5 тыс. долл. в год и хозяйства с доходами от 5 до 20 тыс. долл. К средним фермам относят хозяйства, у которых годовой доход достигает 20-40 тыс. долл. К крупным относят хозяйства с доходами от 40 до 200 тыс. долл., к крупнейшим – с доходами свыше 200 тыс. долл. В США в качестве главной цели агробизнеса выдвигается получение прибыли. Социальные и экологические цели, цели устойчивого развития занимают второстепенные места. Американские фермеры меньше всего прибегают к членству в кооперативах и всякого рода союзах и ассоциациях.

В этом плане среди развитых стран мира весьма выгодную позицию занимает государство Израиль. Эта страна располагает очень развитым сельским хозяйством, которое базируется на агротехнических и экономических знаниях. Здесь, в основном, функционируют три разновидности форм ведения сельского хозяйства. Это – кибуцы, которые представляют собой коллективные коммуны, созданные на базе идей социал-демократии Европы XIX века (Август Бебель был основателем первых коммун в тогдашней Палестине). Они производят 1/3 всей валовой продукции сельского хозяйства страны. Индивидуальные семейные фермы и кооперативные товарищества под названием мошаве производят ½ всего объема валовой сельскохозяйственной продукции.

Израильские фермеры содержат улучшенные в самой стране породы коров (гольштинские), которые дают рекордные надои молока (12000 кг в год), а отдельные коровы обеспечивают рекордную продуктивность – 18000 кг молока в год с 5% уровнем жирности. Правительство страны уделяет большое внимание молочному скотоводству.

В стране создан «Совет молока», который объединяет как производителей, так и переработчиков молочной продукции. Наряду с «Советом молока» в Израиле действуют Союзы растениеводов, птицеводов, производителей мёда, оливкового масла, маслин, хлопка, Союз виноделов и виноградарей.

Нужно особо отметить, и это весьма важно и для Таджикистана, что продвижение Израиля в ряды экономически развитых стран, включая страны с развитым сельским хозяйством и национальным аграрно-промышленным комплексом, произошло благодаря постоянной заботе израильского правительства о развитии науки и о создании

благоприятствующих условий для внедрения достижений науки в производство. В Израиле функционирует относительно небольшой центр сельскохозяйственных исследований, где непосредственными научными разработками заняты 200 человек. Они работают в НИИ животноводства, защиты растений, сельскохозяйственной инженерии, послеуборочных и пищевых исследований, окружающей среды, почвы и воды.

Уровень эффективности производства в сельском хозяйстве Израиля является одним из самых высоких в мире. Один работник сельского хозяйства в этой стране способен прокормить 110 чел., в то время как в США этот показатель составляет 85 чел., а в России – 17 чел. Средняя урожайность сельскохозяйственных культур превышает соответствующий общемировой показатель в 30 раз.

Все отмеченное выше о развитии сельского хозяйства в Израиле и в других развитых стран свидетельствуют о том, что автономное развитие каждого отдельного фермерского хозяйства в современном мире является блефом и, в конечном итоге, обречено на провал. Малые формы хозяйствования, малое предпринимательство нуждаются в подпорках для поддержки, и в качестве таких подпорок выступают не только государственные институты, но и кооперативы и их союзы, ассоциации фермерских хозяйств, союзы сельхозпроизводителей, созданные по отраслевому принципу (как в государстве Израиль).

Государственные институты, ответственные за поддержку сельхозпроизводителей, поощряют вовлеченность фермеров в разного рода кооперативы, ассоциации и союзы, и с этой целью применяют разнообразные меры стимулирования. Так, в рамках всего Европейского Союза налоги на прибыль кооперативов установлены ниже по сравнению с такими же налогами у фермерских хозяйств.

Вовлеченность в кооперативы, ассоциации и союзы позволяет малому сельскому предпринимательству использовать те преимущества, которые присущи лишь крупным хозяйствам, и которые делают их более конкурентоспособными. Например, такая вовлеченность создает условия для эффективного использования сельскохозяйственной техники, устранения фактора физического и морального износа основных производственных фондов, эффективного взаимодействия с лизинговыми компаниями. Такое участие создает благоприятствующие условия для строительства ирригационных сооружений инновационного характера, внедрения капиталоемких, и в то же время новейших, методов орошения сельскохозяйственных культур, строительства сооружений по очищению и вторичному использованию оросительных вод и т.д.

Кроме того, участие в совместных организациях позволяет расширить границы применения агрохимических средств, создать условия для перехода к органическому сельскому хозяйству, изменить коренным образом инвестиционный климат и реализовать широкие возможности для притока прямых иностранных инвестиций.

Это становится возможным, когда создаются условия для тесного взаимодействия мелкого, среднего и крупного предпринимательства посредством тех механизмов, которые делают такое взаимодействие эффективным. Вышеприведенный механизм отраслевых союзов в Израиле представляет собой весьма удачный пример успешного функционирования такого механизма. В этой связи вполне уместными представляются следующие высказывания проф. Мансурова и др. авторов: «Эффективным (с точки зрения экономии на издержках) может быть и небольшое по размерам производство, соответствующее уровню хорошо механизированной семейной фермы. На пути укрупнения производства имеются препятствия в виде уменьшения эффективности управления, связанные с усложнением структуры, снижением мотивации к труду наемных работников по сравнению с фермерами. Одним из путей совмещения преимуществ крупного и мелкого производства в США, странах Западной Европы является создание крупных диверсифицированных объединений, действующих по принципу «семейства дочерних компаний», входящих в основную материнскую компанию». Эти же авторы в качестве другого механизма такого совмещения видят подряд, когда на базе контракта отдельные стадии производственного процесса передаются посторонним хозяйствам.

Вышеприведенное мнение группы ученых в целом является правильным и весьма актуальным, в особенности в условиях Республики Таджикистан. Обобщение передового мирового опыта, а также недавнего советского опыта развития форм хозяйствования показывает, что для эффективного функционирования микро-, и малого сельского предпринимательства требуются 2 условия: а) их вовлеченность в кооперацию и б) государственное регулирование и поддержка их деятельности. За доказательствами далеко ходить не нужно: в условиях нашей страны отдельные семейные дехканские хозяйства не в состоянии приобретать необходимые им разновидности сельскохозяйственной техники или отвести свое время постоянно на продажу выращенной им продукции. Предстоящие реформы в Таджикистане должны полностью исходить из этого серьезного предположения.

При этом необходимо иметь в виду, что значительная часть дехканских (фермерских) хозяйств

ведут деятельность в условиях горных районов, менее благоприятных во всех отношениях для развития земледелия и животноводства. В этом плане также необходимым представляется использование зарубежного опыта. Особенно ценным представляется опыт, накопленный во Франции. В предгорных и горных районах этой страны, как и в Таджикистане, недостаток земельных площадей приводит к низкой эффективности из-за низкого уровня использования основных факторов производительности. При таких обстоятельствах в качестве альтернативы фермерским хозяйствам выступают многообразные формы мелкогрупповой организации производства. Применительно к предгорным и горным районам правительство Франции реализует мероприятия по созданию сельскохозяйственных объединений совместного производства (ГАЕК). В организационно-правовом отношении ГАЕК представляет собой мелкогрупповой вид сельского предпринимательства. Мелкие хозяйства, объединяя инвентарь и скот, организуют совместную обработку мелкоконтурных земельных участков, проводят работу по предотвращению деградации посевных площадей и пастбищ. При этом они сохраняют право собственности на землю. В настоящее время во Франции действуют около 39,0 тыс. мелкогрупповых объединений.

Для Таджикистана изучение французского опыта развития мелкогрупповых объединений представляется весьма ценным. Объединение огромного числа разрозненных семей в такие объединения, состоящие из 15-20 дворов, посредством организации совместных производств, безусловно может привести к возникновению синергетического эффекта малой горизонтальной интеграции. В этой связи, необходимо отметить, что региональный подход широко используется при оказании содействия малому предпринимательству в зарубежных странах. Например, в северных районах Финляндии сельское хозяйство отличается дополнительными издержками на производство продукции. В этой стране широкое применение имеют дотации для районов с неблагоприятными условиями ведения хозяйства [7, С.220]. Среди развитых стран, кроме Финляндии, самым высоким уровнем финансовой поддержки отечественным фермерам отличаются страны, которые известны неблагоприятными географическими и природно-климатическими условиями. К таким странам относятся Норвегия, Исландия, Канада, Япония, Южная Корея. Так, в Японии затраты по государственной поддержке сельского хозяйства достигают 1,4% ВВП страны. Если в странах Евросоюза субсидии составляют 45-50% стоимости валовой сельскохозяйственной продукции, то в Японии и Финляндии они составляют 70%.

Специальные системы поддержки доходов применяются по отношению к крестьянству, проживающему в заболоченных районах Ирландии, высокогорных районах Австрии и в северных, приморских районах Финляндии. В названных странах государственные субсидии предоставляются на «погектарной» и «поголовной» основе [1, С.34].

На наш взгляд, Таджикистан нуждается в правительственном органе, который специализировался бы на вопросах решения многосложных проблем развития сельского предпринимательства. Такой институт должен не просто работать весьма активно, но и обладать явными чертами креативности.

Его необходимость диктуется ограниченностью инерционного подхода к развитию предпринимательства, который частично связан с отсутствием научного подхода к развитию всех форм сельскохозяйственной деятельности. Почва, продуктивные животные по своей природе представляются крайне многосложными живыми системами, и их эффективное использование зависит от степени приложения самых последних достижений научно-технического прогресса.

Что касается государственной поддержки сельского предпринимательства, то здесь развитие должно идти поэтапно. Зарубежный опыт подсказывает, что микропредприниматели полностью должны быть освобождены от налогов, а малое предпринимательство должно пользоваться льготными налогами. То же самое относится и к кредитованию агробизнеса. Нынешние ставки банковского процента большинство сельских предпринимателей оценивают как ростовщические. Эти проценты (18 – 30%) почти полностью съедают заработанную сельскими предпринимателями прибыль.

Коммерческие банки не заинтересованы в предоставлении льготных кредитов. Это возможно лишь посредством специализированных государственных банков. К последним могут относиться государственные банки по содействию малому и среднему предпринимательству. В Таджикистане пока таких банков нет, и судя по заявлениям отдельных ответственных лиц, в ближайшем будущем не планируется создания таких банков. Речь, например, идет о Сельскохозяйственном банке, Банке сельскохозяйственного развития и Государственном банке развития. В КНР сельские предприниматели пользуются кредитами на закупку сельскохозяйственной продукции, на сбор, хранение, транспортировку и переработку таких продуктов, освоение земельных ресурсов, строительство ирригационных сооружений, приобретение сельхозтехники и т.д. на льготной основе.

В начале 2000-х годов в Китае в соответствии с возросшими потребностями сельхозпредприятий на заемные средства появились многочисленные кредитные компании, сельские кооперативы взаимной денежной помощи, деревенско-поселковые банки. Кроме того, в сельских местностях Китая действуют сельские страховые компании, которые формируют свои ресурсы в соотношении 65% взносов крестьян и 35% взносов государства [5, С.11].

В ЕС действует общеевропейская дотационная политика. Кроме того, институты Евросоюза оказывают помощь фермерам в виде надбавок к ценам, регулирования объемов производства, высоких компенсаций за экспортную продукцию. Отдельные государства Евросоюза за счет бюджетных средств поддерживают меры по повышению качества продукции, внедрению достижений научно-технического прогресса, улучшению состояния окружающей среды, осуществлению ветеринарного надзора, повышению эффективности борьбы с вредителями и болезнями растений и животных, обеспечению стимулирования производства в районах с неблагоприятными природно-климатическими условиями, сохранению минимального уровня доходов в микро- и малых фермерских хозяйствах и т.д.

Помимо национальных бюджетов в ряде стран Западной Европы в автономных районах Италии, департаментах и районах Франции, округах Германии в финансовой поддержке малого предпринимательства села участвуют и региональные власти. Известно, что в структуре бюджета каждой страны Евросоюза выделяется подстатья затрат под названием «национальный сельскохозяйственный бюджет». Эти страны почти половину названных бюджетов расходуют на модернизацию и укрупнению ферм, улучшению состояния земли и других сельскохозяйственных ресурсов, оказанию помощи фермерам в рационализации повседневной управленческой деятельности и содействии развитию сельского хозяйства районов с неблагоприятными природно-экономическими условиями.

Огромные ресурсы страны ЕС направляют на поддержку начинающих фермеров (10% от аграрных бюджетов, во Франции – 25%), на НИОКР (по ЕС – 10,0%, в Нидерландах – 30,0%). В целом субсидии в странах ЕС составляют 45-50% от стоимости товарной продукции. В разрезе развитых стран в структуре фермерских доходов удельный вес государственной помощи представлен следующим образом: Австралия – 15,0%, Австрия – 52,0%, Канада – 45,0%, Норвегия – 77,0%, США – 30,0%, Финляндия – 71,0%, Швейцария – 80%, Швеция – 59,0%, Япония – 66,0%. Для сравнения заметим, что данный показатель по России составляет 3,5%, а в Таджикистане – 0,0%.

Нужно отметить, что страны с высоким уровнем развития сельского хозяйства принимают стабильные меры для защиты своих внутренних рынков от иностранных конкурентных угроз. Наиболее ярким примером в этом плане представляется Финляндия. В этой стране, по причине умелого использования вышеназванных инструментов, уровень фактической защиты отечественного товаропроизводителя составляет: по говядине – 341%, по свинине – 270%, по баранине – 390%, по молоку с жирностью до 6% – 144%, по сливкам – 454%, по сливочному маслу – 566%, по сыру – 305%, по пшенице – 352%, по ячменю, овсу и кукурузе – 236%, по тростниковому сахару – 307%. В результате введения высоких таможенных налогов в Финляндии были созданы благоприятствующие условия для успешного решения продовольственной проблемы. Этим, прежде всего, объясняется высокий уровень самообеспеченности продовольствием, которое составляет: по пшенице – 177%, по ячменю – 102%, по овсу – 174%, по сахару – 95%, по молоку – 122%, по говядине – 109% [9]. Этот опыт может представиться крайне полезным и эффективным для РРП и всего Таджикистана. Для этого необходимо сравнение факторов, оказывающих воздействие на продуктивность посевных площадей и животных с последующим выявлением степени использования факторов эффективности в РТ.

В особенности, в использовании такого опыта заинтересованы пригородные хозяйства, которые призваны обеспечить городское население мясомолочными продуктами, фруктами, картошкой, корнеплодами, овощами и бахчевыми. В этом плане они пользуются безусловными преимуществами (близость к городским рынкам, высокая доступ к рыночной информации, низкие транспортно-логистические затраты, использование городских складских и холодильных помещений и т.д.).

На этом этапе регулирующая роль государства должна быть ориентирована на создание кооперативов и ассоциаций дехканских (фермерских) хозяйств, которые бы имели возможности воспользоваться льготными государственными кредитами. Самовозрастание объемов произведенной продукции и доходов сельского предпринимательства приводит к росту масштабов расширенного воспроизводства, а заодно и к увеличению объемов бюджетных доходов. Только на базе отмеченного процесса представляется возможным внедрение в сельское хозяйство РРП опыта западных стран по оказанию финансовой помощи сельскому предпринимательству.

Знакомство с зарубежным опытом аграрного предпринимательства позволяет сформулировать следующие выводы и предложения:

1. Методологически важно, чтобы при изучении и использовании зарубежного опыта аграрного предпринимательства в Таджикистане исходили из сложившихся в стране серьезных проблем в развитии сельского хозяйства и его предпринимательского слагаемого.

2. Зарубежный опыт показывает, что достижение высокой эффективности функционирования предпринимательских структур вовсе не зависит от форм собственности. Высокие показатели эффективности сельскохозяйственного предпринимательства в развитых странах зависят от условий, которыми пользуются сельские предпринимательские круги. В одних условиях более успешными являются кооперативы, в других – межхозяйственные предприятия, в третьих условиях – семейные фермы и т.д.

3. Важная особенность развития предпринимательства в развитых странах заключается в повсеместном распространении семейных ферм, которые по размерам дифференцируются на мелкие, малые, средние, большие и крупные. С этим в глубоком контрасте находится ситуация в Таджикистане, где ЛПХ и ДФХ получили всеобщее распространение и являются, в основном, малыми по своим размерам. По примеру развитых стран нужно дать больше экономической свободы для них, чтобы снять препятствия для их конкурентоспособности и роста уровня концентрации производства;

4. В разных странах мира кооперативы занимаются разными формами деятельности. В Западной Европе они специализируются на сбыте сельхозпродукции, снабжении фермеров ГСМ, средствами защиты растений и животных, комбикормами, научными консультациями, ветеринарными лекарствами, средствами переработки продукции и т.д. В странах Запада и Японии, в самом сельском хозяйстве, кооперация не получила развития. В Дании эффективно работают торговые кооперативы, которые продают продукцию сельского предпринимательства на городских и зарубежных рынках;

5. Мондрагонские кооперативы в Испании занимаются сельским хозяйством, торговлей, образованием, медицинским обслуживанием и т.д. Этот опыт представляет интерес для равнинных районов РРП. Из Израильского опыта необходимо изучить предпринимательскую практику Кибуца и «Совета Молока», который объединяет производителей и переработчиков молока. В Израиле действует научный сельскохозяйственный центр, состоящий из 200 человек, который обеспечивает сельхозпредпринимателей конкретными рекомендациями по эффективному внедрению новых идей и новых технологий;

6. Обобщение мирового опыта показывает: а) предпринимательство в передовых зарубежных вовлеченность малого предпринимательства в странах является объектом государственного многочисленны кооперативы структуры которых регулирования и пользуется их полной поддержкой. носит диверсифицированный характер; б) сельское

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алексеева, С.А. Отечественный и зарубежный опыт финансовой поддержки сельского хозяйства / С.А. Алексеева // Финансы. – 2010. – № 3. – С. 34-35.
2. Зубренкова, О.А., Лисенкова, Е.В., Петрухина, Е.Н., Сидорова, Н.П. Зарубежный опыт развития сельского хозяйства (на примере фермерства в Германии) / О.А. Зубренкова, Е.В. Лисенкова, Е.Н. Петрухина, Н.П. Сидорова // Вестник НГИЭИ. – 2013. – № 5. – С. 78-79.
3. Имомназарова Т.А. Сельское хозяйство и несельскохозяйственный сектор села/Т.А. Имомназарова// Вестник ТНУ, Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино» – 2022 года № 3. С. 5-11.
4. Имомназарова Т.А. Роль банковского кредитования в развитии малого сельскохозяйственного бизнеса. /Т.А. Имомназарова// Вестник ТНУ, Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино» – 2020 года №7. С. 35-41
5. Климова, Н.В. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах / Н.В. Климова // Научный журнал КубГАУ. – 2013. – № 90. – С. 1-17.
6. Мансуров, А.П., Зубренкова, О.А., Федотова, О.И. Зарубежный опыт развития крестьянских (фермерских) хозяйств / А.П. Мансуров, О.А. Зубренкова, О.И. Федотова // Вестник НГИЭИ. – 2017. – № 9 (76). – С. 135-146.
7. Никонов, А.Г., Павлов, В.И., Черницкий, А.К. К вопросу использования зарубежного опыта развития сельского хозяйства и сельских территорий в условиях усиления процессов глобализации / А.Г. Никонов, В.И. Павлов, А.К. Черницкий // Никоновские чтения. – 2011. – № 16. – С. 220-221.
8. Фролова, О.А. Зарубежный опыт развития и кооперирования личных подсобных и крестьянских (фермерских) хозяйств / О.А. Фролова // Вестник НГИЭИ. – 2010. – № 1. – С. 16-27.
9. Черкасов, В.А. Зарубежный опыт развития сельского хозяйства как одного из способов обеспечения продовольственной безопасности. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://fadr.msu.ru>.

Сведения об авторе:

Имомназарова Тахмина Ашуровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900-81-85-88

Маълумот дар бораи муаллиф:

Имомназарова Тахмина Ашуровна - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-81-85-88

Information about the author:

Imomnazarova Tahmina Ashurovna - candidate of economic sciences, associate professor of the banking department of the National University of Tajikistan, address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 900-81-85-88

УДК 331.108

МОДЕЛСОЗИИ МАБЛАҒГУЗОРӢ БА САРМОЯИ ИНСОНӢ

Рустамов Фитрат Музафарович

Аннотатсия. Мақолаи мазкур оид ба моделсозии вобастагии арзиши сармоияи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба он баррасӣ гардида, намудҳои гуногуни вобастагии арзиши сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузори ба он оварда шуданд ва аз нуқтаи назари илмӣ баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд.

Инчунин дар мақолаи мазкур вазифаи сохтани модели назариявӣ гузошта шудааст, ки вобастагии суръати тағйирёбии сармояи инсониро аз ҳаҷми маблағҳои гузошташударо инъикос менамояд. Асоси модели мазкурро муқаррароте таъкил медиҳад, ки тибқи он миқдор ва сифати сармояи инсоние, ки дар фаъолияти ширкат иштирок мекунад, бевосита аз сатҳи сармоягузорӣ ба он вобаста аст.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, арзёбии сармояи инсонӣ, модели сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, намудҳои асосии сармояи инсонӣ, захираҳои сармояи инсонӣ.

Барои иқтибос: Рустамов, Ф. М. Моделсозии маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ / Ф. М.. Рустамов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 55-62.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

Рустамов Фитрат Музафарович

Аннотация. В статье исследуются вопросы связанные с моделированием зависимости стоимости человеческого капитала от суммы его инвестиций, представлены и проанализированы различные научные зрения различных видов зависимости стоимости человеческого капитала от суммы его инвестиций.

На основании проведенного исследование авторам делается научно обоснованное предложение о создании теоретической модели, отражающей зависимость скорости изменения человеческого капитала от объема инвестированных средств.

Ключевые слова: человеческий капитал, оценка человеческого капитала, модель инвестирования человеческого капитала, основные виды человеческого капитала, ресурсы человеческого капитала.

MODELING HUMAN CAPITAL INVESTMENT

Rustamov Fitrat Muzafarovich

Annotation. This article discusses the modeling of the dependence of the value of human capital on the amount of investment in it, various types of dependence of the value of human capital on the amount of investment in it were presented and discussed and analyzed from a scientific point of view.

Also, in this article, the task of creating a theoretical model is set, which reflects the dependence of the rate of change of human capital on the amount of invested funds. The basis of this model is the provision according to which the quantity and quality of human capital participating in the company's activity directly depends on the level of investment in it.

Keywords: human capital, evaluation of human capital, human capital investment model, main types of human capital, human capital resources.

Гузориши масъала. Моделсозии вобастагии арзиши сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба он дар шароити муосир яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Лаҳзаи муҳимтарин ин дарк намудани вобастагии ҳаҷми сармояи инсонии барои ширкат арзишманд аз сармоягузорӣ ба он мебошад, бинобар ин дар мақолаи мазкур вазифаи сохтани модели назариявӣ гузошта шудааст, ки вобастагии суръати тағйирёбии сармояи инсониро аз ҳаҷми маблағҳои гузошташударо инъикос менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар мамлакатҳои тараққикарда рушди сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба он вобастагӣ дошта, дар рушди иқтисодиёти мамлакат нақши калидиро мебозад.

Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – Моделсозии вобастагии арзиши сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба он, нишондиҳандаҳо ва таъмоюлҳои асосии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, миқдор ва сифати сармояи инсоние, ки дар фаъолияти ширкат иштирок мекунад, бевосита аз сатҳи сармоягузорӣ ба он вобаста аст.

Мухтавои асосии мавод. Тибқи назарияи сармояи инсонӣ, одамон имкониятҳои хешро тавассути сармоягузорӣ ба худ зиёд менамоянд ва ширкатҳо бошанд бо сармоягузорӣ дар рушди сармояи инсонӣ даромаднокии худро баланд менамоянд. Далели асосӣ ба манфиати ин гуна маблағгузорӣ аз он иборат аст, ки маблағи сарфшуда аз ҳисоби баланд

бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва инкишоф додани қобилияти азхуд намудан ва кор карда баромадани технологияҳои нав ба ҳисоб меравад ва ба ин васила онро асоснок кардан мумкин аст. Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ дар ширкат ба зиёд шудани ғоидаи ширкат ва ба баланд шудани сифати сармояи инсонӣ оварда мерасонад. Ташаккули пайдарпайи сармояи инсонӣ ва баланд бардории самаранокии истифодаи он рақобатпазирии ширкатро ба таври назаррас баланд бардошта, рушди минбаъдаи онро метавонад таъмин намояд.

Дар ин ҷо, лаҳзаи муҳимтарин ин дарк намудани вобастагии ҳаҷми сармояи инсонии барои ширкат арзишманд аз сармоягузорӣ ба он мебошад, бинобар ин дар мақолаи мазкур вазифаи сохтани модели назариявӣ гузошта шудааст, ки вобастагии суръати тағйирёбии сармояи инсониро аз ҳаҷми маблағҳои гузашташударо инъикос менамояд. Асоси модели мазкурро муқаррароте ташкил медиҳад, ки тибқи он миқдор ва сифати сармояи инсоние, ки дар ғайрияти ширкат иштирок мекунад, бевосита аз сатҳи сармоягузорӣ ба он вобаста аст.

Ба чунин сармоягузориҳо:

Расми 1. – Намудҳои гуногуни сармоягузорӣ

Музди меҳнати баланд, имтиёзҳо ва ҳавасмандкунии молиявӣ дигар эҳтимолияти беҳуда сарф нашудани ҳама гуна сармоягузорӣ ба малакаҳои таҳассусӣ ва техникиро зиёд мекунад, чунки онҳо ҳавфи аз ширкат рафтани кормандро хеле паст мекунад. Илова бар ин, онҳо ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мусоидат мекунад, чунки омилҳои муҳимтарини ҳавасмандкунонда мебошанд.

Сармоягузориҳо ба соҳаи тандурустӣ, ба ғайр аз таъсири ҳавасмандгардонӣ ба мисли музди меҳнат, метавонанд маблағҳои барои рухсатии беморӣ сарфшударо сарфа карда, талафотро аз ҳисоби ҳозир набудани кормандон дар ҷои кор (ва мутаносибан иҷро нашудани ҳаҷми зарурии кор) ва пардохтҳои барои суғурта аз бемориҳои касбӣ коҳиш диҳад.

Моделҳои пешниҳодшуда имконияти медиҳад, ки сохтори вобастагии сармояи инсонӣ аз сармоягузорӣ ва аҳамияти сармоягузорӣ дар ташаккули сармояи инсонӣ дарк карда шавад. Дар асоси модели сохташуда ҳаҷми сармояи инсонии дар ширкат ҷамъовардашударо ҳисоб кардан мумкин аст.

Барои таҳияи модел фарз менамоем, ки функсияе мавҷуд аст, ки вобастагии арзиши сармояи инсониро дар ширкат аз вақт нишон медиҳад, онро ҳамчун $HC(t)$ ифода менамоем. Боз функсияе вучуд дорад, ки ҳаҷми маблағгузориҳои солоноро ба сармояи инсонӣ аз вақти $I(t)$ нишон медиҳад. Он гоҳ фарз кардан мумкин аст, ки суръати тағйирёбии сармояи инсонӣ ифода карда мешавад.

Ҷадвали 1. - Сурати тағйирёбии арзиши сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$\frac{dH(t)}{dt} = I(t)$	$dH(t)$ - бузургии сармояи инсонӣ дар лаҳзаи вақти t мебошад; $I(t)$ - сармоягузориҳои ҳарсола ба сармояи инсонӣ; $\frac{dHC(t)}{dt}$ - суръати тағйирёбии арзиши сармояи инсонӣ дар вақт (ҳосилаи аввалин аз функсияи сармояи инсонӣ нисбат ба вақт);

Формулаи (1) ба фарзияи вобастагии бевоситаи сармояи инсонӣ ташкил карда шудааст. Дар ин ҷо байни сармоягузорӣ ва суръати зиёдшавии арзиши далелро ба назар гирифтани лозим аст, ки тибқи он

байни маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ва лаҳзаи иштироки бевоситаи он дар раванди истеҳсоли ширкат аксаран давраи муайян мегузарад, ки барои он вобастагиро тавассути формулаи (1) ифодаёфта таҳрир кардан лозим меояд. Масалан, омӯзише, ки дар аввали сол пардохт шуда буд, танҳо дар охири сол натиҷаи мусбат медиҳад. Сармоягузорӣ дар соҳаи тандурустӣ

танҳо пас аз чанд вақт ба бизнес-натиҷаҳои мусбӣ оварда мерасонад.

Вақти t^* -ро дохил мекунам, ки он вақти миёнаи ақибмонӣ байни ба роҳ мондани маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ва вақти омодагии он барои овардани даромадро ифода менамояд, яъне вақти зиёдшавии арзиши он. Дар ин ҳолат формулаи (1) ба шакли (2) мубаддал мегардад.

Ҷадвали 2. - Вақти миёнаи ақибмонӣ ба сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$\frac{dH(t)}{dt} = I(t - t^*)$	$dH(t)$ - бузургии сармояи инсонӣ дар лаҳзаи вақти t мебошад; $I(t)$ - сармоягузориҳои ҳарсола ба сармояи инсонӣ; t^* - вақти миёнаи ақибмонӣ байни ба роҳ мондани маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ва вақти омодагии он барои овардани даромадро ифода менамояд

Аз курси таҳлили математикӣ маълум аст, ки агар ҳосилаи функсия бузургии мусбат бошад, он гоҳ ҳуди функсия калон мешавад. Ҳамин тариқ, аз формулаи (2) маълум мешавад, ки ҳангоми мусбат будани кимати тарафи рост, яъне ҳангоми сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ миқдори он дар ширкат зиёд шудан мегардад.

Бо мавҷуд будани функсияе, ки ҳаҷми сармоягузориҳо дар давраи аз 0 то 10 нишон медиҳад ва бо назардошти давомнокии он ва ҳамгиро шудани он, миқдори сармояи инсонии ширкатро дар давраи додашуда ҳисоб кардан мумкин аст.

Ҷадвали 3. - Ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$\int_0^{t_0} I(t - t^*) dt = HC(t_0) - HC(0)$	$HC(0) = const$, яъне доимист, чунки агар сармоягузориҳо дар лаҳзаи вақти $t=0$ иҷро шуда бошад, пас онҳо аз лаҳзаи вақти t^* таъсири мусбӣ хоҳад дошт ва дар лаҳзаи нулӣ захираи ибтидоии сармояи инсонӣ вучуд дорад.

ки дар он $HC(0) = const$, яъне доимист, чунки агар сармоягузориҳо дар лаҳзаи вақти $t=0$ иҷро шуда бошад, пас онҳо аз лаҳзаи вақти t^* таъсири мусбӣ

хоҳад дошт ва дар лаҳзаи нулӣ захираи ибтидоии сармояи инсонӣ вучуд дорад. Ҳамин тариқ, модели (3)-ро метавон дар шакли (4) аз тарафи нав навишта шавад.

Ҷадвали 4. - Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$\int_0^{t_0} I(t - t^*) dt = HC(t_0) - c$	$HC(0) = const$, яъне доимист, чунки агар сармоягузориҳо дар лаҳзаи вақти $t=0$ иҷро шуда бошад, пас онҳо аз лаҳзаи вақти t^* таъсири мусбӣ хоҳад дошт ва дар лаҳзаи нулӣ захираи ибтидоии сармояи инсонӣ вучуд дорад.

Агар нишондиҳандаи сармояи инсониро дар натиҷаи фарсудашавӣ (ба нафақа баромадан, кӯҳна

шудани дониш ва малакаи бадастовардашуда), ҳамчунон ҷойивазкунии кадрҳо (якҷоя бо сармояи

инсонии онҳо) ба назар гирифта шавад, он гоҳ метавон захираи сармояи инсониро дар лаҳзаи вақти Ю муайян намуд ва модел (5)-ро соҳиб шуд.

Чадвали 5. - Захираи сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$HC(t_0) = \int_0^{t_0} I(t - t^*)dt - U(t_0) + c$	$(t_0) + c = const$, яъне қимати функсияи сармояи инсонӣ дар вақти t_0 бо баҳисобгирии баромади он.

Истифодаи формулаҳои (4) - (5) имкон медиҳад, ки бо баҳодиҳии назариявии сармояи инсонии ширкат дар асоси сатҳи сармоягузорӣ амалӣ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, баъзе тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи ҳолати сармояи инсонии ширкат метавонад дар асоси ҳаҷми сармоягузорӣ сохта шавад. Суръати тақрибии тағирёбии сармояи инсонии нав воридшударо низ ҳисоб кардан мумкин аст.

Дар асоси тақсимои мавҷудии сармояи инсонӣ ба чор ҷузъ нишон дода шудааст, модели (5)-ро такмил додан мумкин аст ва дар он элементҳои зеринро қайд намудан зарур аст:

1. Малакаҳои умумӣ – тайёрии ибтидоӣ, маҳорати ҷустуҷӯи иттилоот, инчунин истифода ва коркарди он дар ҳалли масъалаҳо, ки бо қобилиятҳои табиӣ ва сатҳи таҳсилот ҳос аст.

2. Малакаҳои махсус – онҳое, ки бо амалҳо ва малакаҳои муайяни технологӣ ё истеҳсолӣ алоқаманд мебошанд (аз ҷумла имкониятҳои физикӣ), ки бо таҷрибаи корӣ ва қобилияти табиӣ тавсиф мешаванд;

3. Малакаҳои техникӣ – қобилиятҳои таҳлилӣ, ки боиси рушди технологияҳои мавҷуда ё ташкилшавии технологияҳои нав мегардад.

4. Саломатӣ.

Ширкат метавонад ба ин ҷузъҳои сармояи инсонии худ тавассути сармоягузорӣ таъсир расонад. Малакаҳои умумӣ бештар аз ҷониби шахс ё мустақилона пардохт карда мешаванд, ё онҳо аз ҷониби давлат маблағгузорӣ карда мешаванд, аммо

ширкат барои дарёфти кормандони дорои сатҳи баланди маълумот маблағгузорӣ мекунад ва ба онҳо маоши баландро пешниҳод мекунад. Инро метавон сармоягузорӣ ба ҷузъи умумӣ ҳисоб кард.

Саломатӣ асосан аз вазъи табиӣ инсон вобаста аст, аммо ширкат тавассути сармоягузорӣ ба ҳифзи меҳнат ва чораҳои пешгирикунанда ба нигоҳ доштани он дар сатҳи зарурӣ кӯмак менамояд. Илова бар ин, сармоягузорӣ ба тандурустии кормандон хароҷоти руҳсатии беморӣ, инчунин хароҷотро дар натиҷаи набудани корманд кам мекунад, ки ин дар навбати худ даромади сармоягузорӣ ба тандурустӣ ҳисобида мешавад.

Сармоягузорӣ ба ҷузъҳои техникӣ ва махсус ҳамчун хароҷотҳо ба дарёфти кормандоне, ки дорои ин унсурҳои сармояи инсонӣ мебошанд ва ҳам рушд ва нигоҳдории онҳоро дар бар мегирад. Ин метавонад хароҷоти омӯзиш ва тақмили ихтисос, музди меҳнати муносибе, ки метавонад коргарро дар ширкат нигоҳ дорад ва дигар имтиёзҳо, ҳавасмандиҳо ва ҷубронҳоро дар бар гирифта бошад.

Ҳамчунин қайд намудан зарур аст, ки ақибмонии барои модели (2) ҷорӣ шударо низ ба се нишондиҳанда тақсим кардан лозим аст, зеро вақти миёнаи таъхир байни татбиқи сармоягузориҳои гуногун ба сармояи инсонӣ ва вақти омодагии он барои тавлиди даромад дар ин ҳолат аз ҳамдигар фарқкунанда аст. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло модели (6) чунин шаклро соҳиб мешавад:

Чадвали 6. - Вобастагии сармоягузорӣ ба рушди малакаҳои техникӣ ва тандурустӣ

Формула	Шарҳ
	$HC(t)$ - вобастагии арзиши сармояи инсонӣ аз вақт; $OK(t)$ - вобастагии вақт аз арзиши дониш ва малакаҳои умумӣ; $SK(t)$ - вобастагии вақт аз арзиши дониш ва малакаҳои махсус;

$\frac{dHC(t)}{dt} = \frac{d}{dt}(OK(t) + SK(t) + TK(t) + HE(t))$ $= I_{OK}(t - \tau_2) + I_{TK}(t - \tau_3) + I_{HE}(t - \tau_4)$	$TK(t)$ - вобастагии вақт аз арзиши дониш ва малакаи техникӣ; $HE(t)$ - вобастагии вақт аз таркиби саломатӣ; $IoK(t-Tj)$ - вобастагии сармоягузориҳо ба бахши малакаҳои махсус аз вақт бо назардошти қафомонии T) барои ҳамин намуди сармоягузорӣ;
--	---

Ҳамин тавр: $ISK(t-x2)$, $ITK(t-z3)$, $IHE(t-x4)$ - вобастагии сармоягузорӣ ба рушди малакаҳои техникӣ ва тандурустӣ бо назардошти ақибмонӣҳои дахлдор.

Ҳама функсияҳои сармоягузорӣ бо сомонӣ, сол чен карда мешаванд, мувофиқан, арзёбии сармояи инсонӣ бо воҳидҳои пулӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар асоси ифодаи математикӣ (6) модели (7) бо чунин тарз такмил дода мешавад:

Ҷадвали 7. - Функсияҳои сармоягузори ба сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
$HC(t_0) = \int_0^{t_0} (OK(t) + SK(t) + TK(t) + HE(t))dt$ $= \int_0^{t_0} I_{OK}(t - \tau_1)dt$ $+ \int_0^{t_0} I_{SK}(t - \tau_2)dt$ $+ \int_0^{t_0} I_{TK}(t - \tau_3)dt$ $+ \int_0^{t_0} I_{HE}(t - \tau_4) + c$	Ҳамин тариқ, арзиши сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба ҳар як ҷузъи он вобаста аст, ки ба онҳо корхона метавонад, таъсир расонад.

Тасвири геометрии модели (7) нишон медиҳад, ки ҳаҷми сармояи инсонӣ, ки ба ҷузъҳо тақсим шудааст, ба суммаи масоҳатҳои дар доираи вазифаҳои дахлдори сармоягузорӣ дар лаҳзаи вақт дар фосилаи аз 0 то ∞ баробар мешавад. Камшавӣ ё зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ ба ин ё он ҷузъи масоҳати мувофиқ хурд ё зиёд шуда, ба вазъи умумии сармояи инсонии ширкат таъсир мерасонад.

Модели (7) характери назариявиро соҳиб аст, зеро баҳодиҳии амалии ҳамаи тағйирёбандаҳои дохилшуда хеле душвор аст. Бо вучуди ин, қимати вобастагии бадастомада хеле баланд аст, зеро онҳо равандҳои бо сармояи инсонӣ ва ҷузъҳои он ба амаломадаро равшан нишон медиҳанд. Ҳамзамон, ин модел ба мо имконият медиҳад, ки сохтор ва хусусиятҳои сармояи инсонӣ, инчунин вобастагии мустақими онро аз равандҳои сармоягузорӣ беҳтар фаҳмида шавад.

Барои анҷом додани таҳлили модели сохташуда боз як нишондиҳандаи дигарро пешниҳод менамоем. Барои ин, мафҳуми сармоягузориҳои самаранокро ба сармояи инсонӣ ҷорӣ менамоем - инҳо сармоягузориҳои мебошанд, ки ба ҷамъоварии сармояи инсонии ғоиданок, ки ғоиданокии сармоягузорӣ дар равандҳои рушд ва афзоиш, яъне сармоягузорӣ ба таҳсилот ва дониши рақобатпазирро таъмин мекунанд, оварда мерасонад. Дар сатҳи ширкат, мо сармоягузориҳо ба малакаҳои рақобатпазирӣ умумӣ, тахассусӣ, техникӣ ва дониши мутаносибан IOK , ISK ва ITK интихоб мекунем. Самаранокии маҷмӯии сармоягузориҳо дар доираи модели назариявӣ метавон тавассути табдил додани омили сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар муддати муайян, масалан дар як сол чунин муайян намуд:

Ҷадвали 8. - Сармоягузориҳои самаранок ба сармояи инсонӣ

Формула	Шарҳ
---------	------

$HC = k_1 I_{OK} + k_2 I_{SK} + k_3 I_{TK} = k I_{HC}$	HC- сармояи инсонии умумӣ; k_j – коэффисиенти табдилдиҳии ҷузъи i-уми сармояи инсонӣ, $i=1,2,3$; $I_{HC} \sim$ маблағгузориҳои умумии сармояи инсонӣ; A: - коэффисиенти умумии табдилдиҳӣ мебошад.
--	--

Бузургии k метавонад ҳам киматҳои манфӣ ва ҳам мусбатро қабул кунад. Қиматҳои манфӣ ё пасти ин коэффисиент метавонад аз чунин сабабҳо бошад:

- сармоягузорӣ ба шахсҳое, ки барои омӯхтан ва дарк кардани донишҳои муосир қодир нестанд, самаранг пасти ё ночизро медиҳанд;
- раванди таълим самаранок нест;
- маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои санҷиданашуда, хавфнок ва қоркардҳои илмӣ таҳқиқотӣ равона карда мешавад.

Ҳамин тариқ, на ҳар як сармоягузорӣ метавонад ба натиҷаи мусбӣ оварда расонад. Инро бо он шарҳ дода мешавад, ки қобилияти қоркардон метавонанд гуногун бошанд, илова бар ин, омӯзиш аз сабаби бесамар будани он, нодуруст расонидани иттилоот, нодуруст интиқоли додани он метавонад ба натиҷаҳои мусбӣ дилхоҳ оварда нарасонад.

Инчунин, диққати ҳешро ба хусусияти махсуси сармояи инсонӣ равона кардан зарур аст. Агар дар қоркард маҳорат ва донише, ки ба талаботи ҳозираи илм, техника, истеҳсолот, идоракунии мувофиқ набошад, пас барои бозомӯзии ӯ назар ба аз сифр тайёр

кардани қоркарди дахлдор маблағи зиёдтар масраф мешавад.

Хулоса. Метавон гуфт, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ на танҳо дар ташаккули он нақши мусбат мебошад, балки характери ҳатмиро соҳиб аст. Агар ширкат кӯшиш намояд, ки маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол кунад ва доираи ғайриишти худро тавассути технологияҳои инноватсионии истеҳсолот васеъ кунад, маҳсулнокии худро тавассути баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ зиёд намояд, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ хеле зарур аст. Бе сармояи инсонӣ ноил шудан ба натиҷаҳои баланди мусбӣ ғайриимкон аст. Соҳаи нави ғайриишти ширкат ё фароҳагдонии соҳаи мавҷуда, ҳамаҷунин тақмилиҳии истеҳсолот бояд ҳатман бо иқтисодии баланди кадрӣ, яъне сармояи инсонӣ пайгир бошад.

Вобаста ба ин масъалаи мӯҳтаво ва сохтори раванди ғайриишти сармоягузорию, ки ба рушди сармояи инсон нигаронида шудааст, ба миён меояд. Зарур аст, ки шаклбандии марҳилаҳои асосии он бо тавсифи муфассали ҳар яки онҳо таҳия карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Aghion P., Howitt P., Murtin F. (2011) The Relationship Between Health and Growth: When Lucas Meets
2. Nelson — Phelps. *Review of Economics and Institutions*, vol. 2, iss. 1, pp. 1–24.
3. Azariadis C., Drazen A. (1990) Threshold Externalities in Economic Development. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 105, iss. 2, pp. 501–526.
4. Barro R. J. (2001) Human Capital and Growth. *American Economic Review*, vol. 91, iss. 2, pp. 12–17.
5. Becker G. S. (1964) *Human Capital*. New York, National Bureau of Economic Research. 187 p.
6. Becker G. S. (1992) Human Capital and the Economy. *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 136, iss. 1, pp. 85–92.
7. Becker S. O., Woessmann L. (2009) Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic
8. History. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 124, iss. 2, pp. 531–596.
9. Bell A., Chetty R., Jaravel X., Petkova N., Van Reenen J. (2019) Who Becomes an Inventor in America? The
10. Importance of Exposure to Innovation. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 134, iss. 2, pp. 647–713.
11. Benhabib J., Spiegel M. M. (1994) The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from
12. Aggregate Cross-country Data. *Journal of Monetary Economics*, vol. 34, iss. 2, pp. 143–173.
13. Blaug M. (1976) The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey. *Journal of Economic Literature*, vol. 14, iss. 3, pp. 827–855.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рустамов Фитрат Музафарович – номзади илмҳои иқтисодӣ, декани факултети муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳуқуқ ва ғумруқӣ Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон ш. Душанбе, кучаи Деҳотӣ ½, E-mail: fitrat_f@mail.ru, тел: (+992) 935392020

Сведения об авторе:

Рустамов Фитрат Музафарович - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета МЭО, права и таможенное Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2, E-mail: fitrat_f@mail.ru, тел: (+992) 935392020

Information about the author:

Rustamov Fitrat Muzafarovich - candidate of economic sciences, associate professor, dean of the faculty of international economic relations, law and customs, Tajik State University of Commerce, Dushanbe, Dekhoti Street 1/2, E-mail: fitrat_f@mail.ru, tel: (+992) 935392020

УДК: 331.5.024.5

ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАҚҚЌ ДАР РУШДИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна

Аннотатсия. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ масъалаи афзоиши шугли аҳоли, бахусус шугли пурмахсул дар бозори номукаммали меҳнат вазифаи аввалиндараҷаи стратегии иҷтимоию иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун ҷузъи таркибии иқтисодии инсонӣ дар ташиаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат нақши калидӣ дошта, баландбардории сатҳи рақобатпазирии қувваҳои истеҳсолкунандаро таъмин менамояд ва ба истифодаи самаранокӣ онҳо мусоидат намояд.

Аз ин нуқтаи назар ташиаккул ва рушди бозори меҳнат дар ҳар як кишвар мураккаб ва душвор мебошад. Зеро ба вазъи он ҳамзамон ҳам сиёсати иқтисодӣ ва ҳам сиёсати иҷтимоии мамлакат таъсири ҷиддӣ дорад. Аз ин лиҳоз дар навбати аввал зарурати таҳқиқи хусусиятҳои хоси сиёсати шугли аҳолии дар минтақаҳои ҷаҳон, дар кишварҳои алоҳида ба миён меояд, ки дар баъзе иқтисодиётҳои милли то ҳол модели бозори меҳнати алоҳида ба миён омадааст. Дар ин асос гуфтан мумкин аст, ки дар кишварҳои алоҳида дар ҳақиқат низоми тайер намудани кадрҳо ва баланд бардоштани ихтисоснокии кормандон, баланд бардоштани касбият, танзими муносибатҳои меҳнатӣ, шиғол намудани ҷойҳои холӣ ва муносибатҳо оид ба муҳити корӣ дар давлатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз моделҳои миллии бозори меҳнати гуногун дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: бозори меҳнат, моделҳои бозори меҳнат, танзим, шугли аҳоли, коргарон, танзими муносибатҳои меҳнатӣ, низоми иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсати иқтисодӣ, таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ.

Барои иқтибос: Мухитдинова, Ш. С. Таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ дар рушди шугли пурмахсул / Ш. С. Мухитдинова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 62-64.

ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН В РАЗВИТИИ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна

Аннотация. В условиях рыночной экономики вопрос роста занятости населения, особенно продуктивной занятости на несовершенном рынке труда, является первоочередной социально-экономической стратегической задачей государства. Как составная часть человеческого потенциала, она играет ключевую роль в формировании и развитии социально-экономических секторов страны, обеспечивает повышение уровня конкурентоспособности производительных сил и способствует их эффективному использованию.

С этой точки зрения формирование и развитие рынка труда в каждой стране является сложным и трудным. Это связано с тем, что на его состояние одновременно оказывает серьезное влияние как экономическая, так и социальная политика страны. В связи с этим в первую очередь возникает необходимость исследовать специфические особенности политики занятости населения в регионах мира, в отдельных странах, где в некоторых национальных экономиках до сих пор сложилась модель отдельного рынка труда. На этом основании можно сказать, что в отдельных странах действительно система подготовки кадров и повышения квалификации работников отличается повышением профессионализма, регулированием трудовых отношений, заняттием вакансий и отношением к рабочей среде в разных государствах. В связи с этим различные национальные модели рынка труда получили признание в мировом сообществе.

Ключевые слова: рынок труда, модели рынка труда, регулирование, занятость, рабочие, регулирование трудовых отношений, социально-экономическая система, экономическая политика, опыт зарубежных стран.

THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT

Mukhitdinova Shoirakhon Saidyusufvna

Annotation. In a market economy, the issue of employment growth, especially productive employment in an imperfect labor market, is a priority socio-economic strategic task of the state. As an integral part of human potential, it plays a key role in the formation and development of socio-economic sectors of the country, ensures an increase in the competitiveness of productive forces and contributes to their effective use.

From this point of view, the formation and development of the labor market in each country is complex and difficult. This is due to the fact that both the economic and social policies of the country have a serious impact on his condition at the same time. In this regard, first of all, there is a need to investigate the specific features of employment policy in regions of the world, in individual countries where a separate labor market model has still developed in some national economies. On this basis, it can be said that in some countries, indeed, the system of personnel training and advanced training of employees is characterized by increased professionalism, regulation of labor relations, occupation of vacancies and attitude to the working environment in different states. In this regard, various national models of the labor market have gained recognition in the world community.

Keywords: labor market, labor market models, regulation, employment, workers, regulation of labor relations, socio-economic system, economic policy, experience of foreign countries.

Гузориши масъала. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар ҳоҷатидории миллии сохторҳои бисёрҷабҳаи гуногун мавҷуд аст. Яке аз онҳо бозори меҳнат мебошад, ки дар зерин таъсири муҳити ба амал омада, ғайрияти менамояд. Дар навбати худ, бозори меҳнат ҳама вақт ба тағиротҳои гуногун дар зерин таъсири ислохотҳои амалишаванда, тағирёбии муҳити беруна ва дохила, қарор дорад. Аз ин лиҳоз омӯзиши таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ҳамзамон кишварҳое, ки дар амалишавии иқтисодиёти бозорӣ натиҷаҳои назаррасро доранд ҷолиби диққат аст.

Дар ҳақиқат ҳолат ва рушди бозори меҳнат дар ҳар як минтақаи ҷаҳон ҳоҳ ноҳоҳ бо амалишавии сиёсати иҷтимоии ҳар як давлат пайвастагии зич дорад.

Мақсади мақола ин омӯзиш ва таҳқиқи таҷрибаи кишварҳои ҳориҷӣ оид ба ташкили бозори меҳнат ва таҳлили ҷанбаҳои асосии моделҳои меҳнати давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Бозори меҳнат дар низомии иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як минтақаи кишвар, алалхусус дар сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлат, қисми таркибии калидӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар ташаккул ва рушди бозори меҳнат дар ҳар як минтақа мураккаб ва душвор мебошад. Зеро ба вазъи он ҳамзамон ҳам сиёсати иқтисодӣ ва ҳам сиёсати иҷтимоии минтақа таъсири ҷиддӣ дорад. Аз ин лиҳоз дар навбати аввал зарурати таҳқиқи хусусиятҳои ҳоси сиёсати шуғли аҳоли дар минтақаҳои ҷаҳон ба миён меояд. Дар ин асос гуфтан мумкин аст, ки дар кишварҳои алоҳида дар ҳақиқат низомии тайер

намудани кадрҳо ва баланд бардоштани ихтисоснокии кормандон, баланд бардоштани касбият, танзими муносибатҳои меҳнатӣ, ишғол намудани ҷойҳои холи ва муносибатҳо оид ба муҳити корӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар замони муосир моделҳои миллии бозори меҳнат дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф карда шудааст. Масъалан дар илми иқтисодии муосир, ҳоло чунин намудҳои моделҳои бозори меҳнатро бо тарзи алоҳида эътироф менамоянд:

- модели чопонии бозори меҳнат;
- модели амрикоии бозори меҳнат;
- модели франсузӣ бозори меҳнат;
- модели шведии бозори меҳнат;
- модели даниягии бозори меҳнат.

Ҳоло дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар байни моделҳои бозори меҳнат модели чопонӣ ҳамчун модели босамар ва ояндадор эътироф карда шудааст. Яке аз хусусияти ҳоси модели чопонӣ дар он аст, ки низомии танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар асоси принципи зерин, яъне принципи кироӣ якумра, таҳъя ва амалӣ карда мешавад. Бо ибораи дигар гуем, ба корманд қафолат шуғл ва мӯҳлати дароз, яъне то 55-60 солаи корманд аз ҷониби корхона дода мешавад. Дар навбати худ, аз миқдори солҳои шуғл имтиёзҳои иҷтимоӣ, ҳаҷми он, миқдори маоши ҳармоҳаи корманд пайваست карда шудааст. Ҳамзамон дар ҷорҷубаи ғайрияти корхона кормандон дар мӯҳлати дароз аз курсҳои баланд бардоштани ихтисосмандии касбӣ бо масъулияти баланд дар ҳадамотҳои махсуси истеҳсоли мегузаранд ва аз рӯи нақша ба вазифаҳои нав гузаронида мешавад.

Хусусияти дигар модели чопонии бозори меҳнат дар он аст, ки барои кормандони чопонӣ ҳолат ва обрӯю эътибори фирма хеле аҳамияти калон дорад. Ҳар як корманди чопоние, ки дар корхона кор мекунад, мавқеи он дар ҷамъият аз мавқеи фирма дар иқтисодиёт вобаста аст. Бинобар ин, масъулияти баланд ба меҳнат, муносибати ҳоса ба сифати он, ғамхорӣ ҳоса барои баланд бардоштани обрӯю эътибори фирма ба модели чопонӣ ҳос аст, ки ҳамчун «патреотизми» баланди дохили фирмавӣ тавсиф карда мешавад. Новобаста аз он дар иқтисодиёти чопонӣ низоми мазкур низ бо мушкilotҳо рӯ ба рӯ мегардад, ки сабаби зиёд гаштани бекорӣ мешавад. Бинобар ин вазорати меҳнати Чопон ғояҳои нав ба навро оид ба аз байн бардоштани бекорӣ ва муътадил намудани бозори меҳнат, коркард менамояд. Доир ба масъалаи мазкур дар яке аз адабиёти илмӣ чунин омадааст: «Аз ҷониби вазорати меҳнати Чопон чораҳои зерин барои танзими бекорӣ бо тарзи доимӣ гузаронида мешавад:

- дар шароити тағироти сиклии талабот ба қувваи корӣ пешниҳоди дотатсияҳо баҳри нигоҳ доштани кормандон дар ҷойҳои кории худ;
- расонидани кӯмаки амалӣ ба хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ дар дарёфти ҷойҳои корӣ ва бо кор таъмин намудан;
- тақмили барномаҳо оид ба дастгирӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуғулнокии ҷавонон, маъҷубон ва дигар кишрҳои осебпазири аҳоли;
- дастгирии мақомотҳои (сохторҳои) маҳалли ва давлатӣ оид ба таъмини аҳоли бо кор» [6].

Дар ҳақиқат он низому чорабиниҳое, ки дар сиёсати танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти Чопон ба амал аст, ҷолиби диққат мебошад, зеро ба инбат гирифтани қисматҳои муайяни таҷрибаи ҷаҳонӣ мумкин аст, ки самараи худро дар иқтисодиёти миллий, аз он ҷумла дар иқтисодиёти минтақаҳои он самараи муайян диҳад.

Моделҳои амрикоии бозори меҳнат аз модели чопонӣ фарқияти кулӣ дорад, дар ин модел чораҳои қатъӣ нисбат ба шуғли аҳоли мушоҳида карда мешавад. Масъалан, агар зарурати ихтисори ҷойҳои корӣ, пастшавии ҳаҷми истеҳсолот мушоҳида карда шавад, кормандони фирма аз кор озод карда мешавад, яъне нисбати корманд муносибатҳои қатъӣ пешбинӣ мегардад. Яке аз хусусияти ҳоси модели амрикоӣ дар он аст, ки давомнокии вақти корӣ бо тарзи ҷиддӣ муайян карда намешавад. Масъалаҳои рушди низоми маориф ва аз нав тайёр кардани қувваи корӣ дар сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии ИМА аҳамияти ҳоса дорад. Аз ин лиҳоз яке аз вазифаи муҳим ва асосии давлат дар соҳаи танзими бозори меҳнат роҳ надодан ба афзоиши бекорие, ки барои рушди иҷтимоии ИМА таҳдид оварда мешавад. Бинобар ин, афзалиятҳои сиёсати иқтисодии ИМА ин ҳалии муаммоҳои шуғли аҳоли, рушди сармояи инсонӣ ва муносибатҳои

меҳнатӣ мебошад. Дар илми иқтисодӣ дар ин радиф якҷанд равияҳои сиёсати танзими давлатии бозори меҳнат дар ИМА чунин қайд карда шудааст: «Амалӣ намудани суғуртаи иҷтимоӣ бекорӣ, коркард ва амалӣ намудани барномаҳои махсус оид ба тайер намудан ва аз нав тайер намудани қувваи корӣ, мусоидати қавӣ барои афзоиши қувваи кории кироӣ ва ҳамзамон ҳавасманд намудан ва таъмин намудани рушди шуғлнокии аҳоли» [7].

Дар ҳақиқат аз таҷрибаи ИМА низ баъзе ҷанбаҳои танзими бозори меҳнатро аз нуқтаи назари қабул ва амалӣ намудан, омӯхтан мумкин аст. Зеро, дар шароити муосир сатҳи ихтисосмандии кормандон дар фаъолияти корхонаҳо аҳамияти бузург дорад, яъне онҳо метавонанд рақобатпазирии корхонаро таъмин созанд.

Дар байни моделҳои бозори меҳнат модели франсузӣ низ якҷанд ҷанбаҳои ҷалбкунандаи худро дорад. Масъалан, дар сиёсати танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар Фаронса кушиш карда мешавад, ки таҳияи бозори меҳнат бо ҷандирнокии баланд бунёд гардад, яъне бозори меҳнати Фаронса ба тағиротҳои сохторӣ муҳити ивазшавандаи беруна ва дохила мутобик бошад. Аз ин лиҳоз дар ин ҷо барои ҷори намудани «шартномаҳои кироӣ» ба мӯҳлати қайд гардида аҳамияти махсус зоҳир карда мешавад. Ҳамзамон тартиботи бештари соддаи аз кор озод намудан ва таҳия намудани ҷойҳои корӣ бо шуғли нопурра, аҳамияти махсус дода мешавад. Дар натиҷа шуғли нопурра яке аз фишангҳои асосии сиёсати меҳнатии ҳокимияти Фаронса табдил гаштааст. Бо чунин шуғл дар Фаронса асосан ҷавонон ва занҳое, ки сатҳи ихтисосашон паст аст, шуғл меварзанд.

Дар навбати худ, боиси қайд аст, ки нисбат ба дигар давлатҳои Аврупо дар Фаронса давомнокии ҳафтаи корӣ тақрибан ба 25% кам аст. Илова бар он ҳукумати Фаронса кушиш менамояд, ки дар асоси қонунҳои миллий ҳафтаи корӣ расман то 35 соат дар ҳафта кутох карда шавад, ки ба ин бехтар шудани бозори корӣ сабаб мегардад [8].

Дар давраи даҳсолаҳои охири асри XX дар ҷорҷубаи Иттиҳоди Аврупо моделҳои нави шуғли аҳоли эҳё гардид, ки бо рушди иқтисодиёти инноватсионӣ алоқаманд мебошад. Дар кишварҳои Аврупо то солҳои 90-ум модели шведии шуғли аҳоли бештар маъруфият дошт, зеро, сиёсати иқтисодии Шветсия тавонист, ки сатҳи баланди шуғли аҳолиро таъмин намуда, муаммои камбизоатиро ҳал карда буд.

Яке аз хусусиятҳои ҳоси танзими шведии бозори меҳнат дар модели шведӣ пешниҳоди кафолати ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоии дар самти шуғлнокии ин низоми қонунгузории давлат баромад мекард. Қонунҳо дар самти меҳнат дар модели шведӣ хело зиёд буда, онҳо барои ҳифзи манфиатҳои кормандони кироӣ равона гардидааст, ки дар ҳақиқат дар рушди шароити

иқтисодии шведӣ ва муносибатҳои меҳнатӣ нақши мусбӣ гузошт. Вале бо мурури замон аз ҷониби олимони дар асоси таҳлили шароитҳои воқеият қайд карда шудааст, ки самарани чунин равишҳои хоҳиш ғайритааст [4]. Масъалан, баъзе ҷанбаҳои қонунҳои меҳнатии шведӣ бо гузашти вақт ба талаботҳои рушди пас аз индустриалии иқтисодиёт ҷавобгу нагардида, байни онҳо зиддиятҳо ба миён омад. Зеро иқтисодиёти инноватсионӣ талаб мекард, ки чандирнии муносибатҳои меҳнатӣ афзоиш ёбад ва имкониятҳои шугли васеъ гардад. Умуман арзёбӣ мегардад, ки дар танзими бозори меҳнати шведӣ хароҷотҳои ғайримустақим ба музди меҳнат нисбатан зиёд аст, озода намудан аз қор нисбатан вазнин, душвор ва арзиши баланд дорад, инчунин танзим характери қатъӣ дорад. Дар умум танзими бозори меҳнат чандирнокии паст дорад [4].

Дар натиҷа дар охири асри XX модели шведии шугли аҳоли самарани худро аз даст додааст, зеро дар он афзоиши шадидии бекорӣ, қоҳишебии коэффисиенти шуглнокии аҳоли ба миён омаданд. Ба ҷои он бошад модели даниягӣ, ки номи миллии давлати Данияро ном гирифтааст, маъруфият пайдо намуда истодааст. Яке аз хусусияти хоси модели Дания дар он аст, ки дар он барои таъмин намудани мутаххидшавии консепсияи чандирнокии бозори меҳнат (flexibility) ва ҳифзи иҷтимоӣ (social security) кушиш ба ҳарч дода шудааст. Бинобар ин модели Данияро ҳамчун ба амал ҷорӣ гаштани назарияи «flexicurity» меноманд, ки дар охири асри XX дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бештар шӯҳрат пайдо кардааст [1].

Хусусияти хоси сиёсати «flexicurity» дар он аст, ки дар он ҳиссаи шугли нопурра хело баланд аст, яъне қормандони муваққатан ҷалб карда шуда, назаррас буда, бо шугли ғайристандартӣ тавсиф дода мешавад, ки чандирнокии бозори меҳнатро афзоиш медиҳад. Ҳамзамон ҷораҳо оид ба ҳифзи иҷтимоии шугли ғайристандартиро беҳтар намудан пешниҳод карда шудааст. Дар натиҷа истифодабарии модели мазкур давлати Дания тавонист, ки шуглнокии аҳолиро афзоиш диҳад, муаммоҳои қамбизоатӣ ва бекориро назаррас танзим намояд. Дар илми иқтисодӣ заминаҳои ташаккул ёфтани модели даниягӣ, аз ҷониби олимони бо тарзи объективона арзёбӣ карда шудааст. Масъалан, аз ҷониби олимони рус И.Я. Киселев чунин қайд менамояд: «Иқтисодиёти бо рушди баланди технологӣ қуллан талаботҳои навро ба бозори меҳнат мегузорад. Дар натиҷа усулҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатие, ки дар асри гузашта маъруфият дошт, дар асри наво ба бӯҳрон дучор гардид» [5].

Умуман дар шароити муосир ақидаҳои олимони қайдгардида, пурра шароити имрӯзро инъикос менамояд. Шугли стандартӣ дар бисёр кишварҳои ҷаҳон марҳила ба марҳила мавқеи худро

ғум карда, ба ҷои он шаклҳои гуногуни шугли ғайри стандартӣ ташаккул ва паҳн шуда истодааст. Дар бораи ин дар яке аз сарчашмаи илмӣ чунин навишта шудааст: «Талабот ба шугли ғайристандартӣ на танҳо аз соҳаи бизнес, илова бар он аз кишрҳои гуногуни аҳоли низ афзоиш дорад. Масъалан аз ҷониби донишҷӯён, қонон, нафақахурон ва ғайра. Чунин шакли шугли ғайристандартӣ, ки қабл аз ҷониби тадқиқотчиён инъикор карда мешуд, ҳоло васеъ паҳн шуда истода аст, ки онҳо аз зеринҳо иборат аст: аутсорсинг, лизинг, аутстафинг, пешниҳоди қормандони муваққатӣ аз ҷониби агентҳои махсуси қордиҳанда (temporary work agencies), шугли қосилавӣ ва ғайра» [3].

Умуман гуфтан мумкин аст, ки дар солҳои охир дар бисёр кишварҳо дар бозори меҳнат талабот ба таъмини чандирнокии он ва баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоии қормандон дар асоси бисёр омилҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ муқаррар ва рӯзмарра гардидааст.

Тибқи ҳадафҳои гузашта сиёсати «flexicurity» яъне модели Дания, мақсади васеъ намудани имкониятҳои амалишавии ҳуқуқи инсон ва меҳнат, беҳтар намудани муносибат байни қордиҳанда ва қорғари қироя, баланд бардоштани аҳамияти ҷораҳои ғайри оид ба ҳалли муаммои бекорӣ дар байни ҷавонон мебошад. Бинобар ин, қайд карда шудааст, ки «flexicurity» ин стратегияи интегрии оид ба якҷоя таъмин намудани чандирнокии бозори меҳнат ва баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии қорғарон дар бозори меҳнат мебошад. Дар ин ҷода боиси қайд аст, ки чандирнокӣ маънои муваққатон (табаддулотӣ) ҳаракати инсонро дар давраи ғайриқарорӣ мефаҳмонад, яъне аз мактаб ба қорхона, аз як қор ба қор дигар, аз бекорӣ ба шугл, аз ғайриқарорӣ иқтисодӣ ва ғайриқарорӣ, аз қор ба нафақа, ва ғайра. Илова бар он, чандирнокӣ боз самаранок қонъ намудани талаботҳои нави истеҳсолӣ, азҳуд намудани ихтисосҳои наво, баланд бардоштани сатҳи қасбият ва дигаронро низ дар назар дорад. Ҳифзи иҷтимоӣ бошад, натавонҳо ҳифзи ҷои қор, илова бар он имконияти таҳлили қасбӣ, идропқулӣ, таҳлили қормандони сатҳи пасти ихтисосмандӣ дошта, қалонқолон, соҳибқоназанон ва ғайра.

Модели даниягии шугли аҳоли, яъне сиёсати «flexicurity» чунин амалқоро дар худ инъикос менамояд:

- қорӣ намудани механизми чандирнок ва эътимоднок доштаи шартномавӣ дар асоси намудҳои нави қонунгузори меҳнат, шартномаҳои қоллективӣ ва таҳлили меҳнати ба талаботи муосир ҷавобгу;

- қорқард ва амали намудани стратегияи қарогии васеи аҳоли бо таҳсилоти доимӣ (як умра), ки барои нигоҳ доштани қобилияти мутобиқатӣ ва имконияти ҷалби ба ҷойҳои қорӣ (хусусан нисбат ба шаҳсон, ки дар бозори меҳнат ғайри қаробатнок ҳастанд);

- коркарди сиёсати шугли фаъл, ки давраи бекорию коҳиш медиҳад, табодули ба кори навро афзоиш медиҳад ва мутобикати коргаронро дар шароитҳои тағирёбанда рушд медиҳад;

- коркарди низоми муносири ҳифзи иҷтимоӣ, ки нигоҳ доштани даромади аҳолиро ва шугли фаълро ҳавасманд менамояд. Илова бар он чораҳо оид ба

дастгирии шахсоне, ки фаъолияти кориро бо фаъолияти оилавӣ, тарбияи фарзандон ва корҳои шахсӣ яқоя менамояд [9].

Умуман, қулли моделҳои бозори меҳнати кишварҳои хориҷа ҳадафи умумӣ дорад, ки ин таъмини афзоиши шугли аҳоли, кам кардани бекорӣ ва таъмини муътадили рушди бозори меҳнат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Варшавская Е. Flexicurity, или как обеспечить сочетание гибкости и защищенности на рынке труда // Человек и труд. 2007. № 10. С. 28–29.
2. Варшавская Е. Flexicurity, или можно ли сочетать гибкость и защищенность? Опыт европейских стран в преодолении дисбаланса между гибкостью рынка труда и социальной защищенностью работников // Служба занятости. 2007. № 11
3. Гимпельсон В., Капелюшников Р. Нестандартная занятость и российский рынок труда // Вопросы экономики. 2006. № 1. С. 126.
4. Гришин И. Стимулирование и динамизация занятости: рецепт Flexicurity // Мировая экономика и международные отношения, 2012, № 4, с. 40–50
5. Киселев И.Я. Новый облик трудового права в странах Запада: прорыв в постиндустриальное общество // Управление персоналом. 2002. № 4 (<http://ecsocman.edu.ru/text/18009905/>).
6. Красноженова Г. Управление трудовыми ресурсами // Уч. пособие: управление трудовыми ресурсами, М: Инфра-М., 2010 (-159 с.) – С.59
7. Сулян В. США: человеческий потенциал и экономика // Человек и труд. 2008. №4.
8. Кастельс М. Глобальный капитализм: уроки для России // Экономические стратегии. 2007. № 5. – С.23-24
9. <http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/> di

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна - номзоди илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд, **Суроға:** 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони И. Сомонӣ, 169. **E-mail:** shoira_77@rambler.ru

Сведения об авторе:

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд. **Адрес:** 735700 Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект И. Сомон, 169, **E-mail:** shoira_77@rambler.ru

Information about the author:

Mukhitdinova Shoirakhon Saidyusufovna - Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of World Economy at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand. Address: 735700 Republic of Tajikistan, Khujand city, I. Somon Avenue, 169, **E-mail:** shoira_77@rambler.ru

УДК: 338.48:657

МОДЕЛИ БАҲИСОБИРИИ ХАРОҶОТ ВА ДАРОМАДҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САЙЁҲӢ

Раҳимов Сандали Ҳолович

***Аннотатсия.** Дар мақола нақши калидии моделсозӣ дар пешбурди баҳисобгирӣ муҳосибӣ фаъолияти корхонаҳо ва воситаи самарабахии таҳми ягонагии методологии муттаҳидкунандаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки истифодабарии принципҳои моделсозӣ барои идоракунии корхонаҳои сайёҳӣ муҳим буда, методикаи баҳисобгирӣ мувофиқи самтҳои фаъолияти корхонаро инъикос менамояд. Дар асоси моделҳои таснифоти соҳавӣ модели баҳисобгирӣ хароҷот ва*

даромадҳо дар корхонаҳои сайёҳӣ таҳия карда шудааст, ки воситаи бозғамии қабули қарорҳои методологӣ, ташиқӣ, технологӣ дар самти фаъолияти гуногунҷабҳаи он маҳсуб меёбад. Асоснок карда шудааст, ки истифодабарии амалии модели пешниҳодишуда ба фаъолияти пурсамари корхонаи сайёҳиро мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: модел, моделсозӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, даромад, хароҷот, натиҷаи молиявӣ, корхонаи сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, хизматрасонӣ.

Барои иқтибос: Раҳимов С.Х. Модели баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳо дар корхонаҳои сайёҳӣ / С.Х. Раҳимов // Паёми молия ва иқтисод. – № 2(41). – С. 66-74.

МОДЕЛЬ УЧЕТА ЗАТРАТ И ДОХОДОВ НА ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Раҳимов Саидали Холлович

Аннотация. В статье рассматривается ключевая роль моделирования в развитии бухгалтерского учета деятельности предприятия и эффективное средство укрепления методологического единства унифицированного учета. Отмечается, что использование принципов моделирования важно для управления туристическими предприятиями и отражает соответствующий метод учета деятельности предприятия. На основе моделей отраслевой классификации разработана модель учета затрат и доходов на предприятиях туризма, которая считается надежным инструментом принятия методических, организационных и технологических решений по направлению его многогранной деятельности. Обосновано, что практическое использование предложенной модели способствует эффективной работе туристического предприятия.

Ключевые слова: модель, моделирование, бухгалтерский учет, доходы, расходы, финансовые результаты, туристское предприятие, туристический продукт.

MODEL OF ACCOUNTING COSTS AND INCOME AT TOURIST ENTERPRISES

Rakhimov Saidali Kholovich

Annotation. The article discusses the key role of modeling in the development of accounting of enterprise activities and an effective means of strengthening the methodological unity of unified accounting. It is noted that the use of modeling principles is important for the management of tourism enterprises and reflects the appropriate method of accounting for the activities of the enterprise. Based on industry classification models, a model for accounting costs and income at tourism enterprises has been developed, which is considered a reliable tool for making methodological, organizational and technological decisions in the area of its multifaceted activities. It is substantiated that the practical use of the proposed model contributes to the effective operation of a tourism enterprise.

Key words: model, modeling, accounting, income, expenses, financial results, tourism enterprise, tourism product.

Гузориши масъала. Дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ тақмили механизм ва методҳои ҳоҷагидорӣ боз ҳам муҳим мегарданд. Барои ҳалли ин масъала нақши асосиро баҳисобгирии муҳосибӣ мебозад, ки яке аз механизм ва методҳои самаранокӣ назорат ва идоракунии маҳсуб меёбад.

Аммо, бо роҳандозӣ намудани корҳои баҳисобгирии автоматикунонидашуда, ҷорӣ намудани маҷмӯаи воситаҳои коркарди ахбороти муҳосибӣ дар зернизоми баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми

амалкунандаи автоматикунонидашудаи идоракунии корхонаҳо дар соҳаҳои гуногун то ҳол на он қадар самарабахш буда, меҳнатталаб ва дар умум ба талаботҳои муосир ҷавобгӯ намебошад. Чунин ҳолат, дар натиҷаи шакли экстенсивии рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ба амал омад, ки амалишавии пешниҳодҳои зиёд, навоариҳо, дастурҳои оиди тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ дар асл стихиявӣ, бенизом буда, дар ҷараёни амалинамоии баҳисобгирии ҳоҷагидорӣ сурат мегирад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаҳои гуногун дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ Ш.Н. Бобоев (моделҳои сегментатсионии низомии баҳисобгирии арзиши асли ва ҳисоботи идораӣ, модели ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷоти интиқол ва тақсимои нерӯи барқ), С.Ф. Низомов (моделҳои тақсифотии ташкили баҳисобгирӣ ва тақсимои хароҷот дар объектҳои сохтмонӣ ва ҳисобҳои иловагӣ барои баҳисобгирии хароҷоти қорхонаҳои сохтмонӣ), Д.А. Розиев (моделҳои алоқамандии масрафҳо, хароҷот ва арзиши асли бо натиҷаҳои молиявӣ дар қорхонаҳои саноати бофандагӣ, модели рушди баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва таҳлили масрафҳо), А.Х., Файзуллоев (моделҳои низомии баҳисобгирии идоракунии қорхонаҳои кишоварзӣ), Н.Қ. Ҳасанова (моделҳои иқтисодӣ-математикии ҷо ба ҷогузориҳои инфрасохторҳои истеҳсолии баҳиши кишоварзӣ) дида барои маддаи бошанд ҳам, моделсозии баҳисобгирии хароҷот ва даромад дар соҳаҳои гуногун таҳқиқоти минбаъда ро талаб менамояд.

Мақсади мақола – дар асоси омӯзиш ва таҳлили моделҳои тақсифотии соҳавӣ таҳияи модели намунавии баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳо дар қорхонаҳои сайёҳӣ, ки барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва фаъолияти самаранокӣ қорхонаҳои сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Муҳтавои асосии мавод. Вобаста ба ташаккули соҳаҳои нав, истеҳсолот, намудҳои фаъолият, ки дар натиҷаи автоматикунӣ ва ҷорӣ намудани навоариҳо, қоркарди низомҳои нав, методҳо, роҳҳо ва шаклҳои баҳисобгирӣ талаб мекунад, ки хусусиятҳои хоси ҳар як соҳаро инъикос намояд. Дар бисёр ҳолатҳо амалии баҳисобгирӣ аз назария пешрафта буда, баҳисобгирии идоракунии хароҷот, ҳамчун самти зарурии баҳисобгирии хоҷагии халқ душвор мегардад.

«Истифодабарии васеи барномаҳои қоркарди иттилоот, автоматикунӣ вазиҳои ҷудогонаи баҳисобгирӣ, ки ба идеологияи ягона вобастагӣ надоранд, инчунин ташаккули низомҳои комплекси қоркарди ахбороти баҳисобгирии муҳосибӣ, ба назария ва амалии муосири баҳисобгирии ба ҳам пайваст ва мутобиқшуда бояд мусоидат намоянд. Татбиқи ҳисобҳо ва навишти дутафа дар моделҳои баҳисобгирӣ онҳоро аз моделҳои замонавии технологияҳои иттилоотӣ ҳатто дар як сатҳи абстрактӣ фарқ менамояд, ки дар ин маврид як қатор таҳқиқотҳои муаллифони хориҷӣ баҳидаи шудаанд» [6].

Яке аз воситаи муҳими таъминоти ягонагии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баробари моделсозӣ, таҳия, қоркард ва ҷорӣ намудани стандартҳои дохилии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, зеро стандарт низ як модели ҳалли масъалаҳои ташкилӣ, инъикоси амалиётҳо ва муносибати мутақобилаи

ичроқунандагон мебошад. Моделсозӣ дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ нақши калидиро иҷро намуда, воситаи самарабахши таҳкими ягонагӣ, аз ҷумла воситаи методологияи муттаҳидкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ баромад мекунад. Моделсозӣ дар фаҳмиши муосир – ин усули дарки илмӣ мебошад, ки барои омӯзиши ягон объект ё ҷараёнҳо ба воситаи тасвирҳои махсус офаридашуда, яъне моделҳо амалӣ карда мешавад. Раванди сохтани моделро моделсозӣ меноманд.

Моделҳои объекти ҳақиқии мураккаб, низом, ба мисли низомии баҳисобгирӣ дар соҳаҳои гуногун имкон медиҳад, ки алоқаҳои асосии иттилоотӣ, технологӣ ва дигар алоқамандии дохилии низом ё берун аз он ҷудо карда шавад, вариантҳои муносиби фаъолияти низом бо дарназардошти қоишҳои хароҷоти захираҳои моддӣ, вақт ва ғайра қоркард карда шаванд. Истифодабарии принципҳои моделсозӣ дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ имконият медиҳад, ки аз роҳҳои гуногун ҳалли мақсаднок варианти беҳтарин интихоб карда шуда, идоракунии самаранокӣ баҳисобгирии хоҷагидорӣ дар ҳама стаҳи идоракунӣ таъмин намоянд.

Соҳаи охир қорҳои зиёде нашр шуданд, ки ба масъалаи моделсозии баҳисобгирии муҳосибӣ баҳидаи шудаанд ва якҷанд консепсияҳои истифодабарии принципҳои моделсозӣ дар баҳисобгирӣ пешниҳод шудаанд.

Новобаста аз он ки мафҳумҳои «модел» ва «моделсозӣ» дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар охири асри XX пайдо шуданд, А.Е. Ковалев дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки: «муҳосибон ба моделсозии иқтисодӣ қариб панҷсад сол аст, ки машғуланд. Он чизеро, ки онҳо сохтанд, бо идеяҳои кибернетика қомилан мувофиқ аст...» [2, С.122]. Ин ҳақиқат аст, чунки баҳисобгирии муҳосибӣ бо тавсифномаи иттилоотии объект ва ин ё он фаъолияти хоҷагидорӣ сару қор дорад ва модели иттилоотии қорхона ё ҷараёни хоҷагидорӣ ифода менамояд. Ҳамин тавр, мафҳуми «модел» ва «моделсозӣ» аз аввал барои баҳисобгирӣ ҳамчун воситаи умумисозии зеҳнии ҷараёни хоҷагидорӣ хос буд.

Мутобиқи тавсифномаи умумӣ, модел – «ин ивазкунандаи табиӣ ё сунӣ, моддӣ ё идеалии объектест, ки бо объекти омӯхташуда хусусиятҳои умумӣ дорад. Маълумот оиди ин хусусиятҳои дар мавриди омӯзиши модел гирифташуда, ба сифати маълумот оиди хосиятҳои ҳудӣ объект баромад мекунад». Дар шакл моделҳо метавонанд объектҳои гуногун ва маҷмӯи объектҳо бошанд. «Осонии истифодабарии моделҳо дар он ифода меёбад, ки модел – шакли устувори ташаккули иттилоот дар низом мебошад» [4, С.3-8].

Моделсозӣ ҳамчун таассуроти илмӣ, ҷараёни ҳамоҳангии моделҳоро пешбинӣ менамояд ва онро

ҳамчун чараёни тавиф намудани хусусиятҳои муҳими ягон объект ё зухурот (ҳодиса) тасаввур намудан мумкин аст, ки дар он модел ҳамчун инъикоскунандаи хусусиятҳои хоси объект ё зухурот мебошад. Дар ҳисобгирии муҳосибӣ моделсозӣ ба сифати инъикоскунандаи лаҳзаҳои бештар умумӣ, ки дар ҳисобгирии соҳаҳои гуногун, низомҳои хоҷагидорӣ хос аст, баромад мекунад. Хусусиятҳои хоси моделсозӣ аз дигар усулҳои таҳқиқотӣ дар ҳамин ифода меёбад. Модели ба принципҳои умумӣ ташаккулёфта усули таҳқиқот, методикаи баҳисобгирии барои ҳамаи соҳаҳо мувофиқро пешбинӣ менамояд, ки чунин равиш дар корҳои илмӣ олимони давраи шӯравӣ, ки ба масъалаи моделсозии баҳисобгирии муҳосибӣ машғул буданд, ба монанди Б.В. Алахов, В.О. Бессарабов, Н.А. Булатов, Э.К. Гильде, В.Б. Ивашкевич, О.И. Кольвах, А.Л. Лузин, М.Л. Малюга, К.Н. Нарисбаев, Р.С. Рашитов, А.П. Рудановский, Е.Е. Сиверс, Я.В. Соколов, В.Ф. Палий, Р.С. Рашитов, А.А. Шапошников, И.Ф. Шерр ва дигарон дида мешавад, ки онҳо таҳқиқотҳои худро асосан ба моделҳои баҳисобгирии ҷанбаҳои истеҳсолоти гуногун ва дигар соҳаҳои мутамарказонидашударо пешниҳод намудаанд.

Бинобар ин, мо дар таҳқиқоти худ моделсозии баҳисобгирии харочот ва даромад дар корхонаҳои сайёҳиро пешниҳод намудем, ки он дар асоси моделҳои тавсифоти соҳавӣ таҳия шудааст.

Модели баҳисобгирии муҳосибӣ нисбат ба моделҳои баҳисобгирии чараёнҳои иқтисодӣ универсалӣ ва махсус мебошад. «Мо метавонем моҳияти эволютсияи тафаккури баҳисобгирӣро ҳамчун болоравии пай дар пай аз сатҳи мушаххас ба фаҳмиши абстраксии иқтисодӣ тасаввур кунем, ки ин имкон медиҳад то ки иқтисодӣ самараноктар идора карда шавад» [5, С.225].

Моделсозии баҳисобгирӣ дар доираи низомии баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун масъалаи «дохилӣ» бояд коркард ва амалӣ карда шавад. Мақсади моделсозӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ асосан коркард ва таҳияи методологияи ташкил, пешбурд, ба тартиби муайян даровардани гирифтани ва коркарди маълумот оид ба объектҳои баҳисобгирӣ мебошад. Барои расидан ба ин мақсад ҳалли чунин вазифаҳо зарур аст:

- сохтори навишти содакардашудаи низомии баҳисобгирӣ, бо ҷудо намудани нишондодҳои муҳими он, яъне сохтани модели баҳисобгирӣ;
- коркарди методикаи истифодабарии амалӣ, яъне амалишавии модел;
- амалинамоии озмоиш (эксперимент).

Объектҳои моделсозӣ дар ҳисобгирӣ низомҳои баҳисобгирӣ мебошанд, ки аз низомҳои гуногуншакли мураккаб иборат мебошанд. Ба ин низомҳои мураккаб низомҳои иттилоотӣ, низомҳои автоматикунондашудаи баҳисобгирӣ, комплексҳои

коммуникатсионӣ ва таҳлили ахборотӣ дохил мешаванд. Низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар мавридҳои гуногун метавонанд ба сифати низомҳои гуногуншакли мураккаб тавсиф карда шаванд:

- низомҳои баҳисобгирӣ таркибан ба комплексҳои коммуникатсионӣ монандӣ дошта, шабакаи ба ҳам алоқаманд ва миқдори зиёд доранд;
- низомҳои баҳисобгирӣро вобаста ба объект ё предмети таъсиррасонӣ ҳамчун низомҳои иттилоотӣ мебошанд, ки онҳо барои коркарди селани иттилооти махсусан пуршиддат пешбинӣ шудаанд;
- низомҳои баҳисобгирӣ вобаста аз хусусияти технологӣ барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди иттилоот барои эҳтиёҷоти чараёнҳои хоҷагидорӣ ва истеҳсоли мутобиқ карда шуда, ба низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунии монандӣ доранд.

Ҳар як низомии мураккаб ҳамчун маҷмӯи объектҳо, самтҳо, зернизом дида баромада мешавад, ки барои ҳалли вазифаҳои муайян пешбинӣ шудаанд. Вобаста ба ин, чараёни фаъолияти низомии мураккаб ҳамчун маҷмӯи ҳаракати унсурҳои он барои мақсади ягона равона шудааст. Ин муқаррароти умумии назарияи моделсозии низомҳои мураккаб мебошад.

Ҳамин тавр, мақсади баҳисобгирии муҳосибиро фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳаҷми он, сатҳи рушд ва дигар хосиятҳои муайян менамояд, яъне мақсади баҳисобгирӣ аз ин омилҳо вобастагӣ дорад.

Дар низомии баҳисобгирӣ метавонем чунин зернизом ё унсурҳоро ҷудо намоем, ки сифати фаъолияти онро муайян менамоянд: методология, методика, ташкил ва технология. Ҳамаи ин унсурҳои объектҳои алоҳидаи моделсозӣ мебошанд, аз ҷумла:

- дар методология, сохтори навиштаҷоти амлӣҳо дар ҳисобҳо, алоқамандии ҳисобҳо вобаста ба амалиётҳои хоҷагидорӣ муайян моделбандӣ карда мешаванд;
- дар методика, объекти моделсозӣ – тақсими нишондодҳо дар ҳуҷҷатҳои аввалия, таркиби сабтунақҳои баҳисобгирӣ, алоқамандии баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилий махсуб меёбад;
- ба ташкили объекти моделсозӣ метавон таркиби унсурҳои чараёни баҳисобгирӣ, сохтори муҳосибот, тақсими вазифаҳо байни кормандони муҳосиботро дохил намуд;
- дар технология чараёни коркарди ахбороти баҳисобгирӣ барои муайян намудани самаранокии омезиши расмӣ, ки аз ҷониби шахс ва компютер анҷом дода мешавад моделбандӣ карда мешавад.

Дар ин ҷо қисми ками вазифаҳои мушаххас оварда шуданд, ки танҳо ба воситаи моделсозии унсурҳои алоҳидаи низомии баҳисобгирӣ ҳал карда мешаванд. Бояд қайд намоем, вазифаҳо, ки дар доираи баҳисобгирии муҳосибӣ дар низомии муносири идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ ҳал карда мешаванд, асосан сатҳи идоракунии муайян менамояд.

Мақсади моделсозӣ – ташкили навиштаҷоти мухтасари ҷанбаҳои методологии низоми ташкилии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Ин восита тарҳрезии моделҳои ташкили баҳисобгирӣ мебошад.

Тартиби тарҳрезии моделҳои ташкили баҳисобгирӣ ва самтҳои истифодабарии амалии онро чунин низомҳои присипиалӣ ба танзим медароранд, ки идеологияи моделсозии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ташкил медиҳад:

1. Зернизомҳои объектҳои баҳисобгирӣ, ки аз якҷанд меъёрҳои зертобеъ мутобиқи таснифот ҷудо карда шудаанд, объекти моделсозӣ ташкили баҳисобгирӣ ифода менамоянд.

2. Бунёди тарҳрезии моделҳои ташкили баҳисобгирӣ таснифоти объектҳои баҳисобгирӣ мебошад, бинобар ин моделҳо номи таснифотиро гирифтаанд. Зернизомҳои таснифотии ҷудокардашудаи объектҳои баҳисобгирӣ, ки бо тавсифнома гуногун алоқаманданд, имконият медиҳанд, ки хосиятҳои муттаҳидкунанда ва умумикунандаи моделсозӣ ҳамчун методи баҳисобгирии муҳосибӣ пурра истифода шаванд.

3. Мутобиқи меъёрҳои қабулгардида, таркиби модел аз асоси ва мундариҷа иборат аст:

- тавсифномаи зернизомҳои объектҳои баҳисобгирӣ аз рӯйи бузургӣ ва таъинот, ки ташкили баҳисобгирӣ муайян менамояд асоси моделро ташкил менамояд;

- тавсифномаи унсурҳои ташкили баҳисобгирӣ барои зернизомҳои объектҳои баҳисобгирӣ мундариҷаи модел дар бар мегирад.

4. Барои ҳар як зернизомҳои объектҳои баҳисобгирии воқеӣ модели таснифотӣ (маҷмӯи моделҳо) метавонанд мушаххас инъикос намоянд. Барои ҳама низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва маҷмӯи ҷараёнҳои иттилоотӣ ва занҷираҳои он, инчунин барои қисмати алоҳида имконият ҳаст дар як вақт моделсозӣ карда шавад.

5. Моделҳои ташкили баҳисобгирӣ барои ёфтани пайвастиҳои муносиби унсурҳои корхона, пеш аз ҳама сохтори ҳуҷҷатҳои дастурӣ-методӣ, ки пешбурди баҳисобгирӣ ба танзим медароранд, ҷанбаҳои методологии онро тақдир медиҳанд ва умуман барои ноил гардидан ба ҳадафҳои баҳисобгирӣ истифода бурда мешаванд.

Алоқамандии бевоситаи ташкили баҳисобгирӣ бо нишондиҳандаҳои зарурӣ дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ имконият медиҳад, ки тавсифномаи техника-иқтисодии объекти баҳисобгирӣ: корхона, таъминот, истеҳсолот, китъаи технологӣ, фурӯш ва ғайра муайян карда шавад. Таҳқиқотчиёни гуногун ба ин нишондиҳандаҳо сохтори корхона, хусусиятҳои технологияи истеҳсолот, номгӯи намудҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда, сатҳи ташкилӣ ва ҳаҷми истеҳсолот, сатҳи таъминоти техника, хусусиятҳои дохилӣ ва дигар нишондиҳандаҳо дохил менамоянд. Маҷмӯи

омилҳо, ҳамчун асоси модели ташкили баҳисобгирӣ, ки объектҳои баҳисобгирӣ аз самти технологӣ, техника-иқтисодӣ, истеҳсолӣ тавсиф менамоянд, муайян менамоям.

Сохтори истеҳсолӣ ва китъаҳо низ ба интиҳоби объекти баҳисобгирии хароҷот, усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянқунии арзиши аслии маҳсулот, объектҳои арзишмуайянқунӣ таъсир мерасонанд.

Моделҳои таснифотӣ имкон медиҳанд, ки ба дараҷаи лозимӣ доираи соҳаҳо, намудҳои фаъолият ё коркардҳои гуногуни низомномавино асоснок ва муайян кунанд. Воситаи бозғиримодӣ қабули қарорҳои методологӣ, ташкилӣ, технологӣ дар самти истифодабарии моделҳо таснифоти асоснокшуда мебошад.

Таҷрибаи моделсозии ташкили баҳисобгирӣ имконияти роҳҳо ва усулҳои тарҳрезии моделҳои ташкили баҳисобгирӣ маҳдуд намекунад. Як қатор ҳолатҳои муҳимро қайд намудан мумкин аст, ки истифодабарии васеи моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ташкили моделҳо ва тақмили асосҳои методологӣ ва методи баҳисобгирии муҳосибиро муайян менамоянд. Ба ин ҳолатҳо дохил мешаванд:

- мураккабшавии равишҳои хоҷагидорӣ ва алоқаҳо, ки дар натиҷа сохтори ташкилии баҳисобгирӣ, ки ин алоқаҳо инъикос менамоянд душвор мегардонанд;
- тақмили барномаҳои муосири коркарди ахбороти баҳисобгирӣ ва васеъ намудани истифодаи он дар ҳисобгирӣ;

То вақтҳои наздик ҳама коркардҳои амалӣ оиди тақмили ташкили баҳисобгирӣ дар шароити корхонаи мушаххас гузаронда мешуданд, ки вобаста ба хусусиятҳои хоси корхонаҳои алоҳида баҳисобгирии муҳосибӣ ба роҳ монда мешуд. Ҳуҷҷати асосие, ки тартиби арзишмуайянқунии соҳаҳо танзим менамояд, Қоидаҳои намунавии ҳисобқунии арзиши аслии мол (кор, хизматрасонӣ) мебошад, ки корхонаҳо тибқи муқаррароти он фаъолияти худро ба роҳ мемонанд [3].

Низоми баҳисобгирӣ ҳамчун қисми таркибии идорақунии фаъолияти истеҳсолӣ-молиявии корхона, ба қонунҳои умумии таҳаввулоти низоми иттилоотӣ алоқаманд буда, ба таъмин будан бо воситаҳои муосири техника ва технологӣ, сохтори хатҳои интиқоли иттилоотӣ ва шабакаҳои коммуникатсионӣ вобастагӣ дорад. Сохторҳои ташкилии низоми баҳисобгирӣ метавонанд аз метавонанд аз оддитарин иерархияи хатӣ то шабакаҳо бо сохтори мураккаб аз якдигар фарқ кунанд. Дар як вақт мураккабии сохтори ташкили баҳисобгирӣ ва мушкилии иҷроиши амалиётҳои алоҳида ба якдигар алоқаи бевосита надоранд. Чертер Гаррисон қайд менамояд, ки сохтори ташкили мураккаби низоми баҳисобгирии

муҳосибӣ иҷроиши амалиётҳои алоҳидаи баҳисобгириро осон таъмин менамояд. Инчунин ӯ тасдиқ кардааст, ки: «низоми баҳисобгирӣ, ки ба шароити мураккаби муносири корхонаҳо бо хароҷоти камтарин, бе маълумоти иттилоотӣ-таҳминӣ мутобик карда шудааст -ногузир бо сохтори худ бояд мураккаб бошад» [1, С.365].

Бояд қайд намоем, ки объекти баҳисобгирӣ метавонад корхона ё соҳа бошад. Дар ин маврид аллакай модели соҳавии баҳисобгирӣ дар дастурамалӣ соҳавӣ тарҳрезӣ карда мешавад.

Моделҳои таснифоти корхонаҳои сайёҳӣ пурра низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва чараёнҳои иттилоотӣ ва алоқаро дар алоҳидагӣ фаро гирифта метавонанд. Моделҳои ташкили баҳисобгирӣ барои иҷроиши вазифаҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ, ба монанди ташкили баҳисобгирӣ хароҷот мутобикӣ объекти баҳисобгирӣ, мавзеи пайдоиши онҳо, марказҳои масъулият, равишҳои тиҷоратӣ метавонанд характери маҳдуд дошта бошанд ва ҳамаи мақсадҳо бояд ба вазифаи назорати хароҷоти корхона дар умум мутобикат намоянд.

Ду қисмати бунёдии таркибии модел, яъне асоси модел ва мундариҷаи он мебошад. Асоси модел ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои ташкилӣ, истеҳсоли ва технологӣ тавсифномаи хоси объекти баҳисобгирӣ таҷассум менамоянд. Ба мушаххасоти хосиятҳои бунёдии модел нишондиҳандаҳои зерин дохил мешаванд: намуди фаъолият, доираи хизматрасонӣ, бузургии корхона, шакл ва намудҳои ташкили сайёҳат, сайёҳӣ, таҳассуснокии корхонаи сайёҳӣ, шакли ташкил ва идоракунӣ корхона, хусусиятҳои муштарӣ ва ғайра.

Ҷузъиёти мундариҷаи модел маросимҳои асосии баҳисобгирӣ муҳосибӣ, усулҳои баҳисобгирӣ ва арзишмуайянкунӣ, гардиши ҳуҷҷатӣ, технологияи коркарди иттилоот ва ғайраро дар бар мегирад ва якхелагии ташкили баҳисобгирӣ таъмин менамояд.

Ташкили баҳисобгирӣ муҳосибии объектҳои соҳаи сайёҳӣ, вобаста ташкил ва технологияи истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ ба бузургиҳо мушаххас карда мешаванд, ки мундариҷаи моделро муайян мекунанд, ба монанди объекти баҳисобгирӣ хароҷот, воҳидҳои арзишмуайянкунӣ, усулҳои баҳисобгирӣ захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ, усулҳои арзишмуайянкунии ҳадамоти корхонаҳои беруна, усулҳои баҳисобгирӣ ва тақсимкунии хароҷоти барилова, усулҳои баҳисобгирӣ таркибӣ ва таҳлилий. Хусусиятҳои таснифоти бунёдӣ ва мундариҷаи моделҳои баҳисобгирӣ хароҷотро объектҳо ва намудҳои хизматрасонӣ ташкил медиҳанд. Вобаста ба объектҳои корхонаҳои сайёҳӣ ва таснифоти дар боло

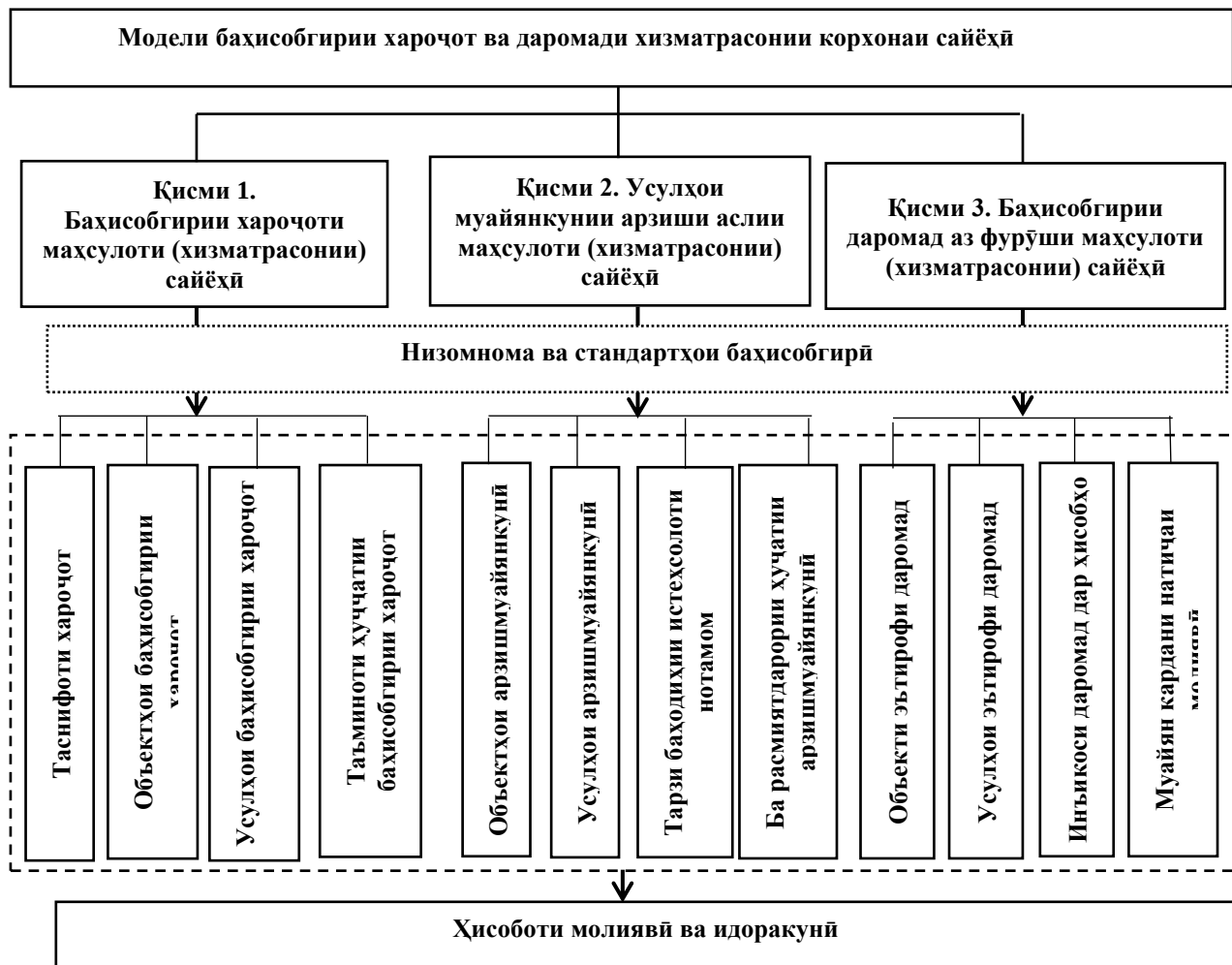
овардашуда, модели ташкили баҳисобгирӣ хароҷот ва даромадҳо дар корхонаи сайёҳӣ пешниҳод карда мешавад, ки асоси бунёдӣ ва мундариҷаи моделро тавсиф менамоянд.

Истифодабарии ҳар як модел ба корхонаи сайёҳӣ имконият медиҳад, ки сиёсати баҳисобгирӣ, шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалия ва гардиши ҳуҷҷатҳо, нақшаи кории ҳисобҳо, низоми сабтқунакҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи дохилиширкати, ҳуҷҷатҳои ташкилӣ-тақсимкунии баҳисобгирӣ хароҷот ва муайян намудани арзиши асли, сабти муҳосибии маъмулӣ, низоми баҳисобгирӣ хароҷот ва муайянкунии арзиши аслии маҳсулоти (хизматрасонии) сайёҳӣ коркард карда шаванд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузарондашуда мо модели баҳисобгирӣ хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти (хизматрасонии) корхонаи сайёҳиро пешниҳод менамоем, ки аз се қисмат иборат аст (расми 1).

Қисми 1. Баҳисобгирӣ хароҷоти маҳсулоти (хизматрасонии) сайёҳӣ дар марҳилаи аввали моделсозии корхонаҳои сайёҳӣ ташаккул меёбад ва барои таснифоти хароҷот оиди ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ, объектҳои баҳисобгирӣ хароҷот, таъминоти ҳуҷҷатии баҳисобгирӣ хароҷот мебошад. Вобаста аз технологияи истеҳсолот, талаботҳои мақсаднокӣ идоракунӣ ба иттилоот, объектҳои баҳисобгирӣ ва гуруҳҳои хароҷот вобаста ба таснифот дар низоми усулҳои баҳисобгирӣ хароҷоти хизматрасонӣ муайян карда мешаванд. Таъминоти ҳуҷҷатӣ барои зарурати идоракунӣ бояд бо шаклҳои ҷамъбастии ҳуҷҷатҳои мавҷудаи амалӣ-ҷамъбастӣ, сабтқунакҳои баҳисобгирӣ таркибӣ ва таҳлилий таъмин карда шаванд.

Қисми 2. Усули баҳисобгирӣ хароҷот ва муайянкунии арзиши аслии маҳсулоти (хизматрасонии) сайёҳӣ, объект ва усулҳои арзишмуайянкунӣ, инчунин ба расмиятдарории ҳуҷҷатии арзишмуайянкунӣ, ки аз интиҳоби усули қабулшудаи арзишмуайянкунӣ вобастагӣ дорад, муқаррар менамояд. Барои муқаррар намудани ҷанбаҳои ташкилӣ-техникӣ ва методии пешбурди баҳисобгирӣ хароҷоти хизматрасонӣ, услуби баҳисобгирӣ хароҷот, тарзи баҳодиҳии истеҳсолоти нотаом, таъминоти ҳуҷҷатии баҳисобгирӣ хароҷот пешбинӣ шудааст. Таъминоти ҳуҷҷатии арзишмуайянкунӣ аз иттилоот оиди хароҷоте, ки дар сабтқунакҳои баҳисобгирӣ ғун шудаанд, асос ёфтааст.

Расми 1. - Моделҳои баҳисобгирии хароҷот ва даромади хизматрасонии корхонаи сайёҳӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Қисми 3. Баҳисобгирии даромад аз фурӯши маҳсулоти (хизматрасонии) сайёҳӣ, давраи ниҳони модели баҳисобгирии хароҷот ва даромади хизматрасонии корхонаи сайёҳӣ буда, тартиби эътирофи даромад аз фурӯши маҳсулоти (хизматрасонии) сайёҳӣ, вобаста ба объектҳои эътирофи даромад, инъикоси даромад дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва муайян намудани натиҷаҳои молиявиро пешбинӣ менамояд. Таснифоти усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва даромади хизматрасонии корхонаҳои сайёҳии дар расми 1 пешниҳодкардаи муаллиф барои истифодабарӣ дар фаъолияти корхонаҳои амалкунандаи сайёҳӣ ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

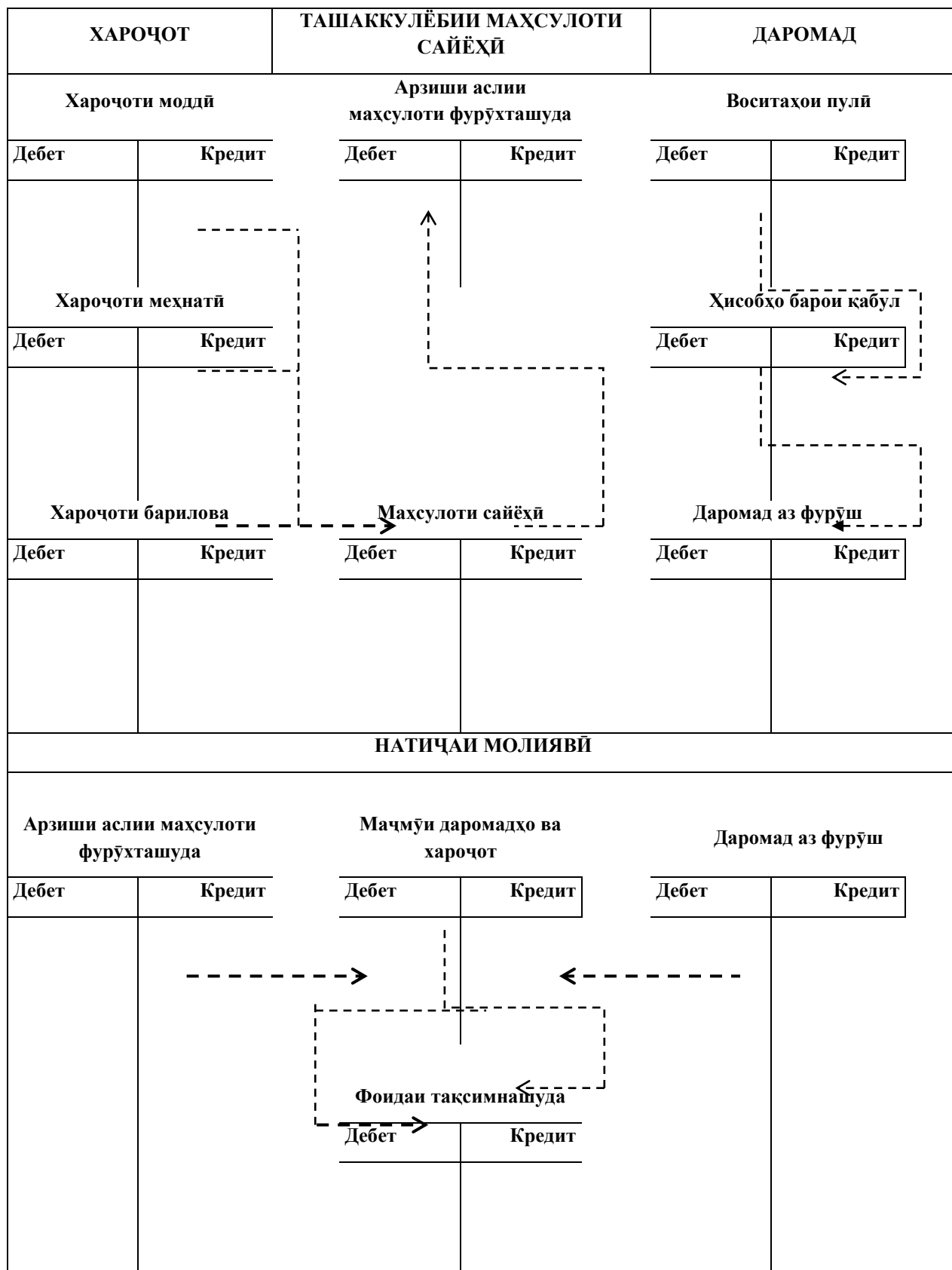
Низомнома ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ки баҳисобгирии хароҷот ва даромадро танзим менамоянд, мақоми маросимҳои муҳосибиро дар соҳаи сайёҳӣ муайян менамоянд.

Ҳамин тавр, унсурҳои модели пешниҳоднамудаи мо, тавсифнома ва роҳҳои истифодабарии он, имкон медиҳанд, ки равишҳои

асосии сохтори модели баҳисобгирии хароҷот ва даромад дар соҳаи сайёҳӣ муайян карда шаванд.

Ташаккули назария, методология ва таъминоти амалии баҳисобгирӣ-таҳлилий дар асоси таъминоти назариявии модели хароҷот ва даромадҳои корхонаҳои сайёҳӣ асоси тафаккури илмӣ ташаккул ёфта, унсурҳои таъминоти назариявӣ ҳамчун маҷмӯи принципҳои ба ҳам алоқаманди фаҳмиши амиқи назариявӣ, мантиқӣ, методология ва амалии фаъолияти корхонаи амалкунандаро таъмин менамоянд. Ҳар яке аз унсурҳои таъминоти назариявӣ имкон медиҳанд, ки принцип ва маросимҳои ташаккули иттилоотӣ оиди хароҷот ва даромад дар ҳисобгирии муҳосибӣ муқаррар ва баҳо дода шаванд. Мавқеи назариявӣ ва методологӣ пешбинӣ менамояд, ки масъалаҳои муҳим дар доираи таҳқиқот ҳалли худро пайдо намоянд.

Барои боз ҳам фаҳмо ва равшан намудани баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти корхонаҳои сайёҳӣ, мо дар намуни содакардашуда модели алоқамандии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар корхонаҳои сайёҳӣ пешниҳод менамоем (расми 2).

Расми 2. - Модели алоқамандии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои сайёҳӣ
Сарчашматаҳияи муаллифӣ.

Мавқеи назариявӣ ва методологии модели баҳисобгирӣ-таҳлили харочот ва даромад дар интиҳоби мантикии низомҳо ва принципҳои ба ҳам алоқаманди баҳисобгирӣ нигаронида шуда, барои расидан ба мақсадҳои бунёди мусоидат менамояд. Фаҳмиши амалии муносири қорҳои баҳисобгирӣ-таҳлилий имкони медиҳад, ки методика ва методологияи таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили ҷанбаҳои асосии модел такмил дода шаванд. Бинобар ин, дар модели функционалии пешниҳодшудаи таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили харочот ва даромад дар қорҳои сайёҳӣ, нақши муҳимро таъминоти методологӣ мебозад.

Хулоса. Муҳимтарин ҷузъи модели пешниҳодшуда истифодабарии ҳисоби харочоти

“Маҳсулоти сайёҳӣ” мебошад, ки дар он ҷамъи харочоти ташаккулдиҳандаи арзиши аслии ҳар як намуди маҳсулоти сайёҳӣ инъикос гардида, дар фарқият аз дигар соҳаҳо ҳисоби мазкур ифодаи ҷисмонӣ- моддиро надорад.

Модели пешниҳодшудаи харочот, ташаккулёбии маҳсулоти сайёҳӣ, даромад ва муайян намудани натиҷаи молиявӣ, вобаста ба фаъолияти гунгунҷабҳои қорҳои сайёҳӣ, дар асоси тавсифномаи соҳавӣ, фаъолияти пурсамари қорҳои сайёҳиро таъмин менамояд ва истифодабарии амалии он барои дуруст ба ҳисоб гирифтани харочот, даромад, инчунин гирифтани ғоидаи максималӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Гаррисон Р., Норин Э., Брюэр П. Управленческий учет. 12-е изд. / Пер. с англ. под ред. М. А. Карлика. — СПб.: Питер, 2010. — 592 с.- С.365
2. Ковалев А. Е. Значение моделирования в бухгалтерском учете для информационного обеспечения управленческих решений // Мир экономики и управления. 2016. Т. 16, № 4. - С. 120–130.
3. Қоидаҳои намунавии ҳисобкунии арзиши аслии мол (қор, хизматрасонӣ), Қарори Ҳукумаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 505, аз 28 октябри соли 2023
4. Соколов Я.В. Моделирование и его роль в бухгалтерском учете.// Бухгалтерский учет. – 2001. – № 6. – С. 3-8
5. Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета. М.: Финансы и статистика, 2004. - 272 с.- С. 125
6. Colantoni C. S., Manes R. P. A Unified Approach to the Theory of Accounting and Information Systems» // Whinston The Accounting Review. 1971. Vol. 46. № 1.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳимов Саидали Холевич – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ ва муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон, Нишони: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони. Борбад, 48/5. E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Тел.: (+992) 935041740

Информация об авторе:

Раҳимов Саидали Холевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад, 48/5. E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Тел: (+992) 935041740

Information about the author:

Rakhimov Saidali Kholovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: saidali-tfi@mail.ru, Tel: (+992) 935041740

УДК 339.9 (У) 52

ЭФФЕКТИВНАЯ НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА КАК ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Каримова Муаззамахон Исмагуллоевна

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые аспекты налоговой политики национальной экономики. Наиболее эффективная налоговая система является основой решения ряда социально-экономических задач, как в отраслях и сферах, так и в национальном хозяйстве.

Отмечено, что отечественная налоговая система на данном этапе является не самым эффективным инструментом обеспечения экономической безопасности. Констатируется, что необходимо вводить и активно развивать новые факторы экономического роста в национальной экономике.

Стратегической задачей государства по налоговой системе страны, состоят из создания благоприятной среды для обеспечения эффективного производства и инвестиций, а также, стимулирования производственных процессов.

Не освоения вышеуказанных задач, может привести к нарушению стабильности и снижению, как экономической активности, так и его развития на текущем этапе.

Ключевые слова: эффективность, налоги, государство, финансовая система, стабильность, макроэкономика, стратегия.

Для цитирования: Каримова, М. И. Эффективная налоговая система как основа повышения конкурентоспособности финансовых институтов национальной экономики / М. И. Каримова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2(41). – С. 74-82.

AN EFFICIENT TAX SYSTEM AS A BASIS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF FINANCIAL INSTITUTIONS OF THE NATIONAL ECONOMY

Karimova Muazzamkhon Ismatulloevna

Annotation. This article examines some aspects of the tax policy of the national economy. The most effective tax system is the basis for solving a number of socio-economic problems, both in industries and areas, and in the national economy.

It is noted that the domestic tax system at this stage is not the most effective tool for ensuring economic security. It is stated that it is necessary to introduce and actively develop new factors of economic growth in the national economy.

The strategic task of the state regarding the country's tax system consists of creating a favorable environment to ensure efficient production and investment, as well as stimulating production processes.

Failure to master the above tasks can lead to disruption of stability and a decrease in both economic activity and its development at the current stage.

Keywords: efficiency, taxes, state, financial system, stability, macroeconomics, strategy.

САМАРАНОКИИ НИЗОМИ АНДОЗ ҲАМЧУН АСОСИ БАЛАНДБАРДОРИИ РАҚОБАТПАЗИИ НИҲОДИ МОЛИЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Каримова Муаззамахон Исматуллоевна

Аннотатсия. Дар ин мақола баъзе ҷанбаҳои сиёсати андозӣ иқтисоди милли баррасӣ мешавад. Низомӣ самарабахштарини андоз асоси ҳалли як қатор муаммоҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ чи дар соҳаҳои митақаҳои саноат ва чи дар хоҷагии халқ мебошад.

Гуфта мешавад, ки низомӣ андозӣ дохилӣ дар ин марҳила воситаи муассиртарин барои таъмини амнияти иқтисодӣ нест.

Қайд карда мешавад, ки омилҳои нави афзоиши иқтисодиётро дар хоҷагии халқ ҷорӣ кардан ва ғайрӯна инкишоф додан зарур аст.

Вазифаи стратегияи давлат дар робита ба низомӣ андозӣ кишвар аз фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини самаранокии истеҳсолот ва сармоягузорӣ, инчунин ҳавасмандгардонии равандҳои истеҳсолӣ иборат аст.

Азҳуд накардани вазифаҳои дар боло зикршуда метавонад боиси вайрон шудани субот ва паст шудани ҳам ғайроияти иқтисоди ва ҳам рушди он дар марҳилаи ҳозира мегардад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, андозҳо, давлат, низомӣ молиявӣ, субот, макроиқтисод, стратегия.

Постановка проблемы. На текущем этапе развития, формирование материальных и других ресурсов, а также их эффективное использование с точки зрения финансовой стабильности определяется свойственными сторонами социально-экономического процесса не только в национальной экономике, но и в отдельных отраслях хозяйства.

В условиях углубления экономических реформ финансовые ресурсы раскрывают необходимость новых граней социально-экономического развития и роста хозяйственных отношений. Это, в свою очередь, приводит к возникновению новых потребностей и использования финансовых ресурсов.

При прочих равных условиях, формирование финансовой необходимости, т.е. объемы и структура привлеченных финансовых ресурсов, определяются фискальной политикой и структурой налоговой системы. По этой причине налоговая система, её форма и структура разрабатываются, с учетом потребностей общества в финансовых ресурсах. Также известно, что налоговая система считается одним из основных правил устойчивого развития экономики.

Анализ последних исследований и публикаций. Значительный вклад в становление эффективной налоговой системы для повышения конкурентоспособности финансовых институтов оказали ряд зарубежные и отечественные учёные.

Так, американский учёный Дж. Стиглиц назвал фискальный процесс как экономическую эффективность повышающий конкурентоспособность отрасли и одной из важных характеристик, необходимое для любой налоговой системы, отметив, что они могут быть искажены, а также отражать эффект воздействия без искажений. По его мнению, экономические показатели отражаются в том, что " при эффективном распределении ресурсов – налоговая система не должна противоречить потокам денежных средств в казну и тем самым систематизировать конкурентные преимущества." [7, с. 369].

Другой отечественный ученый, С.Х. Хамидова рассматривая проблемы налоговую политику в национальной экономике, утверждает, что помимо финансовых потоков она влияет на макроэкономический уровень развития, и несомненно влияет на процессы конкуренции. При этом, изучая эти вопросы, целесообразно проводить в разрезе определенных отраслей экономики особенно, реального сектора экономики страны. [9]

В целом, мы считаем, что на текущем этапе развития, экономическая система облегчает расчет налогов и упрощает планирование финансового результата для повышения активности предпринимателей,

вместе с тем ускоряют процессы конкуренции в отраслях хозяйства.

Цель данной статьи заключается в том, что для активного проникновения в глобальные мирохозяйства национальной экономики, с точки зрения институционального характера, так и инновационно-инфраструктурного аспекта, роль и значения эффективных налоговой политики в формировании и повышений конкурентоспособности рыночных институтов, что в последнее время стала актуальной для экономики Таджикистана.

Поэтому целью статьи является исследование сущности, особенностей, функций и теоретико-практические подходы к определению эффективности налоговой политики в развитии социально-экономических процессах путём повышения конкурентоспособности финансовых институтов в национальной экономике.

Достижение цели связано с решением следующих задач: - обосновать теоретическую и практическую роль повышения конкурентоспособности финансовых институтов; - провести сравнительный теоретический анализ показателей конкурентоспособности финансовых институтов; - изучить трансформацию процессов моделей рыночной экономики Таджикистана, происходящую под влиянием институциональных преобразований; - выявить и структурировать налоговые особенности в социальной рыночной экономике Таджикистана; определить преимущества и недостатки налоговой политики при повышении конкурентоспособности финансовых институтов.

Изложение основного материала. Экономические реформы проводимые в стране, во многом способствуют для эффективных воздействия развития отраслей и сфер хозяйства. В этом аспекте социальные направления экономики республики, служат основным фактором, который определяет особенности, имеющиеся, в сущности, налоговой политики.

Общеизвестно, что налоговая политика направлена на совершенствование механизмов экономики, а эффективность налоговой политики определяется по бесперебойности производства, ускорению экономического роста и по улучшению социального положения населения.

Основные задачи налоговой системы страны состоят из необходимости:

- во-первых, создания благоприятной среды для обеспечения эффективного производства и инвестиций, а также для повышения доходов и занятости;
- во-вторых, привлечения налоговых поступлений в бюджет;
- в-третьих, стимулирования производственных процессов.

В качестве одной из частей фискальной политики налоговая политика проявляется в налоговых видах, в объектах налогообложения, и в определении налоговых льгот. Все эти размеры должны регулироваться со стороны государства для того, чтобы денежные средства, поступившие в бюджет, за счет налогообложения, обеспечивали финансирование стратегических задач социально-экономических программ страны. Однако здесь ощущается противоречивость налогов и всей фискальной политики, так как чем выше налоговая тяжесть, тем ниже экономическая активность хозяйственных субъектов, а значит, снижается объем производимой продукции и нет основания для сбора и налогообложения.

Налоговая политика государства связана не только с денежными поступлениями в бюджет, но и с инвестиционной политикой. Государство, регулируя налоговую политику, предоставляет налоговые льготы, стимулирует или придерживает некоторые производственные отрасли, а именно оказывает решающее влияние на обеспечение и поддержание макроэкономической стабильности.

Таким образом, государственная политика затрат предполагает направлять бюджетные средства на удовлетворение требований государственного сектора и осуществление социальных программ. Оба эти направления имеют значение для осуществления «таджикской модели» социально-экономической направленности рыночной экономики. Так как известно, что обеспечение реформ самими основными нормативно-правовыми факторами направлениями, считается, ведущей роли государства, как в законодательном аспекте, осуществления сильной социальной политики, так и сопутствовать увеличению либерализованной политики доходов в стране.

Соответственно, политика государственных доходов должна осуществляться исходя из денежных поступлений потенциальных источников, имеющихся в государственном бюджете, и учитывать ограниченные возможности средств

при использовании этих источников. Известно, что превышение затрат над денежными поступлениями является причиной нарушения стабильности и экономического развития: в итоге, может израсходоваться запас средств, направляемых на погашение государственного бюджета. Так как государственный бюджет обычно накапливается за счет налогов, а политика формирования доходов взаимосвязывается с налоговой политикой.

Именно по этой причине налоговая политика, нашей страны связана не только с денежными поступлениями в бюджет, но и с политикой капиталовложения.

Особенностью осуществления налоговой политики в Республики Таджикистан, является безостановочное совершенствование и углубление экономических реформ.

В Таджикистане при осуществлении налоговой системы, внедрение этих принципов происходило в несколько этапов в соответствии с общим макроэкономическим положением.

Начальный этап утвержденной налоговой системы совпал с первым этапом экономических реформ (90-е годы XX века 1991-2000 гг.). В этот период для экономической ситуации была характерна, во-первых, уровень сельхозпроизводства, во-вторых, дефицит в государственной финансовой отрасли. Основной задачей реформ налоговой системы, стало обеспечение бюджетной стабильности, и сохранение её социального направления. [4, с. 137]

Надо отдельно отметить, что введение НДС упрочило доходные поступления в государственный бюджет, а также привело к появлению надежного источника в казну.

С целью обеспечения финансовой стабильности в республике в начале реформ, кроме налога на добавленную стоимость, были введены и другие виды налогов, такие как:

- акцизный налог (средняя ставка 15%);
- налог на товары, вывозимые за пределы страны (в сфере экспорта и импорта 12%);
- налоги, облагаемые с прибыли предприятий (по отраслям национальной экономики с 12% до 18%);
- налог с коммерческих организаций (25%).

Вместе с тем, предполагались большие льготы при налогообложении новых и совместных предприятий и иностранные инвестиционные вливания.

В сфере налогообложения для физических лиц также были положительные изменения. Подоходный налог стал учитываться по принципу роста налоговой ставки, т.е. пропорциональной, на основе совокупного годового дохода.

На сегодняшний день высокая ставка прямых и косвенных налогов, введение новых видов налогов приводит к росту себестоимости товаров, к увеличению долгов между хозяйственными субъектами, а также к тому, что налоги теряют свою стимулирующую роль. Так, в середине 2000 годов в стране более 22% доходов предприятий и организаций были переведены в бюджетно-дотационное положение. Высокие налоги ограничивают возможность предприятий расширить свою деятельность и переоборудовать. [10, с. 31]

Возникает объективная необходимость в уменьшении налогового бремени и совершенствовании структуры налоговых органов для увеличения стимулирующей роли налогов в экономической деятельности.

Усиление стимулирующей роли прямых налогов, окажет положительно на инвестиционную деятельность, как для предпринимательства при создании финансовой инфраструктуры, так и, влияние прямых налогов на рост объема продукции экспортоёмкости, национальных производителей.

Предполагается также усиление фискальных задач налогов, собираемых с физических лиц, с природных ресурсов и имущества.

Налоговая система стала совершенствоваться на втором этапе реформирования.

Основное внимание было уделено следующим задачам:

- унификации налогов и сокращению их многочисленности от 24 до 18 видов;
- переводу бремени косвенных налогов на налоги с ресурсов и имущества;
- осуществлению мер по защите производителей национальных товаров;
- уточнению налоговых ставок и совершенствованию их принципов и методов;
- изменению функциональной роли и порядка налогообложения с добавленной стоимости;
- использованию налоговой системы для стимулирования развития отдельных отраслей национальной экономики (в основном отрасли сельского хозяйства и производства товаров массового потребления).

В процессе унификации был ликвидирован ряд налогов с сырьевых ресурсов и с доходов лесных и сельских хозяйств. Был остановлен отбор 20% от амортизационных отчислений в бюджет.

Одновременно были расширены отрасли внедрения акцизных налогов, в результате чего их доля в государственном бюджете достигла до 17%. [10, с. 36]

Увеличился налог на использование природных ресурсов (вода, недра, уголь и т.д.), расширился налог на землю, был введен налог на пользование полезными ископаемыми. В результате увеличились поступления в бюджет по ресурсным налогам, и их объем в период 2005-2008 годов достиг отметки выше 1,5 -2%. [2]

А 2007-й год стал переломным в национальной экономике, т.е. стал годом оздоровления и упрочнения экономики.

Снизилась темпы инфляции, дефицит государственного бюджета снизился на 2,2%. Это создало благоприятные условия для совершенствования налоговой системы. В 2009 году были снижены ставки по двум видам налогов. Во-первых, налоговая ставка на добавленную стоимость уменьшилась с 22% до 18%, во-вторых, ставка подоходного налога стала пропорциональной. Здесь были сокращены некоторые налоговые льготы.

Одновременно стал совершенствоваться механизм деятельности налоговых органов Республики Таджикистан.

К тому же, с 2000 по 2008 год только количество юридических лиц увеличилось с 6,8 тысячи до 18,7 тысячи. [7, с. 162]

В 2009-2010 годах, в период мирового и экономического кризиса, была утверждена новая налоговая система и вошел в силу новый налоговый кодекс республики.

В 2009 году продолжилось сокращение налоговых ставок. Объявленный курс Программы правительства РТ «200 дней реформ для преодоления кризиса» дал свой эффективный результат. В частности, НДС снизился до 18%, ставка подоходного налога осталось без изменения в отметке 13%, а по продуктам питания она снизилась по четырем видам налогов. [1, с. 2]

Между тем, в период, пандемии Covid-19, многие виды налогов остались без изменения, что является ещё одним процессом сдерживания и снижения экономической активности в условиях локдауна.

По нашему мнению, необходимо на этом этапе использовать единую 10% ставку по подоходному налогу, так как сегодняшний

доход населения не позволяет высокие подоходные налоги. Это, во-первых. Во-вторых, снижение подоходного налога приведёт к росту объемов поступления дохода в бюджет, что может увеличить его на 10-20% больше ежегодно планируемого. Гипотеза будет верной, если будем исходить из закона Лаффера.

Для усиления стимулирующей роли налогов была упрощена система налогообложения малых предприятий.

Мы считаем, что было бы целесообразным ввести единый налог для торговых предприятий в объеме 14%, для сельскохозяйственных предприятий – 13% с дохода, а для непроизводственных предприятий и других отраслей – в размере 10%. Для того чтобы предотвратить бюджетный дефицит и разные коллапсы в финансовой системе. А для субъектов малого бизнеса необходимо создать государственную программу поддержки, на право, по их усмотрению, сохранения отдельных регрессивность налогообложения.

Необходимо установить единую налоговую ставку с доходов юридических лиц в размере 25%, а также для отдельной категории (производство товаров сельского хозяйства, художественное и частное ремесло) упразднить ставки налогов.

Здесь льготная система по указанному виду налога будет рассчитана, во-первых, на стимулирование роста экономики, во-вторых, на производство продуктов для экспорта, а также, на увеличение инвестиционных поступлений.

Налоговая система нашей республики проводит различное количество мероприятий и программ по расширению привлечения иностранных инвестиций.

На внутреннем рынке нашей страны иностранные инвесторы осуществляют свою деятельность в одинаково равных условиях с местными производителями. Однако надо отметить, согласно закону «Об иностранных инвестициях» Республики Таджикистан, иностранные инвесторы на территории страны могут пользоваться льготной системой при создании предприятия (сюда входят инвестиционные акции, долевые и паевые фирмы, а также предприятия, где доля иностранных инвесторов в фонде составляет не менее 30%). [3]

По нашему мнению, в системе льгот по налогам необходимо выделить следующие составные части:

1. Льготы по подоходному налогу юридическим лицам, предполагают снижение налоговых ставок, в зависимости от экспортной доли, в общем объеме производства от 15% до 12%;

Освобождение от налогообложения доходов, поступивших за счет свободно конвертируемых валютных операций, полученных от роста экспортного объема.

Если доля иностранных капиталов превышает 30% в фонде предприятия, то предполагается снижение налоговой ставки до 22%, тем самым возможно:

- реальное, а не формальное освобождение от налогообложения совместных предприятий, вкладывающих свои капиталы в проекты, попадающие в инвестиционную программу государства на 5 лет;

- освобождение от налогообложения совместных предприятий, специализированных на перепроизводстве новой сельскохозяйственной продукции, если доля иностранного капитала в этих предприятиях не более 30%;

- снижение налоговой ставки для новых предприятий в шестой год деятельности на 12 % - 15%;

- освобождение на определённый срок доходной суммы, взятой обладателями патентов;

- принятие мер по защите окружающей среды, снижение оснований налога для налогообложения сумм, связанных с инвестиционно-благотворительной и экологической деятельностью;

- освобождение от налогообложения дивидендов и процентов, полученных от государственных ценных бумаг, главным образом из ГКО.

2. Упрощение порядка импортирования и экспортирования товаров совместными предприятиями и иностранными юридическими лицами:

- предоставление прав экспортирования и импортирования без лицензии товаров, необходимых для производства;

- предоставление возможности оставлять на усмотрение предприятия всех валютных поступлений от экспорта товаров. Это можно сделать после выплаты всех видов налогов.

3. По земельному налогу также должны быть свои льготы. Если доля иностранных юридических лиц или иностранных участников совместного предприятия составляет более 30% в фонде, то предприятие необходимо

освобождать от выплат налогов сроком до 5 лет.

4. Основные права по конвертации совместных предприятий, основанных на иностранных инвестициях и занимающихся производством массового потребления. Занятие на производстве товаров и экспортеров, осуществивших возвращение в республику одной части доходов, и участников внедрения проектов в ведущие отрасли национальной экономики.

5. Освобождение предприятий, в которых доля иностранных капиталов не более 500 тысяч долларов США, от налогов на денежные средства.

6. Внедрить таможенные льготы на торговую деятельность, собираемые с операций, в которых участвуют челноки. Создавать благоприятные условия для внешней торговли.

Таким образом, наряду с предприятиями, основанными на иностранном капитале, и другие предприятия станут получать льготы.

Как видим, что все рассмотренные нами льготы имеют исключительно инвестиционную направленность.

Здесь при использовании доходов в инвестиционных целях необходимо применить снижения налоговых ставок. Это не является ничем иным как одной из составных частей самофинансирования. Указанные структурные части будут больше направляться на стимулирование инвестиционного процесса предприятий, не только зарубежных, но и отечественных производителей.

Долгий процесс совершенствования налоговой системы привел к созданию благоприятных условий для формирования самофинансирования как одного из направлений налоговой системы.

Отсюда система самофинансирования была рассмотрена как основа ускоренной амортизации. Необходимость в этом процессе была именно потому, что такое направление совершенствования налоговой системы подтверждается рядом доказательств.

Во-первых, налоговая система постоянно совершенствуется. Так как рыночная система сама по себе является изменяющейся системой, она постоянно активна. Кроме этого, совершенствование системы является рыночной закономерностью.

Во-вторых, в действующей налоговой системе есть свои недостатки, которые не соответствуют задачам экономического роста,

что явно проявляется в хозяйственной деятельности на первых этапах экономики.

В-третьих, в существующей налоговой системе действуют структурные части, которые предполагают развитие принципов самофинансирования. Они вбирают в себя отдельную систему льгот.

В-четвертых, в республике существуют различные виды общегосударственных и муниципальных налогов. По этой причине введение ускоренной амортизации не оказывает вреда на сумму налоговых поступлений государственного и местного бюджета.

В-пятых, внедрение ускоренной амортизации является условием финансирования экономического роста, а также расширения таких накоплений, как средства предприятия.

В-шестых, само по себе внедрение принципов финансирования не предполагает никаких резких изменений в дифференцированных нормах существующей налоговой системы.

Одной из основ реформенной политики РТ является требование о поэтапном её осуществлении.

На сегодняшний день определён ряд дифференцированных норм налогового кодекса и амортизации основных средств:

- для автомашин, автобусов, автотранспортной техники, специального оборудования и инвентаря, компьютеров, для периферийных строителей, оборудования для обработки данных – 20%;

- для грузовых машин, автобусов, специальных автомобилей и автоприцепов, для оборудования всех отраслей промышленности. Для литья металла, железообработки, строительного оборудования, сельских машин, для офисной мебели – 15%;

- для железных дорог, для морских, речных средств, воздушного транспортного средства, машин и оборудования, тепличной техники, для электродвигателей и дизелей – генераторов, для строительства электропроводов и связи, для трубопроводов – 8%;

- зданий, учреждений, строок – 7%. [5]

Если говорить вообще, такая дифференциация амортизационной нормы является необходимостью. Однако, при усилении экономического роста, с точки зрения нового качества, в сегодняшних условиях вторая группа активов должна быстро проходить через амортизационные процессы.

По предполагаемой для указанной группы амортизационной норме, основное технологическое, оборудование, определяющее конкурентоспособность традиционной продукции, как на внутреннем, так и на внешнем рынке, обновляется один раз в семь лет. Это применимо только для новейших технологий, но в то же время, такие сроки для некоторых видов национального технологического оборудования, поставили производителей на уровень производителей устаревшей продукции.

Учитывая вышеуказанное, стало целесообразным введение ускоренной амортизационной нормы по основным средствам, показанным во второй группе налогового кодекса, т.е. в налоговом режиме. [5]

В дальнейшем, в связи с результатами внедрения предложенных норм, будут расширяться как объем группы основных средств, так и процентная ставка ускоренной амортизации.

Ещё один способ влияния на макроэкономическую стабильность в налоговой политике – это изменение налоговой ставки. Изменение налоговой ставки влияет на производственный процесс.

Изменение налоговой ставки государством проводится в двух направлениях.

Во-первых, верхняя и нижняя налоговая ставка определяется и утверждается законодательными органами страны в общегосударственных рамках.

Во-вторых, внесение изменений в налоговую ставку на муниципальном уровне осуществляется с учетом местных условий.

Налоговые ставки и их объем оказывают влияние, прежде всего на финансовое положение предприятий и во многом связаны со степенью налоговых ставок. Это особенно проявляется в период перехода к рыночной экономике.

Налогообложение является основным рычагом организации финансовых ресурсов предприятия, в процессе регулирования используются эти ресурсы. Высокие налоговые ставки лишают предприятия возможности активно действовать на рынке, в свою очередь, это приводит к разрушению производственных

процессов и нарушению макроэкономической стабильности.

В условиях рыночной экономики, высокие налоги, могут привести к росту производственных затрат, снижению доходов и к другим негативным последствиям, а это, в свою очередь, породит необходимость в налоговой ставке, которая будет обладать небольшим размером, не будет влиять на доходы бюджета и будет обеспечивать рост производства.

Подоходный налог 13% в 2006 году не изменился и в 2012 году. Такое положение налога является конечным результатом проводимых в стране эффективных реформ.

Влияние государства на экономическую устойчивость через снижение налоговых ставок является положительной мерой налоговой политики.

В нашей республике в налоговой политике существуют структурные организации, определяющие ведущие направления, влияющие на макроэкономическую стабильность.

Эти структурные организации вбирают в себя целую систему и гарантии налоговых льгот.

Вообще, результаты анализа показали, что налоговая политика будет более эффективной, если осуществлять следующие меры:

Во-первых, для стимулирования экономической деятельности необходимо уменьшить бремя всех видов налогов, и, вместе с тем, сократить налоговые льготы.

Во-вторых, необходимо уменьшить прогрессивные налоги, а также перейти, перехода, к средне-пропорциональному налогообложению.

В-третьих, нужно развивать на высоком уровне малый и средний бизнес, а также перспективные отрасли экономики.

Повышения уровня влияния указанных факторов, по нашему мнению, является необходимым условием для достижения макроэкономической стабильности, на основе совершенствования финансово-налоговой политики. Кроме того, эти факторы сопутствуют обеспечению устойчивости экономического роста в стране.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баромати вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Садои мардум. аз 14-уми феввали соли 2020, - № 12, – С. 2-3.
2. Дастурамали №6. «Дар бораи тартиби ҳисоб кардан ва пардохти андози замин» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. №212 аз 3 май соли 2021. Душанбе, 2022. – 46 с.

3. Закон Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях» от 30.04.07. №260. <http://www.mmk.tj>. раздел законов.
4. Исмаилова М.М. Некоторые вопросы реформирования экономики Таджикистан. – Душанбе, 1999. – С. 137.
5. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе, 2021. – С. 112.
6. Основные итоги экономического и социального развития Республики Таджикистан за 2022 год. – Душанбе, 2023. – С. 48.
7. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 451-455.
8. Таджикистан в цифрах. //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – С. 162.
9. Хамидова С.Х. Анализ и оценка налоговой эффективности на макроуровне в Республике Таджикистан// Endless Light in Science. Международный научно-исследовательский центр. – Алмата. 2021. – С. 52-62.
10. Хомидов Ҳ.Х. Моҳияти иқтисоди ва иҷтимоии андоз. Аҳбори ДДҲБСТ «Маҷаллаи илми-назариявӣ», – Хуҷанд, 2009. - № 1-2. – С. 31-38.

Сведения об авторе:

Каримова Муаззамахон Исматуллоевна - к.э.н., доцент, заведующая кафедрой Финансы и кредит, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

Information about the author:

Karimova Muazzamakhon Ismatulloevna - Candidate of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Tajik State University of Law, Business and Politics, e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Каримова Муаззамахон Исматуллоевна - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, e-mail: muazzamakhon@inbox.ru

УДК 336.778.5

МАСЪАЛАҲОИ БЕХАТАРИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲО ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ПАРДОХТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким

***Анотатсия.** Қайд кардан зарур аст, ки айни замон нақши технологияҳои муосир дар сатҳи низоми бонкӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ муҳим ва зарурӣ буда рӯз аз рӯз ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Ҳамзамон бо ин қайд кардан ба маврид аст, ки бо баробари афзоиши ёфтани мавқеи технологияҳои рақамӣ дар сатҳи низоми бонкӣ то ҳол андоза масъалаи таъмини бехатарии онҳо аҳамияти бештар пайдо менамояд. Аз ин лиҳоз зарур аст, ки технологияҳои ҳозиразамоне, ки ба воситаи онҳо пардохтҳои жэлектронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои гайринақӣ минбаъд тақвият дода мешаванд ҳамчун ҳадафи асосӣ ва аввалиндараҷа бошад. Аз ин лиҳоз зарурияти тақвияти рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва дар заминаи ин таъмини бехатарии амнияти бонкӣ шартӣ зарурӣ ва асосии мо мебошад.*

***Калидвожаҳо:** Низоми бонкӣ, технологияҳои муосир, хизматрасониҳои фосилавӣ, бехатарии иттилоотӣ, иқтисодиёти муосир, навгониҳои технологӣ, пардохтҳои электронӣ, иқтисодиёти бозорӣ.*

***Барои иқтибос:** Шарифзода, Г. М. Масъалаҳои бехатарии фаъолияти бонкҳо дар давраи гузариш ба пардохтҳои электронӣ / Г. М. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 82-88.*

ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВ ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА ЭЛЕКТРОННЫЕ ПЛАТЕЖИ

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким

Аннотация. Необходимо отметить, что роль современных технологий на уровне банковской системы и развития национальной экономики важна и необходима, и с каждым днем этому вопросу придается первостепенное значение. При этом важно отметить, что с усилением позиции цифровых технологий на уровне банковской системы вопрос обеспечения их безопасности становится все более актуальным. В связи с этим необходимо, чтобы главной и первоочередной целью были современные технологии, посредством которых происходит дальнейшее укрепление электронных платежей и безналичных расчетов. С этой точки зрения необходимость усиления развития банковских услуг и в этом контексте обеспечения надежности банковской безопасности является для нас необходимым и основным условием.

Ключевые слова: банковская система, современные технологии, дистанционные услуги, безопасность информации, современная экономика, технологические инновации, электронные платежи, рыночная экономика.

SECURITY ISSUES IN BANKS DURING THE TRANSITION TO ELECTRONIC PAYMENTS

Sharifzoda Gulrukhsor Mirzohakim

Annotation. It should be noted that the role of modern technologies at the level of the banking system and the development of the national economy is important and necessary, and every day this issue is given paramount importance. It is important to note that with the strengthening of the position of digital technologies at the level of the banking system, the issue of ensuring their security is becoming increasingly relevant. In this regard, it is necessary that the main and primary goal be modern technologies, through which electronic payments and non-cash payments are further strengthened. From this point of view, the need to strengthen the development of banking services and, in this context, ensure the reliability of banking security is a necessary and basic condition for us.

Key words: banking system, modern technologies, remote services, security, modern economy, technological innovation, electronic payments, market economy.

Гузориши масъала. Дар шароити баланд гардидани сатҳи хавфҳои низоми бонкӣ ва таъсири ҳар гуна омилҳо ба фаъолияти онҳо моро водор месозад, ки ҳамавақт масъалаи таъмини беҳатраии низоми бонкиро дар маркази диққати худ қарор дода роҳҳои самаранокии татбиқи онро дар сатҳи низоми бонкии кишвар таъмин намоем. Қайд кардан зарур аст, ки раванди ҷаҳонишавии технолгӣ ва ғайринақди кунонидани амалиётҳои бонкӣ зарурияти сатҳи рақобатпазирии низоми бонкиро дар ин замина ба миён овард. Илова бар ин айни замон, зери рақобати баланд дар баҳши бонкӣ аз ҳар як ташкилоти қарзӣ талаб менамояд, ки дар ҷустуҷӯи имкониятҳои нав барои такмил додани фаъолияти босамар ва кам кардани хароҷоти худ чораҳои зарурӣ андешад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ масъалаи мазкур дар маркази диққати олимони ва муттаҳасисони соҳа ба монанди Шариф Раҳимзода., Хайрзода Ш.Қ., Шарипов Б.М., Боймуродов Ҷ., Сафаров Қ.С ва Оев А мавриди таҳқиқи амиқ қарор гирифтааст.

Мақсади мақола. Баррасӣ ва таҳқиқи беҳатраии фаъолияти бонкҳои тичоратиро дар заминаи

техника ва технологияҳои ҳозиразамони пардохтӣ дар бар мегирад.

Мухтавои асосии мавод. Қайд кардан зарур аст, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ дар шароити имрӯза мураккаб ва душвор буда гузаштан ба ин низом як қатор талабот ва масъалаҳои асосиро тақозо менамояд. Дар айни замон татбиқи ҷунин масъала метавонад бо роҳи таҳия ва татбиқи технологияҳои наватарин ҳам дар раванди пешниҳод ва фурӯши маҳсулот, инчунин хизматрасониҳои электронии бонкӣ, ҳам дар равандҳои дохилибонкӣ низ истифода мегардад.

Бешубҳа, истифодаи технологияҳои электрони иттилоотии нав дар айни замон бо душворииҳои гуногун вобастагӣ дорад, ки ин мушкилотҳо сатҳи пасти дастрасӣ ба мавҷҳои интернетӣ, набудани инфрасохтори зарурии пардохтӣ ва электрониро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин масъалаҳо мо метавонем муаммоҳои истифодаи технологияҳои рақамиро дар сатҳи низоми бонкӣ ба якҷанд гурӯҳҳо тақсим намуд, ки ин масъала вобаста ба пешниҳодҳои овардашуда унсурҳои зеринро дар бар мегирад. (расми1.)

Расми 1. - Таснифи мушкилот дар истифодаи технологияҳо дар сатҳи банкҳо

Вобаста ба ишораҳои расми мазкур қайд кардан зарур аст, ки масъалаҳои овардашуда дар таъмини беҳатарии фаъолияти банкӣ ва шафوفияти танзим ва идоракунии бухронҳои этиמוד нақши асосӣ дорпанд. Илова бар ин беҳатраии техникӣ ва нигоҳ доштаи имиҷи худ тар ташкили бартаарафсозии норасоии инфрасохтори зарурӣ муҳим ва зарурӣ мебошад. Дар аксар маврид ҳангоми гузариш ба технологияҳои рақамӣ айнӣ замон мушкилоти асоси мушкилоти рақамӣ ва сатҳи пасти дастрасӣ ба он мебошад. Илова бар ин чунин мушкилотҳо дар таркиби худ амнияти истифодаи банкҳоро аз ҷониби муштариёнро дар худ тачассум намуда онҳоро ба ҳам пайваست менамояд.

Дуруст қайд гардидааст, ки дар айнӣ замон, чунин тамоюл ва тағйироти раванди ҷаҳонишавӣ ба осебпазир гардидани низомии банкӣ таъсир расонида, вазъияти банкҳоро муаммодор намуд. Ҳамин буд, ки сатҳи хавфҳо дар низомии банкӣ афзоиш ёфта, муаммоҳои беҳатарии онҳоро зиёд намуд.[8.198] Қабл аз ҳама, имрӯз мо бояд сад дар сад мутмаин бошем, ки дар ҷаҳони муосир нақши технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ хеле баланд ва ҳалқунанда мебошад. Зеро бидуни шубҳа, технологияҳои иттилоотӣ дар ҳама ҷодаҳои ҳаёт барои автомати кунонии равандҳо дар тамоми соҳаҳо, самаранокии меҳнатро тавассути суръатбахшии ҷараёни кор зиёд менамоянд. Бе муҳобот метавон гуфт, ки аксарияти мо акнун як рӯзро ҳам бе компютер ва телефонҳои мобилӣ тасаввур карда наметавонем. Технология ҳар қадар бештар рушд кунад, дастгоҳҳои гуногуни пешрафта бештар дастрас мешаванд ва дар натиҷа зиндагии мардум осону гуворотар мегардад.

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ҳангоми баланд гардидани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои банкӣ банкӣ талаб менамояд, ки техника ва технологияҳои ҳозиразамон ба таври самаранок истифода гарданд. Аз ин хотир мақсади мақолаи мазкур арзёбии таъмини беҳатраии банкҳо

тавасути воситаҳои ҳозиразамони банкӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ - ҳамчунин як омили муҳим ҷиҳати пешрафти соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон мебошад, соҳае нест, ки аз ин бахши дастовардҳои илму техника ба таври ғайримустақим дар он истифода нашавад.

Илова бар ин, дар ҷомеаи имрӯза, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои автоматикунонии равандҳо дар низомии банкӣ яке аз шартҳои асосии пешбурди соҳаи банкӣ мебошад, зеро суръати самаранокии меҳнатро тавассути тезонидани ҷараёни кор афзоиш медиҳад. Мутаассифона, дар бисёр ҳолатҳо сохтори равандҳо дар дохили корхонаҳо бетағйир боқӣ мемонад.

Баррасии рушди низомии банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи гузариш ба технологияҳои электронии пардохт дар шароити имрӯза.

Дар сатҳи низомии банкӣ автоматӣ кардани фаъолияти ҳаматарафаи банкҳо, ки он ҳамчун равандҳои мураккаб буда низомҳои иттилоотии марбута шаффофӣ ва кам намудани хавфҳо дар амалиётҳо таъмин месозад. Дар айнӣ замон ҳаминро бояд дарк кард, ки рушди низомҳои иттилоотӣ ва равандҳои соҳаи бизнес бидуни дастгирии иттилоот ғайримикон мебошад ва дар амал татбиқ намудани онҳо танҳо бо дастгирии иттилоот таъмин мегардад.

Маълум аст, ки ҷиҳати рушди рақамикунонии иқтисодиёт дар замони муосир бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки технологияҳои иттилоотиро ба таври пурра истифода барем. Ин кор имкон медиҳад, ки маълумоти муҳимро ҳифз ва онро самаранок идора намояд. Бояд дар назар дошт, ки инкишофи назарраси имкониятҳои технологияҳои компютерӣ, рушди шабакаҳои иттилоотӣ, таҳия ва пешниҳоди технологияҳои нави иттилоотӣ ба дигаргуниҳои кулӣ дар тамоми соҳаҳои ҷомеа - истеҳсолот, банкдорӣ, илм, маориф, тиб ва ғайра оварда мерасонад. Ҷомеаи кишварҳои пешрафтаи дунё хуб дарк мекунанд, ки такмил додани

технологияҳои иттилоотӣ вазифаи муҳим ва гаронарзиш аст. Иттилоотонӣ чараёни мураккаби иҷтимоӣ ба шумор рафта, бо тағйироти назаррас дар тарзи ҳаёти аҳоли вобастагии амиқ дорад. Ин талошҳои ҷиддиро дар бисёр соҳаҳо талаб мекунад, аз ҷумла ташаккули фарҳанги истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ ва ғ. Ҳадафи асосии иттилоотонӣ, ин пеш аз ҳама, беҳтар кардани сифати зиндагии мардум тавассути афзоиши ҳосилнокӣ ва мусоидат ба шароити кории онҳо мебошад.

Қобили қайд аст, ки технологияҳои иттилоотӣ - як омили муҳим барои пешрафти соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ба шумор меравад ва имрӯз наметавон касе ва ё соҳаеро ном бурд, ки ҳадди ақалл ба таври ғайримустақим аз он истифода набурда бошад. Аз самтҳои баландиҳтисоси саноати вазнин сар карда, то шабакаҳои иҷтимоӣ - дар ҳама ҷо технологияи иттилоотӣ мустақим ё ғайримустақим татбиқ гашта истодаанд. Ҳоло ҳама гуна амалиёти баҳисобгирӣ дар ҳама гуна корхонаҳо тавассути компютер иҷро карда мешаванд. То кадом андоза самаранок кор кардан аз мавҷудияти воситаҳои техникӣ ва таъминоти барномавии он муайян карда мешавад. Аз ҷониби дигар, табиист, ки истифодаи технологияҳои муосир ва таҷҳизоти техникӣ тамоми мушкилотро пурра ҳал намекунад, аммо навоарӣ метавонад кори кормандонро содда, осон ва суръат бахшад. Ин хусусан дар соҳаҳои мураккаби фаъолияти таҳлилий, дар чараёни таҳияи гузоришҳо, санадҳо ва омор ба назар мерасад.

Метавон гуфт, ки технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти як фарди муосир ворид шудаанд ва ҳатто зиёда аз ин, муболиға нест, ки бидуни технологияҳои иттилоотӣ ҷомеаи муосир дар шакли ҳозира вучуд дошта наметавонад. Баъди қабул гардидани як силсила асноди расмӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ”, “Дар бораи сирри давлатӣ”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот”, “Дар бораи ҳучҷати электронӣ”, “Дар бораи стандартонӣ”, “Дар бораи иҷозатномадихӣ ба баъзе намудҳои фаъолият”, “Дар бораи иттилоотонӣ”, “Дар бораи иттилоот”, “Дар бораи имзои электронии рақамӣ”, “Стратегияи рушди технологияҳои иттилоотӣ – муносибатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020”, барои воридшавӣ ва истифодаи навгониҳои технологияи иттилоотии муосир дар ҳамаи соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоиди ҳукуқӣ фароҳам оварда шуданд.

Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки дар Бонки миллии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии дохилӣ вобаста ба рушд ва танзими фаъолияти технологияҳои иттилоотӣ таҳия ва татбиқ гаштаанд. Дар асоси барномаи “Стратегияи рушди технологияҳои иттилоотӣ -муносибатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020” “Стратегияи рушди технологияҳои иттилоотӣ -

муносибатсионӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020” татбиқ гаштааст.

Имрӯз раванди босуръати инкишофи технологияи муосири иттилоотӣ дар соҳаи бонкдорӣ таъсири амиқ расонида, зарурати истифодаи технологияи муосир дар ин соҳа муҳим ва саривактӣ ҳисобида мешавад.

Ҳамзамон, набояд аз ёд барорем, ки дар ҳар ҷое низомҳои иттилоотӣ вучуд дорад ва истифода мешавад, ҳифзи иттилоотӣ дар он ҷой дошта яке аз аввалин вазифаҳои аввалиндарача ба шумор меравад.[7,2]

Мутахассисон ва коршиносони соҳаи технологияи иттилоотӣ ба ҳубӣ медонанд, ки сарчашмаи асосии сирояти вирусҳо ин шабакаи Интернет мебошад. Яъне, истифодабарандагон ҳангоми ҷустуҷӯи маводҳои зарурӣ аз беаҳамиятӣ ё беэҳтиётӣ аз манбаҳои номаълуми Интернет истифода мекунанд ва дар натиҷа қурбони сирояти вирусҳо ё ҳучумҳои пайдарпай аз ҷониби суроғи воридшудаашон мегарданд. Дар мавридҳои дигар ҳучумҳои сироятӣ ҳангоми истифодабарии почтаҳои электронӣ, ки яке аз хадоматҳои шабакаи Интернет мебошанд, баъди носанҷида боз кардани мактубҳои ношиносу безътимод, ба амал меоянд. Бояд дар назар дошт, ки рӯз то рӯз модификасия ё намудҳои мухталифи вирусҳо зиёд шуда истодаанд.

То он вақте ки вируси ба тозагӣ навишташуда дар пойгоҳи додаҳои барномаҳои зиддивирӯсӣ ба қайд гирифта мешаванд, аллакай дар дунё ҳазорҳо компютерҳои дар шабакаи Интернетбуда ба сирояти вирусӣ дучор мешаванд. Аз тарафи дигар худӣ истифодабарандагон низ сабабгори сар задани чунин ҳодисаҳо мегарданд. Дар вақти истифода аз шабакаи Интернет иттилооти воридшуда тавассути файрволҳо ҷолоиш ёфта ба компютерҳои истифодабарандагон мегузаранд. Одатан вирусҳо дар аввал тавассути низомии зиддивирӯсии прокси серверҳо, сипас дар сатҳи дувум аз ҷониби барномаҳои зиддивирӯсии компютерҳои исти-фодабарандагон безарар карда мешаванд. Хавфи сар задани ҳодисаҳои сирояти вирусӣ дар он аст, ки агар дар компютерҳои истифодабарандагон барномаҳои филтер шикан ба дигар вожа VPN насб карда шуда бошанд, пас аллакай ҳимояи файрволҳо бартараф шуда, бинобар сабаби истифодаи беэҳтиётнаи истифодабаранда эҳтимолияти дучори ҳучумҳои вирусӣ зиёд мегардад. Илова бар ин, аксари Интернет-серверҳо бо истифода аз протоколи бехатари HTTPS, ки ҳамчун стандарт дар татбиқи интиқоли иттилоот нақши асосӣ доранд, хизматрасонӣ мекунанд. Ин намуди хизматрасонӣ дар прокси-серверҳо танҳо ҳангоми пайвастишавӣ ба қайд гирифта мешаванд. Дар байни манбаи маълумоти беруна ва компютери истифодабаранда ҷӣ иттилоот интиқол мегардад, барои прокси-сервер номаълум мемонад [9,2].

Бояд таъкид намуд, ки вақтҳои охир дар шабакаи Интернет криптовирусои зиёд ҷаёл

шудаанд. Хусусиятҳои ин намуди вирусҳо ба яқдигар монанд мебошанд. Ҳангоми сирояти вирусӣ низоми амалиёти компютер ба кор омода намешавад. Ҳангоми рушан шудан дар экран компютер равзанае кушода мешавад, ки дар он хабар оиди интиқоли маблағ бар ивази барқарор намудани маълумоти мавҷудбуда пайдо мегардад. Дар дигар маврид, низоми амалиёти компютер ба кор омода мешавад, вале як қатор файлҳои дар компютербуда аллакай рамз даровардашуда, кушода намешаванд. Дар ҳар маврид равзана оиди пешниҳоди барқароркунии файлҳо бар ивази маблағ пешкаш мегардад. Дар чунин ҳолатҳо истифодабаранда ба таҳлука афтида, фикри ба маъмури низом муроҷиат карданро не, балки пардохти маблағ бар ивази барқарор кардани маълумотро аз сар мегузаронад. Вале оё пас аз пардохти маблағи дархостшуда, воқеан ҳам маълумоти зарурӣ дастрас мегардад ё не, маълум нест. Дар ҳама ҳолат, бояд ҳатман ба маъмури низом муроҷиат кардан зарур аст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз мушкилоти асосие, ки низоми бонкӣ айни замон ба он мувҷеҳ мебошад, ин пардохтпазирӣ мебошад, ки ин мушкилот бо яқчанд мушкилоти дигар пайвастагии зич дорад. Таҳаввулоти замони имрӯза нишон медиҳад, ки таркиби нишондиҳандаҳои тағйирёбандаи низоми бонкӣ ба сатҳи амнияти низоми бонкӣ вобастагии зич дорад, ки заминаи асосии он устуворӣ ва ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар ин низом мебошад. Масъалаҳои устуворӣ, босуботӣ ва пардохтпазирӣ низоми бонкӣ дар ҳар як давлат ҳамчун масъалаи муҳим ва ҳалталаб зери таваҷҷуҳи доимӣ қарор дорад. Воқеан, устувории низоми бонкӣ ва унсурҳои муҳимми алоҳидаи он фарогири мушкилот ва хатарҳои мебошанд, ки аз ҷониби бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ҳангоми бо мизоҷони сатҳи гуногун анҷом додани амалиётҳои пулию қарзӣ ба вучуд меоянд ва бояд тибқи имконоти низоми бонкӣ пешгирӣ карда шаванд. Ба ҳамин хотир, дар тадқиқоти бисёр олимони хориҷӣ ва ватанӣ масъалаҳои устуворӣ ва босуботии низоми бонкиро маҷмуан бо як қатор концепсияҳои ба ҳам монанди: устуворӣ, босуботӣ, пардохтпазирӣ, мувозинат ва эътимодноқӣ алоқаманд мекунад.

Принсипи калидӣ дар фаъолияти бонкҳо, ин қўшиши гирифтани фоидаи бештар мебошад. Даромадноқӣ меъёри муҳимтарини қабули қарорҳои оид ба сармоягузорӣ ба намуди муайяни доройҳо мебошад.

Арзёбии таъсири хавфи қарзӣ ба даромадноқии сандуқи қарзӣ, яъне ҳар як бонки тичоратӣ ба даромади баланди сандуқи қарзии худ манфиатдор мебошад. Азбаски хавфи қарзӣ метавонад ба ин даромад бевосита таъсир расонад, баҳодихии таъсири хавфи қарзӣ ба фоидаи сандуқи қарзӣ муҳим аст. Ин раванд бояд мунтазам ба роҳ монда шавад, то ин, ки чораҳои фаврӣ оид ба пешгирии равишҳои манфӣ

андешида шаванд. Барои пӯшонидани хавфҳои эҳтимолии қарзӣ, бонк захираҳои зиёи эҳтимолии қарзро ба вучуд меорад.

Қобили қайд аст, ки нақши низоми бонкӣ дар раванди иқтисодиёти миллии кишвар бузург аст.

Оиди нақши низоми бонкӣ дар чараёни иқтисодии ҷумҳурӣ М. Алимардонов қайд менамояд, ки «Фаъолияти муътадили ҳар як бонки тичоратӣ ин фаъолияти пурмаҳсули тамоми соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ мебошад» [1,4].

Дар доираи ҳамин гуфтаҳо, қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаи устувории иқтисодиёт ва низоми бонкӣ ба ҳам алоқамандии зич дошта, онҳо тавассути яқдигар метавонанд рушд ёбанд ё ба яқдигар таъсири манфӣ ё мусбат расонанд. Ғайр аз ин, як қатор муаллифон ин масъалаҳоро дар шаклҳои гуногун арзёбӣ намуда, мушкилоти босуботиро баррасӣ мекунад ва дар рафти амалкард дар ташаккул ва таҳлили ҳолати молиявии худ ба масъалаи босуботӣ бартарӣ медиҳанд. Дар ҳамин замина, қобилияти худро дар мавқеи афзалиятнок ва нисбатан осебпазир шудани фаъолияти бонк ҳангоми бухронҳо ва бомуваффақият паси сар кардани ин бухронро нишондиҳандаи босуботии фаъолияти худ дар арсаи иқтисодиёт мешуморанд. Дар таҳқиқоти худ мо зухуроти босуботиро дар динамикаи мусбати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби ҳиссаи афзалиятноки доройҳои низоми бонкӣ дар ин сатҳ, ба монанди сатҳи бекорӣ бо таъсири мутақобилаи низоми бонкӣ, ҳаҷми сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ, ибтидои сатҳ ва сифати хизматрасониҳо ва қобилияти таъмини амнияти фаъолияти худ дар шароити душвори бухронӣ мебошад.

Яке аз механизмҳои асосии масъалаи устуворӣ тавассути стратегияи муътадилсозии мавқеи бонк дар бозори кушои бонкӣ имконпазир гардида, мушкилоти ҷойдоштаро ислоҳ менамоянд. Устувории комилан доимӣ ва фаъол қобилияти дар сатҳи баланд пешгирӣ намудани пастшавии воситаҳои гардон, нигоҳдории ҳиссаи мутлақӣ бозор аз ҳисоби амалиёт ва хизматрасонӣ, таъмини бо мароми сатҳи маълуми даромадноқӣ ва ғайра мебошад. Дар шароити ҳозираи хоҷагидорӣ масъалаи фаъолияти босубот ва устувории бонкҳои тичоратӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷумҳуриҳои мустақил аҳамияти зиёд пайдо мекунад. Ба ақидаи профессор Н. Ашуров «ҳолати молиявии бонкҳои тичоратӣ дар ҷумҳурӣ яке аз масъалаҳои актуалии назариявӣ ва амалии иқтисодиёти миллий ба шумор меравад» [2,3].

Устувории бонкҳо на танҳо сиёсати мавҷудияти онҳо, балки стратегияи пешравии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Аз пешравии фаъолияти бонкӣ дар мамлакат гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ вобастагии зич дорад. Бонкҳо ҷузъи ягонаи иқтисодиёти мамлакат буда, яке аз бахшҳои асосии иқтисодиёт ба шумор мераванд. Вазъияти молиявии бонкҳо ва

иктисодиёт бо ҳам пайвастанд. Пешравии ҳар яки онҳо аз ҳамдигар вобастаанд. А.А. Беляев устувориро ҳамчун қобилияти низом дар гузаштан аз вазъияти саршудаи босуботӣ ба ҳолати собит маънидод кардааст.[3,11] Вобаста ба ин, ба таври маъмулӣ пешравии банкҳо ҷиҳати афзун гаштани маблағгузориҳо гардида, ба пешравии иқтисодиёт мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, давлат ҷиҳати устувор фаъолият намудани банкҳо манфиатдор аст, зеро муфлисшавии банки тичоратӣ аз муфлисшавии дигар корхонаҳо ба кулلى фарқ мекунад [2,6].

Дар ин чараён банкҳоро зарур аст, ки назари худро оид ба мақсадҳои стратегӣ ва риояи меъёрҳои фаъолияти худ, усулҳои муосир ва фаъоли идоракунии банк тавассути басандагии сармояи худӣ ва воситаҳои ҷалбкардашуда ислоҳ кунанд. Ҳалли ин ва дигар ихтилофҳо дар доираи равандҳои глобалӣ метавонад боиси ташаккули модели нави низоми банкӣ гардад, ки тавсифи рушди устувори низоми банкиро дар худ фаро гирад.

Устувории банки тичоратӣ - қобилияти дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рақобати бозори банкӣ ва иҷрои саривактии уҳдадориҳои молиявии онҳо зоҳир мегардад.

Хулоса. Асоси устувории ҳар як ташкилоти қарзиро дар бозори банкӣ, пеш аз ҳама, мустақилияти он аз марҳилаи аввали фаъолият дар бар мегирад, ки он фарогири тамоми уҳдадориҳои худ ва пардохт намудани онҳо, новобаста аз вазъи иқтисодиёти кишвар, мебошад. Дар шароити имрӯза вобаста ба муҳити берунаи фаъолият устувории банкҳо аз рӯйи иҷрои уҳдадориҳои саривактии онҳо баҳо додан мумкин аст. Дар ҳама шароит таъмини равандҳои доимии хизматрасонии банкӣ ин дастовардҳои пайвастаи банк дар сатҳи фаъолияти берунаи он махсуб меёбанд.

Дар таъмини устувории низоми банкӣ низ масъалаи таъмини пойгоҳи захиравии банкҳои

тичоратӣ яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад, ки ба ин масъала банкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Оид ба тақмили фаъолияти банкҳо З.М. Мусоева қайд менамояд, ки «Тақмили фаъолияти банкҳо ва муайян намудани самтҳои асосии инкишофи онҳо яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи иқтисодӣ мебошад»[7,3].

Аз тарз, муҳлат ва ҳаҷми маблағҳои ҷалбшуда, ҳамчунин, аз захираҳои худии банк, сохтори фаъолияти онҳо, натиҷаи фаъолияти банкҳои тичоратӣ, аз ҷумла зиёд намудани имконияти маблағгузорӣ ба иқтисодиёти кишвар ва васеъ кардани доираи хизматрасониҳо, ки ба муштариёни банк расонида мешавад, вобастагии калон дорад.

Ба банк масъалаи муҳими маълум намудани мизочони даромаднок ва даромаднокнашон кам кори осон набуд. Танҳо бо кӯмаки таҳлили бодикқатонаи сохтори талаботи харидорӣ ё бо кӯмаки маърақаҳои калони рекламавӣ муқаррар кардан мумкин буд, ки кадом мизочони аз як намуди хизматҳои банкӣ истифодабаранда эҳтимол аз намуди дигари хизмати банкӣ ҳам истифода бурда метавонанд.

Дар ибтидо банкҳо ба технологияҳои интеллектуалии таҳлили маълумот боэҳтиёт муносибат менамуданд. Барномаҳои интеллектуалӣ дастрасии васеъ ба ҳамаи базаҳои маълумоти банкҳо таъмин намуда, воситаҳои содда ва мувофиқи дастрас намудани маълумоти муфассал дар бораи мизочонро фароҳам месозад. Ин кор дар навбати худ ба қарздорони банк имконият медиҳад, ки ба мизочон беҳтар хизмат расонанд, инчунин ба онҳо дар як вақт расондани якҷанд намуди хизматро пешниҳод кунанд ва бо ҳамин восита самаранокии ҳар як маротибаи ба банк ташриф овардани мизочро зиёд кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Алимардонов, М. Гузориши машварат [Матн]/М. Алимардонов//Ахбори Банки миллии Тоҷикистон. - 2002. - №2 (32) – С.2.
2. Ашуров Н. Идора кардани хатари банк. Васоити таълимӣ [Матн]/ Н.Ашуров. – Душанбе, 2013. - С.50-51
3. Беляев, А.А. Системология организации: учебное пособие [Текст]/ А.А. Беляев, Э.М. Коротков. – М.: Инфра – М. 2000. – С.54.
4. Давыдова, А.А. Методы управления валютным риском / А.А. Давыдова // Сборник статей победителей VIII Международной научно-практической конференции: в 3 частях. – 2017. – С. 97-99.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Банки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, ш. Душанбе, (ҚҶТ аз 3.08.2018 с., №1548).
6. Компьютеризация банковской деятельности. Г. А. Титоренко, В. И. Суворова, И.Ф. Возгилевич, В.И. Акимов и др.; Под ред. Г. А. Титоренко. – М.: Финстатинформ, 2007 г.
7. Мусоева, З.М. Хусусиятҳои ташаккули пойгоҳи захиравии банкҳои тичоратӣ дар шароити кунунӣ [Матн]/З.М. Мусоева// Ахбори Банки миллии Тоҷикистон. 2014. - № 1-2 (47-48). - С.22-23.
8. Махшулов С.Ҷ., Сафаров Қ.С., Шарифзода Г.М. хатари қарзӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии он. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-1 (33). С. 198.

9. Раҳимов З.А. Системаҳои эксперти ва системаҳои идоракунии бонки маълумотҳо. Душанбе. 2003.

Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. - Душанбе: Ирфон, 2003. - 93 с.;

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким – ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: sharipova@dtmik.tj. Тел: (+992)553336307

Сведения об авторе:

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким – ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14. Электронная почта: sharipova@dtmik.tj. Тел: (+992)553336307

Information about the author:

Sharifzoda Gulrukhsor Mirzohakim is an assistant at the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, K. Nakhimova 64/14. Email: sharipova@dtmik.tj. Tel: (+992)553336307

УДК: 330.131.7 (575.3)

УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Зарипова Гулнисо Абдуллоҷоновна

***Аннотатсия.** Мақолаи мазкур ба баррасии усулҳои идоракунии таваккал ва таъсири он ба фаъолияти соҳибкорӣ бахшида шудааст. Ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ бо хатарҳо алоқаманд аст, аз ин рӯ, идоракунии самаранок ва салоҳиятнокӣ хавфҳо ба ташиклот имкон медиҳад, ки аз талафоти ғайричашиддошт канорагирӣ карда, таъсири манфии ҳодисаҳои номатлубро ба ҳадди ақал расонад ва ба ин васила барои фаъолияти мӯътадили корхона шароит фароҳам оварад.*

***Калидвожаҳо:** фаъолияти соҳибкорӣ, хавфҳо, идоракунии хавфҳо, хавфҳои соҳибкорӣ, раванди идоракунии хавфҳо, самаранокӣ идоракунии хавфҳои соҳибкорӣ.*

***Барои иқтибос:** Зарипова, Г. А. Усулҳои идоракунии таваккал ва таъсири он ба фаъолияти соҳибкорӣ / Г. А. Зарипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 88-94.*

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Зарипова Гулнисо Абдуллоҷоновна

***Аннотация.** Данная статья посвящена актуальной теме метода управления рисками и их влияния на управления предпринимательскую деятельность. Любая предпринимательская деятельность связана с рисками, поэтому эффективное и грамотное управление рисками позволяет организации избежать непредвиденных потерь, минимизировать отрицательное воздействие неблагоприятных событий, обеспечив, таким образом, условия для нормального функционирования предприятия.*

***Ключевые слова:** предпринимательская деятельность, риски, управление рисками, предпринимательские риски, процесс управления рисками, эффективность управления предпринимательскими рисками.*

RISK MANAGEMENT METHODS AND THEIR IMPACT ON BUSINESS ACTIVITIES

Zaripova Gulniso Abdulodjonovna

***Annotation.** This article is devoted to the consideration of the current topic of business risk management. Any business activity is associated with risks, therefore, effective and competent risk management allows an organization to avoid unexpected losses, minimize the negative impact of unfavorable events, thus ensuring conditions for the normal functioning of the enterprise.*

***Key words:** entrepreneurial activity, risks, risk management, business risks, risk management process, efficiency of business risk management.*

Гузориши масъала. Идоракунии таваккал як низоми амалҳо оид ба идоракунии мебошад, ки дар чараёни фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд омада, ҳадафи он ин кам кардани эҳтимолияти руҳ додани ҳодисаҳои номусоид дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба арзёбии идоракунии таваккалии фаъолияти соҳибкорӣ дар корҳои илмӣ олимони хориҷӣ, аз ҷумла: Бачкай Т., Буньковский Д.В., Воробьев С.Н., Герасимова Е.Б., Грант Р.М., Ковалев В.В., Румянцева З.П., Сафина Г.Р. ва дар асарҳои олимони ватанӣ, ба монанди: Т.Н. Назаров, Н.К. Қаюмов, Р.К. Раҳимов, Л.Х. Саидмуродзода, Ҳ.У. Умаров, Ф. Муқаддасзода, И. Аминов, Тагаев Б.Ш., П. Муллоев ва дигарон дидан мумкин аст.

Мақсади мақола – ин таҳлили муаммоҳо ва роҳҳои тақмили усулҳои идоракунии таваккал ва таъсири он ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар раванди таҳқиқ муаммоҳои мавҷудбуда қайд гардида, таҳқиқот аз нигоҳи муаллиф оварда шудааст.

Мухтавои асосии мавод. Идоракунии таваккалро метавон ҳамчун як ҷузъи идоракунии молиявӣ муаррифӣ кард, ки он мафҳумҳои хавф, даромад ва суботи молиявиро ҳамчун ба ҳам алоқаманд тавсиф менамояд. Асоси идоракунии таваккал ин ташкили чорабиниҳо оид ба паст кардани дараҷаи таваккал, қобилияти ба даст овардан ва зиёд кардани даромад дар шароити механизми номуайяний мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ноустувории афзояндаи он ва таъсири ҳолатҳои идоракунии таваккалӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, истифодаи идоракунии таваккал қисми ҷудонашаванда ба муҳими идоракунии соҳибкорӣ буда, муваффақияти тижоратиро таъмин менамояд.

Дар таҳқиқотҳои худ З.П. Румянцева оид ба чораҳои таъсиррасони идоракунии таваккал қайд менамояд, ки “Идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки рушди вазъиятро назорат намуда, тавассути андешидани чораҳои муайян, ба ҳадди ақал расонидани таъсири мусбии оқибатҳои манфии ҳодисаҳои хатарнокро кам намоед” [7. С. 432].

Вазифаи идоракунии таваккал сарфаи захираҳои тижоратӣ мебошад. Илова бар ин, ба даст овардани фоидаи соҳибкорӣ ва ба ҳадди аксар расонидани он бо сатҳи нисбатан назоратшавандаи идоракунии таваккал муҳим аст. Татбиқи миссияи идоракунии таваккал дар ҳар як корхона, махсусан дар идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ мушаххас муқаррар кардани ҳадафҳои стандартӣ идоракуниро дар бар мегирад, ки ба ақидаи мо аз инҳо иборат мебошанд:

- ✓ ташаккули методология ва воситаҳои самараноки паст кардани оқибатҳои манфии идоракунии таваккалии соҳибкорӣ то сатҳи қобили қабул;

- ✓ ташаккули равишҳо ва моделҳои методологии ҷорӣ ва татбиқи идоракунии таваккал дар фаъолияти корхона, усул ва алгоритмҳои истифодаи онҳо;

- ✓ таҳлил ва арзёбии эҳтимоли ва банақшагирии талафоти қобили қабули захираҳои тижоратӣ хангоми фаъолияти корхона дар шароити таваккал ва номуайяний;

- ✓ бақайдгирии таснифоти намудҳои таваккал бо назардошти хусусиятҳои фаъолият ва шакли ҳуқуқи корхона;

- ✓ муқаррар намудани меъёрҳои таҳия, қабул ва арзёбии қарорҳои идоракунии дорои таваккалии баланд бо назардошти арзёбии оқибатҳои манфии имконпазири идоракунии таваккали тижоратӣ;

- ✓ тартиб додани нақшаҳо ва ҷадвалҳои суғурта ва идоракунии таваккалии тижоратӣ;

- ✓ ташкили иҷрои нақшаҳо ва ҷадвалҳои идоракунии таваккал;

- ✓ ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва таҳлили маълумот дар бораи муҳити берунаи корхона, дар бораи шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ, меъёриро сиёсӣ ва дурнамои рушди онҳо;

- ✓ таҳияи усулҳо ва шаклҳои баҳисобгирии ҷорӣ, ҳисоботдиҳӣ ва пешбурди омори сармоягузориҳои хатарнок ва таҳлили он.

- ✓ гузаронидани мониторинг ва таҳлили доимии иҷрои нақшаҳо ва ҷадвалҳои идоракунии таваккал ва натиҷаҳои бадастомада;

- ✓ таҳияи низоми нишондиҳандаҳо ва усулҳои муайян кардани сатҳи идоракунии таваккал барои арзёбии дараҷа ва самтҳои таъсири онҳо бо назардошти ҳаҷм ва эътимоднокии маълумоти мавҷуда дар бораи муҳити берунии корхона.

Азбаски идоракунии таваккал, аз як тараф як низоми муайян ва аз тарафи дигар як намуди фаъолияти мақсаднок ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, онро бояд аз ҳарду ҷониб баррасӣ кард.

Баррасии идоракунии таваккал ҳамчун низоми муайян ба мо имкон медиҳад, ки унсурҳои асосии онро муайян кунем, алоқаи дохилиро берунии онҳоро бо муҳити зист муайян ва онҳоро ҳамчун таҷриба дар амал истифода барем. Аз нуктаи назари муносибати систематикӣ ба унсурҳои асосии идоракунии таваккалӣ инҳоро метавон шомил намуд:

- ✓ муҳити зист;
- ✓ субъекти назорат (зерсистемаи назорат);
- ✓ объекти идоракунии (зерсистемаи идорашаванда).

Ба муҳити зист он чизе дохил мешавад, ки бевосита ба низом дохил карда нашудааст. Барои мисол ин корхонаю ташкилотҳое, ки контрагент мебошанд, ниҳодҳои давлатӣ; шароити бозор; захираҳои корхона ва амсоли инҳо.

Субъекти идоракунии (зерсистемаи идоракунии) як гурӯҳи мутахассисонро (менечери молиявӣ, менечери таваккалӣ, шӯъбаи сармоягузориҳои венчурӣ, шӯъбаи амалиёти суғурта, шӯъбаи сармоягузориҳои сармояи таваккалӣ ва ғ.) дар бар мегирад, ки ба муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо, таҳияи стратегия ва усули идоракунии таваккалӣ дар асоси маълумотҳои

мавҷудбуда бо истифода аз моделҳо, тарз ва усулҳои идоракунии хавфҳо равона карда шудааст.

Зерсистемаи идорашаванда (объекти идоракунии) сармоягузориҳои дорои хавфи баланд, инчунин муносибатҳои молиявии субъектҳои хоҷагидор мебошанд. Ба чунин муносибатҳо ҳамкориҳои корхонаҳо - шарикон, қрздиҳанда ва қарзгиранда, суғуртакунанда ва ғайра дохил мешаванд. Дар ин ҳолат, тағйирёбандаи назоратшавандаро метавон сатҳи таваккалӣ ҳисоб кард, яъне арзиши ҳисобшуда, ки бо нишондиҳандаи мушаххаси арзёбии таваккал ифода карда мешавад.

Технологияи идоракунии таваккал ба тафсири он ҳамчун як намуди мушаххаси фаъолият ва вазифаи идоракунии молиявӣ асос ёфтааст, ки ба ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда нигаронида шудааст. Ҳамзамон, технологияи идоракунии таваккал сохтори раванди идоракунии таваккалро дар бар мегирад, яъне ҷудо кардани ҷузъҳои мустақил ва барқарор кардани муносибатҳои байни онҳоро дар назар доад.

Ҷузъҳои раванди идоракунии таваккал амалҳои мушаххас буда, робитаи байни онҳо робитаи мутақобилаи ин амалҳо мебошанд, ки дар паи онҳо татбиқи ҳадафҳои сармоягузориҳои дорои таваккали баландро таъмин мекунанд.

Ҳамин тариқ, раванди идоракунии таваккал ва таъсири он ба фаъолияти соҳибкориро метавон ҳамчун маҷмӯи расмиёти стандартӣ муаррифӣ кард:

- ✓ мураттаб сохтани мақсаде, ки ноил шудан ба он ҳангоми амалигардонии вазифаи соҳибкорӣ, татбиқ ва шакли муайяни фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст;
- ✓ баҳодихии миқдорӣ ва сифатии сатҳи идоракунии таваккалӣ вобаста ба таҳия ва қабули ҳама

гуна қарорҳо, инчунин таҳлили баҳодихӣ бо мақсади қаблан муқарраршуда нигаронида шудаанд;

- ✓ амалисозии ҳама гуна таъсир ба хатарҳои эҳтимолӣ дар марҳилаҳои гуногуни татбиқи қарорҳои қабулшудаи самти фаъолияти соҳибкорӣ.

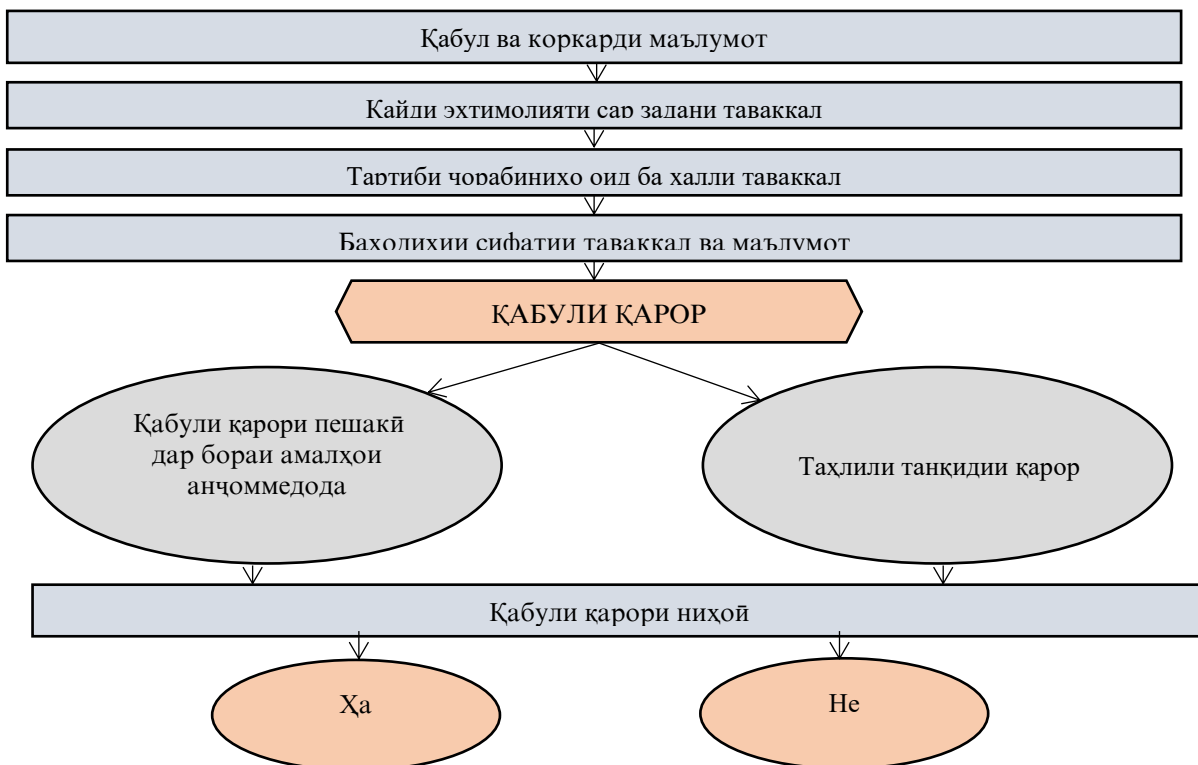
Бо назардошти қайдҳои болозикр, раванди идоракунии таваккалро ба се марҳила ҷудо намудан мумкин аст.

Дар марҳилаи аввали раванди идоракунии таваккал ҳадаф муайян карда мешавад, ки чун қоида, нигоҳ доштани захираҳои мавҷудбудаи тичоратӣ ё гирифтани даромади пурраи нақшавӣ ҳангоми нигоҳ доштани сатҳи қобили қабули идоракунии таваккал фаҳмида мешавад.

Марҳилаи дуюми идоракунии таваккал аз - муайянкунӣ, муайян намудани нишондиҳандаҳо ва баҳодихии миқдорӣ аз таваккал, таҳлили натиҷаҳои бадастомада барои интиҳоби роҳи муайян ва дигарон иборат мебошад.

Марҳилаи сеюми идоракунии таваккал дар асоси баҳодихии бадастомадаи дараҷаи таваккал амалӣ карда шуда, таҳияи тадбирҳои коҳиш додани таваккалро ифода мекунанд. Дар навбати худ муайян намудани роҳбурд ва усули идоракунии таваккал, воситаҳо, инчунин таҳияи чораҳои зина ба зина амалишавӣ, ки ба паст кардани дараҷа ва андозаи таваккал нигаронида шудаанд, марҳилаи асосӣ ба ҳисоб мераванд.

Марҳилаҳои идоракунии таваккалро дар мисоли расми зерин чунин тавсиф намудан мумкин аст. Ҳамин тариқ менигарем ба алгоритмҳои баҳодихии таваккал.

Расми 1. Алгоритми баҳодихии таваккали фаъолияти соҳибкорӣ

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки идоракунии таваккал маҷмуи усулҳо ва амалҳои мебошанд, ки татбиқи онҳо ба мо имкон медиҳад, ки фарорасии таваккалро пешгӯи кунем ва ба онҳо таъсир расонем. Интихоби ин ё он стратегияи идоракунии таваккал аз самтҳои фаъолияти соҳибкор вобаста аст. Барои сохтани низоми самараноки идоракунии таваккал омилҳои зиёдеро ба назар гирифтани лозим аст, аз ҷумла хусусиятҳои дохилии ташкilot ва хусусиятҳои сохтории соҳаҳои, ки дар онҳо фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад.

Ташаккули низоми идоракунии таваккалии фаъолияти соҳибкорӣ бо сабабҳои объективӣ пешаки муайян карда мешавад, ки муҳимтарини хусусиятҳои онҳо ба ақидаи мо инҳоянд:

- ✓ шароити истеҳсоли маҳсулот, ки зарурати ташкили хизматрасонии пас аз фурӯш, таъмири кафолат ва пас аз кафолати маҳсулот ва банақшагирии хароҷоти онҳоро ба вучуд меоварад;

- ✓ нақши калони маблағгузори давлатӣ ва дастгирии тадқиқот ва коркардҳо;

- ✓ афзоиши мураккабии инфрасохтори бозори суғурта ва пайдоиши миёнаравҳо, ки технологияҳои нави ҳифзи суғуртаро дар сатҳи корхонаҳои алоҳида ва комплексҳои соҳавӣ дар маҷмӯъ ташкил менамоянд;

- ✓ набудани маблағгузори фармоишҳо, асосан бо сабаби бӯҳрони молиявӣ, ки боиси якбора кам шудани маблағгузори ҳамаи лоиҳаҳо ва барномаҳои мегардад;

- ✓ муддати тӯлонии коркарди маҳсулоти инноватсионӣ ва маҳсулоти қимматбаҳо сарфи назар аз таъиноташон;

- ✓ мавҷудияти лоиҳаҳои дарозмуддат бо иштироки шумораи зиёди субъектҳои соҳибкории вобаста, аз ҷумла онҳое, ки фаъолиятшон аз доираи соҳа берун аст.

Ин хусусиятҳо зарурати пайваста такмил додани воситаҳои таъмини ҳифзи иқтисодии лоиҳаҳои соҳавиро, ки бо пешгирии шумораи зиёди таваккалҳо алоқаманданд, тасдиқ мекунанд. Дар ин шароит вазифаи илмӣ баланд бардоштани самаранокии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ барои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан муҳим аст. Ҳалли чунин мушкилот воситаҳои мавҷудбудаи идоракунии таваккалро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт такмил ва мушаххас гардониди, инчунин иқтидори корхонаҳоро барои сохтани низоми самаранокии идоракунии таваккал васеъ менамояд.

Дар асоси таҳлили фаъолияти худ, субъекти соҳибкорӣ бояд низоми ҳамаҷонибаи идоракунии таваккалро барои фаъолияти самтҳои гуногун бо назардошти марҳилаҳои татбиқи лоиҳа, хусусиятҳои таваккал ва роҳбурди таҳия ва татбиқи намояд.

Ҳамин тариқ, бунёди низоми баландсифат ва самаранокии идоракунии таваккалҳо вазифаи муҳими ҳар як субъекти соҳибкорӣ дар шароити муосир мегардад, ки ҳалли он зарари ҳолатҳои таваккалро ҳеле кам карда, самаранокии фаъолияти онро баланд мебардорад. Идоракунии таваккал маҷмӯи усулҳо ва тадбирҳоест, ки истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки фарорасии таваккалро пешгӯӣ намуда, барои пешгирии

ё кам кардани оқибатҳои номатлуби таваккал сари вақт чораҳои андешида шаванд.

Илова бар ин, принципҳои таҳия кардан мумкин аст, ки субъекти соҳибкорӣ ҳангоми идоракунии таваккал бояд риоя намояд:

- ✓ Принципи ҳадди аксар. Ин принцип аз расонидани доираи васеи самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳаҳои пайдоиши эҳтимолии хавф мебошад. Татбиқи принципи ҳадди аксар имкон медиҳад, ки сатҳи номуайянии дар қабули қарорҳои идоракунии таваккалӣ ва ҳолатҳои пешгӯӣ то дараҷае кам карда шавад;

- ✓ Принципи кам кардан. Ин принцип аз он иборат аст, ки субъектҳои соҳибкорӣ ба миқдори камтарини хатарҳои имконпазир ва кам кардани дараҷаи таъсири эҳтимолии онҳо ба натиҷаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ноил мегарданд;

- ✓ Принципи қабули қарор. Принципи мазкур пешбинӣ мекунанд, ки субъекти соҳибкорӣ бояд танҳо хавфҳои асоснокро ба дӯш гирад. Самти асосии раванди идоракунии таваккал пешгӯии пайдоиши ҳама гуна мушкилот ва ҳолатҳо мебошад. Дар ин ҳолат пешгӯӣ дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда дар бораи ҳолатҳои ояндаи объекти баррасишаванда, инчунин дар бораи усулҳо ва давомнокии мавҷудияти он баҳо дода мешавад;

- ✓ Принципи воқунишӣ. Дар ин принцип субъекти соҳибкорӣ бояд ба ҳама гуна тағйироти манфие, ки дар натиҷаи татбиқи хавф ё эҳтимолияти хатар ба амал меоянд, ба таври кофӣ ва зуд воқуниш нишон диҳад, яъне дар ҳолатҳои воқеии таваккал тамоми чораҳои имконпазиро андешида.

Таҳлил ва арзёбии хатарҳо ба мо имкон медиҳад, ки имконпазирӣ ин ё он қарори идоракуниро барои фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар асл аллакай фаъолияти таваккалӣ аст, исбот кунем. Аз ин бармеояд, ки фаъолияти самаранокии соҳибкорӣ танҳо дар сурати мониторинги доимӣ, гузаронидани таҳлили сифатии хавф, арзёбӣ ва ҳолати дараҷаи он имконпазир аст.

Шумораи зиёди муносибатҳои молиявӣ мавҷудияти хавфҳои назаррасро пешбинӣ мекунанд. Татбиқи ин амалиётҳо бояд бо арзёбии сатҳи таваккал ва муайян кардани дараҷаи он ҳамроҳ карда шаванд. Сатҳи таваккал эҳтимолияти талафоти эҳтимолӣ ва андозаи зарарро дар натиҷаи баргардонидани он ифода мекунанд.

Ҳангоми анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ қабули қарори таваккал муҳим аст, зеро муҳити тичорат бо номуайянии хос аст, ки омили тасодуфиро тавсиф мекунанд.

Таҳлили миқдории таваккали соҳибкорӣ аз арзёбии субъективии арзишҳои минималӣ ва максималии талафоти эҳтимолӣ аз сармоягузорӣ иборат аст. Арзёбии миқдории сатҳи таваккал бо фосилаи байни арзишҳои минималӣ ва максималии талафоти эҳтимолӣ аз сармоягузорӣ бо арзёбии эҳтимолияти онҳо ифода карда мешавад. Яъне, ҳар қадаре ки ин фосила зиёд бошад, миқдори таваккал ҳамон қадар зиёд мешавад.

Сабаби асосии самаранокии сатҳи пасти идоракунии таваккалро метавон набудани

методологияи дақиқ ва айнияти раванд арзёбӣ кард. Ҳангоми омӯзиши усулҳои идоракунии таваккалии соҳибкорӣ, ки дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуд мебошад, гуногунрангии онҳоро қайд кардан лозим аст. Дар баробари ин, кӯшишҳои ба низом даровардани усулҳои идоракунии таваккал дар самти фаъолияти соҳибкорӣ боиси баҳсҳои зиёд мегарданд. Бо вучуди ин, дар асоси маълумотҳои таҳқиқотӣ ва талаботи иқтисоди муосир, мо метавонем қоидаҳои асосии қабули қарори идоракунии таваккалро пешниҳод кунем:

- ✓ равандҳои идоракунии таваккал бояд ба низоми умумии идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ ворид карда шаванд ва ба стратегияи татбиқшавандаи субъекти соҳибкорӣ мувофиқат кунанд;

- ✓ ҳангоми қабули қарорҳо оид ба идоракунии таваккал танҳо маълумоти боэътимод ва хусусиятҳои объективии муҳити беруниро роҳнамоӣ кардан лозим аст;

- ✓ равандҳои идоракунии таваккал бояд бо мониторинг ва таҳлили доимии самаранокии қарорҳои қабулшуда, инчунин ислоҳи саривақтӣ ва мувофиқ ба усулҳо ва расмиёти идоракунии таваккал ҳамроҳ карда шаванд;

- ✓ қарорҳои марбут ба идоракунии таваккал бояд асоснокии иқтисодӣ дошта бошанд ва аз нуқтаи назари фаъолияти субъекти соҳибкорӣ ягон оқибати манфӣ наоваранд;

- ✓ идоракунии таваккал дар самти фаъолияти соҳибкорӣ бод ба низом ва мукамалёфта бошад.

Ҳар як марҳилаи раванди идоракунии таваккал истифодаи усулҳои гуногуни мушаххасро талаб мекунад. Татбиқи амалишавии марҳила ба марҳилаи ин усулҳо имкон медиҳад, ки раванди идоракунии таваккалро дар самти фаъолияти соҳибкорӣ аз дараҷаи баркамолотии қарорҳои қабулнамуда шаҳодат медиҳад.

Ташкили идоракунии таваккал дар самти фаъолияти соҳибкорӣ инҳоро дар бар мегирад:

1. Гузаронидани таҳлили хатарҳои эҳтимолӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ;

2. Муайян намудани ҳадафи идоракунии таваккалии соҳибкорӣ;

3. Таҳияи методологияи таъсиррасонӣ ба идоракунии таваккалии эҳтимолии фаъолияти соҳибкорӣ;

4. Арзёбии идоракунии таваккал бо истифода аз таҳлили миқдорӣ ва сифатии он;

5. Тавсифи таҳлили сифатии идоракунии таваккал;

6. Таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии қарорҳои қабулшуда ва мувофиқи он банақшагирии ҳадафҳои идоракунии таваккалии эҳтимолӣ.

Дар марҳилаи таҳияи мақсадҳои идоракунии таваккалии соҳибкорӣ усулҳои пешгӯӣ ва таҳлили бозор, инчунин рушди иҷтимоию иқтисодии иқтисодиёти миллии истифода шуда, мувофиқи стратегияи амалӣ оид ба рушди субъекти соҳибкорӣ эҳтиёҷот ва имкониятҳои он муайян карда мешаванд. Марҳилаи гузаронидани таҳлили миқдорӣ ва сифатии идоракунии таваккалии соҳибкорӣ аз истифодаи усулҳои гуногуни стандартӣ иборат мебошад, ки онҳо чунинанд:

- ✓ усули ҷамъоварӣ ва омӯзиши иттилоот;
- ✓ усули моделсозии фаъолияти соҳибкорӣ;
- ✓ усули назарияи эҳтимолият, омор ва дигрон.

Ҳангоми истифодаи марҳилаҳои болозикр тавсия дода мешавад, ки роҳҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба хатарҳои эҳтимолӣ аз нуқтаи назари эътимоднокии ва самаранокии онҳо муқоиса карда шуда, қабули идоракунии таваккалии соҳибкорӣ, кам кардани хатар, канорагирӣ аз хатар чораҷӯӣ карда шавад. Натиҷаи амалии чораҳои мушаххас бояд таҳияи қарорҳои марбут ба истифодаи воситаҳои оптималии таъсиррасонӣ ба хатарҳои эҳтимолӣ бошад.

Анҷоми раванди идоракунии таваккалии соҳибкорӣ метавон истифодаи мустақими усулҳои интихобшудаи таъсиррасонӣ ба хатарҳои эҳтимолӣ арзёбӣ кард. Натиҷаи ин бояд пайдоиши маълумоти нав дар бораи хатарҳои эҳтимолӣ бошад, ки имкон медиҳад раванди идоракунии таваккал ба таври кофӣ ислоҳ карда шавад.

Барои ҳар як марҳилаи раванди идоракунии таваккалии соҳибкорӣ усулҳои хосро ҷудо кардан мумкин аст. Натиҷае, ки дар ҳар як марҳила ба даст оварда мешаванд, маълумоти муқаддимаӣ барои татбиқи ҳар як марҳилаи минбаъда мебошанд ва ба ин васила низом ва алгоритми фикру ҳулосагириҳоро ташкил медиҳанд, ки қабули қарорҳои оқилонаи идоракунии таваккалии соҳибкориро таъмин мекунад. Сохтмони чунин низом дар фаъолияти соҳибкорӣ ба ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташуда бо самаранокии ҳадди аксар нигаронида шудааст, зеро иттилооте, ки дар ҳар як марҳилаи раванди идоракунии таваккалии соҳибкорӣ ба вучуд меояд, имкон медиҳад, ки ҳам усулҳои идоракунии таваккалии соҳибкорӣ ва ҳам ҳуди ҳадафҳои идоракунии таваккалӣ дар фаъолият ба танзим дароварда шаванд. Ташаккул ва татбиқи минбаъдаи стратегияи идоракунии таваккалии соҳибкорӣ гузаронидани таҳлили амиқи таваккалро ташкил медиҳад.

Таҳлили сифатии хатарҳои эҳтимолӣ аз муайян кардани сабабҳо ва манбаъҳои пайдоиши таваккал, самтҳои фаъолият ва амалиёти мушаххаси фаъолияти соҳибкорӣ иборат мебошад, ки барои онҳо хатарҳои мушаххас вучуд доранд. Ҳамин тариқ, таҳлили хатари сифатӣ аз унсурҳои зерин иборат аст:

- ✓ муайян кардани минтақаҳои хатари эҳтимолӣ ва муқаррар кардани сарҳади онҳо;
- ✓ муайян намудани хавфҳои марбут ба фаъолияти субъекти хоҷагидории мавриди назар;
- ✓ пешгӯии оқибатҳои манфӣ ва манфиатҳои эҳтимолӣ ҳангоми қабули таваккал аз ҷониби субъекти соҳибкорӣ.

Ҳамин тавр, дар адабиёти иқтисоди муосир тавсифи чор гурӯҳи усулҳои таҳлили идоракунии таваккалии идоракунии сифатӣ оварда шудааст:

1. Усулҳои ҷустуҷӯ, ҷамъоварӣ ва ғункунии иттилооти нав;

2. Усулҳое, ки ба таҳлили доимии оперативии иттилооти нави гирифташуда асос ёфтаанд;

3. Усулҳои таҳлили эвристикӣ (ҷустуҷӯӣ);

4. Усулҳои моделсозии иқтисодӣ ва математикии фаъолияти субъектони соҳибкорӣ.

Натиҷае, ки аз таҳлили сифатии хавф ба даст оварда шудаанд, барои таҳлили минбаъдаи миқдорӣ

истифода мешаванд. Таҳлили микдории хатарҳо ин ҳисоб кардани арзишҳои адабии эҳтимолиятҳои мебошад, ки бо онҳо ҳодисаҳои хатарнок руҳ дода метавонанд.

Дар ин самт, таҳқиқгар Г.Р. Сафин қайд менамояд, ки имрӯзҳо усулҳои зиёди таҳлили микдории идоракунии таваккалии соҳибкорӣ барои муайян намудани дараҷаи таъсири таваккал мавҷуд мебошад мебошад, ки ба ақидаи таҳқиқгар Г.Р. Сафин аз шумораи зиёди омилҳо вобаста аст:

“- аз рӯи ҳар намуни таваккалии соҳибкорӣ бо усулҳои муайяни таҳлили микдорӣ тавсиф карда мешавад;

- маҷмӯи усули таҳлили микдории хавфҳо бояд на танҳо дар асоси умқи маълумоти ҳисобшуда, балки бо назардошти имкониятҳои муқаррар кардани уфуқи пешгӯии сатҳ ва дигар нишондиҳандаҳои хавф анҷом дода шавад” [8. С. 80].

Дар баробари ин, мушкilotи техникии таҳлил ва имкони таъхирнопазирии идоракунии таваккал дар интиҳоби усули таҳлили микдории хатарҳо нақши муҳим мебошад. Усулҳое, ки бо самаранокии баланд фарқ мекунанд, имкон медиҳанд, ки дар асоси истифодаи моделсозии риёзӣ-иқтисодӣ хатарҳо ва таъсири онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ ба расмият дароварда шаванд. Дар шароити иқтисодиёти муосир ҳам комплексҳои алоҳидаи саноатӣ ва ҳам умуман низомҳои иқтисодӣ ба дараҷае мураккаб шудаанд, ки ҳангоми муайян кардани дараҷаи устувории онҳо истифода бурдани назарияи эҳтимолият ва дигар усулҳои математикиро талаб мекунанд.

Маҷмӯи методология ва воситаҳои таҳлили микдории идоракунии таваккал бо назардошти хусусиятҳои тартиб додани ҳисобот оид ба мавҷудияти таваккал аз ҷониби ниҳодҳои гуногуни танзимкунандаи ҳокимияти давлатӣ маънидод мегардад. Дар ҳолатҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, идоракунии таваккалии соҳибкориро истифода аз усулҳои маъмули таҳлилий муайян мекунанд, истифодаи онҳо ҳатмист.

Ҳамаи гуфтаҳои болозикр ба мо имкон медиҳанд, ки таҳлили ҳамаҷонибаи номгӯи пурраи идоракунии таваккалии соҳибкориро бе истифодаи тамоми маҷмӯи усулҳои дар назария мавҷудбуда имконнопазир ба инобат гирем.

Иштирок дар қабули қарорҳои идоракунии таваккалии соҳибкорӣ аз ҷониби як гурӯҳи шахсон имконият медиҳад, ки усули экспертӣ барои муайян кардани эҳтимолияти натиҷаи манфии таваккали истифода гардад. Агар таҳлили экспертӣ эҳтимолияти баланди натиҷаи таваккалиро нишон диҳад, соҳибкор бояд аз бастани ин муомила эҳтиёткор бошад, зеро дар чунин вазъият хатари номуваффақиятӣ баланд аст. Дар ҳамин ҳол, нодида гирифтани натиҷаҳои бадастомада аз таҳлили ҳама гуна хатарҳои эҳтимолӣ метавонад боиси аз даст додани рақобатпазирии соҳибкор дар бозор гардад.

Таъсири натиҷагирии идоракунии таваккалии фаъолияти соҳибкориро дар таҳқиқотҳои таҳқиқгарон Т. Бачкай, В. Рудашевский ва К. Татеисй дар мисоли ҷадвал бо чунин тарз тавсиф намуд.

Ҷадвали 2. Микёси эмпирикии қобили қабули сатҳи таваккал [1. С. 345]

Эҳтимолияти номатлуби натиҷа (вобаста аз бузургии таваккал)	Номгӯи пайдарпаиҳо
0,0 – 0,1	Таваккали минималӣ
0,1 – 0,3	Таваккали кам
0,3 – 0,4	Таваккали миёна
0,4 – 0,6	Таваккали баланд
0,6 – 0,8	Таваккали максималӣ
0,8 – 1,0	Таваккали критикӣ

Бояд ба назар гирифт, ки ин микёс шартӣ буда, раднопазир нест ва қарори ниҳой дар бораи сатҳи қобили қабули таваккал барои фаъолияти оянда дар ихтиёри соҳибкор мушаххасан боқӣ мемонад.

Ба ақидаи таҳқиқгарон идоракунии таваккалии соҳибкорӣ дар се марҳилаи аввал одӣ арзёбӣ мегардад, яъне дар ин ҳолат соҳибкор имкон дорад, ки қарорҳои муқаррарӣ бо назардошти таъсири маъмулӣ қабул намояд. Агар микёси эмпирикии идоракунии таваккалии соҳибкорӣ нишондиҳандаҳои балад ва максималӣ бошад, пас қарорҳои марбут ба ин ҳолати идоракунии таваккалӣ танҳо дар ҳолатҳои махсус бо назардошти муфлис нагардидани соҳибкор бояд қабул карда шавад. Дар ҳолати нишондиҳандаи идоракунии таваккалии соҳибкорӣ микёси эмпирикии критикиро нишон диҳад, пас оид ба ин самти фаъолияти соҳибкорӣ умуман қарор қабул карда нашавад.

Таҳқиқгари рус Д.В. Бунковский дар таҳқиқотҳои худ оид ба воситаҳои идоракунии

таваккалии соҳибкорӣ қайд менамояд, ки “Воситаҳои зиёде барои кам кардани хатарҳо дар корхона истифода мешаванд. Истифодаи самаранок ё интиҳоби оптималии воситаҳои идоракунии таваккал барои корхонаи мушаххас аз соҳа ва самтҳои фаъолияти он вобаста аст” [2. С. 73]. Яъне, идоракунии таваккали соҳибкорӣ барои соҳаи фаъолияти корхона аз соҳаи татбиқгардии фаъолият низ вобаста мебошад.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили усулҳои идоракунии таваккал ва таъсири он ба фаъолияти соҳибкорӣ метавон чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст, ки барои самаранокии идоракунии таваккалии соҳибкорӣ бояд усулҳои нигоҳдории хавф ва ҷуброни зарар, ташкили фондҳои захиравӣ, ҷалби манбаъҳои беруна, банақшагирии таҳдиди пайдоиши таваккал ва бунёди нақша-чорабиниҳои зарурӣ аз манфиат ҳолӣ нест.

Инчунин, ҳангоми амали фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкор бояд дар шартнома кафолати татбиқи молиявӣ ва муқарраротҳои умумии раванди

амалишавии шартномаро бо назардошти идоракунии таваккалӣ ба инбат гирад. Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки усули миқёси эмпирикии қобили қабули

сатҳи таваккал нисбатан қобили қабул буда, ҳангоми идоракунии таваккалии соҳибкорӣ ба соҳибкор имконияти дуруст интиҳоб намуданро медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Бачкай Т., Рудашевский В., Татеиси К. Хозяйственный риск и методы его измерения. М: "Инфа-М", - 2010. - 345 с.
2. Буньковский Д.В. Инструменты управления предпринимательскими рисками. /Д.В. Буньковский/ Вестник вопросы управления. Москва, - 2019. - №1(37). – С. 73.
3. Воробьев С. Н. Управление рисками в предпринимательстве / С.Н. Воробьев, К.В. Балдин. - М.: Дашков и К, 2013. - 482 с.
4. Герасимова Е. Б., Мельник М. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. - М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2013. - 192 с.
5. Грант Р. М. Современный стратегический анализ / Р. М. Грант; пер. с англ. под ред. В. Н. Фунтова. - 5-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2011. - 560 с.
6. Ковалев В. В., Финансовый менеджмент: теория и практика. - М.: Проспект, 2008. - 1024 с.
7. Румянцева З.П. Менеджмент организаций. М.: "Инфра-М", - 2015. - 432 с
8. Сафина Г.Р. Введение в анализ предпринимательских рисков и проектный анализ. /Г.Р. Сафина/ ГОУ "Казанский государственный технологический университет". - Казань: "КГТУ", - 2010. - 80 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Зарипова Гулнисо Абдуллоҷоновна – ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкории Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734055. Тел. (+992) 901211903

Сведения об авторе:

Зарипова Гулнисо Абдуллоҷоновна – ассистент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел. (+992) 901211903

Information about the author:

Zaripova Gulniso Abdulodjonovna – assistant at the Department of Economic Theory and Entrepreneurship Activity International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055. Tel. (+992) 901211903

УДК 631.162

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ: ЧАНБАҲОИ АМАЛӢ

Бобомуродов Пайрав Хайриевич

***Аннотатсия.** Дар мақола равишҳои концептуалӣ оид ба ташикили таъминоти баҳисобгирӣ -таҳлили истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ, ки хусусияти меъёрӣ, методӣ ва ташикилно пешбинӣ мекунад, баррасӣ гардидааст. Таъбики равишҳои пешниҳодшуда дар корхонаҳои кишоварзӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳавӣ фаъолияти онҳо низоми комплекси баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунии таъмин намуда, дараҷаи фаъолияти иқтисодӣ, эътимодноқӣ ва шаффофияти маълумоти ҳисоботро барои ба амал баровардани сиёсати аграрии давлат меафзояд. Сохтор, мақсад ва пайдарҳамии таҳияи стандарти соҳавӣ пешниҳод карда шудааст. Мақсади он ташиаккули равишҳои ягонаи ташикилно методологӣ ба ташикили баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзӣ, тақсими масъулият ва ӯҳдадорӣ оид ба пешбурди он, ташиаккули ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳо барои қонеъ гардонидани талаботи иттилоотӣ дар раванди идоракунии хароҷоти идоракунии ва хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Дар айни замон дар соҳаи зироаткорӣ шакли ташикилие вучуд надорад, ки мақсаду вазифаҳо ва усулҳои таъминоти иттилоотии идоракунии дар як низоми муттаҳид намояд. Дар корхонаҳои кишоварзӣ ин вазифахоро зерсохторҳои гуногуни сохтори дастгоҳи идоракунии ва дар аксар мавридҳо амалиёти онҳо ба ҳамдигар мутобиқ карда намешавад. Ба ин муносибат дар бораи сохтор ва ташикили дастгоҳи баҳисобгирии идоракунии тавсияҳои пешниҳод карда шуданд.*

***Возҳаҳои калидӣ:** стандарти соҳавӣ, истеҳсоли зироат, менеҷмент, муҳосиботи идоракунии, баҳисобгирии идоракунии, равишҳои концептуалӣ, таъминоти баҳисобгирӣ - таҳлил.*

***Барои иқтибос:** Бобомуродов, П. Х. Ташиаккули низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ: чанбаҳои амалӣ / П. Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 2 (41). –С. 94-103.*

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ: ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Бобомуродов Пайрав Хайриевич

Аннотация. В статье разработаны концептуальные подходы к организации учетно-аналитического обеспечения производства продукции растениеводства, предусматривающие нормативно-правовой, методический и организационный характер. Реализация предлагаемых подходов обеспечит построение целостной системы управленческого учета и анализа на сельскохозяйственных предприятиях с учетом отраслевых особенностей их функционирования, повысит уровень экономической работы и достоверность и прозрачность бухгалтерской информации для реализации аграрной политики в государстве. Предложены структура, цель и последовательность разработки отраслевого стандарта. Его целью определено формирование единых по отрасли сельского хозяйства организационных и методических подходов к организации управленческого учета, распределения ответственности и обязанностей по его ведению, формирование первичной документации, составление и представление отчетности для удовлетворения информационных потребностей в процессе управления затратами и себестоимостью продукции растениеводства. В настоящее время в области растениеводства отсутствует организационная форма, объединяющая в одну систему цели, задачи и методы информационного обеспечения управления. На сельскохозяйственных предприятиях эти функции выполняются разными структурными подразделениями аппарата управления, и в большинстве случаев их действия не взаимосогласовываются. В этой связи внесены предложения по структуре и организации аппарата управленческой бухгалтерии.

Ключевые слова: отраслевой стандарт, растениеводство, управление, управленческая бухгалтерия, управленческий учет, концептуальные подходы, учетно-аналитическое обеспечение.

FORMATION OF A MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM IN AGRICULTURAL ENTERPRISES: PRACTICAL ASPECTS

Bobomurodov Pairav Hairievich

Annotation. The article develops conceptual approaches to the organization of accounting and analytical support for the production of crop products, providing for regulatory, methodological and organizational character. The implementation of the proposed approaches will ensure the construction of an integrated system of management accounting and analysis at agricultural enterprises, taking into account the sectoral characteristics of their functioning, will increase the level of economic work and the reliability and transparency of accounting information for the implementation of agricultural policy in the state. The structure, purpose and sequence of development of the industry standard are proposed. Its purpose is to form unified organizational and methodological approaches to the organization of management accounting in the agricultural sector, the distribution of responsibilities and duties for its maintenance, the formation of primary documentation, the preparation and presentation of reports to meet information needs in the process of managing costs and the cost of crop production. Currently, in the field of crop production there is no organizational form that combines goals, objectives and methods of information support for management into one system. At agricultural enterprises, these functions are performed by different structural divisions of the management apparatus, and in most cases their actions are not mutually coordinated. In this regard, proposals were made on the structure and organization of the management accounting apparatus.

Key words: industry standard, crop production, management, management accounting, management accounting, conceptual approaches, accounting and analytical support.

Гузориши масъала. Таъиноти стратегии соҳаи коҳиши арзиши аслӣ, идоракунии харочот ва растанипарварӣ дар рушди қисмати кишоварзӣ ва натиҷаҳои ғайрибағавд.

Иқтисодӣ кишвар коркарди механизмҳои бахисобгирӣ идоракунии ҳамчун соҳаи махсуси баландбардори рақобатпазирӣ маҳсулоти фаннии низомӣ бахисобгирӣ корхона аз нуқтаи растанипарварӣ, коҳиши арзишро барои таъмини назари зарурияти коркарди таъминоти методӣ ғайрибағавд корхонаҳои истеҳсоли кишоварзӣ баррасии алоҳидаро талаб менамояд. Охири аз ватанӣ талаб менамояд. Нақши муҳимро дар ин раванд афзоиши аҳамияти бахисобгирӣ дар идоракунии рукни бахисобгирӣ- таҳлилӣ ҳамчун воситаи муҳими зарурияти пешниҳоди очилии иттилоот вобаста за

талаботи навини ахборотӣ вобастагӣ дорад [2, с. 23].

Аҳамияти баҳисобгирии идоракуни дар он зоҳир мегардад, ки он дар дохили корхона баррасии муназзами масъалаҳои банақшагирии очилӣ, таҳлил, назорат ва баҳисобгирии намудҳои алоҳидаи фаъолиятро имкон медиҳад. Меъёри асосии низоми амалкунанда идоракунии босамари захираҳои молиявӣ ва инсонӣ буда, баҳисобгирии идоракуни барои ин механизми заруриро таъмин намуда, барои ин иттилооти очилӣ (оперативӣ) – и авваларо новобаста аз ченкунии микдорӣ, мисол, андешаҳои харидоронро оид ба сифати маҳсулот истифода мебарад [3, с.5].

Ғунҷавии селҳои ратсионалии иттилоотӣ дар соҳаи растанипарварӣ аз рӯи принципҳои муайяни зерин ташаккул меёбад:

- равшансозии талаботи иттилоотӣ бо назардошти самтҳои идоракунии сохтори соҳавии истеҳсолот;

- инъикоси равандҳои объективии истеҳсолот, муомилот, тақсимот ва истеъмолот; истифодаи ратсионалӣ ва ғайриратсионалии захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ;

- баҳамоварии селҳои иттилоотӣ аз манбаъҳои гуногун (муҳосибӣ-оперативӣ, омӯрӣ, иқтисодӣ-оперативӣ, маълумоти мушоҳидавӣ, инчунин нишондиҳандаҳои нақшавӣ);

- пешгирии такроршавӣ дар иттилооти аввала;

- очилияти ахбороти баҳисобгирии идоракуни ва таҳлил, ки дар асоси воситаҳои наватарини иртибот ва интиқоли фосилавии маълумоти аввала аз рӯи ҳар як объекти фаъолияти истеҳсолӣ- ҳоҷагии корхонаҳои кишоварзӣ ташаккул меёбад [10].

Дар баробари ҳамин имрӯз бояд гуфт, ки барои корхонаҳои деҳот тавсияҳои мавҷуд нестанд, ки тартиби пеш бурдани баҳисобгирии идоракуниро муайян кунанд. Илова бар ин, СБҲМ (IAS) 41 «Дороҳои биологӣ» [10] ба категорияи «арзиши асли» нақши дуҷумдараҷа дода, ба ин васила мавқеи баҳисобгирии муҳосибиро дар низоми умумии иттилоотии ҳам корхона ва ҳам дар маҷмӯъ давлат суҷт мекунад. Дар робита ба таъминоти таҳлилий, ки маълумотро оид ба сохтор ва динамикаи хароҷот барои истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ таъмин намоёнд, ягон пешрафт вучуд надорад.

Равишҳои консептуалии пешниҳодшуда оид ба такмили ва рушди баҳисобгирии идоракуни ва таҳлил дар зироаткорӣ тадбирҳои дорои хусусияти меъёрӣ, методӣ, методологӣ ва ташкилии вобаста ба баҳисобгирии идоракуни ва таъминоти таҳлилий дар растанипарвариро дарбар мегиранд (расми 1).

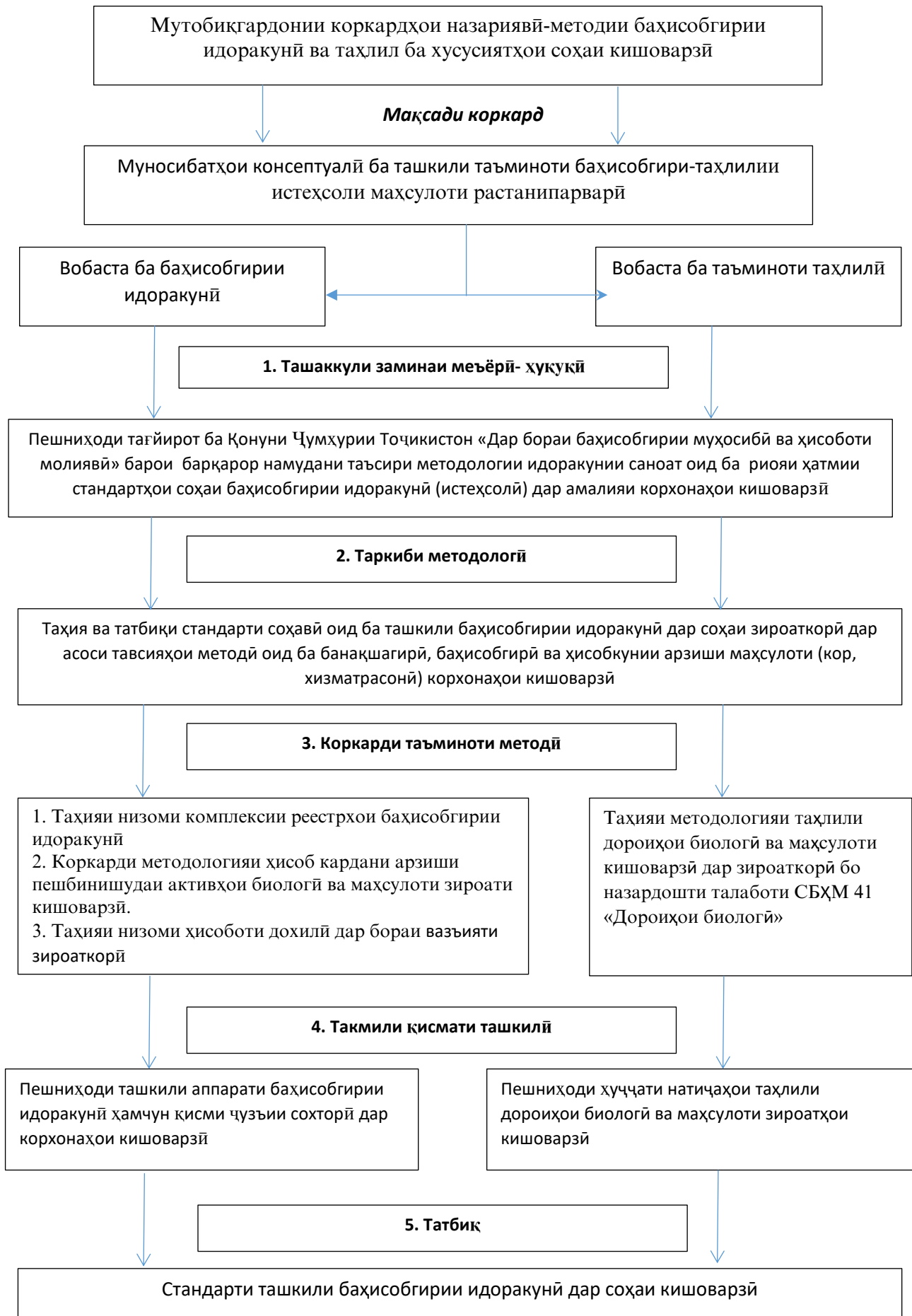
Мақсад аз кор карда баромадани ин равишҳои консептуалӣ ба хусусиятҳои ҳоҷагии кишлоқ мувофиқ кунондани таҷрибаи назариявӣ ва методологии

баҳисобгирии идоракуни мебошад, ки дар амалияи корхонаҳои кишоварзии ватанӣ қорӣ намудани таҷрибаи пешқадам ва методологии баҳисобгирии идоракуни ва таҳлилро дар назар дорад.

Ташаккули заминаи меъёрӣ - ҳукукии рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъминоти таҳлилии истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ бояд ба ворид намудани тағйироти дахлдор ба қонунгузорӣ, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» асос ёбад [7], ки ба барқарор намудани таъсири методи шӯъбаи соҳавии Вазорати кишоварзӣ барои дар амалияи корхонаҳои ҳоҷагии кишлоқ қорӣ намудани риояи ҳатмии стандартҳои соҳавии баҳисобгирии идоракуни (истеҳсолӣ) нигаронида шудааст. Тағйироти пешниҳодшуда ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» пурзӯр намудани таъсири Раёсати соҳавии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ташкили баҳисобгирии корхонаҳои кишоварзӣ ва аз ҷумла, бо роҳи дар амалияи худ қорӣ намудани риояи ҳатмии стандартҳои соҳавии баҳисобгирии идоракуни (истеҳсолӣ) бояд пешбинӣ намоёнд. Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки дар айни замон таъсири ниҳодҳои мувофиқи Вазорати кишоварзӣ ба амалияи пешбарии баҳисобгирӣ то андозае коста гардида, коркарди механизми муносиби ташаккули муносибат байни вазорат ва корхонаҳои кишоварзӣ ногузир аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Солҳои охир аксар муҳаққиқон дар он назаранд, ки таҳияи низомномаҳои соҳавии пешбарии баҳисобгирӣ зарур набуда, корхонаҳо вобаста хусусиятҳои фаъолияти худ бояд ҷанбаҳои методи ташкили онро бунёд намоёнд. Бояд дар назар дошт, ки сатҳи рушди касбияти муҳосибони соҳаи кишоварзӣ ба он дараҷае нарасидааст, ки онҳо дар заминаи тафаккури касбии худ таъминоти методӣ ва методологии баҳисобгирии корхонаҳоро бунёд намоёнд. Бояд гуфт, ки дар интишороти илмии олимони ватанию хориҷӣ солҳои охир тавачҷуҳ ба масъалаҳои баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои кишоварзӣ, ҳеле зиёд гардидааст. Масалан дар қорҳои илмии муҳаққиқон С.Ф. Низомов, Н.М. Файзуллоев, Д.Ҷ. Икромов, Л.П. Воробьева, Шнейдман Л. ва дигарон ҷанбаҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Аз ин рӯ, яке аз самтҳои асосии рушди баҳисобгирӣ ва умуман, иқтисодиёти кишвар такмили таҳассусмандии доимии на танҳо қормандони муҳосибот, балки ҳамаи дастгоҳи идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Расми 1. - Равишҳои консептуалии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъминоти таҳлилии истеҳсоли зироаткорӣ

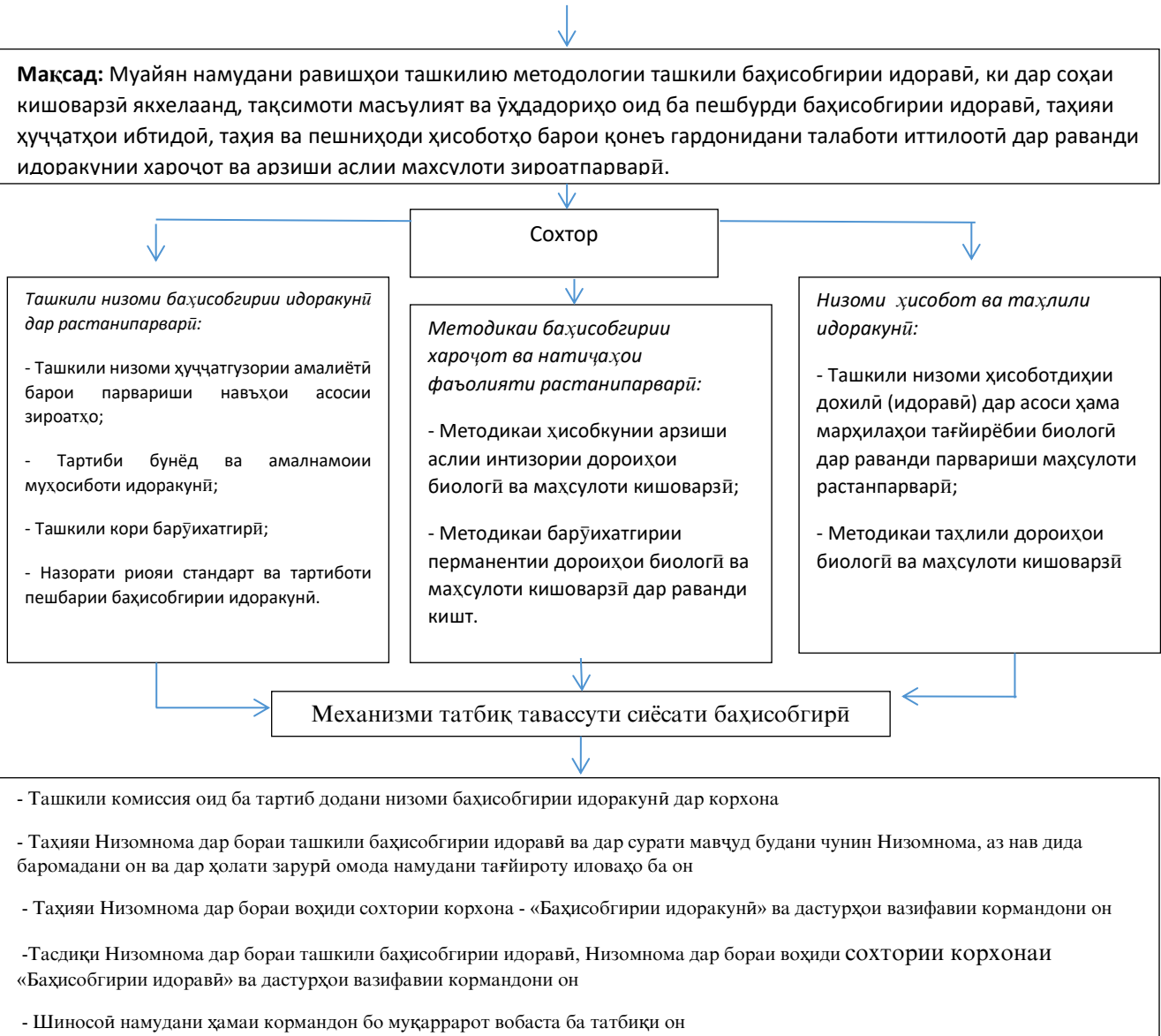
Манбаъ: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Вазъияти зикршуда танҳо хоси Тоҷикистон нест. Чуноне интишороти олимони кишварҳои дигари узви ИДМ шаҳодат медиҳад, дар аксари мамлакиҳои хориҷи наздик вазъият айнан такрор меёбад. Масалан, Л. Шнейдман қайд менамояд, ки зарурияти стандартҳои соҳавии баҳисобгирӣ ҳеҷ ҷои шубҳа надорад. «Ҳамеша зарурият ба танзими масъалаҳои махсус дар соҳаҳои мушаххаси фаъолият мавҷуд ҳаст. - шарҳ медиҳад муаллиф – Дар баробари ин стандартҳои соҳавӣ хусусиятҳои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи муайяни иқтисодиёт ошкор менамояд. Онҳо низоми ҳамрадиҳои стандартҳои байналмилалӣ эҷод намеkunанд» [9]. Олими дигар Воробёва Л.П. қайд менамояд, ки «стандартҳои соҳавӣ

нисбати қор, хизматрасонӣ ва истеҳсоли маҳсулоти соҳаи муайян татбиқ карда мешаванд. Талаботи онҳо ба талаботи ҳатмӣ ва қоидаҳои умумӣ ва меъёрҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии аз ҷониби Вазорати молия қоркардгардида набояд муқобилмаъно бошанд» [1].

Дар зерматни тасвири муносибатҳои консептуалии умумии рушди таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий бояд тавсияҳоро оид ба таркиб ва тартиби татбиқи стандарти соҳавии ташкили баҳисобгирии идоракуни дар соҳаи растанипарварӣ дар амалияи қорхонаҳои кишоварзӣ дида баромад. Аз нуқтаи назари мо, сохтор ва механизми татбиқи стандарти мазкур дар расми 2 тасвир гардидааст.

Стандарти ташкили баҳисобгирии идоракунии соҳаи растанипарварии кишоварзӣ

Манбаъ: таҳияи муаллиф.

Мақсади таҳия ва татбиқи ин стандарти соҳавӣ муайян намудани равишҳои ягонаи ташкилию методӣ оид ба ташкили баҳисобгирии идоравӣ дар соҳаи кишоварзӣ, тақсими масъулият ва ӯҳдадорихо оид ба пешбурди баҳисобгирии идоравӣ, таҳияи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳо барои қонунӣ қардани ниёзҳои иттилоотӣ дар раванди идоракунии хароҷот ва хароҷоти маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Мақсади мақола. Масъалаҳои ташкилии ташаққули низоми самараноки баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи зироаткорӣ аз зарурати ташкили низоми ҳуҷҷатҳои оперативӣ оид ба парвариши навъҳои асосии зироатҳо, тартиби ташкил ва фаъолияти баҳисобгирии идоракунии, ташкили қорҳои барӯихатгирӣ, инчунин назорати риояи стандарт ва тартиби пешбурди баҳисобгирии идоракунии иборатанд.

Низоми ҳуҷҷатикунони оперативӣ оид ба парвариши навъҳои асосии зироатҳо, ки онро метавон ҳамчун яке аз вариантҳои татбиқ дар қорхонаҳои маҳсусгардонидашудаи соҳаи зироаткорӣ муайян қард ва асоси стандарти соҳаро ташкил медиҳад, бояд бо назардошти робитаи мутақобилаи баҳисобгирии молиявӣ, идоракунии ва оперативӣ сохта шавад. Ғайр аз ин, хусусияти алоҳидаи раванди дигаргуншавихои биологӣ дар зироаткорӣ бояд ба назар гирифта шавад.

Зарурати ба стандарти соҳавӣ дохил қардани масъалаҳои ташкили қори барӯихатгирӣ бо зарурати ташкили низоми назорати оперативии раванди муайян қардани арзиши аслии маҳсулоти зироаткорӣ алоқаманд аст. Аз ҷумла, механизми барӯихатгирии перманентӣ дар раванди парвариши маҳсулоти растанпарварӣ пешниҳод шудааст, ки инҳоро пешбинӣ мекунад:

1) Инъикос намудани ҳама харид ё истеҳсоли қимматҳои моддиву молӣ дар ҳисобҳо бо гузаронидани якҷаъаи маблағи онҳо ба маълумотномаи муфассали барӯихатгирии перманентӣ дар давраи ҳисоботӣ;

2) Дар давраи ҳисоботӣ инъикос намудани ҳар як далели ҳориҷшавии қимматҳои моддиву молӣ бо дар як вақт ба ҳисоб гирифтани арзиши захираҳои мавҷуда дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ ва варақаи доимии барӯихатгирӣ;

3) Ворид намудани баробари маълумот дар бораи ба арзиши аслии маҳсулоти растанипарварӣ гузаронидани арзиши захираҳои моддиву молии аз ҳисоб баровардашуда;

4) Ба қайд гирифтани далелҳои баргарадонидани арзишҳои моддиву молӣ ба ҷойҳои ниғадории онҳо бо нишон додани сабабҳои баргарадонидан;

5) Муқоисаи бақияи захираҳои моддиву молӣ, ки дар маълумоти доимии барӯихатгирӣ инъикос ёфтаанд, бо маълумоти Қитоби асосӣ аз рӯи ҳисобҳои дахлдор;

6) Таҳлили раванди дохил намудани хароҷоти моддӣ ба арзиши аслии маҳсулоти растанипарварӣ бо роҳи муқоисаи маълумоти барӯихатгирӣ бо реестри баҳисобгирии хароҷот;

7) Назорати эътимоднокии иттилоот оид ба даромад аз фурӯше, ки дар Ҳисобот оид ба ғоида ва зарар инъикос гардидааст, бо роҳи муқоисаи он бо қамъи фурӯши арзишҳои моддиву молии дар маълумотномаи барӯихатгирӣ дарҷшуда. [6, с.53].

Мухтавоии асосии мавод. Қисми методологияи стандарти соҳавии пешниҳодшуда методологияи ҳисобкунии арзиши пешбинишудаи дорониҳои биологӣ ва маҳсулоти кишоварзиро дар соҳаи зироаткорӣ дарбар мегирад. Буҷетикунонӣ ҳам аз рӯи хароҷоти мустақим ва ҳам аз рӯи намуди қорҳои оид ба парвариши маҳсулоти кишоварзӣ пешниҳод қарда мешавад. Хароҷоти воқеӣ дар феҳристҳои таҳлилий аз рӯи қинс қар моҳ қамъ қарда мешаванд. Агар зарурати муайян қардани арзиши одилонаи зироатҳои пуштанаишуда ё дар истеҳсолот мавҷуд бошад, хароҷоти воқеиро метавон ислоҳ қард ва онҳоро бо хароҷоти изофӣ мутаносибан ба буҷет афзоиш дод. Ин имқон медиҳад, ки даромади воқеӣ аз эътирофи аввалияи маҳсулоти кишоварзӣ ё азнавбаҳодиҳии дорони биологияи қорӣ ҳисоб қарда шавад.

Методология инчунин имқонияти муқоисаи ғоидаи пешбинишудаи дар шароити истиғодаи асосҳои гуногуни арзёбии маҳсулот барои эътироф қардан (арзиши одилона ё арзиши аслий) пешбинӣ мекунад, ки асосро барои қабули қарор оид ба истиғодаи заминаи интиҳобшудаи баҳодиҳӣ ва имқонияти таъсир ба натиҷаҳои молиявӣ таъмин менамояд [5, с.134].

Ғасли охиринаи стандарти соҳавӣ ба ташкили системаи ҳисоботдиҳии дохилӣ (идоравӣ) дахл дорад, ки дар асоси тамоми марҳилаҳои тағйирёбии биологӣ дар раванди парвариши маҳсулоти растанпарварӣ ва системаи таҳлили дорониҳои биологӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ дар зироаткорӣ бо ба назар гирифтани талаботи СБҲМ (IAS) 41 «Дорониҳои биологӣ» сохта шудааст [10].

Системаи ҳисоботи дохилӣ дар стандарти соҳавӣ бояд бо номгӯи шаклҳои ҳисоботӣ иғода қарда шавад, ки таҳияи онҳо ноил шудан ба ҳадафҳои таҳия ва татбиқи онро таъмин менамояд, аз ҷумла: ташаққули таъминоти иттилоотии идоракунии. Албатта, қунин шаклҳо бояд бевосита барои дарҳостҳои мушаххаси иттилоотӣ таҳия қарда шаванд, аммо дар стандарт тавсия дода мешавад, ки рӯйхати таҳминии маълумоти баҳисобгирии идоракунии муайян қарда шавад, ки бояд дар системаи баҳисобгирии идоракунии қамъбааст ва ба низом дароварда шаванд.

Масъалаи муҳими ташкили системаи баҳисобгирии идоракунии дар қорхонаҳои кишоварзӣ бунёди ниҳоди функционалӣ, ки барои пешбурди баҳисобгирии идоракунии масъул аст, мебошад.

Имрӯз дар низоми ташкили қорхонаҳои кишоварзӣ функцияҳои мазкурро қисматҳои гуногуни сохтори дастҳои идоракунии иҷро менамоянд, ки ақсаран бо ҳам мувофиқ ва муносиб нестанд.

Барои азбайнбарии ин қамбӯдӣ ва бо мақсади бунёди низоми босамари баҳисобгирии идоракунии дар оянда мебошад аз таҷрибаи мамалики пешқадами дунё ва тавсияҳои олимони ватанӣ вобаста ба масъалаҳои

мазкур истифода бурд [3, с.10]. Дар амалияи хориҷи низоми баҳисобгирии идоракуни ҳамчун қисмати алоҳидаи муҳосибот баромад менамояд, ки ҳадафҳои худро дар заминаи марказҳои ягонаи иттилоотӣ пайгирӣ мекунад. Дар ин қисматҳо вазифаҳои чамъоварӣ, ченкуни, гурӯҳбандӣ, шарҳи иттилооти баҳисобгирӣ ва таҳияи қарорҳои идоракуни тавассути ҷидду ҷаҳди якҷояи ниҳодҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорат иҷро карда мешавад.

Маълумоти идоракуниро комиссияҳои махсус ташкилшуда қоркард намуда, барои қабули қарор ба истеъмолкунандагони гуногун мефиристанд. Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ мо, ҳамгирони ҳадамоти гуногуни функционалӣ барои иҷрои вазифаҳои муайян дар асоси равишҳои мақсадноки барномавӣ амалӣ карда мешуд, аз ин рӯ, мо боварӣ дорем, ки ин равишро метавон ҳамчун шакли омӯзиши ҳадамоти гуногуни функционалӣ барои татбиқи барномаи таъминоти иттилоотӣ ва таҳияи қарорҳои идоракуни аз рӯи раванди идоракунии ташаққули хароҷот ва ихтисори арзиши аслии маҳсулот истифода бурд. Ин яке аз қадамҳои аввалин дар татбиқи идеяи самтнокии идоракунии баҳисобгирӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари тақсимшавии баҳши баҳисобгирии муҳосибӣ ба молиявӣ ва идоракуни ва сипас дастгоҳи ҳисобдорӣ, ду ҷанбаи муҳимро ба назар гирифтани лозим аст:

-якум, зарурати чунин ҷудокунӣ на барои ҳамаи қорхонаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ба назар мерасад. Он дар шароити хеле зиёд шудани ҳаҷми фаъолияти қорхона, мураккаб шудани сохтори ташкили он, сатҳ ва хусусиятҳои идоракуни, тақмили усулҳои қоркарди ахборот, мавҷудияти истеъмолкунандагони гуногуни ва дар айни замон манфиатдори иттилооти баҳисобгирӣ, инчунин зарурати таъмини махфияти маълумот ба миён меояд.

-дуюм, ба муҳосибот бояд дар доираи принципҳои миллӣ ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ҳуқуқи озодии комил дода шавад, ки дар муносибат бо дигар хизматрасониҳои қорхонаҳо мустақил буда, дорои дастгоҳи методологии мукамал, ки ба назарияи мукаммали хароҷоти истеҳсолот, усулҳои ҷандир, қоркарди автоматии ахборот ва моделсозии иқтисодиёи риёзӣ асос ёфтааст, бошад.

Ҷанбаи аввал дар мисоли қорхонаҳои тичорати хурд, миёна ва калон равшан мушоҳида мешавад. Дар қорхонаҳои хурди дорои сохтори оддӣ ва ҳаҷми хурди фаъолият одатан шӯъбаи муҳосибот вҷуд надорад. Баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби шахсе, ки аз тарафи роҳбари қорхона таъин шудааст ё муҳосиб – аудитори аз рӯи шартномаи меҳнатӣ фаъолияткунанда ба амал бароварда мешавад. Дар ин ҳолат, зарурати ҷудо кардани баҳисобгирии муҳосибӣ ба молиявӣ ва идоракуни нест.

Ҳама маълумоти баҳисобгирӣ хеле осон пайгирӣ карда мешаванд ва барои эҳтиёҷоти дохилии идоракунии қорхона пурра истифода мешаванд. Дар ин шароит интиҳоби маълумоти молиявӣ аз тамоми маҷмӯи иттилооти идоракуни ва пешниҳоди ҳисоботи баҳисобгирӣ, омӯрӣ ва андоз назар ба интиҳоби

маълумоти идоракуни аз маълумоти баҳисобгирии молиявӣ зудтар сурат мегирад. Афзоиши ҳаҷми фаъолият ва мураккабшавии минбаъдаи сохтори идоракуни ташкил намудани ҳадамоти алоҳидаи қорхона — шӯъбаи муҳосиботро муайян мекунад. Ин барои қорхонаҳои рушдбандаи тичорати хурд ва миёна маъмул аст. Аммо ҳатто дар ин қорхонаҳо ҳанӯз зарурати ба намудҳои алоҳидаи амалияи баҳисобгирӣ ҷудо кардани баҳисобгирии молиявӣ ва идоракуни нест.

Шӯъбаҳои баҳисобгирии ин гуна қорхонаҳо метавонанд дар асоси системаи ягонаи (тақсимнашавандаи) баҳисобгирӣ талаботи истеъмолкунандагони маълумоти дохилӣ ва беруниро ба дараҷаи кофӣ таъмин намоёнд.

Танҳо бо хеле мураккаб шудани ташкил ва технологияи истеҳсолот, сохтори идоракунии қорхона, амиқ шудани равандҳои ҷудокунӣ моликият, ноустувории шароити қор, афзоиши рақобат, вуҷудати кооператсия ва тақсими меҳнати муҳосибӣ, ки барои қорхонаҳои миёна ва бузурги дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ амалкунанда хос аст. Зарур аст, ки баҳисобгирии молиявӣ ва идоракуни дар соҳаҳои алоҳидаи донишҳои назариявӣ ва амалияи муҳосибот фарқ карда шавад.

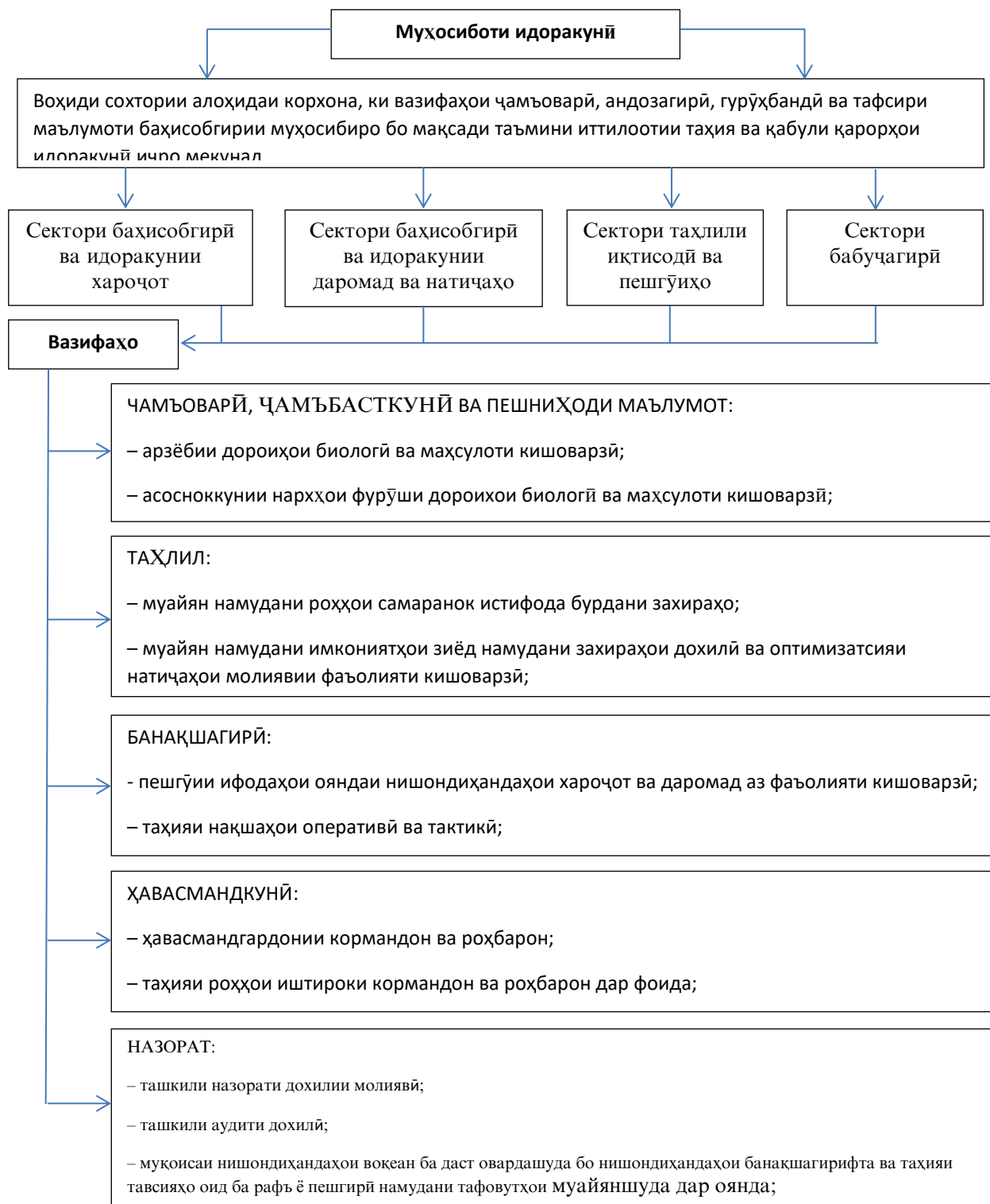
Бояд гуфт, ки ин шарт зарурӣ, вале ҳанӯз кифоя нест. Тақсими пурраи баҳисобгирии муҳосибӣ ба молиявӣ ва идоракуни ҳангоми ҳалли масъалаҳои дар ҷанбаи дуҷониби шартҳои зарурӣ зикршуда имконпазир мегардад. Ҳамаи ин ба қорхонаҳои хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон пурра дахл дорад. Афзоиши ҳаҷми иттилоот дар ин қорхонаҳо ба он оварда мерасонад, ки дар системаи ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва асосан бо технологияи дасти раванди баҳисобгирии муҳосибӣ тавлид кардани маълумоти барои эҳтиёҷоти дохилии роҳбарият, сармоягузори, мақомоти давлатӣ ва дигар истеъмолкунандагон хеле душвор аст. Дар ин шароит аз ҳад зиёд шудани қори дастгоҳи муҳосибот ба назар мерасад. Вай наметавонад сатҳи гуногуни идоракуниро бо иттилооти гуногун ва ҳисобкуниҳои дурнамои таъмин кунад, вариантҳои қабули қарорҳои идоракуниро омода созад ва бевосита дар идоракуни иштирок кунад. Ҳалли ин масъалаҳо танҳо дар асоси заминаҳои нави илмӣ, асосҳои прогрессивии техникаи қоркарди ахбороти иқтисодӣ, истифода бурдани усулҳои пешқадами баҳисобгирӣ ва ҳисобкунии арзиши аслӣ, қорӣ намудани усулҳои риёзӣ, инчунин бо роҳи ба даст овардани тавозуни оптималии принципҳои бунёди баҳисобгирӣ (мутамарказкунонӣ, ғайримарказонӣ, комбинатсияи онҳо) имконпазир аст.

Дар қорхонаҳои кишоварзии ватанӣ дастгоҳи муҳосиботро ҳам аз рӯи нишонаҳои истеҳсолот бо назардошти воҳидҳои истеҳсолии мавҷуда, ва ҳам аз рӯи хусусиятҳои функционалӣ ташкил кардан мумкин аст.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ҳангоми ташкили қор аз рӯи нишонаи истеҳсоли масъалаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар қорхона ба салоҳияти молик (моликони) он ё мақоми

ваколатдор (мансабдор) тибқи қонун ва ҳуччатҳои таъсисӣ баррасӣ мегардад. [4] Барои таъмин намудани пешбарии муносиби баҳисобгирӣ корхона мустақилона шаклҳои ташкили он, пеш аз ҳама, қорӣ намудани вазифаи сармуҳосиб ҳамчун воҳиди алоҳидаи қорӣ, ташкил намудани муҳосибот бо сардории сармуҳосиб ё истифодаи ҳадамоти аутсорсинги муҳосибиро интихоб менамояд. Дар баъзе мавридҳо корхона баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳиро

мустақилона аз тарафи соҳибмулк ё роҳбар роҳандозӣ намуда, дар ҳолати дигар функсияҳои муҳосиботро дар асоси шартнома шӯъбаи мутамакази муҳосиботӣ ё ташкилоти аудиторӣ ба амал мебарорад. Ҳангоми ташкили қор дар асоси функционалӣ ҳам баҳисобгирии молиявӣ ва ҳам баҳисобгирии мутамакази идорақунӣ, ки ба он сармуҳосиб сарварӣ мекунад, ба соҳиби корхона итоат мекунад.

Расми 3. - Мақсад, вазифа ва сохтори муҳосиботи идорақуни зар корхонаҳои кишоварзӣ

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Аз ин рӯ, дар асоси тақсмоти дастгоҳи муҳосибӣ аз рӯи хусусиятҳои истеҳсолӣ ғайримарказонидани баҳисобгирии идоракуни ва дар сурати аз рӯи тавсифоти функционалӣ ташкили дастгоҳ - марказонидани баҳисобгирии идоракуни меистад. Дар ин маврид ғайримутамарказкунии баҳисобгирии идоракуни самараноктар аст, зеро вазифаҳои баҳисобгирии идоракуни на танҳо баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ ва ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот, балки таҳлили оперативӣ ва назорати хароҷот, таҳлили дуршавӣ аз меёрҳо ва омилҳои дар бар мегиранд, боиси онҳо гардидаанд. Дар ин ҳолат ба таҳлил аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро самаранокии он маҳз дар ҷойҳое, ки захираҳои истеҳсолӣ истифода мешаванд, бештар аст.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки тақсмоти раванди баҳисобгирӣ байни молиявӣ ва идоракуни бо ҳамин тартиб амалӣ карда шавад.

Баҳисобгирии молиявӣ баҳисобгирии амалиёт бо мизочон ва таъминкунадагон, ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯи музди меҳнат, амалиётҳои пулӣ, ҳисоббаробаркуни ва қарзӣ, ҳисоббаробаркуниҳо бо буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, сармоя, натиҷаҳои молиявиро пеш мебарад, баҳисобгирии ҷамъбасти ва сабтҳоро дар Китоби асосӣ анҷом медиҳад, ҳисоботи молиявӣ, андозӣ ва омори таҳия менамояд, методологияи баҳисобгирӣ кор карда мебарояд, нақшаи ҳисобҳои корхонаро аниқ мекунад, шакли пешбарии баҳисобгирӣ ва тартиби ба расмият даровардани амалиёт ва гардиши ҳуҷҷатҳоро муайян мекунад, иҷрои ҳамаи сметаҳои хароҷоти истеҳсолотро месанҷад ва ғайра.

Ба вазифаҳои баҳисобгирии идоракуни дохил мешаванд: таҳияи буҷети хароҷоти истеҳсолот, баамалбарории баҳисобгирии хароҷоти воқеӣ ва меёрӣ бо муайянкунии фарқият аз меёр, тақсими хароҷоти истеҳсолӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи маҳсулот, кор ва хизмат, таҳияи ҳисоботи дохилӣ ва пешниҳоди саривақтии он ба роҳбарият, баамалбарории таҳлили оперативӣ ва назорат, коркарди пешгӯиҳо ва вариантҳои қарорҳои идоракуни аз рӯи танзими очилии ғайрибаҷетӣ.

Чӣ тавре таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, сохтори муҳосибот ташаққули

гурӯҳ(зершӯба)-ҳои алоҳидаро аз рӯи нишонаҳои вазифавӣ, хаттӣ ва функционалӣ пешбинӣ менамояд. Азҷумла, дар таркиби муҳосиботи идоракуни аз рӯи нишонаи вазифавӣ ҷудо намудани гурӯҳҳои зерини қорамандони муҳосибӣ мувофиқи мақсад аст: ҷузъи баҳисобгирӣ ва идоракунии хароҷот, ҷузъи баҳисобгирӣ ва идоракунии даромад ва натиҷаҳои ғайрибаҷетӣ, ҷузъи таҳлили иқтисодӣ ва пешгӯиҳо, ҷузъи бабуҷагирӣ (расми 3.).

Сохтори баҳисобгирии идоракуни мавҷудияти роҳбари гурӯҳи баҳисобгирии идоракуниро дар назар дорад, ки барои муҳосибони зергурӯҳҳои баҳисобгирии захираҳои моддӣ, захираҳои меҳнатӣ ва хароҷоти ғайримустақим маъсул аст. Вазифаҳои мутахассисони зергурӯҳҳо на танҳо баҳисобгирии хароҷот, балки назорати меёргирӣ, дуршавиҳо аз меёр, сарфи захираҳо ва таҳлили хароҷоти истеҳсолотро дар бар мегирад. Роҳбари гурӯҳи баҳисобгирии идоракуни иҷрои саривақтии ҳамаи супоришҳои ин намуди қорамандони баҳисобгирӣ таъмин намуда, маълумоти идоракуниро бо вариантҳои омодашуда ба марказҳои қабули қарорҳо ва танзими раванди идоракуни мефиристад.

Ташаққули қорамандони дастгоҳи муҳосибот аз ҷиҳати амудӣ тақсмоти вазифаҳои баҳисобгирӣ аз рӯи қисматҳои алоҳидаи сохтори қорамандони кишоварзӣ пешбинӣ менамояд. Дар ин сурат мустиқияти ҷузъиёти сохторӣ, ҷойгиршавии географияи онҳо, хусусиятҳои раванди технологӣ ва дараҷаи инкишофи ҳисоббаробаркуниҳои дохилихоҷагиро ба назар гирифтани лозим аст. Ҳангоми ба тавозуни алоҳида тақсими қорамандони қисматҳои сохторӣ (қорамандони, сехҳо) дар ҳар яки онҳо шӯбаи алоҳидаи муҳосиботи идоракуни ташкил карда мешавад.

Хулоса. Концепсияи муайяни ташкили таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили истеҳсолоти маҳсулоти растанипарварӣ баамалбарории қорамандони оид ба барқароркунии баҳисобгирӣ таҳлили идоракуниро дар қорамандони кишоварзӣ пешбинӣ менамояд. Пешниҳодот дар ин маврид бунёди низомии мукаммали баҳисобгирии идоракуниро дар қорамандони кишоварзӣ таъмин намуда, сатҳи ғайрибаҷетӣ иқтисодӣ ва эътимодноқӣ ва шаффофияти иттилооти муҳосибиро барои истифода ва татбиқи сиёсати аграрии давлат меафзояд.

АДАБИЁТ:

1. Воробьева Л. П. Концепция и актуальность создания отраслевых стандартов / Л. П. Воробьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostbuh.ru/doc/19.doc>.
2. Низомов, С.Ф. Развитие методологии и организации управленческого учета в строительном комплексе (на примере Республики Таджикистан): специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / Низомов Самариддин Фахриевич. – Москва, 2011. – 482 с.
3. Низомов, С.Ф. Развитие системы стратегического управленческого учета в сельскохозяйственном производстве / С.Ф. Низомов, А.Х. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 7. – С. 5-13.
4. Низомов, С.Ф. Совершенствование методики учета затрат и калькулирования себестоимости продукции в растениеводстве / С.Ф. Низомов, А.Х. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 9-15.

5. Низомов, С.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 133-140.

6. Низомов, С.Ф. Хусусиятҳои баҳисобгирӣ ва хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ / С.Ф. Низомов, Д.Ҷ. Икромов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – № 2. – С. 51-60.

7. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Таджикистан от 25.03.2011, №702. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // <http://andoz.tj/index.php?do=static&page=bua> (дата обращения: 13.12.2023).

8. Положение по калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и организациях Республики Таджикистан, введенный Постановлением Правительства Республики Таджикистан № 210 от 12 мая 1999 года.

9. Шнейдман Л. 10 лет законодательного регулирования бухгалтерского учета в России: уроки на будущее / Л. Шнейдман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=002966>.

10. IAS 41: официальный русский перевод. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // <http://gaap.ru/articles/IAS41/> (дата обращения: 13.12.2023).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирӣ ва муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 93-539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

Сведения об авторе:

Бобомуродов Пайрав Хайриевич, саискателъ кафедра бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93- 539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

Information about the author:

Bobomurodov Pairav Hairievich - an applicant of department is an record-keeping of the Tajik state finances- economy university. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nahimova street. Phone: 93-539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

УДК 336.1

ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ДОХИЛӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Аюбова Фарида Азимҷонова

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши таҳлили назорати молиявии дохили дар соҳаи хизматрасонӣ бахшида шуда, зарурати татбиқи он дар раванди идоракунии соҳаи хизматрасонӣ асоснок карда шудааст. Омилҳои асосие, ки ба самаранокии назорати молиявии дохилӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд. Муаллиф инчунин дар мақола схемаи ташкили назорати молиявии соҳаи хизматрасониро пешниҳод мекунад. Ҳамчун таҷрибаи амалӣ, мақола таҳлили назорати молиявиро бо истифода аз мисоли ташиклоти хизматрасонии ҶДММ «Шаҳди Хуҷанд» дар ш. Хуҷанд, ки бо фуруши маҳсулотҳои қаннодӣ машғул аст, пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: назорат, назорати молиявӣ, назорати молиявии дохилӣ, унсурҳои назорат, марҳилаҳои назорат, нишондиҳандаҳои назорат, муаммоҳо, роҳҳои такмили назорат.

Барои иқтибос: Аюбова, Ф.А. Ташкили назорати молиявии дохилӣ дар соҳаи хизматрасонӣ / Ф. А. Аюбова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). –С. 103-110.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В СФЕРЕ УСЛУГ

Аюбова Фарида Азимҷонова

Аннотация. Статья посвящена исследованию внутреннего финансового контроля в сфере услуг и обоснована необходимость его внедрения в процесс управления сферой услуг. Определены основные

факторы, влияющие на эффективность внутреннего финансового контроля. В статье автор также представляет схему организации финансового контроля сферы услуг. В качестве практического опыта рассмотрена статья по анализу финансового контроля на примере обслуживающих организаций ООО «Шахди Худжанд» в г. Хуканд, который занимается продажей кондитерских изделий, был представлен.

Ключевые слова: контроль, финансовый контроль, внутренний финансовый контроль, элементы контроля, этапы контроля, показатели контроля, проблемы, пути совершенствования контроля.

ORGANIZATION OF INTERNAL FINANCIAL CONTROL IN THE SERVICE SECTOR

Ayubova Farida Azimjonovna

Annotation. The article is devoted to the study of internal financial control in the service sector and substantiates the need for its implementation in the service sector management process. The main factors influencing the effectiveness of internal financial control are identified. In the article, the author also presents a scheme for organizing financial control of the service sector. As a practical experience, an article on the analysis of financial control was considered using the example of service organizations of Shahdi Khujand LLC in Khukand, which sells confectionery products, was presented.

Key words: control, financial control, internal financial control, elements of control, stages of control, control indicators, problems, ways to improve control.

Гузориши масъала. Талаботи баланд бардоштани самаранокии назорати молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, додани сифатҳои нав дар шароити муосир мебошад. Таъсиси системаи самараноки назорати молиявӣ яке аз самтҳои асосии иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад, ки метавонад амнияти миллии кишварро таъмин кунад. Афзоиши нақши назорати молиявӣ дар низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон иловатан бо бӯҳрони молиявӣ вомебаста аст. Вазъи кунунии иқтисодиёт бо тағйирот дар системаи идоракунии давлатӣ алоқаманд аст. Назорати молиявӣ қисми ҷудонашавандаи танзими давлатии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, зеро он бевосита ба таъмини қонуниятӣ ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти молиявии давлат нигаронида шудааст. Назорати молиявӣ дар системаи идоракунии давлатӣ ҳамчун механизми татбиқи манфиатҳои давлат ва шахрвандон дар як вақт баррасӣ карда мешавад.

Дар робита ба вайронкунии мавҷудаи талаботи санадҳои ҳуқуқии ҷумҳурӣ зарурати таҳкими интизоми молиявӣ вучуд дорад. Рушди идоракунии давлатӣ тақмили назорати молиявиро аз нуқтаи назари таъминоти ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва методӣ талаб мекунад. Чӣ тавре, ки дар паёми навбатии худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2023 қайд карда буданд: "мо борҳо ва борҳо гуфтаем, ки тартиби сармоягузорӣ бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз рақибони мо бароҳат гардад ва ҳуди системаи назорат, аз ҷумла системаи сертификатсияи маҳсулот, барои сармоягузоре, ки барои татбиқи қарорҳои

инноватсионӣ омодаанд, монеаҳои иловагӣ эҷод накунад"[1].

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт.

Доир ба ташкили назорати молиявии дохилӣ аз тарафи якҷанд олимони омӯхта шудааст, ба монанди Лученок А., Евдокимович В.И., Шевлоков В.З., Стражева Н.С. Сунников Е.С., Кокурин Д.И., Данилевский, Ю. А., Опальский, А. Ю. ва дигарон ташкил медиҳанд.

Мақсади мақола таҳлили хусусиятҳои ташкили назорати молиявии дохилӣ дар ташкилотҳои соҳаи хизматрасонӣ, ошкор кардани муаммоҳо ва пешниҳоди тақмили он.

Муҳтавои асосии мавод. Ҷаҳони имрӯзро ҷаҳони бозор меноманд, зеро ҳама чиз харида ва фурӯхта мешавад. Соҳаҳои нав ва нав пайдо мешаванд ва инкишоф меебанд. Яке аз чунин соҳаҳои серталаб соҳаи хизматрасонӣ мебошад.

Соҳаи хизматрасонӣ фаъолият оид ба истеҳсоли хизматрасониҳои моддӣ ва ғайримоддӣ таъиноти истеҳсоли ва истеъмолиро дар бар мегирад.

Имрӯз дар Тоҷикистон мо метавонем аз ҳама гуна хизматрасониҳо истифода барем, инҳо:

- хизматрасониҳои маишӣ;
- сайёҳӣ;
- сохтмонӣ (фурӯши хонаҳои нави элита ва пентхаусҳо);
- хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ-мусофирбарӣ;
- хизматрасонии алоқа (хизматрасонии операторони мобилӣ);
- хизматрасонии манзилӣ-коммуналӣ;
- хизматрасонии муассисаҳои фарҳангӣ;
- хизматрасониҳои сайёҳӣ-экскурсионӣ;

- хизматрасонии варзиш;
- хизматрасониҳои тиббӣ, байторӣ, шифохона ва солимгардонӣ;
- хизматрасониҳои хусусияти ҳуқуқӣ (хизматрасониҳои ҳуқуқшинос ва ғайра);
- хизматрасонии бонкҳо;
- хизматрасонӣ дар системаи маориф (марказҳои таълимӣ ва ғ.);
- хизматрасонии савдо, хӯрокворӣ ва бозорҳо;
- дигар хизматрасониҳо ба аҳоли ва ғайра [8].

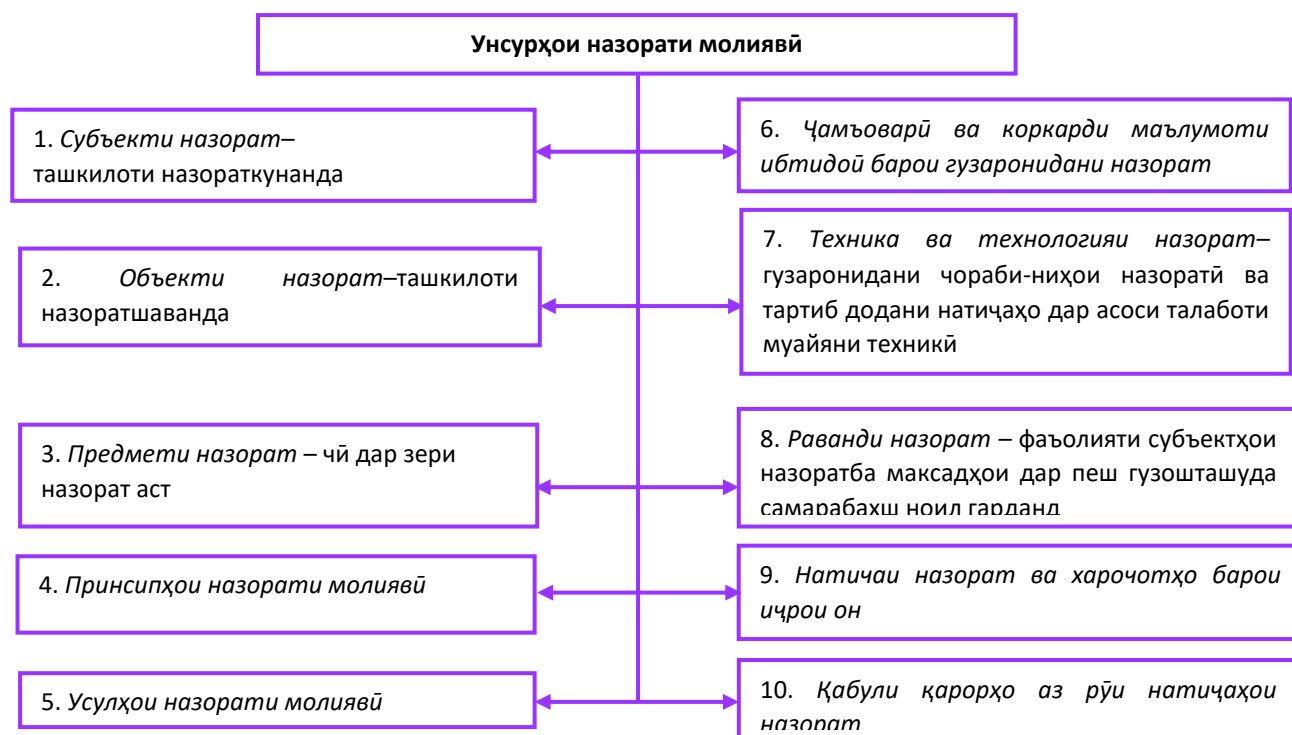
Назорати фаъолияти ташкилотҳои хизматрасонӣ вазифаи муҳими идоракунии буда, бе мавҷудияти он тамоми дигар вазифаҳои идоракунии амалӣ шуда наметавонанд. Бинобар ин, назорат воситаи асосии таҳияи сиёсат ва қабули қарорҳои таъминкунандаи амалкунии муътадили ташкилот ва ноилгардии ҳадафҳои он мебошад. Ҳадафҳои назорат дар атрофи масъалаи таъмини ягонагии қарорҳо ва

иҷрои онҳо, пешгирӣ намудани хатоҳо ва камбудҳои имконпазир тамаркуз мешаванд [7].

Назорати молиявӣ барои идоракунии молиявӣ дар ҳама сатҳҳо аҳамияти аввалиндараҷа дошта, фаъолияти боэътимоди тамоми низоми молиявӣ, татбиқи сиёсати молиявии пешгирифтаи давлатро таъмин намуда, ба таъмини амнияти молиявии давлат мусоидат мекунад.

Мақсади назорати молиявӣ, ин фаврӣ ба даст овардани маълумоти пурра ва боэътимод дар бораи дигаршавӣ ва вайронкуниҳои эҳтимолӣ дар раванди идоракунии молиявӣ дар сатҳҳои макро ва микро барои саривақт қабул кардани қарорҳои дахлдори идоракунии мебошад.

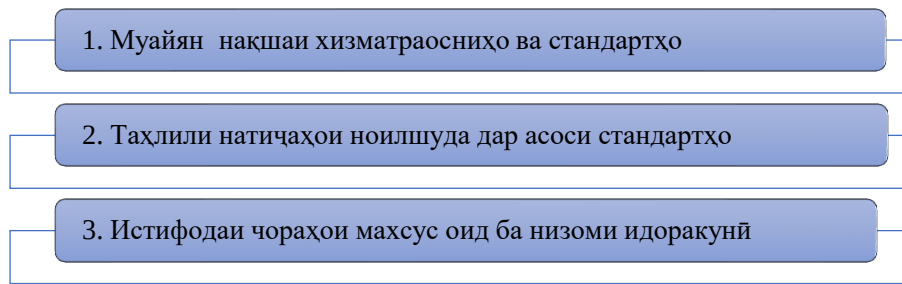
Унсурҳои асосии назорати молиявӣ инҳоянд: объект ва субъект; принципҳои назорат; дастгирии иттилоот ва меъёрӣ; механизми назорат; масъулияти ҳамаи иштироккунандагони ҷараёни назорат. Ба унсурҳои ёрирасони (инфраструктураи) назорати молиявӣ таъминоти молиявӣ, техникаи ваи кадрӣ назорат тааллуқ дорад (расми 1).

Расми 1. Унсурҳои назорати молиявӣ [2]

Назорати дохилӣ бо пешниҳоди иттилооти саривақтӣ ва боэътимод ба менечерҳо ба ноил шудан ба натиҷаҳои босифати идоракунии мусоидат намуда, шартӣ ҳатмӣ барои қабул ва татбиқи қарорҳои самараноки идоракунии мебошад.

Масъалаҳои ташкили назорати молиявӣ дар ташкилот аз тарафи як қатор олимони ва иқтисодчиён зерин таҳқиқ қарор дода шудааст, ки он якҷанд марҳилаҳоро дар бар мегирад, ки дар расми зерин оварда шудаанд.

Расми 2. Марҳилаҳои ташкили назорати молиявӣ дохилӣ дар ташкилот [3]

1. Раванди ташкили назорат дар корхона аз марҳилаи муқаррар намудани стандартҳо оғоз меёбад. Стандартҳо ҳадафҳои мушаххаси созмон мебошанд, ки онҳоро чен кардан мумкин аст. Ҳама стандартҳое, ки барои назорат истифода мешаванд, аз стратегияҳои сершумори корхона интихоб карда мешаванд, ки бо ду хусусият қайд карда мешаванд: мавҷудияти ҷаҳорҷӯбаи вақт, ки дар он кор бояд иҷро карда шавад ва меъёри мушаххасе, ки нисбат ба он кори иҷрошуда баҳо дода мешавад.

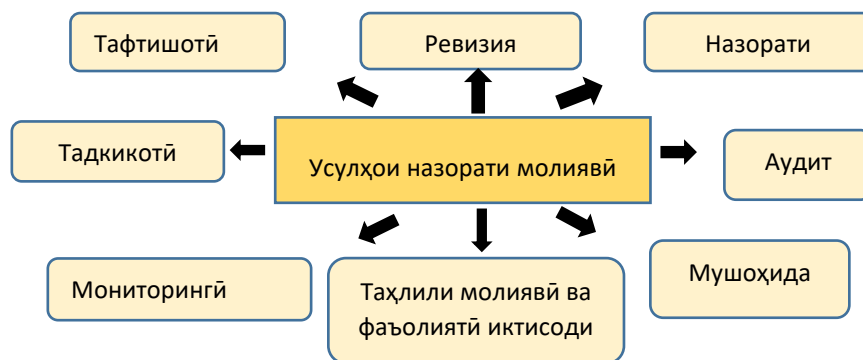
2. Дар марҳилаи дуюми назорат натиҷаҳои воқеии бадастомада бо меъёрҳои муқарраршуда муқоиса карда мешаванд. Дар ҳуди ҳамин марҳила дар бораи то чӣ андоза қобили қабул будани инхирофҳои ошкоршуда аз стандартҳо қарор қабул карда, андозаи ин қарориро муайян карда мешавад. Арзёбии инхироф аз ҷониби мутахассисони баландихтисос, ки аз ин раванд мустақиланд, анҷом дода мешавад. Қоршиносон метавонанд қормандони ташкилот (назоратчиёни дохилӣ, аудиторҳо), инчунин машваратчиёни беруна бошанд.

3. Дар марҳилаи сеюми назорат чораҳои зарурии ислоҳӣ андешида мешаванд. Хулосае, ки назоратчиён баровардаанд, бояд аз ҷониби роҳбарият тасдиқ карда шавад. Дар ин ҳолат барои зарурати амалҳои ислоҳӣ асосҳои кофӣ доштан лозим аст.

Умуман, системаи назорат дар ҳама гуна корхона аз ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст: муҳити назорат, системаҳои иттилоотӣ, тартиби назорат ва санҷиши самаранокии назорат.

Назорати молиявӣ бо методҳои гуногун гузаронида мешавад, ки дар таҳти онҳо тарзу усул ва воситаҳои амалӣ намудани он фаҳмида мешавад. Истифодаи методи муайян аз вазъи ҳуқуқи ва хусусияти шакли фаъолияти мақомоте, ки назоратро амалӣ менамоянд, аз объект ва мақсади назорат, асосҳои ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии назоратӣ ва диг. вобастагӣ дорад.

Номгуи аниқи методҳои назорати молиявӣ дар қонунгузорӣ оварда нашудааст, аммо ин методҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сабт гардидаанд, ба он методҳои асосии назорати молиявӣ мансубанд:

Расми 3. Усулҳои назорати молиявӣ [4]

Таҳлил ҳамчун методи назорати молиявӣ омӯзиши муфассали ҳисоботи молиявӣ-муҳосиби давравӣ ё солоноро бо мақсади баҳои умумии натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ, бозоргирӣ, таъмин будан бо маблағи пулии худ, самаранокии истифодаи он ва дигарро дар назар дорад. Методи мазкур назорат бо муносибати низомӣ фарқ карда, усулҳои

таҳлилии омории ва иқтисодӣ-математикӣ – ахборот, гурӯҳбандӣ, ҳисоби андозаҳои ҷамъбасти (мутлақ, нисбӣ ва миёна), таҳлили як қатор ҷараёнҳо, методи индексӣ, ҷадвалӣ ва нақшавӣ, сохтани намунаҳои иқтисодӣ-математикӣ дар асоси коэффисентҳои ҳисоботиро дар бар мегирад.

Барои таҳлили фаъолияти хоҷагидории нишондиҳандаҳо баҳогузорӣ карда мешавад, ки он дар ташкилот асосан аз рӯи як қатор гурӯҳи ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 1 - Гурӯҳи нишондиҳандаҳои таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ

Нишондиҳандаҳои бозоргири	Нишондиҳандаҳои гирдгардиш	Нишондиҳандаҳои даромаднокӣ
- бозоргирии ҷорӣ; - бозоргирии мӯҳлатнок; - бозоргирии мутлақ	- гирдгардиши дороиҳо; - гирдгардиши сармояи худӣ; - гирдгардиши захираҳо	- даромаднокии фурӯш; - даромаднокии дороиҳо; - даромаднокии сармояи худӣ; - даромаднокии воситаҳои гардон

Барои таҳлил кардани назорати молиявии дохилӣ дар соҳаи хизматрасонӣ мо ҳамчун объект ҶДММ “Шаҳди Хучандро”-ро интихоб кардем. Қаҳвахонаи ҶДММ “Шаҳди Хучанд” яке аз ташкилоти хизматрасонӣ, ки бо хӯроквории озуқаворӣ машғул

буда, ба аҳоли хизматрасонии қаннодиро пешниҳод мекунад.

Ҳоло самаранокӣ фаъолияти назорати молиявиро аз рӯи нишондиҳандаҳои баҳодиҳии фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ ташкилот дар ҷадвали зерин таҳлил менамоем.

Ҷадвали 2 - Таҳлили нишондиҳандаҳои назорати бозоргирии ҶДММ “Шаҳди Хучанд” барои соли 2022-2023

Нишондиҳандаҳо	Меъёр	Соли 2022	Соли 2023	Тамоюл
Нишондиҳандаи бозоргирии мутлақ	0,2-0,4	0,20	0,21	0,01
Нишондиҳандаи бозоргирии мӯҳлатнок	0,7-1	0,40	0,64	0,24
Нишондиҳандаи бозоргирии ҷорӣ	1-2	1,12	1,80	0,68

Сарчашма: Ҳисобкитоби муаллиф аз рӯи ҳисоботи молиявии ташкилот

Таҳлили назорати нишондиҳандаҳои бозоргири нишон медиҳад, ки ҳамаи меъёри нишондиҳандаҳо мувофиқи меъёр буда, он сол аз сол зиёд шуда, пардохтпазирии ташкилот баланд шуда истодааст.

Назорати нишондиҳандаи бозоргирии мутлақ мувофиқи меъёр 0,2 мебошад, ки ҶДММ Шаҳди Хучанд 20% қарзҳои кредитории худро бо воситаи пулии худ пардохт менамояд.

Назорати нишондиҳандаи бозоргирии мӯҳлатнок аз меъёр паст буда, дар соли 2023 он ба меъёр наздик шуда, 0,64-ро ташкил дод, яъне ин

маънои онро дорад, ки 64% қарзҳои кӯтоҳмуддатро бо воситаи пулӣ ва қарзҳои кӯтоҳмуддат пардохт карда метавонад.

Назорати нишондиҳандаи бозоргирии ҷорӣ мувофиқи меъёр буда, онро сари вақт пардохт карда метавонад, ки ин аз кифоя будани захираҳои моддиро дар ташкилот ифода мекунад.

Ҳоло нишондиҳандаҳои гирдгардиши фаъолияти ташкилоти ҶДММ “Шаҳди Хучанд” барои солҳои 2022-2023 дар ҷадвали зерин таҳлил менамоем.

Ҷадвали 3 - Таҳлили назорати нишондиҳандаҳои гирдгардиши захираҳои молиявии ҶДММ “Шаҳди Хучанд” барои солҳои 2022-2023

Нишондиҳандаҳо	Соли 2022	Соли 2023	Тамоюл
Гардиши қарзи дебиторӣ, гардиш	39,58	46,59	7,01
Давомнокии қарзи дебиторӣ, рӯз	9,22	7,83	-1,39
Гардиши қарзи кредиторӣ, гардиш	9,81	20,27	10,46
Давомнокии қарзи кредиторӣ, рӯз	37,21	18,00	-19,21
Гардиши захираҳои молию моддӣ, гардиш	13,68	17,48	3,80
Давомнокии қарзи захираҳои молию моддӣ, рӯз	26,69	20,89	-5,80
Сикли амалиётӣ – ДҚд+Дз, бо рӯз	35,91	28,72	-7,19
Сикли молиявӣ – СА-Дқк, бо рӯз	-1,31	10,72	12,02

Сарчашма: Ҳисобукитоби муаллиф аз рӯи ҳисоботи молиявии ташкилот

Таҳлили назорати нишондиҳандаҳои гирдгардиши захираҳои молиявии ташкилот нишон медиҳад, ки аз ҳама баланд гардиши қарзҳои дебиторӣ мебошад, ки он дар як сол 39 то 46 маротиба гардиш ёфта давомноқӣ то 7 ва 9 рӯзро ташкил мекунад.

Гардиши қарзи кредиторӣ аз ҳисоби ҳаҷми зиёд будани он гардиши он низ суҷ мебошад, ки дар давоми сол қарзи кредиторӣ дар соли 2023 20 маротиба гардиш ёфта, давомноқии он 18 рӯзро ташкил мекунад.

Аз ҳама гардиши суҷ ба захираҳои молия моддӣ рост меояд, ки он дар соли 2023 17,48 гардиш намуда, давомноқии гардиш 20,89 рӯзро ташкил мекунад, сабаби он ин зиёд нигоҳ доштани захираҳои молия моддӣ дар анбори корхона мебошад.

Ҳамин тавр давомноқии сикли молиявӣ 35 рӯзро дар соли 2022 ва 28,72 рӯзро дар соли 2023 ташкил мекунад, ки назар ба сикли молиявӣ дар соли 2022 зиёд буда он ба 1,31 гардиш кам мебошад. Аммо дар соли 2023 сикли молиявӣ 10,72 рӯзро ташкил дод.

Ҷадвали 4 - Таҳлили назорати нишондиҳандаҳои даромадноқии ҚДММ «Шаҳди Хучанд» барои соли 2022-2023

Нишондиҳандаҳо	Соли 2022	Соли 2023	Тамоюл
Даромадноқии фурӯш, %	3,75	3,46	-0,29
Даромадноқии дороиҳо, %	23,80	24,02	0,22
Даромадноқии сармояи худӣ, %	92,42	99,55	7,13
Даромадноқии воситаҳои асосӣ, %	86,37	62,48	-23,88
Даромадноқии маҳсулоти тайёр, %	4,27	3,90	-0,37

Сарчашма: Ҳисобукитоби муаллиф аз рӯи ҳисоботи молиявии ташкилот

Таҳлили наҳорати нишондиҳандаҳои даромадноқии ҚДММ Шаҳди Хучанд нишон дод, ки аз ҳама пештар даромадноқии сармояи худӣ баланд мебошад, ки он 92% дар соли 2022 буда, дар соли 2023 ба 99% ташкил дод, ки ин аз ҳама пештар самараноқии сармояи худиро нишон дод.

Аз ҳама паст ин даромадноқии фурӯш мебошад, ки ин аз паст будани самараноқии фурӯши маҳсулот шаҳодат дода, бояд барои беҳтар намудани он чораҳои махсус барои зиёд намудани фурӯш ба ғоиданоқии он ҷорӣ намоянд.

Ҳамчунин даромадноқии маҳсулоти тайёр низ паст мебошад, ки он 4,27% дар соли 2022 ва 3,90% дар соли 2023 ташкил дод.

Ҳамин тавр таҳлили назорати молиявии доҳилии ташкилот нишон дод, ки дар ташкилот назорати молиявӣ дар сатҳи паст қарор дошта, ташкили он ба баланд шудани самараноқии ташкилот оварда мерасонад. Ҳамчунин ташкилот дар анбори худ захираи бисёри молия моддӣ мавҷуд аст, ки он ба нишондиҳандаҳои молиявӣ таъсир расонида, дар натиҷа он аз меъёр паст мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои таҷлил ба ҳулоса омадем, ки системаҳои назорати доҳилии ҚДММ «Шаҳди Хучанд» дар марҳилаи ташаккул қарор доранд.

Мушкilotи асосие, ки дар натиҷаи арзёбӣ дар ҚДММ Шаҳди Хучанд муайян шудаанд, инҳоянд [5]:

- набудани ҳуҷҷатҳои доҳилии ба расмият даровардани система назорати доҳилӣ. Ташаккул ва тасдиқи чунин ҳуҷҷатҳо шартӣ муҳими системаи самараноқии назорати доҳилӣ мебошад;

- принципҳои ахлоқии назорати доҳилӣ бо ҳуҷҷатҳои доҳилӣ танзим нашудаанд;

- дар соҳаи назорати доҳилӣ ягон мақоми ягона вучуд надорад. Аммо таъсиси ин воҳиди сохторӣ ҳатмӣ нест. Аммо бо назардошти хусусияти фаъолияти ташкилотҳо ҷудо намудани мутахассиси алоҳидаи соҳаи назорати доҳилӣ метавонад ба баланд бардоштани самараноқии фаъолияти корхона мусоидат намояд;

- нишондиҳандаҳои асосии самараноқии системаи назорати доҳилӣ вучуд надоранд. Ин имкон намедиҳад, ки самараноқии он назорат карда шавад;

- ҳавфҳои асосии соҳибдорӣ муайян карда нашудаанд ва ҳуҷҷатгузори онҳо ба роҳ монда нашудааст;

- дар соҳаи назорати доҳилӣ сиёсат вучуд надорад;

- ҳисоботи доҳилӣ дар соҳаи назорати доҳилӣ таҳия нашуда бошад;

- санҷиш дар ҳама унсурҳои муҳити назорат гузаронида намешавад;

- шахси масъул барои амалисозии назорати доҳилӣ муайян карда нашудааст.

Ҳоло дар чадвали зерин чорабиниҳоро барои тақмил додани назорати молиявии ташкилот ва самаранокии аз ҷорӣ кардани онро таҳлил менамоем.

Чадвали 5- Чорабиниҳо барои тақмили низоми назорати молиявии дохилӣ ва самаранокии татбиқи он

Чорабиниҳо	Самаранокии интизорӣ
Ҷорӣ намудани низоми маълумоти хуччатгузори электронӣ дар асоси базаи барномаи махсуси таъминнокӣ Synergy Center	Пастнамудани ҳаҷми гирдгардиши қоғазҳо (сарфаи хароҷоти ҷопи хуччатҳо), кам шудани вақти ҷорӣ (паст шудани ҳосилнокии гирдгардиши хуччатгузорӣ), мустаҳкам намудани назорати дохилӣ
Пешбурди раванди хуччатгузори назорати дохилӣ	Беҳтар намудани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ, баланд бардоштани эътимодноӣ ва саҳеҳии хуччатгузори муҳосибӣ
Тақмили раванди нигоҳдории хуччатгузори муҳосибӣ	Ҷобачокунӣ шартҳои нигоҳдории хуччатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи талаботҳои қонун
Регламенткунонии низоми назорати дохилии молиявӣ	Гузaronидани ННД мувофиқи қонун
Пешбурди вазифаҳои штатии мутахассисон аз рӯи контролинг барои иҷрои вазифаҳои умумӣ дар соҳаи ташкили назорати дохилӣ	Назорати иловагии далелҳои гузаронидани назорати фаъолияти хоҷагидорӣ, кам кардани хатогиҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ (бо санксияҳои молиявӣ алоқаманд)
Пешбурди реестри хавҳо	Бо тези муайян намудани хавҳои асосӣ, саривақт баҳодиҳии эҳтимолияти зарарҳо ва таҳияи чорабиниҳо барои паст намудани он бо муайян нмаудани шахсони масъул. Ин чорабинӣ барои кам кардани зарарҳои молиявӣ имконият медиҳад.

Сарчашма: [6-С.7-8.]

Дар навбати худ, агар системаи назорати дохилӣ камбудҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагиро пешгирӣ карда, риояи талаботи қонунгузори амалкунадаро таъмин намуда, тибқи қоидаҳо ва стандартҳо нигоҳ доштани намудҳои танзимшавандаи баҳисобгирии муҳосибӣ имкон диҳад, ин аз самаранокии кофӣ он шаҳодат медиҳад.

Хулоса. Татбиқи тадбирҳо дар соҳаи назорати молиявии дохилӣ кам кардани хароҷоти корхона барои баланд бардоштани сифати баҳисобгирии муҳосибӣ, баланд бардоштани эътимодноӣ ва эътимодноии баҳисобгирии муҳосибӣ, мутобик кардани системаи назорати дохилӣ ва гардиши хуччатҳо ба талаботи қонун ва таъмини амнияти иқтисодии корхонаро медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2023 шаҳри Душанбе, [манбаи электронӣ]: URL: <http://president.tj/node/32191> (санаи мурочиат 24.02.2024)
2. Бабошина Э.С. Реализация внутреннего контроля системы управления государственного образовательного учреждения // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и Управление – 2011. – №5. – С. 7 – 12.
3. Данилевский, Ю. А., Финансовый контроль: основные направления / Ю. А. Данилевский, Л. Н. Овсянников // Бухгал. учет.-2010.-№24. - С. 6 - 7.
4. Сунников, Е. С. Совершенствовать финансовый контроль / Е. С. Сунников // Финансы. - 2002. - №12 - .С. 5 - 7.
5. Евдокимович, В. И. Состояние и направления развития экономического контроля в потребительской кооперации Республики Беларусь / В. И. Евдокимович // Потребкооперация. - 2009. - №3. - С. 13 - 17.
6. Лученок, А. Основные направления и совершенствование механизма воздействия финансовой политики на деятельность промышленных предприятий / А. Лученок // Вестн. Асс. бел. банков. - 2010. - №1. - С.7-8.

7. Хукматов Д.Қ. Рушди низоми назорати дохилӣ дар раванди идоракунии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08. – Душанбе, 2023. – 214 с.

8. <https://rg.tj> (санаи муроҷиат: 09.04.2024)

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аюбова Фарида Азимҷоновна – унвонҷӯй, омузгори калони кафедраи молия ва қарзи Донишқадаи политехникии Днишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар ш. Хучанд, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ, 226. E-mail: farida.com@mail.ru, Тел.: (+992) 92 7000564.

Информация об авторе :

Аюбова Фарида Азимджоновна – соискатель, старший преподаватель кафедры финансы и кредит, Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: farida.com@mail.ru

Information about the authors

Ayubova Farida Azimjonovna - applicant, senior teacher of the Department of Finance and Credit, Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. E-mail: farida.com@mail.ru

УДК: 631.16

ШАКЛ ВА УСУЛҲОИ ТАКМИЛИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАҲШИ ХУСУСӢ

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич

***Аннотатсия.** Дар мақола таъсири рушди бизнес ва шарикии давлат ва баҳши хусусии ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки рушди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини давраи ҳозираи рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар асоси таҳлили маводҳои илмӣ оморӣ нишон дода шудааст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ истифодаи шакли усулҳои ҳамкориҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ сол то сол бо суръати баландтар рушд ёфта истодааст. Шумораи корхонаҳои истеҳсолӣ ва махсусан корхонаҳое, ки ба баҳши хусусӣ тааллуқ доранд зиёд шуда истодааст. Асоснок карда шудааст, ки яке аз омилҳои калидии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳое, ки ба инфрасохтори иҷтимоӣ дахл доранд тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ бартараф хоҳанд шуд.*

***Калидвожаҳо:** шарикии давлатӣ, шарикии хусусӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, иқтисодиёт, соҳибкорӣ, рушди иқтисодӣ, истеҳсолот, самаранокӣ, рақобат, моликият.*

***Барои иқтибос:** Нуров, Н.Қ. Шакл ва усулҳои тақмили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ / Н.Қ. Нуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). –С. 110-117.*

ФОРМЫ И МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич

***Аннотация.** В статье рассматривается влияние развития бизнеса и государственно-частного партнерства на экономическое и социальное развитие. Отмечается, что развитие государственно-частного сотрудничества является одним из важнейших вопросов современного экономического и социального развития Республики Таджикистан. На основе анализа научно-статистических материалов показано, что в современных условиях рыночной экономики использование форм и методов сотрудничества государства и частного сектора с каждым годом развивается все более высокими темпами. Увеличивается число производственных предприятий, особенно принадлежащих частному сектору. Обосновано, что одним из ключевых факторов социально-экономического развития и решения вопросов, связанных с социальной инфраструктурой, будет преодоление на основе государственно-частного партнерства.*

Ключевые слова: государственный партнер, частный партнер, государственно-частное партнерство, экономика, предпринимательство, экономическое развитие, производство, эффективность, конкуренция, собственность.

FORM AND METHODS OF IMPROVING PUBLIC AND PRIVATE PARTNERSHIP

Nurov Nusratullo Kudratulloevich

Annotation. The article examines the impact of business development and public-private partnerships on economic and social development. It is noted that the development of public-private cooperation is one of the most important issues in the modern economic and social development of the Republic of Tajikistan. Based on the analysis of scientific and statistical materials, it is shown that in modern conditions of a market economy, the use of forms and methods of cooperation between the state and the private sector is developing at an increasingly rapid pace every year. The number of manufacturing enterprises, especially those owned by the private sector, is increasing. It is substantiated that one of the key factors in socio-economic development and resolving issues related to social infrastructure will be overcome on the basis of public-private partnership.

Keywords: public partner, private partner, public-private partnership, economics, entrepreneurship, economic development, production, efficiency, competition, property.

Гузориши масъала. Яке аз самтҳои афзалиятноки татбиқи сиёсати сармоягузори давлатӣ ин шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ мебошад, ки ҳам дар ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегияи дорон хусусияти ҳудудӣ ва соҳавӣ ва ҳам дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳида тавсия карда мешавад.

Ҳамкориҳои имкониятҳои давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар шакли шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ барои баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасонӣ дар иқтисодиёт шароит фароҳам меорад.

Ҳавасмандии асосии баҳши хусусӣ барои иштирок дар шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ин ба ҳадди аксар расонидани фоида тавассути баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ мебошад. Шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ба шарикӣ давлатӣ имкон медиҳад, ки бо истифода аз имтиёзҳои андозӣ, бучетӣ ва маъмурӣ сармоягузори хусусиро ҷалб намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иҷтимоию иқтисодӣ тараққиқарда рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ ва нақши он дар иқтисодиёт ва баҳусус дар рушди инфрасохтор саҳми калон доранд. Аз ин ҷиҳат омӯзиш ва таҳлилу баррасии ин масъала дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – муайян намудани омилҳои, ки ба рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ таъсир мерасонанд, таҳлили имкониятҳои захираҳои бахшҳои давлатию хусусӣ ва истифодаи самараноки онҳо ҷиҳати рушди иҷтимоию иқтисодӣ, муҳаё сохтани ҷойҳои корӣ, ҷалби захираҳои меҳнатии кишвар ба истеҳсолот, таъсири мусбӣ расонидан ба

масъалаи шуғл ва бекорӣ, асоснок намудани рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ва нақши он дар иқтисодиёт мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ бо якҷанд омилҳои асосие муайян карда мешавад, ки ба тавсеаи миқёс ва шаклҳои ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорӣ таъсир мерасонанд.

Аввалан, ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ яке аз механизмҳои иқтисодӣ омехта мебошад, ки барои рушди муносибатҳои байни соҳибкорӣ ва давлат имкон медиҳад.

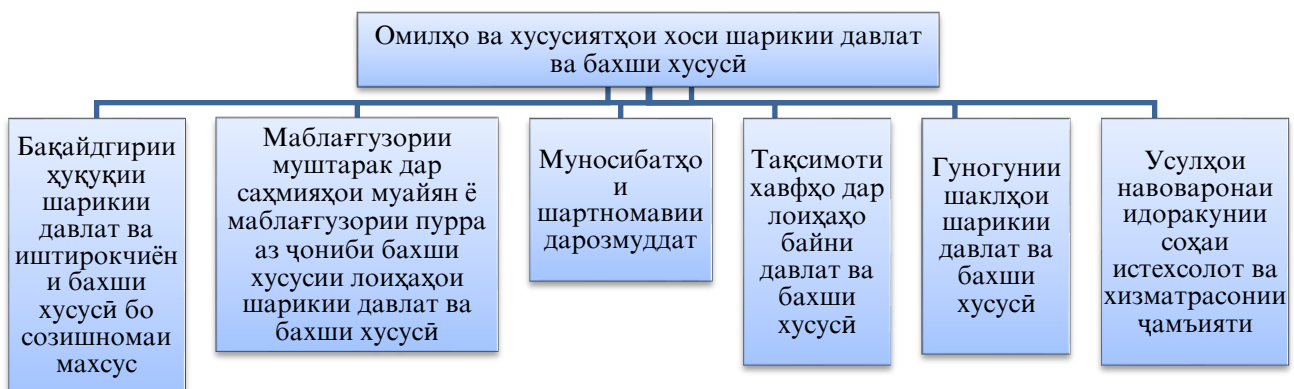
Дуюм, ҳамкориҳои бахшҳои давлатию хусусӣ имкон медиҳад, ки захираҳои баҳши хусусӣ ба равандҳои тақрористехсолӣ дар бахшҳои соҳаҳои зерӣ тобеияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ қарордошта ҷалб карда шаванд, инчунин барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ ташаббуси баҳши хусусӣ истифода шавад.

Сеюм, муттаҳид намудани кӯшишу захираҳои бизнес ва давлат дар доираи лоиҳаҳои мушаххас афзалиятҳои иловагии рақобатии онҳоро ба вучуд меорад. Баҳши хусусӣ дар муқоиса бо бахшҳои давлатӣ ҳаракати бештар, суръати баланди қабули қарорҳо, қобилияти навоарӣ ва хоҳиши ҷустуҷӯи тақмили техникаӣ ва технологӣ барои таъмини рақобатпазириро доро мебошад. Давлат дар навбати худ метавонад тавассути ташкили заминаи устувори меъёрии ҳуқуқӣ, амалӣ намудани фаъолияти ташкилӣ, аз ҷумла ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин бо истифода аз фишангҳои молиявӣ иқтисодӣ: субсидияҳо, кафолатҳо, андозбандии имтиёзнok ва ғайра татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлатиро таъмин намояд.

Бо дарназардошти омилҳои номбаршуда мо метавонем умуман афзоиши микёс, рушд ва диверсификатсияи шаклҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро пешгӯӣ намоем. Аммо дар ҳар як кишвари алоҳида динамикаи ин раванд аз сийёсати давлат, хоҳиши он барои ҳамкорӣ бо соҳибкорон дар ҷустуҷӯи ризоияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва мавқеи ҷомеаи шахрвандӣ вобаста хоҳад буд. Дар Тоҷикистон ба ғайрияти бахши хусусӣ ва нақши он дар рушди иқтимоию иқтисодӣ баҳои баланд дода шуда, ин соҳа аз тарафи давлату ҳукумат пайваста дастгирӣ меёбад. Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат, ки 23 юми декабри соли 2022 роҷеъ ба ин масъала чунин иброз доштанд «...ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи мустақим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад»[1].

Инкишофи шаклҳо, моделҳо, механизмҳо ва институтҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ташкили амалии кор ташаккули заминаи махсуси қонунгузорию талаб мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои амалигардонии шарикии давлат ва бахши хусусиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» 28-уми декабри соли 2012, №907, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 26-уми декабри соли 2011, № 783 ба танзим медарорад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ шакли қонунан мукаммалшудаи ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар робита ба моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин хизматрасониҳои аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, муассисаҳо ва корхонаҳо бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок иҷрошаванда ва пешниҳодшаванда дар доираи васеи соҳаҳои иқтисодиёт мебошад. Ҳар як чунин лоиҳаи муштараки байни давлат ва бахши хусусӣ муваққатӣ аст, зеро он чун қоида, барои як давраи муайян ва барои ҳалли як масъалаи мушаххас таъсис дода мешавад.

Расми 1. Таҳияи муаллиф: Омилҳо ва хусусиятҳои хоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ омилҳо ва хусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Аз он ҷумла:

1. Бақайдгирии ҳуқуқи шарикии давлат ва иштирокчиёни бахши хусусӣ бо созишномаи махсус (созишнома, шартнома).

Аксар вақт давлат ҳамчун санади меъёрӣ намунаи чунин шартномаро нисбат ба самт ва соҳаҳои алоҳида таҳия ва тасдиқ мекунад, вале ҳар як шартнома ҳуҷҷати мушаххасе мебошад, ки тавсиф ва хусусиятҳои худро дорад.

2. Маблағгузорию муштарак дар соҳмияҳои муайян ё маблағгузорию пурра аз ҷониби бахши хусусии лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ. Яке аз омилҳои асосии давлат барои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҷалби захираҳои молиявии бахши хусусӣ ба инфрасохтори давлатӣ ва маҳаллӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки сарбории давлатро

кам гардад, дар баробари ин доираи хизмати бахшҳои гуногуни инфрасохторию ба аҳоли васеъ гардонида шуда, сифат ва дастрасии онҳоро беҳтар гардад.

3. Муносибатҳои шартномавии дарозмуддат. Одатан, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ба ҳалли масъалаҳои стратегӣ рушди моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ ва хизматрасонии ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд. Ҳам давлат ва ҳам бахши хусусӣ ба муносибатҳои дарозмуддате, ки ба онҳо имкон медиҳанд то сийёсати иқтисодиро барои давраи дуру дароз бунёд кунанд, ояндаро ба нақша гиранд ва дар ғайрияти худ ба ӯҳдадорӣҳои дарозмуддати тарафайн таъя кунанд, манфиатдор мебошанд. Шарикҳои стратегӣ имкон медиҳанд, ки ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ҳатто дар чунин бахшҳои ғайридаовар ё камғойдаи иҷтимоӣ, аз қабали

тандурустӣ ва маориф бомуваффақият истифода шаванд.

4. Таксимои хавфҳо дар лоиҳаҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ. Лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ бо гуногунрангӣ ва сатҳи баланди хатарҳое, ки иштирокчиёни онҳо дучор мешаванд, хос мебошанд, ки ташкили схемаҳои мураккаби таксимкунӣ, азнавтасимкунӣ ва сугуртаи хавфхоро тақозо мекунад. Дар марҳилаи таҳияи лоиҳаҳои нодуруст баҳо дода шуда, онҳо метавонанд дар қараёни татбиқи оқибатҳои қиддии манфиро ба вучуд оранд, ки боиси боздоштан, таҷдиди сохтор, қатъ гардидани амалии лоиҳа, муҳофизати судӣ ва дигар падидаҳои гарданд.

5. Гуногунии шаклҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ. Дар ҳаҷон то ҳол таснифоти умумии қабулшудаи шаклҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ вучуд надорад. Дар амалияи хориҷӣ ва ватанӣ навъҳо, намудҳо ва шаклҳои зиёди шарикӣ мавҷуд аст. Меъёрҳои вобаста ба ин ё он гурӯҳи сохторӣ одатан: муносибатҳои моликиятдорӣ (идоракуни, истифода, ихтиёрдорӣ), шаклҳои иштироки давлат, нақшаҳои маблағгузорӣ ва тақсими таваккал ва дигар паҳлуҳо мебошанд.

6. Усулҳои навоаронаи идоракунии соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонии ҷамъияти. Дар доираи лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ баҳши хусусӣ таҷрибаи муосири ташкилӣ, дониш ва технологияҳои нави идоракуниро ба истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ҳамроҳ месозад.

Таҳлили тамоюлҳои имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҳаҷонӣ нишон медиҳад, ки бо мақсади мутобиқ гардонидани манфиатҳо ва ниёзҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии аҳоли давлатро зарур аст, ки механизмҳо ва шаклҳои нави ҳамкорӣ бо соҳаи соҳибкорӣ ҷустуҷӯ намояд. Дар навбати худ, ин боиси ворид шудани сармояи хусусӣ ба соҳаҳои мегардад, ки қаблан аз ҳисоби давлат сармоягузорӣ мешуданд. Тибқи маълумоти Бонки сармоягузорию Аврупо, дар соли 2022 дар бозори Аврупо арзиши умумии муомилот оид ба лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ 9,8 миллиард евроро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2021 (8,4 миллиард евро) 17 фоиз зиёд аст[8].

Дар қараёни ворид шудани сармояи хусусӣ ба соҳаҳои анъанавии давлатӣ, ба фикри мо, тағйир ёфтани функцияҳои иқтисодии давлат, ки бо вусъати амалияи истифодаи механизмҳои хусусигардонӣ алоқаманд аст ба амал меояд. Устувории иқтисоди диверсификатсионӣ натиҷаи робитаи муассири давлат, сохторҳои соҳибкорӣ ва институтҳои ҷомеаи шахравандӣ мебошад. Аз ин рӯ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ бояд ҳамчун механизми ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон,

минтақа ва соҳаҳои он баррасӣ карда шавад. Бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ, мо метавонем бигӯем, ки шарикии давлат ва баҳши хусусӣ роҳи махсусан муҳими ҳалли мушкилоти модернизатсияи бахшҳо ва соҳаҳои гуногун мебошад, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр шудааст. Аз ҷула: Барои тақвият додани нақши ниҳодҳои ҳамроҳангсоз ва масъулияти иҷтимоии бизнес дар раванди назорат ва рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллии тадбирҳо оид ба қоғиз додани фишори маъмурӣ ба фаъолияти хоҷагидорӣ, кам кардани ҷузъи коррупсионӣ, аз ҷумла дар асоси рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ баррасӣ мегарданд[6].

Ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусӣ тамоюли муосир дар ҳаҷон ва Тоҷикистон мебошад. Давлат метавонад баҳши хусусиро ба иҷрои вазифаҳои худ дар ин росто ҳалли вазифаҳои барои ҷомеа зарурӣ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ҷалб намояд. Барои зиёд кардани шумораи лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ зарур аст, ки сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои барои ҳамаи иштирокчиёни он – давлат, сармоягузор, баҳши хусусӣ самаранок бошад. Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ воситаҳои муассир, ки ба самаранокии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ таъсир мерасонанд, инчунин усулҳо ва моделҳои арзёбии самаранокии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ заруранд.

Самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар Тоҷикистон, инчунин дар хориҷа аз инҳо иборатанд:

- ✓ алоқа ва нақлиётӣ;
- ✓ инфрасохтори истеҳсолӣ;
- ✓ хоҷагии манзилию коммуналӣ;
- ✓ хизматрасонии тиббӣ ва иҷтимоӣ;
- ✓ илмӣ-тадқиқотӣ;
- ✓ инфрасохтори инноватсионӣ.

Аз сабаби он, ки механизмҳои бозорӣ, ки ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарбаргиранда дар марҳилаи рушд қарор доранд, таҳлили таҷрибаи хориҷии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ҳамчун механизми пешрафта дар шароити тағйири пайвастаи формацияҳои иқтисодӣ муҳим аст. Тавре дар боло зикр гардид, ҳамкориҳо байни давлат ва баҳши хусусӣ барои рушди инфрасохтори кишвар хеле муҳим мебошад. Дар ҳама гуна шароит мақсади асосии давлат баланд бардоштани иқтисодиёт ва дараҷаи некуаҳволии аҳоли мебошад. Дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ, хароҷоти мақсадноки бучет, инчунин ҷалби маблағгузорию ғайрибучетӣ воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодӣ мебошанд. Ҳамкориҳои

бахшҳои давлативу хусусӣ, мисли дигар шаклҳои созишнома, истифодаи ҳамаи абзорҳои номбаршударо пешбинӣ мекунанд. Агар ба таҷрибаи давлатҳои дар ин самт пешрафта ба хусус Федератсияи Руссия назар афканем мебинем, ки саҳми сармояи хусусӣ дар рушди

иқтисодию иқтимоӣ басо назаррас мебошад. Дар давоми солҳои 2019-2023 зиёда аз 3150 шартнома бо ҳаҷми умумии маблағгузорӣ 3066 миллиард рубли русӣ, аз ҷумла сармояи хусусӣ ба маблағи 2231,3 миллиард рубли русӣ баста шудааст[9].

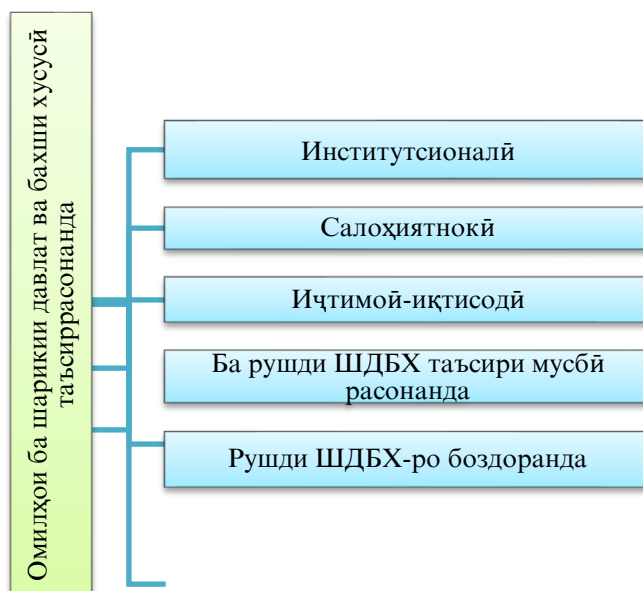

Расми 2. Таҳияи муаллиф. Ҳаҷми сармоягузорӣ дар давраи аз соли 2019 то соли 2023.

Тавре аз маълумотҳои пешниҳодшудаи сармоягузориҳо дар давраи аз соли 2019 то 2023 айён мегардад ҳаҷми сармояи хусусӣ бисёр хуб ба назар мерасад. махсусан дар соли 2023 дар умум 750 млрд рубли русӣ бошад аз ин ҳиссаи бахши хусусӣ 575 млрд рубли русиро ташкил медиҳад. Ин аз он далаolat медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозори

сахми бахши хусусӣ дар иқтисодиём ва махсусан дар соҳаи инфрасохтор бориз мебошад.

Омилҳое, ки ба рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ таъсир мерасонанд мо дар асоси таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти муосири иқтисодии ҷаҳонӣ ва ватанӣ омилҳои зеринро муайян намудем, ки рушди шарикии давлат ва бахши хусусиро муайян мекунанд.

Расми 3. Омилҳои ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсиррасонанда. Таҳияи муаллиф.

Омилҳое, ки ба рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ таъсир мерасонанд, ба се гурӯҳи асосӣ: институтсионалӣ, салоҳиятнокӣ ва иҷтимоӣ-

иқтисодӣ тақсим карда мешаванд. Дар таҳқиқот ҳисобкунии сатҳи рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ба арзёбии се омилҳои асосӣ асос

ёфтааст: рушди муҳити институтсионалӣ, таҷрибаи татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ҷолибияти сармоягузории минтақа.

Омилҳои институтсионалӣ ташаккули заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва мақомоти идоракунии ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар сохторҳои давлатӣ, татбиқи вазифаҳои идоракунии аз ҷониби мақомоти идоракунии ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ нисбат ба лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ (банақшагирӣ ва пешгӯии рушди ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, ташкили ғаёолияти ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз ҷониби бахши давлатӣ, ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, мониторинги ғаёолият ва натиҷаҳои бадастомада, таҳлили лоиҳаҳо) мебошанд. Дар системаи сохторҳои институтсионалӣ, ки бо модели нави инноватсионии рушди кишвар сохта шудаанд, шарикии давлат ва бахши хусусӣ нақши муҳим мебозад[7].

Омилҳои салоҳиятӣ аз мавҷудияти салоҳият ва таҷриба дар татбиқи лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар байни кормандони ташкилотҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ иборат аст;

Омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо ҷолибияти сармоягузорӣ, иқтисодии он барои воридшавии сармоягузории бахши хусусӣ бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ муайян карда мешавад.

Яке аз вазифаҳои асосии бахши давлатӣ баланд бардоштани ҷолибияти механизмҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ барои соҳибкорони хусусӣ мебошад. Дар асоси таҳлили муаллифон аз адабиёти иқтисодӣ ва пешниҳоди коршиносон, роҳҳои зерини баланд бардоштани ҳавасмандии бахши хусусӣ ба ҳамроҳ шудан ба ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ муайян карда мешаванд:

- баланд бардоштани дастрасии бахшҳои хусусӣ барои корхонаҳои бахши хусусӣ;
- ташаккули механизмҳои рушди ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ;
- таҳияи заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- шаффофияти стратегияи давлатӣ дар соҳаи соҳибкорӣ;
- додани ваколатҳо оид ба ҷорӣ намудани механизмҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ба сохторҳои ҳукумати минтақавӣ;
- зиёд намудани салоҳияти мансабдорони давлатӣ, ки барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ масъуланд;
- суботи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ барои нигоҳ доштани самаранокии иқтисодии соҳибкорӣ;
- фароҳам овардани шароит барои соҳибкории хусусӣ чӣ хати ноил шудан ба даромаднокии ҳадди

аксар, кафолати бозгашти сармояи гузошташуда дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмуддат;

➤ додани имтиёзҳо: кам кардани меъёри андоз аз даромад бо назардошти шартҳои муайян, паст кардани андоз аз арзиши иловашуда, ғоизҳои имтиёзнок, имтиёзҳо барои истифодаи бино;

➤ васеъ намудани фазои банақшагирии бучет, кам кардани арзиши мол ва хизматрасониҳо, вомбаргҳои таъиноти махсус, ки аз ҷониби ширкатҳои махсуси молиявии лоиҳа бароварда мешаванд ва дигар воситаҳои молиявӣ қарзӣ.

Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии идоракунии шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

Пешниҳод карда мешавад, ки ҷузъҳои зерин ба сифати унсурҳои системаи идоракунии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дохил карда шаванд:

- Стратегияи рушди ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ;
- Равандҳои татбиқи шарикии давлат ва бахши хусусӣ;
- Назорати татбиқи ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ;

➤ Назорат ва идоракунии қараёнҳои молиявӣ ва нишондиҳандаҳо, назорат ва идоракунии сармоягузориҳо дар шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

Таҷрибаи ғании кишварҳои хориҷӣ дар идоракунии самаранокии лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ метавонад дастгирии методологияи рушди бозори ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар Тоҷикистон гардад. Умуман, дар асоси таҳлили маълумот аз сарчашмаҳои ватанӣ ва хориҷӣ тамоюлҳои зеринро дар соҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ муайян кардан мумкин аст:

1. Дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ асосан дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли амалӣ карда мешаванд. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои иқтисоди дар ҳоли гузариш лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сохтмон ва таҷдиди роҳҳо, бандарҳо ва коммуникатсияҳои роҳи оҳан амалӣ карда мешаванд.

2. Дараҷаи рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба хусусияти даврагии рушди иқтисодӣ вобаста аст. Дар марҳилаҳои таназзул ва бӯҳрон нақши давлат дар истеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва бо қор таъмин намудани аҳоли меафзояд. Дар марҳилаҳои эҳё ва барқарорсозӣ, хусусигардонӣ ва ғайританзимкунии дороиҳо ба амал меоянд.

3. Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, самаранокии лоиҳаҳои ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусӣ нисбат ба самаранокии лоиҳаҳо, ки

танҳо бахши давлатӣ амалӣ мекунамд зиёд азёбӣ мегардад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ба сатҳ ва сифати рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ мавҷудият ва самаранокии системаи идоракунии давлатӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Функсияҳои давлат аз таҳияи сиёсати бахшҳои давлативу хусусӣ, таҳияи принципҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ иборатанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити модернизатсияи иқтисодӣ, зарурати рушди инноватсия, рафъи камбудҳои технологӣ барои расидан ба сатҳи қомилан нави ҳалли масъалаҳои рушди инфрасохтор ба миён омад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муносири иқтисоди бозорӣ аз талошҳои, ки давлат ва бахши хусусиро муттаҳид мекунамд, пайравӣ кунамд. Дар иқтисодиёти як қатор мамлакатҳои тараққиқарда ва рӯ ба тараққӣ шакли махсуси ҳамкории бахши хусусӣ ва ҳукумат ба вуҷуд омадааст. Дар ин замина, мо ҳамкории давлат ва бахши хусусиро дарк мекунамд, ки одатан шарикии давлат ва бахши хусусӣ номида мешавад. Дар аксар сарчашмаҳои илмӣ мафҳуми «шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» (Public-Private Partnership) қабул шудааст.

Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои зиёди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мавҷуданд. Умумтарини онҳо аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ пешниҳод шудааст: шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ созишномаҳои байни давлат ва бахши хусусӣ оид ба истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои инфрасохторӣ мебошанд, ки бо мақсади ҷалби сармояи иловагӣ ва муҳимтар аз ҳама, ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии маблағгузорию бучет мебошад.

Солҳои охир дар иқтисоди Тоҷикистон бештар ба механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун шакли махсуси ҳамкории бизнес ва давлат дар татбиқи лоиҳаҳои муҳимтарини иҷтимоӣ-иқтисодӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Дар вақтҳои охир ба омӯзиши татбиқи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ диққати махсус дода мешавад. Дар байни тадқиқотҳо ба равиши умумии назариявӣ ва муайян намудани шакли намудҳои оптималии ҳамкории бизнес ва давлат дар доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Ҳар як тадқиқот пеш аз ҳама ба заминаи назариявӣ асос ёфта, дар асоси он фарзияҳо таҳия карда, минбаъд дар доираи мисолҳои амалӣ санҷида мешавад.

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ - ҳамкории шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар

муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад.[2]

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ шакли махсуси ҳамкории дарозмуддати давлат ва бизнес бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок, ки ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудаанд, мебошад.

Яке аз вазифаҳои асосии бахши давлатӣ баланд бардоштани қолибияти механизмҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мебошад. Дар асоси таҳлилу омӯзиш таҷрибаи дохилию хориҷӣ омилҳои, ки ба баланд бардоштани ҳавасмандии бахши хусусӣ ба ҳамроҳ шудан ба ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ таъсири мусбат мерасонанд муайян карда шуданд:

- ✓ баланд бардоштани дастрасии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои қорхонаҳои бахши хусусӣ;
- ✓ ташаккули механизмҳои рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ;
- ✓ муқаммалгардонии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- ✓ шаффофияти стратегияи давлатӣ дар соҳаи соҳибқорӣ;
- ✓ додани вақолатҳо оид ба қорӣ намудани механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба сохторҳои ҳокимияти минтақавӣ;
- ✓ баланд бардоштани салоҳияти мансабдорони давлатӣ, ки барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ масъуланд;
- ✓ суботи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ барои нигоҳ доштани самаранокии иқтисодии соҳибқорӣ;
- ✓ фароҳам овардани шароит барои соҳибқории хусусӣ барои ноил шудан ба даромаднокии ҳадди аксар, қаролат додани бозгашти сармояи гузашташудаи миёнасуҳлат ва дарозмуддат;
- ✓ додани имтиёзҳо, аз ҷумла: қам қардани меъёри андоз аз даромад бо назардошти шартҳои муайян, қаст қардани андоз аз арзиши иловашуда, қоиҳои имтиёзноқи қарзӣ, имтиёзҳо барои истифодаи биноҳо ва ғайра;

Хулоса. Дар айни замон бисёри давлатҳо шарикӣ давлат ва бахши хусусиро ҳамчун механизми амалӣ ва самаранок амалигардонӣ ва ба истифодадиҳии лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ, хизматрасониҳои қуноғуни қамъияти меҳисобанд. Дар ин қо, захираҳои шарикӣ хусусӣ ва соҳибқорӣ, таҷрибаи қустурда ва ҳамаҷонибаи он дар соҳтмон ва истифодабарии иншоотҳои қуноғуни қаблан амалишуда дар самаранокии лоиҳаи оянда нақши қалидӣ доранд. Ин махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳело муқид аст зеро, ки дар солҳои охир

махдудиятҳо ва норасоии маблағҳои бучетӣ ва ниёз ба сармоягузориҳои иловагӣ талабот пайдо шуда истодааст. Ин тамоюлро роҳбарони зинаҳои гуногуни идоракунии, мутахассисони соҳа ва инчунин бахши

хусусӣ эътироф ва изҳор мекунанд. шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба манфиати мамлакат ва ҷамъият ба таракқиёти бештар муттасил ва пурмаҳсули иқтисодӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» аз 28 декабри соли 2012, таҳти № 907
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи концессияҳо” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №12, мод. 847;)
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2007, №3, мод. 171, соли 2008, №6, мод. 458; Қонуни ҚТ аз 01.08.2012с., №887)
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №4, мод. 139).
6. Чернов С. С., Суханов И. С. Вопросы оценки эффективности реализации социально значимых проектов // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2016 № 4 (37). С. 92–97.
7. Устойчивое развитие социально-экономической системы Российской Федерации Симферополь ИТ «АРИАЛ» 2020 http://kafmen.ru/library/conference/2020/conference_menagement_2020_11_19_materialy.pdf
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе -2016. 121саҳ
9. <https://www01.eib.org/en/>
10. https://www.economy.gov.ru/material/file/81ecb4b3ed1952d358c2d3396c21b9fc/reiting_gchp_2023.pdf

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хiebони Борбд 48/5 E-mail: nusratullo.nurov@inbox.ru Тел. 988810148

Сведения об авторе:

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбда 48/5 E-mail: nusratullo.nurov@inbox.ru Тел. 988810148

Information about the author:

Nurov Nusratullo Kudratullovich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Senior Lecturer of the Department of State and Local Government Address: 734055, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Borbda avenue 48/5 E-mail: nusratullo.nurov@inbox.ru Tel. 988810148

УДК: 330.4

ТАҲЛИЛ ВА ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ: СТРАТЕГИЯҲО ВА УСУЛҲОИ АСОСӢ

Саъдиев Ҳумайни Фозилбекович

Аннотатсия. Дар мақола маводҳои оид ба ҷанбаҳои асосии таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ оварда шудаанд. Мафҳуми хавфҳои молиявӣ, намудҳо ва оқибатҳои эҳтимолии соҳибкорӣ таваҷҷуҳи махсус ба стратегияҳо ва усулҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ, аз қабili гуногунрангии ҷувздон, стресс-санҷиш ва таҳлили сценарияҳо баррасӣ шудаанд. Муаллиф инчунин намунаҳои истифодаи воситаҳои молиявиро дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла ИМА, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷопон, Россия ва Иттиҳоди Аврупо таҳлил намудааст. Дар ҳулоса тавсияҳо барои таҳияи стратегияҳои самараноки идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси таҳлили усулҳои истифодашуда ва мисолҳо аз таҷрибаи воқеӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: хавфҳои молиявӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, суғурта, воситаҳои молиявӣ, фьючерс, стресс-санҷиш, таҳлили сценарияҳо, гуногунрангии ҷувздон.

Барои иқтибос: Саъдиев, Ҳ. Ф. Таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ: стратегияҳо ва усулҳои асосӣ / Ҳ. Ф. Саъдиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 117-124.

АНАЛИЗ И УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ В БИЗНЕСЕ: КЛЮЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ И МЕТОДЫ

Саъдиев Хумайни Фозилбекович

Аннотация. Данная статья представляет собой обзорные материалы по основным аспектам анализа и управления финансовыми рисками в предпринимательской деятельности. Рассматриваются понятие финансовых рисков, их виды и возможные последствия для бизнеса. Особое внимание уделяется стратегиям и методам управления финансовыми рисками, таким как диверсификация портфеля, стресс-тестирование и сценарный анализ. Автор также анализирует примеры использования финансовых инструментов в различных странах, включая США, КНР, Японию, Россию и Европейский союз. В заключении представлены рекомендации по разработке эффективных стратегий управления финансовыми рисками в бизнесе на основе анализа применяемых методов и примеров из реальной практики.

Ключевые слова: финансовые риски, предпринимательская деятельность, страхование, финансовые инструменты, фьючерсы, стресс-тестирование, сценарный анализ, диверсификация.

ANALYSIS AND MANAGEMENT OF FINANCIAL RISKS IN BUSINESS: KEY STRATEGIES AND METHODS

Sadiev Khumaini Fozilbekovich

Annotation. This article presents review materials on the main aspects of analysis and management of financial risks in business. Discusses the concept of financial risks, their types and possible consequences for business. Particular attention is paid to financial risk management strategies and techniques, such as portfolio diversification, stress testing and scenario analysis. The author also analyzes examples of the use of financial instruments in various countries, including the United States, China, Japan, Russia and the European Union. At the end of the article, recommendations are presented for developing effective strategies for managing financial risks in business based on an analysis of the methods used and examples from real practice.

Key words: financial risks, entrepreneurial activity, insurance, futures, stress testing, scenario analysis, diversification.

Гузориши масъала: Дар фаъолияти соҳибкории муосир, хавфҳои молиявӣ дар ташаккули стратегияҳои идоракунии ва қабули қарорҳо нақши калидӣ доранд. Аммо, бисёре аз соҳибкорон ва роҳбарони корхонаҳо бо мушкилоте рӯ ба рӯ мешаванд, ки бо дарки нокифояи хавфҳои молиявӣ ва таъсири онҳо ба вазъи молиявии ширкат алоқаманданд. Тағироти доимӣ дар бозорҳои молиявӣ, бухронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва афзоиши рақобат аз тичорат стратегияҳои муассири идоракунии хавфҳои молиявиро талаб мекунанд.

Дар ин замина, зарурати таҳлили амиқтар ва фаҳмидани хавфҳои молиявӣ, инчунин таҳияи усулҳо ва стратегияҳои муассири идоракунии онҳо ба миён меояд. Набудани воситаҳо ва донишҳои мувофиқ метавонад боиси аз даст додани рақобатпазирӣ, талафоти молиявӣ ва ҳатто муфлисшавии корхона гардад. Аз ин рӯ, омӯхтани масъалаҳои асосии соҳибкорон ҳангоми таҳлил ва

идоракунии хавфҳои молиявӣ ва пешниҳоди дастурҳои амалӣ барои ҳалли онҳо муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқот ва нашрияҳои охирин. Таҳқиқотҳо ва нашрияҳои охирин дар соҳаи таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявӣ маълумоти арзишмандро барои фаҳмидани тамоюлҳо ва мушкилоти муосир дар ин соҳа пешниҳод мекунанд. Таҳқиқотҳо оид ба аҳамияти таҳия ва татбиқи стратегияҳои самараноки идоракунии хавфҳои молиявӣ дар шароити ноустувории муосири иқтисодӣ ва рушди босуръати технологӣ аз ҷониби олимони ватанӣ гузаронида шуданд: Амиров М.С., Иброҳимзода И.Р., Содиков Р.Х., Умаров Х. У., Хушвахзода К. Х., Шарифзода Б. М. ва дигарон. Инчунин дар таҳқиқоти масъалаҳои назариявӣ-методологии молия, арзёбӣ ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар қорҳои олимони хориҷӣ инъикос ёфтааст: Алгин А.П., Балабанов И.Т., Бланк И. А., Лобанов Н. Л., Филин А. В., Хохлов Н. В., Чугунов Д. А.

Мақсади мақола - баррасии ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои асосии таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод мебошад. Таҳлили табиати хавфҳои молиявӣ, намудҳо ва оқибатҳои онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин баррасии стратегияҳо ва усулҳои самараноки идоракунии онҳо.

Муҳтавои асосии мавод. Қадами аввал дар идоракунии хавфҳои молиявӣ донишдони гуногунии хавфҳои мебошад, ки корхона метавонад дучор ояд. Инҳо метавонанд хавфҳои қарзӣ, хавфҳои асъорӣ, хавфҳои фоизӣ, хавфҳои пардохтпазирӣ ва ғайра бошанд. Ҳар яке онҳо диққати махсус ва воситаҳои таҳлилро талаб мекунанд.

Фаъолияти хоҷагию молиявии корхонаҳои саноатӣ дар тамоми шаклҳои бо хавфҳои зиёди берунӣ ва дохилӣ алоқаманданд. Ҳар як корхонаи саноатӣ харитаи хавфи худро дорад, соҳаи муайяни фаъолият, вазифаҳо, сохтори молиявӣ, мавқеи рақобат ва хусусиятҳои технологӣ. Идоракунии хавфи ҳамгирошудаи корхонаи саноатӣ имконияти таъмини устувории молиявӣ ва рушди босуботро муайян мекунад. Аз ин рӯ, идоракунии хавфҳо чузбӣ ҳатмӣ фаъолияти ҷорӣ ва стратегияи ҳар як корхонаи саноатӣ бояд бошад [7].

Пеш аз оғози идоракунии хавфҳои молиявӣ, бояд муҳити корхонаро пурра дарк кард. Ин маънои онро дорад, ки огоҳ будан аз гуногунии хавфҳои молиявӣ, ки он метавонад дучор ояд ва таъсири эҳтимолии онҳо ба вазъи молиявии ширкат.

Баъзе ҷанбаҳои асосии таҳлили муҳити хавфҳои молиявиро дида мебароем:

1. Муайян кардани намудҳои хавфҳо.

Қадами аввал дар таҳлили хавфҳои молиявӣ муайян ва таснифи онҳо мебошад. Хавфҳо метавонанд аз рӯи табиат ва пайдоиш гуногун бошанд: хавфҳои қарзӣ, хавфҳои амалиётӣ, хавфҳои тағиребии бозор Ва Ғайра. Ҳар як намуди хавф хусусиятҳои худро дорад ва муносибати инфиродӣ ба таҳлил ва идоракуниро талаб мекунад.

2. Арзёбии эҳтимолият ва таъсири хавфҳо.

Пас аз муайян кардани намудҳои хавфҳо, эҳтимолият ва оқибатҳои эҳтимолии пайдоиши онҳо бояд арзёбӣ карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки муайян карда шавад, ки ин хатар барои неқӯаҳволии молиявии ширкат то чӣ андоза муҳим аст ва чӣ гуна ҷораҳои эҳтиётӣ бояд андешида шаванд.

3. Муайян кардани омилҳои беруна ва дохилӣ.

Хавфҳои молиявӣ метавонанд ҳам аз омилҳои беруна ва ҳам дохилӣ ба вуҷуд оянд. Омилҳои беруна шароити иқтисодӣ, тағйироти қонунгузорӣ, рӯйдодҳои сиёсӣ ва ғайраро дар бар мегиранд. Омилҳои дохилӣ метавонанд самаранокии нокифояи идоракунӣ, механизмҳои заифи назорати дохилӣ ва ғайраро дар бар гиранд.

Фаҳмиши ин омилҳо имкон медиҳад, ки хавфҳоро дақиқтар арзёбӣ намуда ва стратегияҳои дахлдори идоракунӣ таҳия карда шавад.

4. Таҳлили таҷрибаҳо.

Таҷрибаи рӯйдодҳои гузашта, ки аз онҳо бармеоянд, метавонанд манбаи арзишманди иттилоот барои таҳлили хавфҳои молиявӣ бошанд. Омӯзиши ҳолатҳои қаблӣ нокомӣ ва стратегияҳои бомуваффақияти идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки дарсҳои омӯхта шаванд ва дар оянда татбиқ карда шаванд.

Таҳлили муҳити хавфҳои молиявӣ як қадами калидӣ дар идоракунии хавфҳо барои ҳар як корхона мебошад. Фаҳмидани намудҳои хавфҳо, арзёбии эҳтимолият ва таъсири онҳо, муайян кардани омилҳои беруна ва дохилӣ ва омӯзиши таҷрибаҳои гузашта имкон медиҳад, ки стратегияҳои муассири идоракунии хавфҳо таҳия намуда, устувории молиявӣ ва муваффақияти ширкатро дар дарозмуддат таъмин карда шавад.

Балабанов И.Т. ба хулосае омадааст, ки хавфҳои молиявӣ имкони гирифтани фоида ё ин ки зарарро медиҳанд. Ҳамин тариқ, муаллифи мазкур хавфҳои молиявӣ ва спекулятивиро баробар арзёбӣ мекунад [3, с.83].

Соҳаи татбиқи онҳо низ ҳамчун аломати фарқкунандаи хавфҳои молиявӣ истифода мешавад. Ҳамин тавр, дар асарҳои Н.Л. Лобанов, Д.А. Чугунов, А.В. Филин хусусияти хавфи молиявӣ ҳамчун имконияти расидани зарар дар натиҷаи ба амал баровардани ҳаргуна амалиёт дар соҳаҳои молия, қарз ва биржа қайд мегардад [6, с.16].

Доир ба мазмуну моҳияти хавфҳои молиявӣ, намудҳои он, сабабҳои пайдоиши он ва усулҳои арзёбии паст намудани онҳо олимони ватанӣ низ таҳқиқот бурданд. Масалан, аз нигоҳи Ҳ.У. Умаров ва И.Р. Иброҳимзода хавфи молиявиро бо тарзҳои зерин пешниҳод кардан мумкин аст [9]:

- ❖ ҳолати ғайриҷашмдошти молиявиро иқтисодие, ки метавонад ба амал ояд ё не;

- ❖ падидаи номусоиди сиёсӣ иқтисодӣ, ки натиҷаи онро пешгӯӣ кардан душвор аст, вале дар ҳамагуна соҳаи фаъолияти инсон объективӣ мебошад;

- ❖ ҳодисае, ки оқибатҳои манфии молиявӣ дошта, метавонад дар як лаҳзаи номуайян ва дар ҳаҷми номаълум ба амал ояд (масалан, бухрони молиявии соли 2008);

- ❖ як ҳодисаи тасодуфӣ, ба монанди сӯхтор дар марказҳои савдо;

- ❖ имкони тағйиребии талаботи истеъмолкунандагон, хатари талафот, вайроншавӣ, зарар дар натиҷаи офатҳои табиӣ;

- ❖ эҳтимоли талафот ё камшавии даромад дар муқоиса бо варианти пешбинишуда;

❖ эҳтимолияти зиён аз тағйирёбии қурби асъори хоричӣ дар раванди фаъолияти иқтисодии хоричӣ, фаъолияти сармоягузорӣ дар дигар кишварҳо, инчунин, ҳангоми гирифтани қарзҳои содиротӣ.

Ба ақидаи И.Р. Иброҳимзода хавфи молиявӣ бо номуайяни дар идоракунии захираҳо зоҳир меёбад, ки метавонад ҳам имконияти зиёд кардани фоидаи иқтисодӣ ва ҳам имконияти аз даст додани онро пинҳон кунад. Ҷ хусусиятҳои назариявии зеринро барои хавфи молиявӣ пешниҳод намуд [4]:

- ❖ хавфи молиявӣ табиати иқтисодӣ дорад;
- ❖ хавфи молиявӣ ба таври объективӣ пайдо мешавад;
- ❖ хавфи молиявӣ дар шароити интиҳоб вучуд дорад;
- ❖ хавфи молиявӣ интиҳоби алтернативӣ дорад;
- ❖ хавфи молиявӣ таъсири мақсаднок дорад;
- ❖ хавфи молиявӣ оқибатҳои номуайян дорад;

❖ хавфи молиявӣ дар эҳтимолияти ноил шудан ба ҳадаф вучуд дорад;

❖ хавфи молиявӣ дорои оқибатҳои манфӣ мебошад;

❖ хавфи молиявӣ дараҷаи динамикӣ дорад;

❖ хавфи молиявӣ аз баҳодиҳии субъективӣ вобаста аст.

Ҳамзамон Амиров М.С. хавфҳои молиявиро ҳамчун хавфҳои эҳтимолияти талафоти молиявӣ аз сабаби сари вақт арзёби нақардани вазъати молиявии корхона ва надоштани низомии идоракунии ба хавф нигаронидашуда баррасӣ менамояд [1]

Истифодаи самараноки воситаҳои молиявӣ ҷанбаи асосии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Интиҳоби дуруст ва истифодаи ҷунин воситаҳо ба корхона имкон медиҳад, ки манфиатҳои молиявии худро аз тағйирёбии номусоиди бозор муҳофизат кунад. Баъзе аз воситаҳои маълумтарини молиявӣ ва нақши онҳо дар идоракунии хавфҳо дида мебароем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нақши воситаҳои молиявӣ дар идоракунии хавфҳои корхонаҳо

	Намудҳои воситаҳои молиявӣ	Нақш дар идоракунии хавфҳо
1.	Форвард ва фьючерс	Форвардҳо ва фьючерсҳо созишномаҳои хариду фурӯши дороиҳо бо нарх ва санаи пешакӣ пешбинишуда мебошанд. Ин воситаҳо ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки худро аз асъор, фоизҳо ва дигар хавфҳои марбут ба тағйирёбии нархи дороиҳои асосӣ муҳофизат кунанд.
2.	Опцион	Опционҳо ҳуқуқ медиҳанд, аммо ӯҳдадорӣ надоранд, ки дороиҳо бо нарх ва санаи пешакӣ мувофиқашуда харанд ё фурӯшанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки худро аз ҳаракатҳои эҳтимолии номусоиди нархҳо муҳофизат кунанд, дар ҳоле ки имконияти ба даст овардани фоида аз тағйироти мусоид кушода боқӣ мемонад.
3.	Своп	Свопҳо созишномаҳо дар бораи мубодилаи мутақобилаи ҷараёни пардохтҳо байни тарафҳо мебошанд. Онҳо метавонанд барои муҳофизат аз хавфҳои фоизӣ, хавфҳои асъорӣ ва инчунин мувозинати портфели дороиҳо истифода шаванд.
4.	Воситаҳои молиявии ҳосилшуда	Ҳосилаҳои молиявӣ, ба монанди намудҳои гуногуни свопҳо, опсияҳо ва фьючерсҳо, ба корхонаҳо имкониятҳои ҷандирро барои идоракунии намудҳои гуногуни хавфҳо фароҳам меоранд. Истифодаи онҳо фаҳмиши хуби хусусиятҳо ва хусусиятҳои ҳар як асбоб ва арзёбии хатарҳои мувофиқро талаб мекунад.
5.	Суғурта	Суғурта яке аз усулҳои маълумтарини муҳофизат аз намудҳои гуногуни хавфҳо, аз ҷумла хатарҳои ҳаёт ва саломатӣ, хавфҳои амволӣ, масъулият ва ғайра мебошад. Корхонаҳо метавонанд суғуртаро барои муҳофизат кардани дороиҳо ва ӯҳдадорҳои худ аз зарари эҳтимоли истифода баранд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Истифодаи воситаҳои молиявӣ дар идоракунии хавфҳои молиявии корхона нақши муҳим мебозад. Интиҳоби дуруст ва истифодаи воситаҳои мувофиқ имкон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ аз тағйирёбии номусоиди бозор муҳофизат карда шавад ва субот ва устувории он дар муҳити тағйирёбандаи иқтисодӣ таъмин карда шавад. Аммо, пеш аз истифодаи ягон воситаи молиявӣ, таҳлили ҳамаҷониба ва арзёбии хатарҳо барои кам кардани таҳдидҳои эҳтимоли ва ҳадди

аксар расонидани манфиатҳои имконпазир зарур аст.

Истифодаи воситаҳои молиявӣ дар кишварҳои гуногун аз омилҳои гуногун, аз ҷумла сиёсати иқтисодӣ, танзими бозорҳои молиявӣ, сатҳи саводнокии молиявӣ ва фарҳанги сармоягузорӣ вобаста аст. Хусусиятҳои истифодаи воситаҳои молиявиро дар ИМА, ҚХХ, Ҷопон, Россия ва Иттиҳоди Аврупо баррасӣ мекунем (ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2. Таҷрибаи хориҷии истифодаи воситаҳои молиявӣ

№	Мамлакатҳо	Хусусиятҳои истифодаи воситаҳои молиявӣ
	ИМА	ИМА яке аз бузургтарин бозорҳои молиявии ҷаҳон мебошанд ва барои сармоягузoron ва корхонаҳо доираи васеи воситаҳои молиявиро пешниҳод мекунанд. Дар ин ҷо бозорҳои фондӣ ва молӣ, бозори ҳосилаҳо, бозори вомбаргҳо ва ғайра рушд ёфтаанд. Сармоягузoron метавонанд саҳмияҳо, вомбаргҳо, опсионҳо, фьючерсҳо ва дигар воситаҳоро барои гуногунрангии ҷувздон ва идоракунии хавфҳо истифода баранд.
2.	Қумҳурии Халқии Хитой	Бозори молиявии ҚХХ низ фаъолона рушд мекунанд, аммо танзим дар ин ҷо нисбат ба ИМА сахттар аст. Сармоягузoron метавонанд саҳмияҳо, вомбаргҳо, фьючерсҳо, опсионҳо ва дигар воситаҳоро истифода баранд, аммо дастрасӣ ба баъзеи онҳо метавонад барои сармоягузорони хориҷӣ бо сабаби назорати сармоя маҳдуд карда шавад.
3.	Ҷопон	Яке аз бозорҳои пешрафтаи молиявӣ дар Осиё мебошад. Саҳмияҳо, вомбаргҳо, фондҳои сармоягузорӣ ва ҳосилаҳои ба монанди фьючерсҳо ва опсионҳо васеъ истифода мешаванд. Ширкатҳои Ҷопон воситаҳои молиявиро барои идоракунии хавфҳои асбӯӣ, фоизӣ ва бозорӣ фаъолона истифода мебаранд.
4.	Россия	Бозори молиявии Россия бо ноустувории баланд ва хавфҳои назаррас хос аст. Воситаҳои гуногуни молиявӣ, аз ҷумла саҳмияҳо, вомбаргҳо, фьючерсҳо, опсионҳо ва ғайра низ мавҷуданд, аммо, мавҷудияти маҳдудиятҳо ва рушди нокифояи баъзе сегментҳои бозор метавонад барои сармоягузoron ва корхонаҳо мушкilotи муайян эҷод кунад.
5.	Иттиҳоди Аврупо	Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бозорҳои гуногуни молиявӣ низ рушд кардаанд. Воситаҳои гуногун, аз қабili саҳмияҳо, вомбаргҳо, фондҳои сармоягузорӣ, воситаҳои ҳосилотӣ ва ғайра истифода мешаванд. Танзими бозорҳои молиявӣ дар ИА дар сатҳи Иттиҳоди Аврупо сурат мегирад, ки барои аъзои ИА стандартҳо ва қоидаҳои умумӣ эҷод мекунанд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳар яке аз ин кишварҳо дар истифодаи воситаҳои молиявӣ, ки бо омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ вобастаанд, хусусиятҳои худро доранд. Аммо, дар маҷмӯъ, гуногунрангӣ ва мавҷудияти

воситаҳои молиявӣ ба сармоягузoron ва корхонаҳо имкон медиҳад, ки хавфҳои молиявии худро дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон самаранок идора

кунанд. Акнун усулҳои асосии идоракунии хавфҳоро дар корхонаҳо дида мебароем (расми 1.).

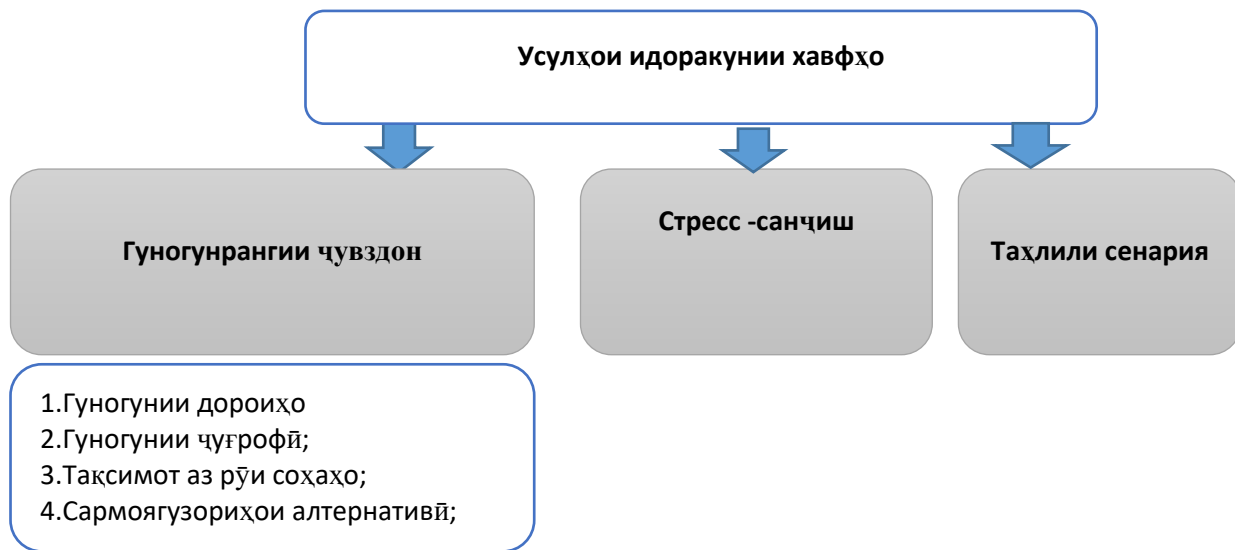

Рис.1. Усулҳои асосии идоракунии хавфҳо дар корхонаҳо.

Акнун ҳар яке аз ин усулҳоро муфасссалтар дида бароем:

Ғуногунрангии ҷувздон - стратегияи сармоягузорӣ мебошад, ки ба паст кардани сатҳи умумии хавф тавассути тақсимоати сармоягузорӣ байни дороиҳои ғуногун ва синфҳои дороиҳо нигаронида шудааст. Ин стратегия ба принсипе асос ёфтааст, ки дороиҳои ғуногун ба тағирёбии шароити бозор ғуногун муносибат мекунанд ва талафот дар як дорой метавонад бо ғоида дар доройи дигар ҷуброн карда шавад.

Принсипҳо ва усулҳои асосии **ғуногунрангии ҷувздон** дида мебароем:

1. Ғуногунии дороиҳо. Ғуногунрангии ҷувздони сармоягузорӣ ба дороиҳо ва синфҳои ғуногуни дороиҳо, аз қабилӣ саҳмияҳо, вомбаргҳо, амволи ғайриманқул, молҳо ва ғайраро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки таъсири хавфҳои инфиродӣ ҳамвор карда шавад ва дар дарозмуддат ғоидаи устувортар таъмин карда шавад.

2. Ғуногунии ҷуғрофӣ. Сармоягузорӣ ба дороиҳои бозорҳо ва минтақаҳои ғуногун ба коҳиш додани хавфҳои марбут ба ноустувории сиёсӣ ва иқтисодӣ дар баъзе кишварҳо ё минтақаҳо мусоидат мекунад. Ин сармоягузорӣ ба бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ дар бар мегирад.

3. Тақсимоат аз рӯи соҳаҳо. Тақсимоати сармоягузорӣ дар байни соҳаҳои ғуногуни иқтисодӣ низ як ҷанбаи муҳими ғуногунрангии ҷувздон мебошад. Сармоягузорӣ ба бахшҳои ғуногуни иқтисодӣ, аз қабилӣ технология, тандурустӣ, энергетика ва ғайра имкон медиҳад, ки хавфҳои марбут ба даврабандии соҳаҳои алоҳида кам карда шаванд.

4. Сармоягузориҳои алтернативӣ. Ғайр аз саҳмияҳо ва вомбаргҳои анъанавӣ, сармоягузориҳои инчунин метавонанд сармоягузориҳои алтернативиро ба монанди сармоягузориҳои хусусӣ, амволи ғайриманқул ва ғайра баррасӣ. Дороиҳо метавонанд бо сармоягузориҳои анъанавӣ робитаи паст дошта бошанд ва метавонанд ба диверсификатсияи минбаъдаи портфел мусоидат кунанд.

5. Мувозинати ҷувздон. Ғуногунрангии ҷувздон мониторинги мунтазам ва мувозинати даврӣ барои нигоҳ доштани тақсимоати дороиҳо ва сатҳи хавфро талаб мекунад. Ин фуруши дороиҳои изофабор ва хариди дороиҳои камарзишро барои барқарор кардани тавозуни аслии ҷувздон дар бар мегирад.

Ғуногунрангии ҷувздон як стратегияи муҳим барои коҳиш додани хавф ва таъмини бозгашти устувортар дар дарозмуддат мебошад. Тақсимоати дурусти сармоягузорӣ байни дороиҳои ғуногун ва синфҳои дороиҳо ва мувозинати мунтазами ҷувздон ба сармоягузориҳои дар расидан ба ҳадафҳои молиявии худ дар сатҳи ҳадди ақали хавф кӯмак мекунад.

Стресс-санҷиш ва таҳлили сенария усулҳои баҳодиҳии хавфҳои молиявӣ мебошанд, ки ба муайян кардани он, ки чӣ гуна ҷувздони дороиҳо ё корхона метавонад ба сенарияҳои шадид ё номусоид воқуниш нишон диҳад. Дар доираи ин усулҳо таҳлилҳо гузаронида мешаванд, ки сенарияҳои эҳтимолии манфиро барои ошкор кардани осебпазирӣ дар ҷувздони молиявӣ ё фаъолияти соҳибкорӣ тақдид мекунанд.

1. Стресс - санҷиш.

Стресс-санчиш, таҳлили таъсири сенарияҳои шадидро ба портфели молиявӣ ё фаъолияти соҳибкорӣ дар бар мегирад. Ин сенарияҳо метавонанд тағйирёбии шадиди нархҳо дар бозор, бӯҳронҳои бузурги иқтисодӣ, офатҳои табиӣ ва ғайраро дар бар гиранд. Мақсади стресс -санчиш муайян кардани он аст, ки дар сурати татбиқи чунин сенарияҳо кадом хатарҳо ба миён меоянд ва арзёбии омодагии ҷузвдон ё фаъолияти соҳибкорӣ ба таъсири эҳтимолии онҳо.

Стресс-санчиш ва таҳлили сенария усулҳои муҳими арзёбии хавфҳои молиявӣ барои муайян кардани осёбпазирии ҷузвдони дороиҳо ё фаъолияти соҳибкорӣ ва таҳияи стратегияҳои идоракунии хавфҳо мебошанд. Ин усулҳо ба сармоягузoron ва роҳбарон имконияти медиҳанд, ки оқибатҳои эҳтимолии сенарияҳои гуногунро арзёбӣ кунанд ва барои кам кардани хавфҳо ва таъмини устувории молиявӣ чораҳо андешанд.

Таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявӣ ҷузъҳои зарурии фаъолияти соҳибкорӣ муваффақ мебошанд. Фаҳмидани намудҳои гуногуни хавфҳо, истифодаи самараноки воситаҳои молиявӣ, гуногунрангии ҷузвдон ва навсозии мунтазами стратегияҳо ба корхона кӯмак мекунад, ки таҳдидҳои эҳтимолиро кам кунад ва субот ва устувориро дар дарозмуддат таъмин кунад.

Хулоса. Дар мақола ҷанбаҳои асосии таҳлил ва идоракунии хавфҳои молиявиро дар фаъолияти соҳибкорӣ баррасӣ кардем. Дар асоси баррасии таҳқиқот, таҳлили нашрияҳо ва мисолҳои амалӣ, мо ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Хавфҳои молиявӣ дар ташаккули стратегияҳои идоракунӣ ва қабули қарорҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ нақши муҳим доранд. Онҳо метавонанд зуҳуроти гуногун дошта бошанд, аз ҷумла бозор, қарз, амалиёт, пардохтпазирӣ ва дигар намудҳои хавф.

2. Фаҳмиш ва таҳлили хавфҳои молиявӣ қисми ҷудонашавандаи идоракунии бомуваффақияти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорон ва роҳбарони ширкатҳо бояд дар ин соҳа дониши амиқ дошта бошанд ва тавонанд хавфҳоро барои таъмини субот ва рушди устувори корхонаи худ самаранок идора кунанд.

3. Стратегияҳо ва усулҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ, аз қабili гуногунрангии ҷузвдон, стресс -санчиш, таҳлили сенария ва ғайра дар кам кардани хавфҳо ва таъмини устувории молиявӣ нақши муҳим доранд. Истифодаи дурусти онҳо ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шаванд ва қарорҳои огоҳона қабул кунанд.

АДАБИЁТ

1. Амиров М.С. Арзёбии иқтисодии самаранокии идоракунии хавфи молиявии корхонаҳо дар шароити муосир [Матн] / М.С. Амиров// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ: - ш.Душанбе 2020, №8 С.221-231. ISSN 2413-5151.
2. Амиров М.С. Асосҳои назариявии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ташкилот [Матн] / М.С. Амиров//Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон:- ш. Душанбе, 2020, №4 (24). С.73-81. ISSN 2663-0389.
3. Балабанов, И.Т. Риск менеджмент/ И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 122с.
4. Иброхимзода И.Р. Теоретические основы банковского финансового риска: сущность и классификация риска/И.Р. Иброхимзода //Сборник научных трудов «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства». Под общей редакцией З.О. Адамановой. - Симферополь, 2021. С.314.
5. Лобанов, Н.Л. Риск-менеджмент/ Н.Л. Лобанов, Д.А. Чугунов, А.В. Филин // РИСК, 2000. -№4. - С. 24-29.
6. Мирзоева, Е. Ш. Проблемы формирования инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства в современных условиях Республики Таджикистан / Е. Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 3(32). – С. 102-109. – EDN POVIZD.
7. Содиков Р.Х. Роҳҳои паст кардани хавф дар корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиков// Паёми ДТТ, 2011. - №3. - С.63-69.
8. Содиков Р.Х. Усулҳои кам намудани хавфҳои молиявӣ ҳангоми таъмини бехатарии иқтисодии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиков // Паёми ДТТ, 2013. - №2. - С.104 -110 .
9. Умаров Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков/ Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. - №8. - С.175 -182.
10. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Х. Зувайдуллоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав, 2021. - №1 - 163с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саъдиев Ҳумайни Фозилбекович – ассистент кафедраи менеҷменти молияви ДДМИТ. Тел: (+992) 207288989, E-mail: humaini-89@mail.ru

Сведение об авторе:

Саъдиев Ҳумайни Фозилбекович – ассистент кафедры финансового менеджмента ТГФЭУ. Тел: (+992) 207288989, E-mail: humaini-89@mail.ru

Information about the author:

Sadiev Khumaini Fozilbekovich – assistant Department of Financial Management of TSFEU. Tel: (+992) 207288989, E-mail: humaini-89@mail.ru

УДК 339.371.2

КОНСЕПСИЯҲОИ ИДОРАКУНӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СТРАТЕГИИ ТИҶОРАТИ ТАРАБХОНА

Хубони Сорбон

Аннотатсия. Дар мақола усулҳои идоракунии бозори хидматҳо баррасӣ шуда, консепсияи идоракунии пешниҳод карда мешавад. Таҳлили вобастагии байни сифати хизматрасонӣ, нарх ва равандҳо, ки натиҷаи он ҳуди хидмат мебошад, гузаронида мешавад.

Возаҳои калидӣ: хизматрасонӣ, усул, мафҳум, идоракунии, иқтисод, назорат

Барои иқтибос: Хубони, С. Консепсияҳои идоракунии ҳамчун унсури стратегияи тиҷорати тарабхона / С. Хубони // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 124-129.

КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ СТРАТЕГИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Хубони Сорбон

Аннотация. В статье рассматриваются методы управления рынком услуг и представлено понятие менеджмента. Проводится анализ взаимосвязи качества услуги, цены и процессов, результатом которых является сама услуга.

Ключевые слова: услуги, метод, концепция, менеджмент, экономика, контроль

MANAGEMENT CONCEPTS AS AN ELEMENT RESTAURANT BUSINESS STRATEGY

Khuboni Sorbon

Annotation. The article discusses the methods of service market management and presents the concept of management. Analysis of the relationship between service quality, price and processes, the result of which is the service itself, is carried out.

Key words: services, method, concept, management, economy, control

Гузориши масъала: Солҳои охир таваҷҷӯҳ ба технологияҳои муосир ва усулҳои идоракунии дар менеҷмент мунтазам афзуда истодааст. Ин нақши ҷаъолияти идоракунии дар ташкили тарабхонаҳо, меафзояд.

Масъалагузориҳои усулҳои идоракунии унсури муҳимтарини механизми истифодаи қонунҳои объективии бозор мебошанд. Сифат ва самара ҷаъолияти идоракунии бештар ба усулҳои идоракунии вобаста аст. Усули идоракунии як роҳи ба таври

мақсаднок таъсир расонидан ба созмон барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ мебошад.

Мушкилӣ ва тағйирпазирии объекти идоракунии инчунин гуногунии усулҳои истифодашавандаро муайян мекунад.

Дар мақола идоракунии бозори хидматҳо бо роҳҳои нав роҳандозӣ шуда, консепсияи идоракунии пешниҳод карда мешавад.

Мақсади мақола истифодаи технологияҳои стратегияи менеҷмент бо мақсади интиҳоби самтҳои

афзалиятноки рушди корхонаҳои тичорати ресторан зарурати дар ибтидо муайян кардани категорияҳои асосии идоракунии стратегиро, ки дар доираи менечменти стратегӣ истифода мешаванд, пешбинӣ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки ҳалли масъалаи идоракунии сифати хизматрасониҳои ҳар як иштирокчиҳои бозори минтақавӣ, ба ақидаи ман муносибати умумӣ ба таҳияи консепсияи идоракунии рушди бозори минтақавии хизматрасониро ташкил медиҳад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт.

Масъалаи пешниҳоди консепсияҳои идоракунии ҳамчун унсури стратегии тичорати тарабхонаро олимони тоҷик Факеров А., Шаропов Ф.Р., ва Володко, В., Дафт, Р. Демиденко А.А., Демиденко И.А., Демиденко А.И., Зайцева Н.А., ва Бутырина Е.А. мавриди таҳқиқи қарор доданд.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ, самти дигаргардонии он ба бозори истеъмолӣ ва рушди босуръати соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла бизнеси тарабхонаҳо дар сатҳи минтақавӣ, системаи идоракунии сохторҳои иқтисодӣ ва дигар сохторҳои ҷамъиятӣ махсусан муҳим аст. [1,2,3]. Бояд қайд намуд, ки истифодабарии консепсияи идоракуниро дар тараққиёти системаи иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ ба роҳ мондан лозим аст. Рушди иқтисодии бозори бизнеси тарабхонаҳо ҳатман рақобатро шадидтар мекунад. Баробар кардани нархҳо дар як муассисаи хӯроки умумӣ ба он оварда мерасонад, ки сифат воситаи пешбари рақобат мегардад. Идоракунии сифат муҳимтарин омилҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад. Ҳалли масъалаи идоракунии сифати хизматрасониҳои ҳар як иштирокчиҳои бозори минтақавӣ, ба ақидаи ман муносибати умумӣ ба таҳияи консепсияи идоракунии рушди бозори минтақавии хизматрасониро ташкил медиҳад. Сифати ҳама гуна намуди хизматрасониро метавон ҳамчун маҷмӯи хосиятҳои ҳатмии функционалии он муайян кард, ки самарани муайяни истеъмолро барои мақсадҳои пешбинишуда кафолат медиҳанд.

Консепсияи идоракунии сифат аз тамаркуз ба стандарти муайяни сифат барои менечерони тарабхонаҳо ва таъмини сифат бо маҷмӯи муносиби равандҳои дахлдор, ки аз ҷониби сохторҳои тарабхона амалӣ мегарданд вобастагии зиёд дорад. Яъне чунин шуморидан қобили қабул аст, ки бо истифода аз таснифи омилҳои идоракунии сифати бозори хизматрасониҳои бизнеси тарабхона таъсир мерасонанд, ҳадафи рушди системаҳои идоракунии сифатро дар бозори минтақавии хизматрасонӣ фароҳам овардани захираи зарурии рақобатпазирӣ

муайян кардааст. Он ҳамчун фароҳам овардани арзиши баландтарини истеъмоли (маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба таъмини сифати хизматрасонӣ нигаронида шудаанд) ва ҳангоми муайян кардани нархи фурӯш, барои кам кардани хароҷоти маркетинг, лоиҳакашӣ, технологӣ, истеҳсолӣ ва хизматрасониро дар назар дорад. Агар ба дигар ибора гӯем, яъне марҳилаҳои давраи ҳаёти хизматрасониро дар бар мегирад.

Бояд гуфт, ки талабот бо тафсири умумии (маҷмӯӣ) худ яке аз шартҳои муҳимтарини фаъолияти самараноки иқтисодиёт мебошад, зеро маҳз барои рушди соҳаи хизматрасонӣ тақони заруриро ба вуҷуд меорад. Дар баробари ин, омӯзиши талаботи истеъмолкунандагон дар сатҳи минтақавӣ сазовори тавачҷӯҳи махсус аст, ки он имкон медиҳад, ки аз нуқтаи назари хусусиятҳои хоси фазои ҳудудии баррасишаванда тавсиф карда шавад [4].

Мавҷудияти объективии маҳсулоти дорони сифаташон гуногун дар бозори дохилӣ ва илова бар ин, дар стандартҳо, шартҳои техникӣ ва сертификатҳо тасдиқи қонунии маҷмӯи талабот ва маҳдудиятҳои нисбати параметрҳои сифати маҳсулот (хизматрасонӣ)-и синфҳои дахлдор, дар навбати худ маънои онро дорад, ки маҳсулот (хизматрасонӣ)-и ҳар як сохтори тарабхона бо ин ё он роҳ истифодабарандагони худро пайдо мекунад, яъне он дар шакли тақозои муассир талабот пайдо хоҳад кард, зеро:

- барои бисёре аз қорбарон истифодаи ин ё он хидмати сифаташ пасттар қобили қабул аст, гарчанде, ки талабот ҳам кам гардад;

- камшавии самарани истифодаи хизматрасонии сифати пасттар бо нархи пасттар ҷуброн карда мешавад ё ба таври ихтиёрӣ бинобар дастрас набудани нархҳо барои хариди хизматрасонии сифати баландтар ба амал меояд.

Ҳамин тариқ, таҳияи қарорҳои идоракунии барои рушди бозори хизматрасонӣ бо консепсияи бисёрҷанбавӣ ва бисёрҳадафӣ ифода карда мешавад. Маҳз, ҳангоми идоракунии рушди бозори хизматрасонии бизнеси тарабхонаҳо, ба мақсад мувофиқ аст, ки консепсияи идоракунии дар асоси идоракунии сифати хизматрасониҳо пешниҳод карда шавад.

Истеъмолкунанда шахси мушаххас дар фаъолияти бизнеси тарабхона мебошад. Корхонаи ресторани як соҳаи иҷтимоӣ мебошад, ки сифати фаъолияти он на танҳо сатҳи қонеъ гардонидани талаботи истеъмоли умумӣ, балки хусусияти ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоиро дар доираи сиёсати иҷтимоии давлатҳо низ муайян мекунад. Бизнеси тарабхона барои соҳибкорони тоҷику хориҷӣ, ки ба

рушди тичорати тарабхона дар Тоҷикистон таваҷҷӯҳ доранд, бештар ҷолибтар мешавад.

Истифодаи технологияҳои стратегии менечмент бо мақсади интихоби самтҳои афзалиятноки рушди бизнеси ресторан зарурати дар ибтидо муайян кардани категорияҳои асосии идоракунии стратегиро, ки дар доираи менечменти стратегӣ истифода мешаванд, пешбинӣ мекунад.

Дар назарияи муосири менечмент чор мафҳуми асосӣ вучуд дорад: концепсияи функционалӣ, системавӣ, омӯрӣ ва тичорат [5, с. 65].

Концепсияи система менечментро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳамдигар вобаста баррасӣ мекунад. Таъсир дар як ҷо ногузир реаксияро дар ҳама унсурҳои система ба вучуд меорад. Концепсияи система маҷмӯи ягон принцип ё қоидаҳои барои менечерон нест. Ин тарзи тафаккури мудир нисбат ба корхона ва идоракунии он мебошад.

Он ҳалли комплекси ҳама гуна проблемаҳои ташкилотро дарбар мегирад. Системаҳо ба кушода ва пӯшида тақсим мешаванд. Системаи кушода бо муҳити беруна ғаёлона ҳамкорӣ мекунад. Вай аз як тараф ба таври муайян ба муҳит вобаста бошад, аз тарафи дигар, ҳуди системаи кушод ба ин ё он ҷиҳат ба муҳит таъсир мерасонад.

Системаи пӯшида дорои сарҳадҳои дақиқ ва қатъӣ буда, аз таъсири муҳити зист нисбатан мустақил аст. Таъсири он ба муҳити беруна ё тамоман нест ё ночиз аст [6].

Соҳаи бизнеси тарабхона яке аз соҳаҳои тараққӣ кардаи иқтисодиёт мебошад. Бизнеси тарабхона ба манфиатҳои қариб тамоми аҳоли (ҳам онҳое, ки дар ҳудуди муайян зиндагӣ мекунанд ва ҳам меҳмонон) таъсир мерасонад ва он бояд ба талаботи бозор ҷавобгӯ бошад.

Дар аини замон, корхонаҳои бизнеси тарабхонаҳо бояд ба корхонаҳои бисёрсоҳавӣ дохил карда шаванд, зеро онҳо на танҳо талаботи асосӣ, физиологияи меҳмононро, балки талаботи коммуникатсионӣ, ба шаклҳои муайяни вақтхушӣ, инчунин ба даст овардани неъматҳои муайяни фарҳангро қонеъ мегардонанд.

Дар минтақаҳое, ки инфрасохтори бозор суст инкишоф ёфтааст ва занҷирҳои муосири таъминоти моддӣ оид ба таъминот, коркард ва нигоҳдории маҳсулоти хӯрокворӣ мавҷуд нестанд, корхонаҳои бизнеси тарабхонаҳо бевосита бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки комплекси озуқавориро ташкил медиҳанд, робитаҳои мустақими дарозмуддати иқтисодӣ барқарор мекунанд.

Дар шароити инкишофи дурусти пайванди миёнаравии яклухт ва шабакаи савдои яклухти хурди

маҳсулоти озуқаворӣ роли комплекси савдо ва маркетинг меафзояд, ки ҳолати он нишондиҳандаи муҳими сифати ғаёлияти инфраструктураи бозор мебошад.

Дар даҳсолаҳои охир бисёр корхонаҳои савдои ресторан ба мазмуни ғаёлияти хоҷагиашон барномаҳои маданият фароғат ва расондани як навъи хизмати маданият истироҳатро дохил кардаанд. Дар баробари ин, субъектҳои хоҷагии хӯрокворӣ ҳамчун як навъ воҳидҳои сохтории маҷмааҳои бузургии фароғатӣ, марказҳои дилхушӣ фароғату осоиш амал мекунанд.

Бизнеси тарабхона ба рушди туризми дохилӣ дар минтақа саҳм мегузорад.[7,с. 123].

Тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ бизнеси тарабхона ҳам вазифаҳои иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ-маданияро ҳал мекунад. Концепсия инчунин идоракунии ҷараёнҳои иттилоотии дахлдор ва инчунин ҷараёнҳои молиявиро дар бар мегирад.

Қоршиносон бар ин назаранд, ки тарабхонаи бомуваффақият бояд дар асоси нақшаи ҷорӣ ғаёлият кунад: 25% хароҷоти иҷора, 25% хароҷоти истеҳсолӣ ё хароҷоти ғизо, 25% маоши кормандон, 25% ғоида. "Дар тарабхонаи мукамал ғоида набояд аз 25% зиёд бошад, Агар нишондод баландтар бошад, ин маънои онро дорад, ки шумо ё хароҷоти кормандонро кам кардаед ё шумо муштариноро фиреб медиҳед." Ба ҳисоби миёна, даромаднокии бозори лоиҳаҳо ҳоло хеле кам яъне 15% зиёд мешавад.

Агар арзиши он аз 32 ғоиз зиёд бошад, тарабхона муфлис мегардад. Бояд ба назар гирифт, ки арзиши озуқаворӣ баробари баланд шудани нарх меафзояд. Агар сол бо таваррум оғоз гардад, нархи маводи ғизоӣ боло рафта, дах дарсад афзоиш хоҳад ёфт.

Муҳлати ҳадди аксар 2-2,5 сол аст, агар баъди ду соли кор ғоидае набошад, ё ин ҷо ба концепсияи интихобкарда иштибоҳе ҳаст, ё роҳбарон ғайритаҳассусианд, ё зарари молӣ меоваранд.

Идоракунии тичорати тарабхона яке аз душвортарини ғаёлиятҳост.[8,с.91]. Ғаёлияти ҳар як ташкилот, ширкат ва корхона аз маҷмӯи омилҳои гуногун вобаста аст. Дар мавриди тарабхона бошад, мо бояд қайд намоем, ки рушди ин тичорат аз тарҳрезӣ оғоз шуда, бо ғаёлият ва назорати қор анҷом меёбад. Барои он ки тарабхона (занҷири тарабхонаҳо) рушд карда, мавҷудияти худро қатъ накунад, онро хуб идора кардан лозим аст.[9,с. 211]. Маҳз ҳамин вазифа ба дӯши ресторатор меафтад.

Менечменти тарабхона маҳорати муассир ба роҳ мондани ғаёлияти соҳибкорӣ мутобиқи талаботи ҳаёти муосир мебошад ва менечер бояд ин қобилиятҳоро дошта бошад.

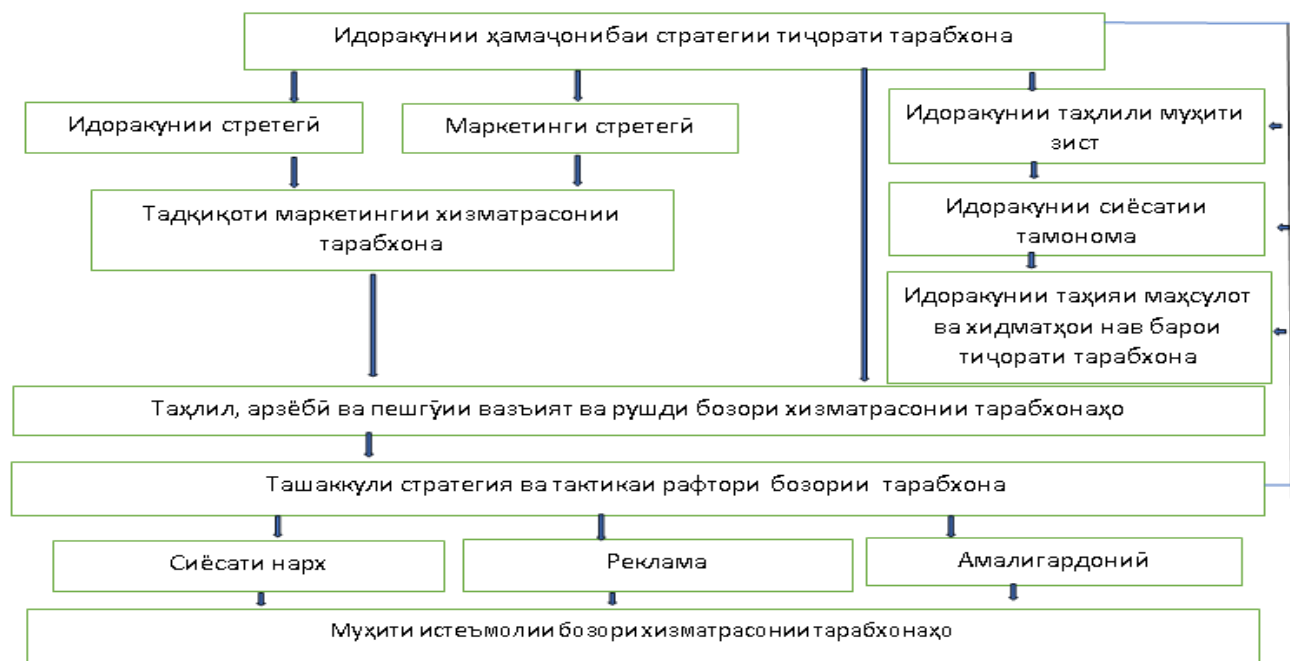
Вазифаҳои менеҷер нигоҳ доштани концепсияи ин тарабхона, таъмини имиджи он, баланд бардоштани ҳавасмандии кормандон, кам кардани гардиши кормандон, зиёд кардани шумораи меҳмонон ва ғайраро дар бар мегирад. На ҳар як шахс аз уҳдаи менеҷменти стратегӣ баромада метавонад, зеро менеҷменти стратегӣ дорои хусусиятҳои зиёд аст ва рушди тижорати тарабхона аз кори ӯ вобастагӣ дорад.

Истифодаи технологияҳои стратегии менеҷмент бо мақсади интиҳоби самтҳои афзалиятноки рушди корхонаҳои тижорати ресторан зарурати дар ибтидо муайян кардани категорияҳои асосии идоракунии стратегиро, ки дар доираи менеҷменти стратегӣ истифода мешаванд, пешбинӣ мекунад.

Дар асоси ба низом даровардани мафҳумҳои мавҷуда ва бо назардошти хусусиятҳои соҳа, мафҳумҳои стратегияи тижорати ресторан,

банақшагирии стратегӣ, қарори стратегӣ, стратегияи асосӣ ва хусусӣ, стратегияҳои функционалӣ таҳия карда мешаванд. [10]. Мафҳумҳои муҳити берунӣ ва дохилии корхонаи бизнеси ресторан равшан карда шудаанд.

Таърифи мафҳуми «идоракунии ҳамаҷонибаи стратегияи корхонаи бизнеси тарабхона» пешниҳод шудааст - ин идоракунии истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасонӣ бо донишдони дақиқии талабот ва имкониятҳои бозор ва истифодаи самараноки ҳама имкониятҳо мебошад. Захираҳои мавҷуда бо назардошти тамоми омилҳои муҳити беруна ва дохилӣ, таъмини рақобатпазирӣ ва фаъолияти самараноки бизнеси тарабхона дар айни замон ва оянда мебошад. Намунаи идоракунии стратегияи корхонаи бизнеси тарабхона таҳия шудааст. (расми 1.1).

Расми 1.1. – Модели идоракунии стратегияи корхонаи тижорати тарабхона

Манбаъ. таҳияи муаллиф

Модели пешниҳодшуда унсурҳоеро дар бар мегирад, ки ба ташаккули стратегияи корхона ва рафтори бозории он таъсири назаррас доранд.

Дар баробари мафҳуми «стратегияи инноватсионии идоракунии» истифодаи мафҳуми «стратегияи инноватсионии менеҷмент» пешниҳод гардида, моҳият, самт ва мазмун навоариҳо, ки ба талабот ва тағйироти муҳити беруна мувофиқанд, муайян карда мешавад. Парадигмаи стратегияи инноватсионӣ дар робита ба корхонаҳои тижоратии тарабхона таҳия шудааст.

Омӯзиши ва тадқиқоти тамоми вариантҳои стратегияи мавҷуда нишон медиҳад, ки ҳамаи онҳо барои сохтани системаи стратегияҳо дар сатҳҳои гуногуни менеҷмент: корпоративӣ, тижоратӣ (рақобатпазир), функционалӣ ва амалиётӣ асос ёфтаанд.

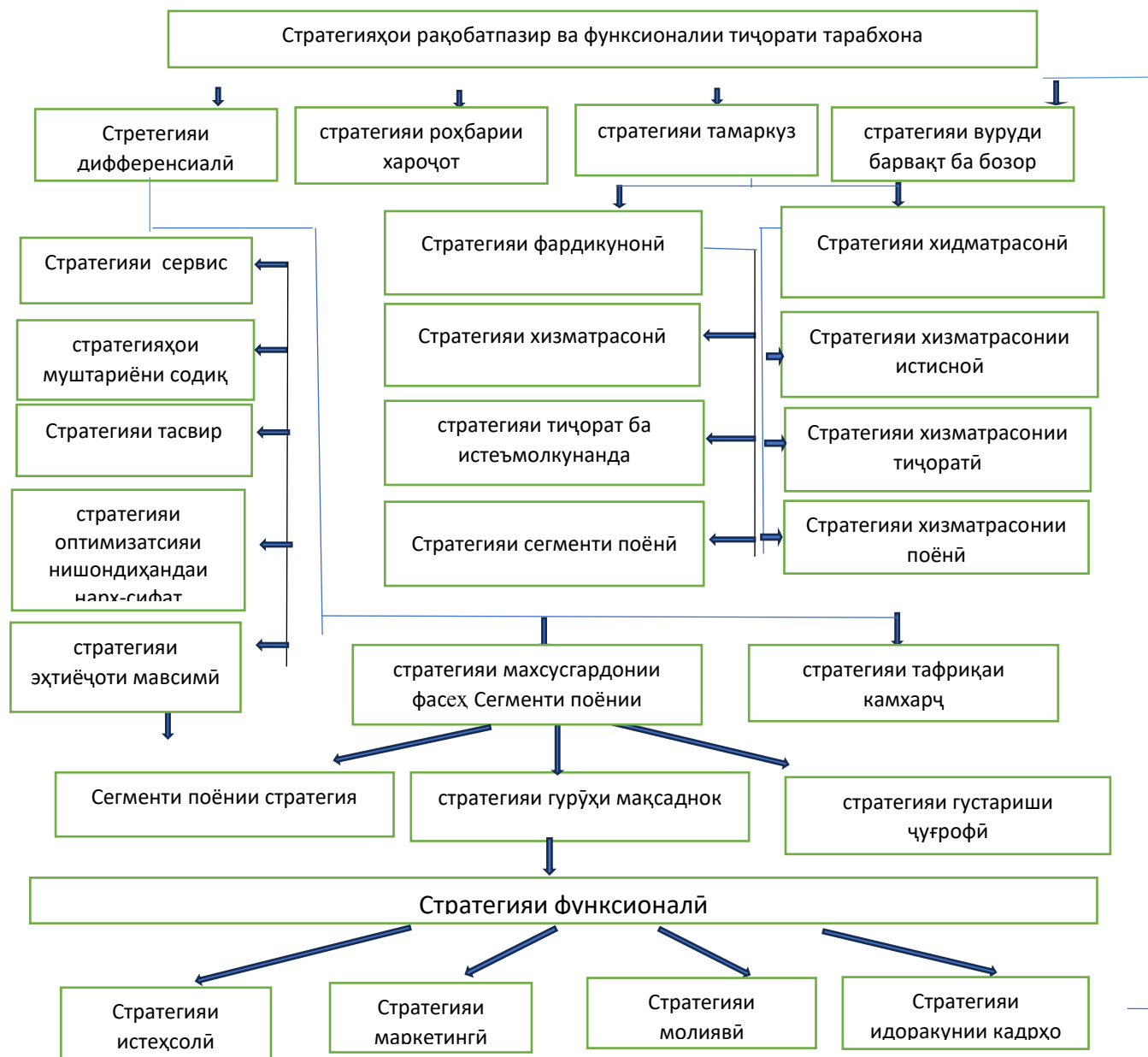
Стратегияҳои корпоративӣ метавонанд алтернативаҳои стратегӣ ба диверсификация, стратегияҳои афзоиш, устуворӣ ва рақобатнокӣ дар интенсификация, кооператсия ва ҳамкориҳои байни бар гиранд.[11]. Дар стратегияи афзоиш, аз ҷумла,

алтернативаҳои стратегӣ ба диверсификация, интенсификация, кооператсия ва ҳамкориҳои байни ширкатҳо ва фаъолияти иқтисодии берунӣ пешбинӣ

шудааст. Диверсификатсия ҳамчун яке аз стратегияҳои дахлдори корпоративӣ дар тичорати тарабхонаи муосир равона кардани захираҳои корхонаро берун аз соҳаи асосии фаъолият ва ё соҳае, ки дар он фаъолият мекунад, бо мақсади таҳия ва татбиқи имкониятҳои нави рушд дар бар гирад. Мутобиқи варианти дигари таснифоти стандартӣ, байни стратегияҳои фаъолияти корпоративӣ ва стратегияҳои хоҳиш фарқият гузошта

мешавад. Стратегияҳои фаъолият, аз ҷумла, стратегияҳои мутамарказ, ҳамгирошуда ва диверсификатсияи афзоишро дар бар мегиранд.

Таҳқиқоти мақола таснифоти зерини стратегияҳои рақобатпазир ва функционалӣ нисбат ба корхонаҳои тичорати тарабхонаро пешниҳод мекунад (расми 2).

Расми 2. Стратегияҳои рақобатпазир ва функционалии тичорати тарабхона
Манбаъ. таҳияи муаллиф

Татбиқи стратегияи мутамаркази афзоиш метавонад ба муайян кардани захираҳои минтақавӣ барои рушди тичорати тарабхона ва ҳамзамон ҳалли масъалаҳои истифодаи самараноки онҳо равона карда

шавад. Самтҳои татбиқи стратегияи маҷмӯии рушд метавонанд инҳо бошанд: таъсиси занҷирҳои тарабхонаҳо, ки захираҳои корхонаҳои тичорати ресторан ва соҳаҳои ба он алоқамандро муттаҳид

мекунамд (стратегияи диверсификасияи алоқаманд);
васеъ намудани шаклҳои кор бо меҳмонон тавассути
истифодаи технологияҳои иттилоотӣ (стратегияи
виртуализатсияи каналҳои фурӯш) ва ҷалби захираҳо
аз гурӯҳҳои молиявӣ ва саноатӣ (стратегияи
диверсификасияи конгломератҳо).

Стратегияи пешбарии харочот стратегияи
афзалиятнок дар шароити рушди интенсивии саноат
мебошад. Илова ба стратегияи пешбарии харочот,
истифодаи стратегияи тахассусии тағйирёбанда (бо
назардошти ҷустуҷӯи ҷойҳои камхарҷ дар бозори
тарабхона, гурӯҳҳои мушаххаси мақсаднок ё тавсеаи
тадриҷии ҷуғрофӣ) ва стратегияи тафовути камхарҷ
(баррасии вариантҳои алтернативӣ барои ҷалби
меҳмонон ба афзоиши назарраси харочот).

Стратегияи умедбахшаринро метавон
стратегияи тафриқавӣ ҳисобид. Дар байни самтҳои
амалӣ гардондани стратегияи дифференсиатсияро
маҳсус қайд кардан мумкин аст: назорат барои баланд
бардоштани сифати маҳсулот ва маданияти
хизматрасонӣ; рушди ва нигоҳдории симои тарабхона;
мутобиқ будани сатҳи нарх ба сатҳи хизматрасонӣ;
қаноат намудани талаботи муштарӣ; ташаккул
додани системаи хизматрасонии босифати
дифференсиалӣ ба меҳмонон.

Самтҳои умедбахши рушди стратегияи
тиҷорати тарабхонаҳо аз ҷумла дар Тоҷикистон,
тамаркузи стратегияҳо ва стратегияҳои вуруди барвақт
ба бозор мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Володко, В. Асосҳои идоракунии наشري 3. / В.Ф. Володко. – М., 2010.
2. Дафт, Р. Менеджмент. наشري 10; хати аз англисӣ - Санкт-Петербург: Петрус, 2014.
3. Котлер, Ф. Маркетинг, менеджмент; хати аз англисӣ – Санкт-Петербург, 2005.
4. Демиденко А.А., Демиденко И.А., Демиденко А.И. Инновации финансового менеджмента в формировании сбалансированного качества // Проблемы экономики, финансов и управления производством, Сборник научных трудов.- Вып. 20.,- Иваново, 2006.- С.155-162
5. Демиденко И.А. Управление качеством продукции на основе новых методов учета издержек. Сб.тр.4-ой междунар.науч.-техн.конференции «Качество машин».Брянск, 2001г. -С. 65
6. Демиденко И.А., Демиденко А.А., Демиденко А.И. Современные экономические методы в технологии менеджмента качества: Монография. – Москва – Брянск: МГТУ им. Н.Э.Баумана,2003 г.
7. Беркович М.И., Осетров А. Основные направления развития потребительского спроса в Костромской области // Проблемы экономики, финансов и управления производством, Сборник научных трудов.- Вып. 20.,- Иваново, 2006.- С.123
8. Бутырина Е.А. Организация питания в гостинице / Е.А. Бутырина // Актуальные проблемы развития туризма и гостеприимства: материалы всерос. науч. практ. конф. / - Екатеринбург: - 2017. - С. 21-28.
9. Зайцева Н.А. Корпоративная культура как основа устойчивого развития ресторана //Российские регионы: взгляд в будущее. - 2017. - Т. 4.№2. - С. 211.
- 10.Ирина А., Тарабрина О. 120 инструментов локального маркетинга Москва //.-2020.-с118
11. Гвоздовская В.Управление рестораном Москва //-Т1.-С175

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хубони Сорбон - и.в. дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға:
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734055 ш.Душанбе , кӯч. Борбад 48/5, Е-mail Khuboni.sorbon@bk.ru. Телефон
+992931319009.

Сведения об авторе:

Хубони Сорбон - и.о. дотсента кафедры менеджмент международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055 г. Душанбе, улица Борбада, 48/5. Е-mail Khuboni.sorbon@bk.ru. Телефон +992931319009

About the author:

Khuboni Sorbon - acting Dotsenta, Department of Management, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055 Dushanbe, Borbada street, 48/5. E-mail Khuboni.sorbon@bk.ru. Phone +992931319009

УДК: 338

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕССИЙ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Баёнова Мунира Гавхархановна

Аннотация: Социально-экономическое значение концессий для Республики Таджикистан является актуальной темой. Таджикистан, как одна из слаборазвитых стран Центральной Азии, сталкивается с рядом социально-экономических проблем, требующих эффективных стратегий развития. Концессии как инструмент управления и привлечения инвестиций могут сыграть значительную роль в преодолении этих проблем и содействии устойчивому развитию страны. Внедрение концессионных механизмов может способствовать развитию основных отраслей экономики Таджикистана, таких как энергетика, транспортная инфраструктура, туризм и сельское хозяйство. Концессии способны привлекать капитал, технологии и опытные управленческие команды, которые способствуют развитию отраслей и повышению качества предоставляемых услуг. Кроме того, льготы могут стимулировать экономический рост, создавать новые рабочие места и повышать уровень жизни населения.

Ключевые слова: Концессия, экономика, социальная-экономика, инвестиция.

Для цитирования: Баёнова М.Г. *Социально-экономическое значение концессий для экономики Таджикистана* / М.Г. Баёнова // *Финансово-экономический вестник*. – 2024. – № 2(41). – С. 130-135.

АҲАМИЯТИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ КОНСЕССИЯҲО БАРОИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Баёнова Мунира Гавхархановна

Аннотатсия: Аҳамияти иқтимоию иқтисодии консессияҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавзӯи мубрам ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон ҳамчун яке аз кишварҳои сусти инкишофётаи Осиёи Марказӣ бо як қатор мушкилоти иқтимоию иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки стратегияҳои муассири рушдро талаб мекунанд. Консессияҳо ҳамчун воситаи идоракунии ва ҷалби сармоягузорӣ метавонанд барои рафъи ин мушкилот ва мусоидат ба рушди устувори кишвар нақши назаррас дошта бошанд. Ҷорӣ намудани механизмҳои консессионӣ метавонад ба рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёти Тоҷикистон, аз қабили энергетика, инфрасохтори нақлиётӣ, сайёҳӣ ва кишоварзӣ мусоидат намояд. Консессияҳо кодиранд сармоя, технология ва гурӯҳҳои ботачрибаи идоракуниро ҷалб кунанд, ки ба рушди соҳаҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо мусоидат кунанд. Ғайр аз он, имтиёзҳо метавонанд рушди иқтисодиёро ҳавасманд кунанд, ҷойҳои нави корӣ эҷод кунанд ва сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар намоянд.

Калидвожаҳо: Консессия, иқтисод, иқтисоди иқтимоӣ, сармоягузорӣ.

THE SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF CONCESSIONS FOR THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

Bayanova Munira Gavkharkhanovna

Annotation: The socio-economic importance of concessions is an urgent topic for the Republic of Tajikistan. Tajikistan, as one of the underdeveloped countries of Central Asia, faces a number of socio-economic problems that require effective development strategies. Concessions as a management and investment attraction tool can play a significant role in overcoming these problems and contributing to the sustainable development of the country. The introduction of concession mechanisms can contribute to the development of the main sectors of the Tajik economy, such as energy, transport infrastructure, tourism and agriculture. Concessions are able to attract capital, technology and experienced management teams, which contributes to the development of industries and improve the quality of services provided. In addition, benefits can stimulate economic growth, create new jobs and improve the standard of living of the population.

Keywords: Concession, economy, social economy, investment.

Постановка проблемы. Социально-экономическое значение концессий для Таджикистана является актуальной и важной темой в современном экономическом контексте. Таджикистан, как одна из

слабо развитых стран Центральной Азии, сталкивается с рядом социально-экономических вызовов, которые требуют эффективных стратегий развития. Концессии, как инструмент управления и привлечения инвестиций, могут иметь значительный потенциал для преодоления этих вызовов и способствовать устойчивому развитию страны.

Введение концессионных механизмов может способствовать развитию ключевых отраслей экономики Таджикистана, таких как энергетика, транспортная инфраструктура, туризм и сельское хозяйство. Концессии способны привлечь капитал, технологии и опытные управленческие команды, что позволяет ускорить развитие отраслей и повысить качество предоставляемых услуг. Кроме того, концессии могут стимулировать экономический рост, создавать новые рабочие места и улучшать уровень жизни населения.

Однако введение концессий также сопряжено с определенными рисками и вызовами, такими как потеря государственного контроля, непрозрачность процессов и возможные социальные последствия. Поэтому важно провести глубокий анализ социально-экономического значения концессий для Таджикистана, чтобы определить наиболее эффективные стратегии и механизмы их внедрения.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам социально-экономического значения концессий для Таджикистана посвящены теоретические исследования и возможности их практического применения иностранных и отечественных учёных. К числу зарубежных учёных следует отнести Варнавский В.Г. Концессионный механизм партнерства государства и частного сектора. - М., 2003; Ершов Ю.А. Каким быть закону о концессиях? // Экономика и жизнь. № 3. 1992; Он же. О бедном концессионере замолвите слово. (О проекте Закона Российской Федерации «О концессиях») // Деловой мир. 25 февраля 1992 г.; Зворыкина Ю.В. Государственные и муниципальные концессии в России. - М., 2002; Иншакова Е.И. Концессии в СНГ: Исторические и теоретические основы развития концессии Варнавский В.Г., которые стали пионерами изысканий в этом направлении. Из национальных исследователей выделяются работы : А. Д. Ахророва, С. Дж. Комилова, А. Мирсаидова, Джураевой, Г. А. , Ш. М. Рахимова, М. Х. Саидова, Л. Д.Сафарова, Х. Н. Факерова, С. Хабибова, П. Д. Ходжаева.

Цель данной статьи Цель данной статьи заключается в исследовании социально-экономического значения концессий для Таджикистана. Мы рассмотрим понятие концессий и их роль в экономике, проанализируем текущую

экономическую ситуацию в Таджикистане и выявим основные вызовы, с которыми сталкивается страна. Далее, мы изучим потенциальные преимущества и риски использования концессий, а также рассмотрим конкретные проекты и отрасли, где концессии могут иметь наибольшее социально-экономическое значение.

В конечном итоге, данная статья поможет понять, каким образом внедрение концессий может способствовать преодолению социально-экономических проблем Таджикистана, стимулированию экономического роста и улучшению качества жизни населения. Анализируя преимущества и риски концессий, мы предоставим рекомендации по оптимальному использованию этого инструмента и снижению возможных негативных последствий.

Статья основана на анализе актуальных и достоверных источников, а также на международном опыте использования концессий в различных странах. Исследование социально-экономического значения концессий для Таджикистана имеет важное значение для разработки стратегий развития и принятия решений, способствующих устойчивому и благополучному будущему страны.

Изложение основного материала. В современном мире, где глобализация и конкуренция играют ключевую роль в экономическом развитии, странам необходимо искать инновационные подходы и механизмы для привлечения инвестиций, развития отраслей и устойчивого экономического роста. В контексте Таджикистана, где социально-экономические проблемы требуют срочных решений, внедрение концессий может стать одним из ключевых инструментов для достижения этих целей.

Понятие концессии и его основные характеристики

Концессия - это форма партнерства между государством и частным сектором, в рамках которой правительство предоставляет частной компании или организации право эксплуатации определенных активов или предоставления определенных услуг на определенный период времени. Взамен за полученные права, концессионер обязуется инвестировать собственные средства в развитие, модернизацию и улучшение данных активов или услуг.

Основные характеристики концессий включают:

1. Передача прав. Концессии предполагают передачу прав на определенные активы или услуги от государства к частному сектору, что может включать передачу прав на эксплуатацию и управление инфраструктурой, такой как дороги, аэропорты, электростанции, а также на предоставление услуг,

например, в сфере образования, здравоохранения или водоснабжения.

2. Ограниченный срок. Концессии имеют определенный срок действия, который обычно составляет несколько лет или десятилетий по истечению которого активы или услуги обычно возвращаются под контроль государства.

3. Инвестиции концессионера. Концессионер обязуется вкладывать собственные средства в развитие, модернизацию и улучшение переданных ему активов или услуг, что позволяет повысить качество и эффективность предоставляемых услуг, а также создать новые рабочие места и стимулировать экономический рост.

4. Прибыль концессионера. Концессионер имеет право получать прибыль от своей деятельности на основе оговоренных условий, которые могут включать плату за услуги или долю от доходов, полученных от эксплуатации активов.

5. Регулирование со стороны государства. Государство играет активную роль в регулировании и контроле концессионных проектов, а также устанавливает правила и условия, по которым проводится концессионная деятельность, и осуществляет надзор за ее выполнением.

6. Социальные обязательства. Концессионер может нести определенные социальные обязательства, например, в области сохранения рабочих мест, обеспечения доступности услуг для населения, улучшения условий труда и др.

Концессии являются важным инструментом для управления и привлечения инвестиций в различные секторы экономики. Они могут способствовать развитию инфраструктуры, повышению качества услуг, стимулированию экономического роста и улучшению жизни населения. Однако успешная реализация концессионных проектов требует четкого правового регулирования, прозрачности и эффективного управления, чтобы обеспечить баланс интересов государства, концессионера и общества.

Роль концессий в экономическом развитии страны

Концессии играют важную роль в экономическом развитии Таджикистана, поскольку они способствуют привлечению инвестиций, модернизации инфраструктуры и развитию ключевых отраслей экономики. В экономическом развитии Таджикистана концессии играют следующую роль:

1. Инфраструктурное развитие связано с тем, что концессии позволяют привлечь инвестиции для развития инфраструктуры Таджикистана, такой как дороги, аэропорты, энергетические объекты и

телекоммуникационные сети. Частные инвесторы, получая концессии на эксплуатацию и управление инфраструктурными объектами, вкладывают средства в их модернизацию, улучшение качества и расширение, что способствует повышению эффективности и развитию транспортной и коммуникационной сетей в стране.

2. Энергетический сектор, где концессии имеют большое значение для развития гидроэнергетики. Страна обладает значительным потенциалом гидроэнергии, и концессии позволяют привлечь инвестиции в строительство гидроэлектростанций и развитие энергетической инфраструктуры. Это способствует увеличению производства электроэнергии, снижению зависимости от импорта энергии и стимулирует экономический рост.

3. Туризм и гостиничный сектор, в котором концессии могут быть использованы для развития туристической инфраструктуры и гостиничного сектора. Таджикистан обладает потенциалом в области экотуризма, горного туризма и культурного туризма. Предоставление концессий на строительство и управление туристическими объектами, гостиницами и курортами может привлечь инвестиции, создать новые рабочие места и способствовать развитию туризма в стране.

4. Сельское хозяйство и пищевая промышленность, в которых концессии могут играть роль в развитии области инфраструктуры, мясной и молочной промышленности, а также переработки сельскохозяйственной продукции. Предоставление концессий на развитие и управление сельскохозяйственными объектами и предприятиями может способствовать увеличению производства продовольствия, снижению зависимости от импорта и развитию сельских районов.

5. Создание рабочих мест и социальное развитие, когда реализация концессионных проектов способствует созданию новых рабочих мест, что способствует снижению безработицы и повышению уровня занятости в стране. Кроме того, концессионеры могут нести социальные обязательства, такие как обеспечение доступности услуг для населения, улучшение условий труда и инфраструктуры в районах, где осуществляются концессионные проекты.

В целом, концессии играют важную роль в экономическом развитии Таджикистана, поскольку они способствуют привлечению инвестиций, модернизации инфраструктуры, развитию ключевых отраслей экономики и созданию новых рабочих мест. Однако успешная реализация концессионных проектов требует эффективного управления,

прозрачности и баланса интересов между государством, концессионерами и обществом.

Анализ экономической ситуации в Таджикистане

Таджикистан является одной из наименее развитых экономик в Центральной Азии. В прошлом страна сталкивалась с рядом экономических вызовов, включая низкий уровень промышленного развития, зависимость от сельского хозяйства, ограниченные экспортные возможности и недостаток инфраструктуры.

Однако в течение последних лет Таджикистан достиг значительного экономического роста. Ключевые аспекты, отражающие экономическую ситуацию в стране, включают:

1. Экономический рост. В прошлом десятилетия Таджикистан достигал стабильного экономического роста. В 2023 году экономика страны выросла на 8,3% с объемом ВВП в 130 млрд. сомони, что является одним из самых высоких показателей в регионе. Однако инфляция составила 3,8%. Согласно данным министерства экономического развития и торговли развитие экономики республики связано с увеличением объема промышленного производства на 12%, сельского хозяйства – на 9%, капитальных вложений – на 22,5%, товарооборота – на 13,4%, платных услуг – на 14,1%, пассажирских перевозок – на 9,8%, отмечается в отчете министерства [1].

2. Зависимость от трудовых мигрантов. Одним из ключевых аспектов экономики Таджикистана является высокая зависимость от трудовых мигрантов, работающих за рубежом, особенно в России. Денежные переводы от таджикских мигрантов составляют значительную долю в ВВП страны и являются важным источником дохода для многих семей. Согласно докладу Всемирного Банка в 2022 году Таджикистан в процентном соотношении денежных переводов к ВВП является лидером среди стран СНГ – 32% [2].

3. Сельское хозяйство. Отрасль играет важную роль в экономике Таджикистана, занимая согласно данным 2022 года значительную часть рабочей силы – 60% населения и внося значительный вклад в ВВП – 22% и экспорт – 19% [3]. Однако отрасль сталкивается с вызовами, такими как ограниченные инвестиции в инфраструктуру, низкая производительность и уязвимость к климатическим изменениям.

4. Инфраструктура. Развитие инфраструктуры остается одним из ключевых приоритетов для Таджикистана, о чем говорится в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [4. С. 10-12, 15-20, 22]. Стране необходимо инвестировать в развитие дорог,

энергетической инфраструктуры, водоснабжения, транспорта и телекоммуникаций для поддержки экономического роста и привлечения инвестиций.

5. Инвестиции и концессии. Привлечение иностранных инвестиций является важным фактором для экономического развития Таджикистана. Правительство страны активно работает над созданием благоприятной инвестиционной среды, предлагая различные меры поддержки и стимулы для инвесторов. Десятью странами наиболее инвестирующими в Таджикистан являются – Казахстан, Китай, Россия, Люксембург, Италия, США, Великобритания, Германия, Турция и Узбекистан. в 2023 году Таджикистану удалось привлечь 2,7 млрд. долларов в виде иностранных инвестиций, что на 113,6 млн. долларов больше, чем годом ранее. Таджикские экономисты считают одной из причин медленного притока иностранных инвестиций в экономику страны большой внешний долг, достигающий 3,6 млрд. долларов [5.]. Реализация концессионных проектов также является одним из инструментов для привлечения инвестиций в различные отрасли экономики. В этом вопросе страна еще в 1997 году приняла закон «О концессиях» в котором обговаривается порядок и условия предоставления концессий [6.].

В целом, Таджикистан проделал значительный путь в своем экономическом развитии, однако остаются вызовы и задачи, требующие дальнейших усилий и инвестиций. Диверсификация экономики, развитие промышленности, улучшение инфраструктуры и снижение зависимости от трудовых мигрантов являются основными направлениями для достижения устойчивого и равномерного экономического роста в Таджикистане.

Оценка возможных рисков и ограничений, связанных с концессионными соглашениями

Концессионные соглашения могут предоставить значительные преимущества и возможности для развития экономики Таджикистана, однако они также сопряжены с определенными рисками и ограничениями к которым относятся:

1. Политические риски, связанные с политической нестабильностью. В Таджикистане может возникнуть политическая неуверенность, изменения в законодательстве или правительственная реорганизация, что может негативно повлиять на условия концессионных соглашений. Политические риски могут включать изменение приоритетов правительства, коррупцию, неспособность соблюдать контрактные обязательства или необоснованные вмешательства в деятельность концессионеров.

2. Финансовые риски связаны с тем, что концессионные соглашения обычно требуют значительных инвестиций со стороны концессионеров. Финансовые риски могут возникнуть в результате непредвиденных затрат, изменений в налоговом законодательстве, нестабильности валютного курса или недостаточности финансирования проекта. Некачественное финансовое планирование или неправильная оценка проекта также могут привести к финансовым рискам.

3. Технические и операционные риски, с которыми могут столкнуться концессионеры в процессе реализации проектов. Это может включать задержки в строительстве или эксплуатации, технические проблемы, несоответствие стандартам качества, недостаток опытных кадров или проблемы с обслуживанием и поддержкой инфраструктуры.

4. Социальные и экологические риски, которые при реализации концессионных проектов вылиться в протесты или недовольство местного населения, нарушение прав и интересов местных сообществ, ущемление экологических стандартов или несоответствие технологий и мер безопасности.

5. Легальные и регуляторные риски, связаны с изменениями в законодательстве, правилами и нормативными актами. Непредсказуемость или несогласованность в правовой сфере может создавать неопределенность в отношении прав и обязанностей сторон, что может затруднить реализацию проекта или привести к юридическим спорам.

В целях снижения рисков и ограничений, связанных с концессионными соглашениями, важно провести тщательный анализ и оценку проекта, учесть все возможные факторы и риски, а также разработать соответствующие стратегии управления рисками. Кроме того, прозрачность, открытость и соблюдение принципов хорошего управления, включая участие заинтересованных сторон и соблюдение социальных и экологических стандартов, могут помочь снизить риски и создать благоприятную среду для концессионных проектов в Таджикистане.

Заключение

Социально-экономическое значение концессий для Таджикистана может стать значимым,

предоставляя ряд потенциальных выгод и возможностей, заключающиеся в следующем:

1. Привлечение инвестиций – иностранные и внутренние инвестиции в различные секторы экономики Таджикистана, такие как энергетика, транспорт, туризм и другие, что может способствовать развитию инфраструктуры, созданию новых рабочих мест и стимулированию экономического роста.

2. Развитие и модернизация инфраструктуры, включая дороги, мосты, аэропорты, железные дороги и другие объекты, что может способствовать повышению эффективности экономики, сокращению транспортных издержек и развитию торговли и туризма.

3. Создание новых рабочих мест как во время строительства, так и во время эксплуатации инфраструктуры, что будет способствовать снижению безработицы, улучшению жизненного уровня населения и сокращению миграции рабочей силы за границу.

4. Технологический прогресс, когда концессионные проекты, особенно в сфере энергетики и транспорта, могут способствовать переносу передовых технологий и знаний в Таджикистан, при этом будет происходить развитие местного инновационного потенциала, повышение производительности и конкурентоспособности экономики.

5. Улучшение качества жизни населения Таджикистана в связи с улучшенной доступностью транспорта, энергии, образования, здравоохранения и других услуг будет содействовать повышению уровня жизни и благосостояния граждан.

Однако для полной реализации социально-экономического потенциала концессий важно учитывать и управлять рисками и ограничениями, связанными с такими соглашениями, такими как политическая нестабильность, финансовые риски, технические проблемы, социальное воздействие и легальные аспекты. Эффективное управление рисками и соблюдение принципов прозрачности и участия заинтересованных сторон могут помочь максимизировать социально-экономическую выгоду от концессий в Таджикистане.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Экономика Таджикистана выросла в 2023 г. на 8,3%, инфляция составила 3,8%. <https://www.finmarket.ru/database/news/6121629>
2. Денежные переводы в Таджикистан в 2022 году, возможно, станут рекордно высокими, - Всемирный банк. <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20221202/denezhnie-perevodi-v-tadzhikistan-v-2022-godu-vozmozhno-stanut-rekordno-visokimi-vsemirnii-bank>
3. Поддержка усилий по улучшению продовольственной безопасности в Таджикистане.

<https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/podderzhka-usiliy-po-usileniyu-prodovolstvennoy-bezopasnosti-v-tadzhikistane>

4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016. – С. 10-12, 15-20, 22.

5. В поисках капитала: почему инвесторы неохотно идут в Таджикистан? <https://rus.ozodi.org/a/32840595.html>

6. «О концессиях». Закон РТ. № 430 от 15.05.1997.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Баёнова Мунира Гавхархановна - устоди калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Тел. (+992) 93-721-9902. E-mail: muniratj@inbox.ru

Информация об авторе:

Баёнова Мунира Гавхархановна - старший преподаватель кафедры менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Телеграмма. (+992) 93-721-9902. E-mail: muniratj@inbox.ru

Information about the author:

Bayonova Munira Gavkharkhanovna - Senior Lecturer at the Department of Management of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: 734055, Republic of Tajikistan, Monday. Dushanbe, H. Borbad, 48/5. A telegram. (+992) 93-721-9902. E-mail: muniratj@inbox.ru

УДК: 338.48

МОҲИЯТИ САЙЁҲИИ ФАРОҒАТИЮ СОЛИМГАРДОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Курбанова Сайёра Мадалиевна

Аннотатсия. Инсон меҳоҳад барои рафъи оқибатҳои номатлуби ба саломатии худ таъсиррасон, инчунин берун шудан аз ҳолати изтироб ва хастагӣ муддате фароғат кунад ва саломатии худро барқарор созад. Корфармоён низ меҳоҳанд кормандонашон солим бошанд, онҳо ба истифодаи қувваи кори аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва руҳӣ солим ҳавасманданд. Одамон дар давраи руҳсатиҳои худ меҳоҳанд на танҳо истироҳат кунанд, аксари онҳо ин вақти фориғ аз шугли асосии худро барои табобат ва пешгирии ҳар гуна бемориҳо мегузаронанд. Акнун самти нави фаъолияти иқтисодӣ – ташикили фароғат ба хоҳири барқарор кардани мутаносибии ҷисмонӣ ва руҳонӣ ва бароҳати одамон, яқоя кардани руҳсати кормандон бо табобат ба миён омадааст, ки дар доираи фаъолияти сайёҳии фароғатию солимгардонӣ анҷом дода мешавад.

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ иқтисодии сайёҳии фароғатию солимгардонӣ таҳқиқ шуда, моҳияти он ифшо карда шудааст. Таъсири сайёҳии фароғатию солимгардонӣ ба рушди иқтисодӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар мамлакат муайян карда шудааст. Мафҳумҳои бо сайёҳии фароғатию солимгардонӣ алоқаманд таҳқиқ карда шуда, фарқи байни онҳо ва мафҳуми ҳуди сайёҳии фароғатию табобатӣ ҳамчун масъалаи муҳими назариявӣ амалӣ муайян карда шудааст.

Тасдиқ карда шудааст, ки дар муҳтавои мафҳумҳои бо сайёҳии фароғатию солимгардонӣ алоқаманд монандии байниҳамдигарӣ мушоҳида мешавад, қариб дар ҳамаи онҳо истифодаи омилҳои табиӣ, аз ҷумла об барои солимгардонӣ ва фароғати ҷисму руҳи инсон таъкид карда шудааст.

Таърифи муаллифии сайёҳии фароғатию солимгардонӣ таҳия карда шудааст. Барои муайян кардани таърифи сайёҳии фароғатию солимгардонӣ ба истилоҳоти дар амалияи байналмилалӣ қабулшуда таваҷҷуҳ карда, онҳо нисбатан дақиқтар муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, солимгардонии ҷисм ва руҳ, сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ, хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ, сайёҳии рекреатсионӣ, СПА-сайёҳӣ, сайёҳии тиббӣ, рекреатсия.

Барои иқтибос: Курбанова С.М. Моҳияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва таъсири он ба руиҳи иқтисодӣ / С.М. Курбанова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). –С. 135-143.

СУЩНОСТЬ РЕКРЕАЦИОННО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

Курбанова Сайёра Мадалиевна

Аннотация. Человек хочет на время расслабиться и восстановить свое здоровье, чтобы устранить неблагоприятные последствия, влияющие на его здоровье, а также выйти из состояния тревоги и усталости. Работодатели также хотят, чтобы их сотрудники были здоровы, они мотивированы использовать физически и психически здоровую рабочую силу. Во время отпуска люди хотят не только отдохнуть, большинство из них проводят это свободное от работы время для лечения и профилактики всевозможных заболеваний. Теперь появилось новое направление экономической деятельности - организация отдыха с целью восстановления физического и душевного согласия и комфорта людей, совмещающая отпуск сотрудников с лечением, которое осуществляется в рамках рекреационно-оздоровительного туризма.

В данной статье исследуются историко-экономические основы рекреационно-оздоровительного туризма и раскрывается его сущность. Определено влияние рекреационно-оздоровительного туризма на экономическое развитие и социальные отношения в стране. Исследованы понятия, связанные с рекреационно-оздоровительным туризмом, и выявлена разница между ними и самим понятием рекреационно-оздоровительного туризма как важный теоретический и практический вопрос.

Подтверждено, что в содержании понятий, связанных с рекреационно-оздоровительным туризмом, существует взаимное сходство, практически все они подчеркивают использование природных факторов, в том числе воды, для оздоровления и отдыха души и тела человека.

Разработано авторское определение рекреационно-оздоровительного туризма. Чтобы определиться с понятием рекреационно-оздоровительного туризма, концентрируется внимание на термины, принятые в международной практике, дается их более точное определение.

Ключевые слова: туризм, исцеление души и тела, рекреационно-оздоровительный туризм, рекреационно-оздоровительные услуги, рекреационный туризм, СПА-туризм, медицинский туризм, рекреация.

THE ESSENCE OF RECREATIONAL AND HEALTH TOURISM AND ITS INFLUENCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Kurbanova Sayyora Madalievna

Annotation. A person wants to relax for a while and restore his health in order to eliminate the adverse effects affecting his health, as well as get out of a state of anxiety and fatigue. Employers also want their employees to be healthy and are motivated to employ a physically and mentally healthy workforce. During vacation, people not only want to relax, most of them spend this free time from work to treat and prevent various diseases. Now a new direction of economic activity has emerged - organizing recreation with the aim of restoring the physical and mental harmony and comfort of people, combining the vacation of employees with treatment, which is carried out within the framework of recreational and health tourism.

This article examines the historical and economic foundations of recreational and health tourism and reveals its essence. The influence of recreational and health tourism on economic development and social relations in the country has been determined. The concepts associated with recreational and health tourism are explored, and the difference between them and the very concept of recreational and health tourism is identified as an important theoretical and practical issue.

It has been confirmed that there is mutual similarity in the content of concepts related to recreational and health tourism; almost all of them emphasize the use of natural factors, including water, for the healing and relaxation of the human soul and body.

The author's definition of recreational and health tourism has been developed. To define the concept of recreational and health tourism, attention is focused on the terms accepted in international practice and their more precise definition is given.

Key words: *tourism, healing of soul and body, recreational and health tourism, recreational and health services, recreational tourism, SPA tourism, medical tourism, recreation.*

Гузориши масъала. Дар давраи ҳозираи рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат яке аз масъалаҳои мубрамтарини давраи ҳозираи рушди кишвар мебошад.

Одамон дар давраи рухсатиҳои худ меҳоханд на танҳо истироҳат кунанд, аксари онҳо ин вақти фориғ аз шугли асосии худро барои табобат ва пешгирии ҳар гуна бемориҳо мегузаронанд. Акнун самти нави фаъолияти иқтисодӣ – ташкили фароғат ба хоҳири барқарор кардани мутаносибии ҷисмонӣ руҳонӣ ва бароҳати одамон, яқоя кардани рухсати кормандон бо табобат ба миён омадааст, ки дар доираи фаъолияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ анҷом дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар баҳши хусусии иқтисодиёт дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми калон доранд. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – ин таҳлили моҳияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт мамлакат.

Муҳтавои асосии мавод. Солимгардонии ҷисм ва рӯҳи инсон яке аз вазифаҳои асосии сайёҳӣ мебошад. Будубош дар табииати тоза, ташрифи ҳадафмандонаи инсон ба мавзёҳои фароғатӣ ва муассисаҳои солимгардонӣ, сафарҳои дохилӣ ва хориҷии сайёҳони сершумор дар тамоми даврҳои сол ба мавзёҳои гуногуни олам ба хоҳири бехтар намудани саломатӣ ва фароғат, иштирок дар чорабиниҳои маърифатӣ фароғатӣ ва варзишӣ анҷом дода мешаванд.

Сайёҳӣ таърихан ҳамчун падидаи иҷтимоие ташаккул ёфтааст, ки талаботи инсонро асосан ба фароғат ва солимӣ қонеъ мекунад, аз ин рӯ мақбул аст, ки сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ҳамчун як намуди махсуси фаъолият дар шароити сафар ва саёҳат, дар вақти фориғ аз шугл барои қонеъ гардонидани талаботи инсон ба обутоби ҷисмонӣ, рӯҳӣ

ва ахлоқӣ, фароғат ва солимӣ бо истифода аз захираҳои табиӣ муайян карда шавад.

Мутобиқи сарчашмаҳои таърихӣ сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ яке аз намудҳои қадимтарини фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Аз замони қадим инсон обҳои маъданӣ ва лойи табобатиро барои солимгардонии ҷисмонӣ ва болидагии рӯҳи худ истифода мебард. Мутафаккир ва табиби бузурги тоҷик Абӯалӣ Ибни Сино дар асари безаволи худ «Ал-Қонун» («Қонуни тиб») дар бораи хосиятҳои табобатии об бисёр гуфтааст. Аз ҷумла, ӯ чунин таъкид кардааст: «Об гавҳарест, ки ғизоро андар равон, тунук ва бадрӯк шудан ёрӣ расонда, онро андар рағҳо гузаронад, ба сӯи баромадгоҳҳо бибарад ва андар анҷом додани қори ғизо аз ёрии он бениёзӣ набошад. ... Бехтарини обҳо оби чашмасорон бошад, вале на ҳар гуна чашма, балки оби он чашмаҳое, ки аз замини дорои гили холис берун оянд...» [7, с.92]. Дар бобати шифобахшии обҳои маъданӣ Ибни Сино қайд кардааст, ки «Андар обе, ки бар вай қувваи оҳан ғолиб аст, манфиатҳое аз қабилӣ тақвияти андомҳои дарунӣ, боз доштани табоҳии меъда (зараб) ва бедор намудани ҳамаи қувваҳои шахвонӣ ҷой дорад. ... Оби навшодирӣ агар ошомида шавад, ё андар он бинишинанд ва ё аз он ҳукна бирезанд, табиятро бикушояд. ... Оби маъдани оҳан испурчро бигудозад ва боҳро ёрӣ бидиҳад. Оби маъдани мис фасоди мизочро ба ислоҳ оварад» [7, с.93]. Ибни Сино ҳамчунин оид ба шифобахшии гармоба чунин овардааст: «Гармобаро гоҳе хушк ба кор баранд, ки он хушкӣ физояд ва худовандони истиско ва нармагӯширо суд бахшад. Гоҳе тар ба кор баранд, ки он тарӣ физояд. Гоҳе андар он дер нишинанд ва он аз тариқи таҳлил ва арақ овардан хушкӣ оварад ва гоҳе андар он кам нишинанд ва аз роҳи об кашидани тан аз он пеш аз арақ овардан боиси тарӣ бигардад. ... Гоҳе наздик ба ҳангоми серӣ ба кор баранд, ки он ба сабаби ба зоҳири тан кашидани модда боиси фарбеҳӣ шавад, вале ба иллати он, ки ғизои нопухтаро аз меъда ва чигар ба сӯи андомҳо бикашад, судда ба амал оварад. Гоҳе андар поёни гувориши нахустин пеш аз тибӣ шудани меъда ба кор баранд, ки он судбахш буда, ба эътидол фарбеҳ бикунанд» [7, с.95].

Масъалаи муҳими назариявӣ амалии таҳқиқи сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ин муайян

кардани мафҳумҳо ва фарқияти равшани байни мафҳумҳои «хизматрасониҳои фароғатии солимгардонӣ» ва «сайёҳии фароғатии солимгардонӣ» мебошад. Ихтилоли истилоҳот, аввалан, бо асолати низоми таъботатии солимгардонӣ (санаторию курортӣ)-и ватанӣ, ки бозмондаи замони Иттиҳоди Шуравӣ аст, дуюм, дар набудани фаҳмиши ягонаи истилоҳоти сайёҳӣ дар соҳаи хизматрасониҳои фароғатии солимгардонӣ дар микёси ҷаҳонӣ шарҳ дода мешавад.

Ба андешаи мо, хизматрасонии фароғатии солимгардонӣ ҳамчун маҷмуи ҷорабиниҳои таъботатии ташхисӣ ва пешгирикунанда, ки аз ҷониби кормандони махсус омодашуда дар муассисаҳои махсусгардонидашудаи озоишгоҳӣ (санаторию курортӣ) бо истифодаи афзалиятноки омилҳои табиӣ таъботатӣ (об, бӯғ, лӯй) барои гурӯҳҳои муайяни мизочон анҷом дода мешаванд, фаҳмида мешавад.

Барои дарки мафҳуми «сайёҳии фароғатии солимгардонӣ» дар аввал ҳуди мафҳуми «сайёҳӣ»-ро бояд тафсир кард. Сайёҳӣ – ин «саёҳати гуногунҷанбаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шаҳсони бешаҳрванд, инчунин шугле, ки бо мақсади солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат, тичорат, варзиш, касбияи хизматӣ ва мақсадҳои дигар (ба истиснои ба кори музднок ҷалб шудан) ва будубоши муваққатии берун аз ҳудуди ҷойи истиқомати доимӣ анҷом дода мешавад» [9], мебошад. Ба назари мо, маҳаки асосӣ, вале норавшани сайёҳии фароғатии солимгардонӣ сатҳи ҷалби субъекти мушаххас дар раванди қабули қарор, яъне қобилияти интиҳоб ва амалӣ намудани ангеҷаҳои сафар (саёҳат) аз ҷониби ҳуди сайёҳ мебошад. Зеро хизматрасониҳои фароғатии солимгардонӣ метавонанд аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ ба таври роӣгон пешниҳод карда шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои ҳамагонии фароғатии солимгардонӣ роӣгон ба роҳ монда нашудааст. Ин гуна хизматрасониҳо танҳо барои маъюбон бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъюбон» пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи муқаррароти моддаи 16 қонуни мазкур, маъюбон дар асоси ҳулосаи ташхиси тиббии иҷтимоӣ ба таъботати роӣгон ва ё имтиёзноки санаторию курортӣ, бенавбат гирифтани роҳхат ва рафтуомади роӣгон ба маҳалли таъботат бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд. Ба маъюбоне, ки кор намеkunанд, аз ҷумла ба маъюбони дар муассисаҳои будубоши доимӣ (стационарӣ) истиқоматдошта, барои таъботати санаторию курортӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи ҳифзи иҷтимоии маъюбон ё аз ҷониби ташкилотҳое, ки ба онҳо зарари расонидаро талофӣ

мекунанд, роҳхати роӣгон дода мешавад. Маъюбоне, ки кор мекунанд, ҳуқуқ доранд роҳхати таъботати санаторию курортиро аз ҷои корашон роӣгон ё бо пардохти 50 фоизи арзиши он гиранд [10].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 январӣ соли 2017, № 34 «Тартиб ва андозаи хароҷоти маблағҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ барои таъботати санаторию курортӣ, ташкили истироҳати кормандон ва аъзои оилаи онҳо ва ҷорабиниҳои солимгардонии пешгирикунанда дар корхонаҳо» қабул шудааст, ки пешниҳоди роӣгон ё қисман роӣгони баъзе хизматрасониҳои фароғатии солимгардониро барои кормандони корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо аз ҳисоби маблағҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ (андози иҷтимоӣ) пешбинӣ менамояд (харидории роҳхатҳо ба санаторияҳо, курортҳо, истироҳатгоҳҳо ва муассисаҳои солимгардонии пешгирии бемориҳо барои кормандон; харидории роҳхатҳо ба лагерҳои кӯдакони тобиства барои фарзандони кормандон) [6].

Бояд қайд кард, ки ҳам дар адабиёт тафсири дурусти мафҳуми «сайёҳии фароғатии солимгардонӣ» ба назар намерасад. Муаллифон ва муҳаққикон мафҳуми мазкурро бо тарзҳои гуногун ифода намуда, онро шарҳ медиҳанд. Илова бар ин, дар муайян кардани муҳтавои мафҳуми мазкур низ ақидаи ягона вучуд надорад. Аксари мутахассисон ва коршиносон ба он назар майл доранд, ки сайёҳии фароғатии солимгардонӣ бояд дар асоси ҷудо кардани се унсурҳои асосии он – таъботатии эҳё, солимгардонӣ ва рекреатсионӣ муайян карда шавад. Ду унсурҳои аввали хусусияти тиббӣ доранд, унсурҳои сеюм аз фароғат ва истироҳат иборат аст.

Барои муайян кардани таърифи сайёҳии фароғатии солимгардонӣ мо ба истилоҳоти дар амалияи байналмилалӣ қабулшуда таваҷҷуҳ карда, онҳоро дақиқтар муайян мекунем. Дар адабиёти хориҷӣ дар қаринаи сайёҳии фароғатии солимгардонӣ ҳамзамон мафҳумҳои «сайёҳии таъботатии солимгардонӣ» (*health and wellness tourism*), «сайёҳии фароғатии таъботатӣ» (*recreation and health tourism*), «сайёҳии солимгардонӣ» (*health tourism*), «сайёҳии тиббӣ» (*medical tourism*), «сайёҳии рекреатсионӣ» (*recreational tourism*), «СПА-сайёҳӣ» (*SPA-tourism*) ва дигарҳо истифода мешаванд. Дар адабиёт ва санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи мафҳумҳои сайёҳии фароғатии солимгардонӣ [9] ва сайёҳии таъботатии солимгардонӣ [8] ба назар мерасад. Дар ҷадвали 1. тафсирҳои маъмули бо сайёҳии фароғатии солимгардонӣ алоқаманд оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Тафсири мафҳумҳои бо сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ алоқаманд дар адабиёт

Муаллиф	Тафсири мафҳум
Сайёҳии фароғатӣ табобатӣ - recreation and health tourism - рекреационно-оздоровительный туризм	
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» [9]	Намуди саёҳие, ки бо мақсади истироҳат, роҳатафзоӣ, табобат, барқароркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дар объектҳои табиӣ солимгардонӣ ва фарҳангии фароғатӣ амалӣ мегардад.
Ж. Глигорович [17, с. 499]	Саёҳат бо мақсади гирифтани ёрии тиббӣ, номи соҳаи комилан нав ва рушдбанда, ки ба одамон имкон медиҳад хангоми сафар дар руҳсатӣ ва лаззат бурдан аз зебоии мавзёҳои интихобшуда мушкилоти саломатии худро ҳал кунанд.
Сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ – health and wellness tourism- лечебно-оздоровительный туризм	
А.В. Бабкин [1, с.67]	Ҳаракати резидентҳо ва ғайрирезидентҳо дар ҳудуди сарҳади давлатӣ ва берун аз он ба муҳлати на кам аз 20 соат ва на беш аз 6 моҳ бо мақсадҳои солимгардонӣ ва пешгирии қардани касалиҳои гуногуни организми инсон дар назар дорад.
Б.Ҳ. Каримов [8, с.102]	Маҷмуи корхонаҳо ва муассисаҳои бо ҳам алоқаманд, ки ба хоҳири барқарорсозии саломатӣ ва истироҳати аҳолии мамлакат ва шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин бунёди маҳсулоти рақобатпазири сайёҳӣ дар асоси истифодаи босамараи сарватҳои табиӣ ғайриҷиғ мекунанд.
М.Б. Рабиев [12, с.125]	Саёҳат намудани сайёҳон дар муассисаҳои санатории бунёдкардашудаи дар базаи сарчашмаҳои обҳои гарми зеризаминӣ (бо мақсадҳои табобатӣ-тандурустӣ), ҳамчунин, пешгирии намудани бемориҳои гуногуни организм.
Сайёҳии солимгардонӣ - health tourism – оздоровительный туризм	
А.М. Ветитнев [3, с.32]	Сайёҳие, ки ҳадафи асосии он истироҳат ва барқарорсозии саломатии ҷисмонӣ ва руҳӣ мебошад.
М. Файзал [16, с.53]	Мафҳуми нисбатан васеътар, ки ҳама шаклҳои саёҳатро бо мақсади нигоҳдорӣ, беҳгардонӣ ё барқарорсозии саломатӣ тавассути даҳолати тиббӣ ё бе даҳолати тиббӣ дар бар мегирад
Сайёҳии тиббӣ - medical tourism – медицинский туризм	
Н. Лунт, П. Каррера [19, с.27]	Сафари мутаваккил ба берун аз ҳудуди таъсири низомии миллии тандурустӣ бо мақсади беҳгардонӣ ё барқарорсозии саломатӣ тавассути муҳоликаи тиббӣ.
С.В. Ли [18, с.372]	Истилоҳи маъмулан барои тавсифи падидаи истифодашаванда, ки одамон берун аз кишвари худ, пеш аз ҳама, бо мақсади гирифтани ёрии тиббӣ сафар мекунанд.
Сайёҳии рекреатсионӣ - recreational tourism – рекреационный туризм	
Е. Чирмаз [15, с.756]	Соҳаи сайёҳии табобатӣ, ки дар он хизматрасониҳои сайёҳӣ бартарӣ доранд, яъне дар барномаҳои фароғатӣ, ки ширкатҳои сайёҳӣ пешниҳод мекунанд, меҳмононе иштирок мекунанд, ки асосан солим мебошанд ва ба мавзёҳои сайёҳӣ барои пешгирии мушкилоти саломатӣ таърифи меоранд.
В.С. Мазеин, А.Н. Захарова [11, с.356]	Ҳаракати одамон дар вақти холии худ дар мавзёҳои, ки то ҳол онҳо набуданд, бо мақсади барқарор қардани қувваи ҷисмонӣ ва рӯҳӣ барои ғайриҷиғии минбаъдаи худ.
СПА-сайёҳӣ - SPA-tourism - СПА-туризм	
В.А. Горяева [4, с.136]	Саёҳати одамон дар дохили кишвари худ ё берун аз он, ки бо мақсадҳои саломатӣ, ки тавассути чорабиниҳо ва амалҳои муайяни SPA ба даст оварда мешаванд. Худи калимаи SPA (sanus per aqua) дар тарҷума «солимӣ бо об»-ро ифода мекунанд.
А.М. Ветитнев [2, с.54]	Ҷойи шифобахшии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ, ки ба ҳамоҳангсозии муносибати инсон бо муҳити беруни дар асоси истифодаи яқҷояи омилҳои табиӣ ва сунъӣ, бо бартарии муолиҷаи обӣ, ғизои солим ва ғайриҷиғии ҷисмонӣ нигаронида шудааст.

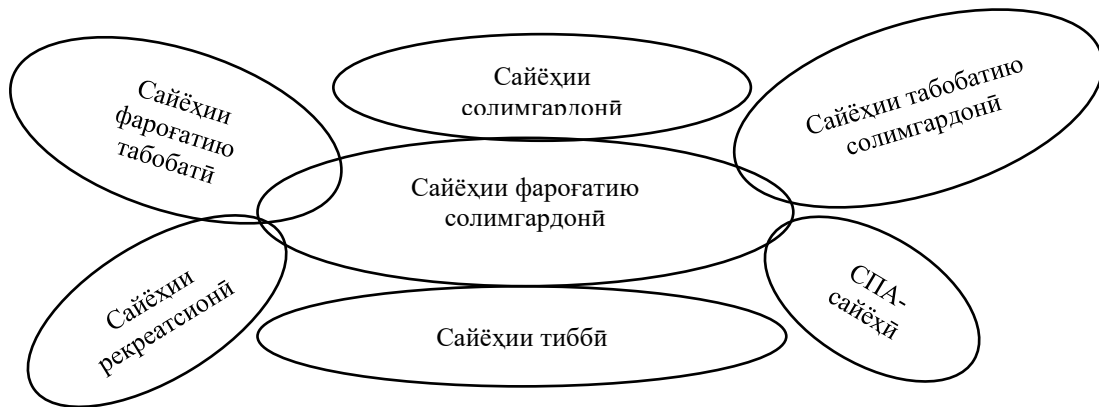
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

Ҳамин тариқ, дар муҳтавои мафҳумҳои баррасишудаи бо сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ алоқаманд монандии байниҳамдигарӣ мушоҳида мешавад, қариб дар ҳамаи онҳо истифодаи омилҳои табиӣ, аз ҷумла об (обҳои маъдани шифобахш) барои

солимгардонӣ ва фароғати ҷисму рӯҳи инсон таъкид карда шудааст.

Алоқамандии сайёҳии фароғатӣ солимгардониро бо дигар намудҳои сайёҳӣ – сайёҳии фароғатӣ табобатӣ, сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ, сайёҳии солимгардонӣ, сайёҳии тиббӣ,

сайёҳии рекреатсионӣ ва СПА-сайёҳӣ дар расми 1 тасвир менамояд.

Расми 1. Алоқамандии сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ бо дигар намудҳои сайёҳӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз тарҳи дар расми 1 тасвиршуда дида мешавад, ки мафҳуми «сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ» шакли якҷоякунандаи ҳамаи дигар намудҳои баррасишудаи сайёҳӣ мебошад, яъне он дар худ баъзе (на ҳама) унсурҳои сайёҳии фароғатӣ табобатӣ, солимгардонӣ, табобатӣ солимгардонӣ, рекреатсионӣ, тиббӣ ва СПА-сайёҳиро муттаҳид мекунад. Барои дуруст дарк кардани ин алоқамандӣ ҷиҳатҳоеро аз муҳтавои намудҳои алоҳидаи сайёҳӣ бояд ҷудо кард, ки ба таркиби сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дохил намешаванд. Пеш аз ҳама, ба муҳтавои сайёҳии тиббӣ бояд диққат дод, зеро ин намуди сайёҳӣ нисбат ба дигар намудҳои баррасишуда дорои хусусиятҳои хоси аст, ки ба тафовути бештари он аз сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ишорат мекунанд.

Ба андешаи мо, сайёҳии тиббӣ намуди сайёҳие мебошад, ки ҳадафи асосии он қабули хизматрасониҳои тиббӣ (муолиҷавӣ) ва даҳолати тиббӣ ба организми сайёҳ мебошад. Дар ин маврид, сайёҳ бо дастгирии ширкати сайёҳӣ ба берун аз макони доимии зисти худ (аксаран, ба хориҷа) сафар карда, макони будубоши он барои табобат танҳо муассисаи тиббӣ (клиника, шифохона) мебошад, на санатория ё дигар мавзеи фароғатӣ солимгардонӣ. Вобаста ба ин, муаллиф А.А. Федякин сайёҳии тиббиро ҳамчун «сайёҳии барои барқарор кардани функсияҳои ҳаётан муҳими инсон нигаронидашуда ва барои одамони бемор ва заиф пешбинишуда» [14, с.279] тафсир кардааст. Омили асосии ташкили сайёҳии тиббӣ на сарватҳои табиӣ, балки захираҳои инсонӣ (кормандони баландихтисоси тиб) ва моддӣ (дастгоҳҳои муосири табобатӣ) бо усулҳои навтарини табобатӣ мебошанд.

Намудҳои дигари сайёҳӣ, ки мо онҳоро баррасӣ кардем, бо сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ қаробати бештар доранд. Масалан, сайёҳии фароғатӣ табобатӣ ин ҳамон сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ мебошад, зеро вожаҳои «табобат», «солимӣ» ва «солимгардонӣ» дар забони тоҷикӣ маънои бо ҳам наздик доранд: табобат – амали табиб, муолиҷа, даво кардани беморҳо, муолиҷа кардан [13, с.294]; солимӣ – сихатӣ, тандурустӣ, саломатӣ, беайбу бенуксон [13, с.265]; солимгардонӣ – беҳбудӣ бахшидан, беҳтар кардан [13, с.265]. Дар мавриди намудҳои сайёҳии солимгардонӣ ва табобатӣ солимгардонӣ низ ҳамин ақида дуруст аст, зеро решаи онҳо ҳамон вожаҳои «солимӣ» ва «табобат» мебошанд.

Доир ба сайёҳии рекреатсионӣ ҳаминро қайд бояд кард, ки вожаи «рекреатсия» баромади латинӣ дошта (recreatio – барқарорсозӣ), дар замони муосир аксаран «фароғат»-ро ифода мекунад. СПА-сайёҳӣ ҳамчун солимгардонӣ (табобат) бо ёрии об тафсир мешавад. Аз ин бармеояд, ки сайёҳии рекреатсионӣ ва СПА-сайёҳӣ унсурҳои муҳими сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ мебошанд, зеро ҳар як сайёҳ, ки бо мақсади фароғат ва солимгардонӣ сафар мекунад, ҳангоми саёҳат дар макони будубоши худ ҳатман аз амалиёти муолиҷа бо об ё буғ истифода мебарад. Зимнан, бояд қайд кард, ки аксари иншооти фароғатӣ солимгардонии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶСК Осишгоҳи «Хочаобигарм», ҶСК «Осишгоҳи Шохамбарӣ», ҶСК «Осишгоҳи Зумрад», ҶСК «Осишгоҳи Зайрон», ҶДММ «Сатурн», ҶДММ «Сангчашма», ҶДММ «Осишгоҳи Баҳористон», осишгоҳҳои Оби гарм, Ҳавотоғ, Тандикул, Биби Фотиماи Заҳро ва дигарҳо) дар наздикии чашмаҳо, рудҳо ё обанборҳо ҷойгир буда, амалиёти табобатӣ

(солимгардонӣ) ва фароғатӣ дар онҳо бо истифода аз об ё буг анҷом дода мешавад.

Мусаллам аст, ки сайёҳӣ якҷоягии рекреатсия (фароғат), тичорат ва дигар намудҳои саёҳат ва сафар мебошад. Аксари намудҳои сайёҳӣ бо тинати худ сайёҳии фароғатӣ мебошанд ва инсон вақти холии худро барои фароғат чудо намуда, кӯшиш мекунад, ки фароғатро ба хоҳири болидагии ҷисм ва рӯҳи худ бо солимгардонӣ якҷоя кунад. Бинобар ин, чунин мешуморем, ки намудҳои маъмули сайёҳӣ, аз ҷумла аксари намудҳои сайёҳӣ, ки дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» чудо карда шудаанд (сайёҳии варзишӣ, варзишию кӯҳгардӣ, шикор ва моҳигирӣ, сайёҳии экологӣ, кӯҳнавардӣ, сайёҳии фароғатӣ таъбабатӣ) бо сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ алоқаманд буда, онҳоро метавон ҳамчун унсурҳои ин намуди сайёҳӣ баррасӣ кард.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, ҳамаи намудҳои сайёҳии бо фароғат, варзиш ва солимгардонӣ алоқаманд унсурҳои таркибии сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ мебошанд. Зеро фароғат, варзиш ва умуман сафарҳои сайёҳиро инсон дар вақти фориғ аз шугли асосии худ ба хоҳири болидагии рӯҳ ва ҷисм, барқарор кардани қобилияти қорӣ ва пешгирии бемориҳо анҷом медиҳад. Ин ақида аз он маншаъ мегирад, ки моҳият ва муҳтавои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар заминаи чудо кардани он ба се унсури асосӣ муайян мегардад:

1) фароғат – истифодаи вақти фориғ аз шугл (рӯзҳои истироҳат ва идҳо);

2) солимгардонӣ – бе ташҳиси пешакии тиббӣ, бо майлу хоҳиши ҳуди сайёҳ барои истифодаи рухсатии меҳнатӣ ва вақти давомноки фориғ аз шугл;

2) муолиҷа ва эҳёсозӣ (таъбабат), ки бо гузаронидани ташҳиси тиббӣ, таъин кардани усулҳо ва воситаҳои муолиҷа ва ҳуди таъбабат асос меёбад.

Дар ин маврид, ду унсури аввалии сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ (фароғат ва солимгардонӣ) аз ҷониби ҳам одамони солим барои пешгирии ҳар гуна бемориҳо, осоиши рӯҳи ҷисм ва ҳам аз ҷониби одамони заиф ва дардманд барои барқарорсозии саломатӣ ва қобилияти меҳнатӣ истифода шуда, бе ҷорабиниҳои омодагӣ ва ташҳиси пешакии тиббӣ анҷом дода мешаванд. Унсури сеюм – таъбабат бо тавсияи кормандони тиб, гузаронидани ташҳиси пешакии ҳолати инсон (беморӣ) ва таъиноти усулҳо ва тарзҳои таъбабат анҷом дода мешавад.

Имрӯз Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ самти муҳимтарини фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Қисми зиёди иншооти инфрасохтори сайёҳӣ, ки ҳоло дар мамлакат фаъолият мекунад, ба хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ машғул мебошанд. Иқтисодии табиӣ ва

иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои рушди сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ созгор аст. Акнун сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ метавонад дар ташаккули маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) саҳм гузошта, бо ин ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсир расонад. Вале сатҳи истифодаи иқтисодии имконпазирӣ рушди сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар мамлакат ночиз аст. Набудани маълумоти омори расмӣ оид ба саҳми сайёҳӣ ва намудҳои он, аз ҷумла сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар нишондиҳандаҳои иқтисодиёти миллӣ (аз ҷумла, ҳиссаи сайёҳӣ дар ММД) имкон намедиҳад, ки саҳми сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ дуруст арзёбӣ карда шавад.

Маҳакҳои асосии арзёбии самарои иқтисодии сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти миллӣ ин афзоиш (тағйирёбӣ)-и ММД, тавлиди қойҳои қорӣ, афзоиши воридшавии андозҳо ба бучети давлатӣ мебошад. Ин самарои иқтисодӣ вобаста бо хароҷоти сайёҳон дар макони будубош – муассисаҳои фароғатӣ солимгардонӣ ва дигар иншооти инфрасохтори сайёҳӣ пайдо мешавад. Хароҷоти сайёҳон тавассути қорхонаҳо ва муассисаҳо ба иқтисодиёт ворид мешавад, ки ба онҳо хизматрасониҳо ва молҳои худро пешкаш менамоянд. Дар ин маврид, хароҷоти сайёҳон ба иқтисодиёт таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонад.

Тинати хизматрасониҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва ғайримоддӣ будани онҳо ҳалли масъалаи ҷенкунии дақиқи самарои иқтисодии онҳоро душвор мегардонад. Дар баробари ин, ҳамчунин душвории назаррас дар назорати сифати хизматрасониҳо ба сайёҳон нисбат ба дигар соҳаҳои истеҳсолот ба назар мерасанд. Натиҷаи иқтисодии аз хизматрасониҳои фароғатӣ ба сайёҳон пешниҳодшаванда ҳамчун натиҷаи маҷмӯӣ муайян карда мешавад.

Тавре муҳаққикон қайд мекунам, вақте сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ҳаҷми фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои худро зиёд мекунад, маҳалли қойгиршавии иншооти дахлдор даромадҳои иловагӣ мегирад. Самарои иқтисодии маҷмуии ҳамгиро аз хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ ба сайёҳон се ҷанбаи самарои хароҷоти сайёҳонро дар бар мегирад [5, с.88]:

1) самарои мустақим – хароҷоти сайёҳон барои фароғат (таъмини даромади мустақими осоишгоҳҳо, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, муассисаҳои варзишӣ, ҳаргуна барномаҳои фароғатӣ ва ғ.).

2) самарои ғайримустақим – хароҷоти сайёҳон ба амалиёти тичоратии қойгиркунӣ ва бронкунии меҳмонхонаҳо, даромадҳои комиссияии ширкатҳои сайёҳӣ, таъминкунадагонии молҳо ва ғ.

3) самараи ҳавасмандкунанда - хароҷоти сайёҳӣ барои иқтисодиёти маҳалли ҷойгиршавии иншооти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ даромади иловагӣ ба вучуд меорад, ки боиси афзоиши истеъмол ва ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодии умумӣ мегардад.

Бо ҷамъ кардани се намуди самараи иқтисодӣ самараи маҷмӯӣ аз таъсири сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ба иқтисодиёти миллий ҳосил мегардад. Ҷамъи ҳамаи намудҳои самараи иқтисодӣ аз фаъолияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ таъсири онро ба иқтисодиёти маҳал муайян мекунад. Вале бояд қайд кард, ки на ҳама даромади аз ҳисоби хароҷоти сайёҳон гирифташуда истифода мешавад: як қисми он барои андухт сарфа карда шуда, қисми дигар дар берун аз маҳалли мазкур сарф мешавад. Ҳарчи қадаре ки даромади аз ҳисоби сайёҳон гирифташуда дар ҳудудҳои худ маҳалл сарф мешавад, самари тақвияти сайёҳӣ бештар аст. Қобилияти дар ҳудудҳои маҳалл нигоҳ доштани чунин даромадҳо аз

вазъи иқтисодиёти маҳалли мазкур вобаста аст. Агар он тавонад, ки молҳо ва хизматрасониҳои барои эҳтиёҷи сайёҳон заруриро худ истеҳсол кунад, самари тақвияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ бештар аст ва ин ба тақвияти ҷойҳои нави қорӣ боис мешавад. Илова бар ин, сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ба маҳалли ҷойгиршавии иншооти худ таъсири иҷтимоӣ низ мерасонад.

Сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ самари тақвияти назаррас дошта, ба рушди нақлиёт ва алоқа, сохтмон, хӯроки умумӣ ва дигар соҳаҳои калидии иқтисодиёти миллий таъсири ҳавасмандкунанда мерасонад; ҳамчун тақвияти нақлиёт ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии маҳалл баромад мекунад; ба баландшавии сифати зиндагии аҳолии маҳалл мусоидат мекунад. Дар навбати худ, рушди иҷтимоӣ иқтисодии маҳалл замина барои рушди фаъолияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ бунёд менамояд (расми 2).

Расми 2. Таъсири байниҳамдигарии сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ва рушди иқтисодии иҷтимоӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, имрӯз сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ҳамчун маҷмӯи иқтисодии баррасӣ карда мешавад, ки маҷмӯи соҳаҳои бо ҳам алоқамандии иқтисодиёти миллий ва намудҳои алоҳидаи сайёҳӣ, иншооти фароғатӣ солимгардонӣ ва ширкатҳои сайёҳӣ, инчунин муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодиро ифода менамояд ва вазифаи асосии он фаъолияти ба қонебгардонии эҳтиёҷоти одамон ба сайёҳат, фароғат, осоиши ҷисму рӯҳ, таъаббат ва солимгардонӣ дар вақти

фориг аз шуғл бо истифодаи захираҳои табиӣ нигаронидашуда мебошад. Ҳамзамон он барои мамлакат ва маҳалли ҷойгиршавии иншооти инфрасохтори худ даромади назаррас оварда, ба рушди дигар соҳаҳои бо фаъолияти худ алоқаманд, чун нақлиёт, алоқа, сохтмон, савдо, истеҳсоли армуғон ва маҳсулоти ҳунароӣ мардумӣ, хӯроки умумӣ ва дигарҳо таъсири ҳавасмандкунанда мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Бабкин, А.В. Специальные виды туризма: учебное пособие [Текст] / А.В. Бабкин. – М.: Советский спорт, 2008. – 208 с.
2. Ветинеев, А.М., Дзюбина, А.В., Торгашева, А.А. Лечебно-оздоровительный туризм: вопросы терминологии и типологии [Текст] А.М. Ветинеев, А.В. Дзюбина, А.А. Торгашева // Вестник СГУТиКД. - 2012. – № 2 (20). - С. 50-54
3. Ветитнев, А.М., Кусков, А.С. Лечебный туризм [Текст] / А.М. Ветитнев, А.С. Кусков. – М.: Форум, 2010. – 592 с.
4. Горяева, В.А., Панченко, О.Л., Мухаметзянова, Ф.Г. Перспективы развития SPA-, wellness- и fitness-туризма в современной России [Текст] / В.А. Горяева, О.Л. Панченко, Ф.Г. Мухаметзянова // Казанский вестник молодых ученых. – 2019. – Т. 3. - № 3 (11). – С. 135-140

5. Гостева, Л.Ф., Середа, Н.Д. Туризм как фактор экономического развития региона [Текст] / Л.Ф. Гостева, Н.Д. Середа // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. - № 15 (72). – С. 88-94
6. Дар бораи Тартиб ва андозаи хароҷоти маблағҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ барои таъботати санаторию курортӣ, ташкили истироҳати кормандон ва аъзои оилаи онҳо ва ҷорабиниҳои солимгардонии пешгирикунанда дар корхонаҳо. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 январи соли 2017, № 34 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: nafaka.tj/tj/qarorho/qarorho-25-01-2017-34
7. Ибни Сино, А. Қонуни тиб. Иборат аз 5 китоб [Матн] / А. Ибни Сино / Дар тарҷима, пешгуфтор, таълиқот, ҳавошӣ ва ғаҳориси С. Шихобуддинов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2021. – 1536 с.
8. Каримов, Б.Х., Курбанова, С.М. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии таъботати солимгардонӣ [Матн] / Б.Х. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4/2 (64). – С. 101-112
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/конуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-сайёҳӣ>
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/конуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҳифзи-иҷтимоии-маъҷубон>
11. Мазеин, В.С., Захарова, А.Н. Особенности рекреационного туризма [Текст] / В.С. Мазеин, А.Н. Захарова / Физическая культура, здравоохранение и образование / Материалы XIV Международной научно-практической конференции. Под ред. проф. Е.Ю. Дьяковой. – Томск: STT, 2020. – С. 355-359
12. Рабиев, М.Б., Мамадризоҳонов, А.А., Ҷонмамадов, Ш.Б. Рушди самтҳои афзалиятноки сайёҳӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Б. Рабиев, А.А. Мамадризоҳонов, Ш.Б. Ҷонмамадов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. С. 123-130
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон (нашри дувум). - Душанбе, 2010. - 1095 с.
14. Федякин, А.А. Теоретико-методические основы оздоровительного туризма / Дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Федякин Александр Александрович. – Москва, 2001. – 318 с.
15. Csirmaz, E., Peto, K. International trends in recreational and wellness tourism [Text] / E. Csirmaz, K. Peto // Procedia Economics and Finance. - 2015. - № 32. – P. 755-762
16. Faisal, M., Dhusia, D.K. Health Tourism: A New Driver for Development [Text] / M. Faisal, D.K. Dhusia // Advances in Economics and Business Management. – 2020. – N 7. – P. 50-56
17. Gligorijevic, Z., Novovic, M. Health and recreation tourism in the development of mountain spas and resorts [Text] / Z. Gligorijevic, M. Gligorijevic // Economic Themes. - 2014. – N 52 (4). – P. 498-512
18. Lee, C.V., Taggart, L.R. [Medical Tourism](#) [Text] / C.V. Lee, L.R. Taggart [Text] / C.V. Lee, L.R. Taggart // Travel Medicine (Fourth Edition). – 2019. – P. 371-375
19. Lunt N., Carrera P. Review Medical tourism: Assessing the evidence on treatment abroad [Text] / N. Lunt, P. Carrera // Maturitas. - 2010. - № 66. - P. 27–32.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Курбанова Сайёра Мадалиевна – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

Сведения об авторе:

Курбанова Сайёра Мадалиевна – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.

Information about the author:

Kurbanova Sayyora Madalievna – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, senior lecturer at the Department of Accounting and Auditing. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.

УДК:338.436.3

ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Кахарова Парвина Фузайловна

Аннотация. В данной статье раскрываются теоретические аспекты развития инновационного процесса, а также инновационно-инвестиционной деятельности на промышленных предприятиях. В статье автором проведен анализ теоретических основ инновационно-инвестиционного развития промышленных предприятий. С точки зрения автора с целью государственной поддержки промышленных предприятий, необходимо выработать механизм стимулирования их инновационно-инвестиционной деятельности в сфере внедрения инновационных технологий для последующей модернизации основных фондов и инновационном воспроизводстве в этих структурах. Подчеркивается необходимость исследования вопросов эффективности инвестиций в инновационную инфраструктуру Республики Таджикистан, механизмы стимулирования инновационной активности на предприятиях, а также трудностей связанных с трансфертом технологий и интеграцией инновационных процессов в производственную деятельность.

Ключевые слова: инновационный процесс, инновации, инвестиции, инновационная деятельность, инновационно-инвестиционная деятельность, инвестиционная деятельность, инновационная активность.

Для цитирования: Кахарова, П. Ф. Организационно-теоретические аспекты активизации инновационно-инвестиционных процессов на промышленных предприятиях / П. Ф. Кахарова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2(41). – С. 144-148.

ҶАНБАҶОИ ТАШКИЛӢ-НАЗАРӢЯВИИ ҶАӢОЛГАРДӢИИ РАВАНДӢОИ ИННОВАТСИӢИ-ИНВЕСТИЦИӢИ ДАР ҚОРҶОНАҶОИ САНОАТӢ

Кахарова Парвина Фузайловна

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии рушди раванди инноватсионӣ, инчунин ҷаъолияти инноватсионӣю инвестиционӣ дар қорҳонаҳои саноатӣ ошкор карда шудааст. Дар мақола муаллиф асосҳои назариявии рушди инноватсия ва инвестицияҳо қорҳонаҳои саноатиро таҳлил кардааст. Аз нуқтаи назари муаллиф, бо мақсади таъмини дастгирии давлатии қорҳонаҳои саноатӣ механизми ҳавасмандгардонии ҷаъолияти инноватсионӣ-инвестиционӣю онҳоро дар самти ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои таҷдиди минбаъдаи фондҳои асосӣ ва тақрористеҳсоли инноватсионӣ дар сохторҳои қорҳонаҳо таҳия намудан зарур аст. Зарурати омӯзиши самаранокии инвестицияҳо ба инфрасохтори инноватсионӣю Ҷумҳурии Тоҷикистон, механизмҳои ҳавасмандгардонии ҷаъолияти инноватсионӣ дар қорҳонаҳо, инчунин мушкилоти марбут ба интиқоли технология ва ҳамгироии равандҳои инноватсионӣ ба ҷаъолияти истеҳсолӣ таъкид шудааст.

Калидвожа: раванди инноватсионӣ, инноватсия, инвестицияҳо, ҷаъолияти инноватсионӣ, ҷаъолияти инноватсионӣ-инвестиционӣ, ҷаъолияти сармоягузорӣ, ҷаъолияти инноватсионӣ.

ORGANIZATIONAL AND THEORETICAL ASPECTS OF ACTIVATION OF INNOVATION AND INVESTMENT PROCESSES AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Kakharova Parvina Fuzailovna

Annotation. This article reveals the theoretical aspects of the development of the innovation process, as well as innovation and investment activities in industrial enterprises. In the article, the author analyzed the theoretical foundations of innovation and investment development of industrial enterprises. From the author's point of view, in order to provide state support for industrial enterprises, it is necessary to develop a mechanism for stimulating their innovation and investment activities in the field of introducing innovative technologies for the subsequent

modernization of fixed assets and innovative reproduction in these structures. The need to study the effectiveness of investments in the innovation infrastructure of the Republic of Tajikistan, mechanisms for stimulating innovative activity in enterprises, as well as difficulties associated with technology transfer and integration of innovative processes into production activities is emphasized.

Key words: innovation process, innovation, investment, innovation activity, innovation and investment activity, investment activity.

Постановка проблемы: Организация инновационно-инвестиционной деятельности является ключевым фактором, оказывающим непосредственное влияние на конкурентоспособность промышленных предприятий. Для того, чтобы осуществить инновационный прорыв и повысить эффективность инвестиционных вложений в стране необходимо адаптировать государственную инновационно-инвестиционную политику к современным вызовам происходящим на современном этапе. Однако, несмотря на их важность, существует ряд проблем, связанных с механизмами и источниками инвестирования инновационной деятельности данных предприятий.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию природы инноваций, как важным фактором конкурентоспособности промышленных предприятий посвящали своим исследования такие зарубежные и отечественные ученые: Афонин И.В., Уткин Э.А., Бердников Л.Ф., Кодиров Ф.А, Комилов С.Дж., Мирзоева Е.Ш., Рахимов О., Файзуллоев М.К. и др.

Цель статьи. В нашей республике инвестиционная политика направлена на формирование инновационной инфраструктуры, которая должна обеспечивать институциональную, налоговую и финансовую поддержку, а также на стимулирование инновационной активности промышленных предприятий. В этой связи анализ организационно-теоретических аспектов инновационно-инвестиционных процессов на промышленных предприятиях и выработка рекомендаций по их активизации является целью статьи.

Изложение основного материала. В условиях современного мира, где инновации становятся ключевым фактором успеха для промышленных предприятий, актуальной становится проблема формирования эффективной инновационной инфраструктуры.

Следует отметить, что развитие инновационной инфраструктуры имеет значительное влияние на конкурентоспособность и устойчивый рост экономики как национального уровня, так и уровня промышленных предприятий. Однако, несмотря на определенные успехи в этой области, существуют ряд

проблем и вызовов, требующих внимания и анализа. Это включает в себя вопросы эффективности инвестиций в инновационную инфраструктуру, механизмы стимулирования инновационной активности на предприятиях, а также вопросы связанные с трансфером технологий и интеграцией инновационных процессов в производственную деятельность.

Инновационная проблематика долгое время оставалась вне поля зрения экономистов и социологов. И лишь в 60-х годах XX столетия в связи с ускорением научно-технического развития она начала интенсивно разрабатываться учеными. Основное направление этих разработок первоначально шло в русле концепции Й. Шumpетера. На этой основе были сформулированы основные характеристики научно-технического инновационного процесса. [6, с.5].

В основе сущности инновационно-инвестиционной деятельности встречаются множество противоречий и целесообразно выделить ряд подходов к анализу инвестиционной деятельности.

Шumpетер Й. считал, что «Инновации это изменения с целью внедрения и использования новых видов потребительских товаров, новых производственных и транспортных средств, рынков и форм организации в промышленности» [13].

Афонин И.В. полагал, что необходимо разделять такие понятия как инновации, новшества и нововведения. «Новшество или новация- это результативная сторона инноваций, её характер и назначение. Нововведение – это процесс разработки, внедрения и эффективного использования конкретного новшества. Инновации- это целенаправленный, интенсивный процесс получения нового прикладного результата, имеющего потенциальную, достаточно близкую во времени социально- экономическую полезность высокой вероятности» [3].

Уткин Э.А. выделял «инновации- как объект, внедренный в производство в результате проведения научного исследования или открытия, качественно отличный от предыдущего аналога; характеризуется более высоким технологическим уровнем, новыми потребительскими качествами товара или услугами по сравнению с предыдущим продуктом; производственная, организационная, финансовая,

научно-исследовательская, учебная и другие сферы обеспечивающие экономию затрат или условие для экономии» [12].

По мнению Бердникова Л.Ф. «инновации это конечный результат инновационной деятельности в виде новой или усовершенствованной продукции или услуги, технологии, полученной при реализации инновационного процесса. К инновациям не относятся эстетические изменения в продукции (например, цвета, декора), несущественные технические или внешние изменения, не оказывающие достаточного влияния на свойства продукта. К инновациям нельзя относить расширение ассортимента продукции, не выпускавшейся ранее данной организацией, но уже известной на рынке продукции.» [4]

Следует отметить, что в соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», термен «инновационная деятельность – это деятельность, связанная с разработкой и внедрением инновации (новых или усовершенствованных результатов научных исследований, опытно-конструкторских работ либо иных научно-технических достижений) и направленная на доведение ее до рынка в форме новой или усовершенствованной продукции, услуг, способа производства или иного общественно полезного результата» [1].

В тоже время активизация инновационной деятельности позволяет промышленным предприятиям быть конкурентоспособными, прибыльными и занять свою нишу на рынке. Современные условия неопределенности и рисков вынуждают предпринимателей быть осторожными при инвестировании различных инновационных проектов. Но как известно только рискуя можно получить большие прибыли. По мнению большинства специалистов в области инноваций, только за счет активизации инновационных процессов можно добиться эффективности на 10-12%. Так как только путем инвестирования в инновационную деятельность промышленных предприятий можно достичь сократить себестоимость продукции данного предприятия и оптимально использовать ресурсы. Активизируя инновационный процесс на промышленном предприятии благодаря внедрению инновационных технологий появляется возможность эффективно использовать и управлять всеми имеющимися активами.

Таким образом, инновационно-инвестиционная деятельность должна быть направлена на финансирование инновационных разработок, посредством которых производится качественно новая продукция отвечающая требованиям рынка и

позволяющая промышленным предприятиям в будущем приносить большие доходы.[7]

В нашей стране инновационный процесс складывается в период глобальных изменений в мировой экономике, который связан с особенностями национальной экономикой и имеет свои особенности.

В Республике Таджикистан как и бывших союзных республиках сложилась весьма специфическая, не похожая на мировую ситуация в области накопления: аккумулированные в торговом, банковском и страховом секторах капиталы не поступают в производственную и инновационную сферы. Для продуктивного взаимодействия потребителей и производителей инновационного продукта необходимо формирование устойчивой области совместных интересов субъектов коммерциализации инновационной деятельности, посредством создания соответствующей инфраструктуры, стимулирующей сближение интересов субъектов инновационной деятельности и определяющей рыночный спрос хозяйствующих субъектов.» [13]

По нашему мнению, на оживление инновационной деятельности промышленных предприятий в Республике Таджикистан влияют ряд ключевых факторов:

- Активное использование инновационных продуктов конкурентными предприятиями, в том числе на международном уровне;
- Доступный кредитный капитал, на льготных условиях кредитования;
- Эффективность использования имеющихся ресурсов, при производстве продукции;
- Государственная поддержка малого и среднего бизнеса, налоговые льготы и т.д.

Таким образом, внешняя инновационная среда в большей мере влияет на промышленное предприятие и вынуждает его искать новые направления развития, обеспечивающие финансовую устойчивость, конкурентоспособность и повышение его деловой активности. Для осуществления данных целей промышленному предприятию необходимо осуществлять инновационно-инвестиционную деятельность.

В современных условиях кардинально изменяются векторы развития промышленных предприятий. Это обуславливается, прежде всего, рыночной экономикой, научно-техническим прогрессом и возрастающим спросом на инновационную продукцию. Таким образом, ключевым фактором, влияющим на развитие промышленных предприятий становится инновационно-инвестиционная деятельность.

Следует отметить, что для привлечения инвестиций в развитие инновационной деятельности у нас в стране предоставляются дополнительные гарантии и меры защиты инвестиций, предусмотренные Законом Республики Таджикистан «Об инвестициях», которые предоставляются инвесторам в рамках соответствующих соглашений и договоров на основании законов Республики Таджикистан "Об инвестиционном соглашении", "О государственно-частном партнерстве", "О концессиях" и "О соглашениях о разделе продукции".

Налоговые, таможенные и иные льготы предоставляются инвесторам в порядке и на условиях, установленных законодательством Республики Таджикистан, инвестиционными соглашениями, договорами и международными правовыми актами, признанными Таджикистаном.[2]

На наш взгляд, важным направлением стратегического развития промышленного предприятия, является инвестирование средств в его инновационную деятельность. Следовательно, необходимо обеспечивать инновационно-инвестиционное развитие промышленных предприятий и концентрировать все имеющиеся ресурсы для создания необходимых условий в прорыве инновационного развития. Это связано с тем, что в процессе формирования инновационной экономики инновации становятся наиболее важной основой современных производительных сил.

Как известно, что благодаря государственной поддержке на макроуровне, промышленные предприятия в развитых странах активно внедряют инновационные разработки, что способствуют развитию инновационной деятельности. С целью государственной поддержки промышленных предприятий, необходимо выработать механизм стимулирования их инновационной-инвестиционной деятельности в сфере внедрения инновационных технологий для последующей модернизации основных фондов и инновационном воспроизводстве в этих структурах. При этом, необходимо использовать все рычаги государственного регулирования на макроуровне в сферах: налогообложения, кредитования, амортизационной политики, страхования, приватизации, государственных заказов.

Тем самым, можно выработать механизм, мотивирующий инвестирование собственных средств промышленных предприятий в инновационное воспроизводство. Здесь, одним из стимулирующих факторов поддержки инновационно-инвестиционной

деятельности, считается государственное финансирование наиболее эффективных инновационных проектов. Чаще всего, выбором приоритетных инновационных проектов занимаются государственные инновационные и инвестиционные политики [8 с.101].

Стоит отметить, что инновационно - инвестиционная среда промышленных предприятий в нашей стране содержит ряд недостатков, таких как: неразвитость в республике венчурных и инвестиционных фондов, мизерной доли сотрудничества научной отрасли с промышленными предприятиями, а также слабом развитии их инновационно - инвестиционной деятельности.

Промышленность, инновации и инфраструктура – три главных приоритета национального развития Республики Таджикистан на перспективу. Все четыре объявленных приоритета национального развития, а также содействие продуктивной занятости зависят от развития промышленности, инновационной деятельности и необходимого инфраструктурного обеспечения. На сегодняшний день, когда в мире технологии быстро меняются вопросы энергоэффективности, повышения качества продуктов питания, создание современной дорожно-транспортной и логистической инфраструктуры, реализация приоритетов в области ускоренной индустриализации, а также создание инновационных рабочих мест основываются на применении инновационных решений во всех сегментах экономики, отрасли и бизнеса, внедрении современных технологий и цифровизации социально-экономических процессов. Таким образом, нам необходимо на основе создания современной инновационной инфраструктуры и развития инновационной деятельности продвигать устойчивую индустриализацию экономики Республики Таджикистан [5, с.57].

Выводы: Повышение эффективности инновационной деятельности может быть достигнуто во-первых, путем создания институтов инновационного развития, которые обеспечивают формирование национальных приоритетов инновационного развития и инновационной инфраструктуры, адекватную оценку научно-технологических ресурсов, необходимых для достижения намеченных целей. Во-вторых, укреплением научно-технологического потенциала страны путем активизации инновационной деятельности предприятий и организаций. В-третьих, формированием институциональных основ становления национального рынка инноваций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» от 16.04.2012 под № 822.
2. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях», от 03.03.2016 под №196.
3. Афонин И.В. Инновационный менеджмент: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2005.-224 (18 с)
4. Бердникова Л.Ф. Интеллектуальный потенциал в инновационном развитии современной организации / Л.Ф. Бердникова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Тольятти: Тольяттинский государственный университет, 2012. – № 4. –С. 220–223
5. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура-основа развития промышленного предпринимательства/Ф.А. Кодиров// Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-57.
6. Комилов С.Д., Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий / С. Д. Комилов, Е.Ш. Мирзоева. – Душанбе : Монография, 2020. – 144 с. – ISBN 978-99975-1-132-4.
7. Комилов С.Д., Мирзоева Е.Ш. Теоретические аспекты инновационно-инвестиционного развития промышленных предприятий в Республике Таджикистан / С.Д. Комилов, Е.Ш. Мирзоева // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2019. – № 1(65). – С. 12-21.
8. Мирзоева Е.Ш. Проблемы формирования инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства в современных условиях Республики Таджикистан / Е.Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 3(32). – С. 102-109.
9. Мирзоева Е.Ш. Разработка эффективного механизма управления инновационно-инвестиционным процессом промышленных предприятий в регионе / Е.Ш. Мирзоева, П. Ф. Кахарова // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 77-87.
10. Мирзоева, Е. Ш. Привлечение иностранных инвестиций в инновационную деятельность промышленных предприятий Республики Таджикистан / Е. Ш. Мирзоева, Ш. С. Фатхуллоева // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 2(36). – С. 349-356. – EDN STBUBN.
11. Рахимов О.Н. Роль инновации в обеспечении экономической безопасности предприятий. – Душанбе: «Ирфон», 2010
12. Уткин Э.А. Инновационный менеджмент. М.: Акапис, 1996
13. Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Монография.- Душанбе: «Ирфон», 2017.-192с. (с.12)
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. Под научной редакцией В.С. Автономова - М. : Эксмо, 2008. - 864 с.

Сведения об авторе:

Кахарова Парвина Фузайловна – докторант PhD 2-го курса по специальности финансы, кафедры финансов ТГФЭУ. Тел: (+992)985738889

Маълумот дар бораи муаллиф:

Кахарова Парвина Фузайловна – докторанти PhD курси 2-юм аз рӯйи ихтисоси молияи, кафедраи молияи ДДМИТ. Тел: (+992)985738889

Information about the author:

Kakharova Parvina Fuzailovna – doctor PhD majoring in finance at the Department of Finance of TSFEU. Tel: (+992)985738889

УДК: 336.71

ИМКОНЯТХОИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМИ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ТОҶИКИСТОН

Комилова Комила Наврузовна

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва истифодабарии чорабиниҳои маркетинги муосир дар шароити рақамигардӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф дар натиҷаи арёбии маълумотҳои илмӣ амалӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯйи минтақаҳо, намудҳои

пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳиссаи пули нақди дар муомилот қарор доштаро таҳлил намудааст. Дар мақола қайд шудааст, ки дар шароити муосир бонкҳои тиҷоратӣ зарурияти воситаҳои рақамиро дар фаъолияти маркетингӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор дода, афзалиятҳои онро нисбат ба қаноатмандии мизоҷон фаҳмонида диҳанд. Инчунин муаллиф бартариҳои технологияи рақамиро дар фаъолияти маркетингии бонкҳои тиҷоратӣ муайян намуда, самаранокии онро ба бонкҳои тиҷоратӣ ва манфиати мизоҷон асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: стратегия, технологияи маркетингӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, реклама, коммуникатсия, бонкҳои рақамӣ, рақобат, пардохтҳо, маркетинги рақамӣ.

Барои иқтибос: Комилова, К. Н. Имкониятҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақами дар бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон / К. Н. Комилова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 148-155

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ ТАДЖИКИСТАНА

Комилова Комила Наврузовна

Аннотация. В статье исследуются вопросы деятельности коммерческих банков и использования современных маркетинговых мероприятий в условиях цифровизации. В результате обобщения научно-практических материалов автор проанализировал банковские услуги по регионам, виды платежей в Республике Таджикистан и долю наличных денег в обращении. В статье отмечается, что в современных условиях коммерческим банкам необходимо использовать цифровые инструменты в маркетинговой деятельности и банковских услугах, это объясняется тем, что довести его преимущества в отношении удовлетворенности клиентов. Также автором выявлено преимущества цифровых технологий в маркетинговой деятельности коммерческих банков и обосновал их эффективность для коммерческих банков и благоу клиентов.

Ключевые слова: стратегия, маркетинговые технологии, банковские услуги, реклама, коммуникация, цифровой банкинг, конкуренция, платежи, цифровой маркетинг.

OPPORTUNITIES OF USING DIGITAL MARKETING TOOLS IN COMMERCIAL BANKS OF TAJIKISTAN

Komilova Komila Navruzovna

Annotation. The article examines the activities of commercial banks and the use of modern marketing activities in the context of digitalization. As a result of the generalization of scientific and practical materials, the author analyzed banking services by region, types of payments in the Republic of Tajikistan and the share of cash in circulation. The article notes that in modern conditions, commercial banks need to use digital tools in marketing activities and banking services, this is explained by the fact that to bring its benefits in terms of customer satisfaction. The author also revealed the advantages of digital technologies in the marketing activities of commercial banks and substantiated their effectiveness for commercial banks and the benefit of customers.

Keywords: strategy, marketing technologies, banking services, advertising, communication, digital banking, competition, payments, digital marketing.

Гузориши масъала. Масъалаҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақами дар бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон ба қадри кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар мақола қайд шудааст, ки дар шароити муосир бонкҳои тиҷоратӣ зарурияти воситаҳои рақамиро дар фаъолияти маркетингӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор дода, афзалиятҳои онро нисбат ба қаноатмандии мизоҷон фаҳмонида диҳанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳо ба масъалаҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақами дар бонкҳои тиҷоратии

Тоҷикистон: Шарипов Б.М., Бегматов А.А., Махшулов С.Ҷ. ва дигарон.

Мақсади мақола – ин омузиши имкониятҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақами дар бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон

Муҳтавои асосии мавод. Афзоиши рақобат ҳарчи бештар истифодаи воситаҳои тоқозо мекунад, ки ба ташаккул ва нигоҳ доштани бартариҳои рақобатии бонкҳои тиҷоратӣ дар бозорҳои сатҳи баланди тағйирёбанда боис гарданд. Вобаста ба ин, имрӯз аксарияти бонкҳои тиҷоратӣ бо мушкилоти дарёфти роҳҳои самараноки хизматрасонии бонкӣ,

сохторҳои нави ташкилӣ, усулҳои кор бо мизочон, баланд бардоштани сифат ва истифодаи фаъолонаи принципҳои идоракунии стратегӣ, ташаққули стратегияи рушд ва азхудкунии воситаҳои муосири татбиқи он, қорӣ намудани маркетинги самаранок, пурзӯр намудани кор оид ба зиёд намудани шумораи мизочон рӯ ба рӯ мегарданд. Ҳалли ин мушкилот омӯзиши равишҳои илмӣ-назариявӣ ва қонуниятҳои рафтори бозори молиявии миллиро тақозо менамояд, ки дар ин асос муайян намудани дурнамои нигоҳ доштани афзалиятҳои рақобатпазирии банкҳо муайян карда мешаванд.[8; 9]

Даҳсолаи охир бо тағйироти кулӣ дар технологияҳои маркетингӣ афзалият дорад. Тибқи маълумоти Freely, 76% мутахассисони соҳаи маркетинг чунин меҳисобанд, ки дар ду соли охир дар фаъолияти маркетингӣ нисбат ба панҷоҳ соли қаблӣ бештар тағйирот ба вуқӯ пайваستاаст[2]. Ин дигаргуниҳо пеш аз ҳама бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ба вучуд омадани имкониятҳои комилан нави ҷалби истеъмолкунандагон алоқаманданд. Сабаби дигари чунин тағйироти босуръат ҷаҳоншавии равандҳои иқтисодӣ ва афзоиши рақобат буд, ки боиси ҷустуҷӯи воситаҳои нави ҷалби истеъмолкунандагон гардид. Дар шароити дастрасии оммавии иттилоот дар бораи мол ва хизматрасонӣ тавассути телекоммуникатсия, истеъмолкунанда имконияти воқеии муқоисаи пешниҳодҳои ширкатҳои гуногунро пайдо намуд ва ниҳоятан маҷбур сохт, ки ширкатҳо нархҳоро паст кунанд ва сифати маҳсулотро беҳтар кунанд. Дар чунин шароит ширкатҳоро зарур аст, ки аз маркетинги оммавӣ ба маркетинге, ки ба гурӯҳҳои мушаххаси истеъмолкунандагон нигаронида шудааст, гузаранд ва барои ба даст овардани бартариятҳои рақобатӣ аз имкониятҳои нави технологияҳои иттилоотӣ истифода баранд.

Бо мавҷудияти дастрасии дастгоҳҳои мобилӣ ва поин рафтани нархи тарофаҳои алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз синни хурдсолӣ истифода аз интернетӣ мобилӣ ба таври оммавӣ мушоҳида мешавад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти банкҳои тижоратӣ чунин воситаҳои маркетинги мобилӣ васеъ истифода мешаванд:

- пешбари дар низомҳои ҷустуҷӯӣ тавассути рекламаи матнӣ;
- истифодаи паёмҳои SMS ва MMS;
- истифодаи блокҳои рекламавӣ дар барномаҳои мобилӣ.

дастрасии хизматрасониҳои банкиро дар минтақаҳо мавриди таҳлил қарор додем. (Ҷадвали 1.)

Тибқи пешгӯиҳои қоршиносон дар соҳаи технологияҳои ИТ, мо метавонем охири соли 2023 пайдоиши шабакаҳои мобилии 5G-суръатро интизор шавем, ки суръати интиқоли маълумотро якчанд маротиба афзоиш медиҳад ва дар натиҷа, имкониятро ба таври назаррас оид ба маркетинги мобилӣ васеъ мекунад. Дар робита ба ин, банкҳои тижоратиро зарур аст, ки барои зуд ба даст овардани маълумот аз усулҳои гуногун истифода кунанд[2]. Ҷанбаи муҳими ин масъала истифодаи усулҳои наватарини тадқиқоти маркетингӣ ҳамчун асос барои ҷамъоварии маълумот дар бораи муштариёни эҳтимолӣ ва мавҷуда мебошад. Тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, тадқиқоти маркетингии мизочон дар фаъолияти муосири банкҳои тижоратӣ ба қадри кофӣ фаъолона истифода намешавад. Аксар вақт тадқиқотҳои алоҳида мавҷуданд, ки барои фаъолияти самаранокӣ банкҳо маълумоти ҷамаҷониба пешниҳод намеkunанд. Дар ин маврид, истифодаи усулҳои муосири тадқиқоти пайвастаи мизочони хизматрасониҳои банкӣ бо мақсади муайян кардани тағйирот дар тамоюлҳои рафтори онҳо, амнияти молиявӣ ва ғайра муҳим аст. [1].

Рақобати рӯзафзунӣ банкҳои тижоратӣ на танҳо банкҳоро водор месозанд, ки бештари рекламаро истифода баранд, балки консепсияи фаъолияти маркетингро ба кулӣ тағйир диҳанд. Баланд бардоштани эътимоднокии муштариёни доимӣ ва ҷалби муштариёни нав аз дараҷаи истифодаи усулҳои муосири ҳавасмандии фурӯш ва алоқамандии рушди технологияҳои рақамӣ вобаста аст.

Соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва риояи консепсияи маркетингии мушаххас дар фаъолияти банкҳои тижоратӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Маҳз рушди технологияҳои иттилоотӣ ба интиҳоби стратегияи маркетингии мушаххас, ки консепсияи умумии маркетинг ба он асос ёфтааст, таъя менамояд.

Бо тағйир додани стратегияи технологияи информатсионӣ, банкҳо метавонанд хизматҳои нави фардӣ таҳия намуда ба бозор бароранд, ки дар натиҷа эътимоднокии муштариён афзоиш ёфта заминаи нави он пайдо гардад.

Имрӯз дар ҷомеаи муосир истилоҳот ба мисли «иқтисоди рақамӣ», «Интернет-банкӣ» васеъ истифода мешаванд. Ин далели воридшавии амиқи технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти инсонро тасдиқ мекунад. Пайваста ба ин хизматрасониҳои банкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои рақамӣ сифати навро касб намуда истодааст, ки мо нуктаҳои

Ҷадвали 1.-Тақсимои нуктаҳои дастрасии хизматрасониҳои банкӣ аз рӯи минтақаҳо ба 100 ҳаз. нафар аҳоли

	ш. Душанбе	ШНТЧ	в. Хатлон	в. Суғд	в. ВМБК
Марказҳои хизматрасонии банкӣ	26,4	14,4	13,6	18,4	22,9
POS-терминалҳо	240	15,1	25,15	10,89	76,46
Терминалҳои электронӣ дар пешниҳоди пулӣ нақд	37,9	17,4	16,81	21,28	42,33
Банкомат	50,84	10,26	13,67	13,25	15,12
Филиалҳо	6,2	2,6	3,3	4	9

Манбаъ: аз рӯи маълумоти БМТ ҳисоб карда шудааст. 31.07.2022

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки ба истисноии шаҳри Душанбе дастрасии хизматрасониҳои маҷмӯии банкӣ дар дигар минтақаҳо ба таври кифоят рушд наёфтаанд. Аз ҷумла ШНТЧ ба 100 ҳаз. аҳоли POS-терминалҳо 15,1 адад, вилояти Хатлон 25,15 адад, вилояти Суғд 10,89 адад рост меояд. Ҳамин тавр POS-терминал яке воситаҳои муҳим дар фазои рақами ба ҳисоб меравад, ки шумораи онҳо дар минтақаҳои мамлакат бо мақсади расонидани хизматрасониҳои банкӣ ва қонё намудани муштариён кам мебошад.

Агар ба гузашта назар андозем, таърихи низомҳои пардохтӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ рақамиро дар тӯли 20-30 соли охир мушоҳида намоем

- аз ҷорӣ намудани фаъоли банкоматҳо, кортҳои банкӣ то пешниҳоди миқдори зиёди хизматрасониҳо аз фосилаи дур ва дар ҳар сурат вақт, бо гузариш ба хизмати 24/7 ба назар мерасанд.

Трансформатсияи рақамӣ шартӣ асосии кори самаранок дар бозори хизматрасониҳои банкӣ мебошад. Дар ин шароит модели сифр нави тиҷорат ба вучуд меояд, равишҳои анъанавии ҳалли масъалаҳои васеъ намудани базаи мизоҷон ба кулӣ аз нав дида баромада шуда, сифат ва суръати хизматрасонӣ беҳтар мегардад. Дар асоси ин, дар доираи тадқиқот мо намудҳои пардохтҳоро арзёбӣ намудем. (ниг. диаграммаи 1).

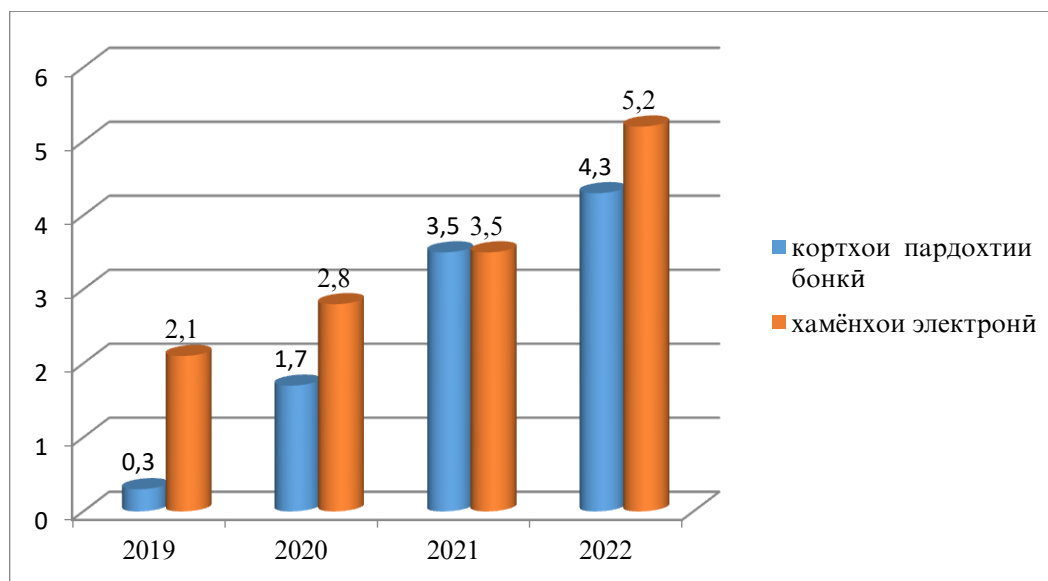

Диаграмма 1. Намудҳои пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. адад)

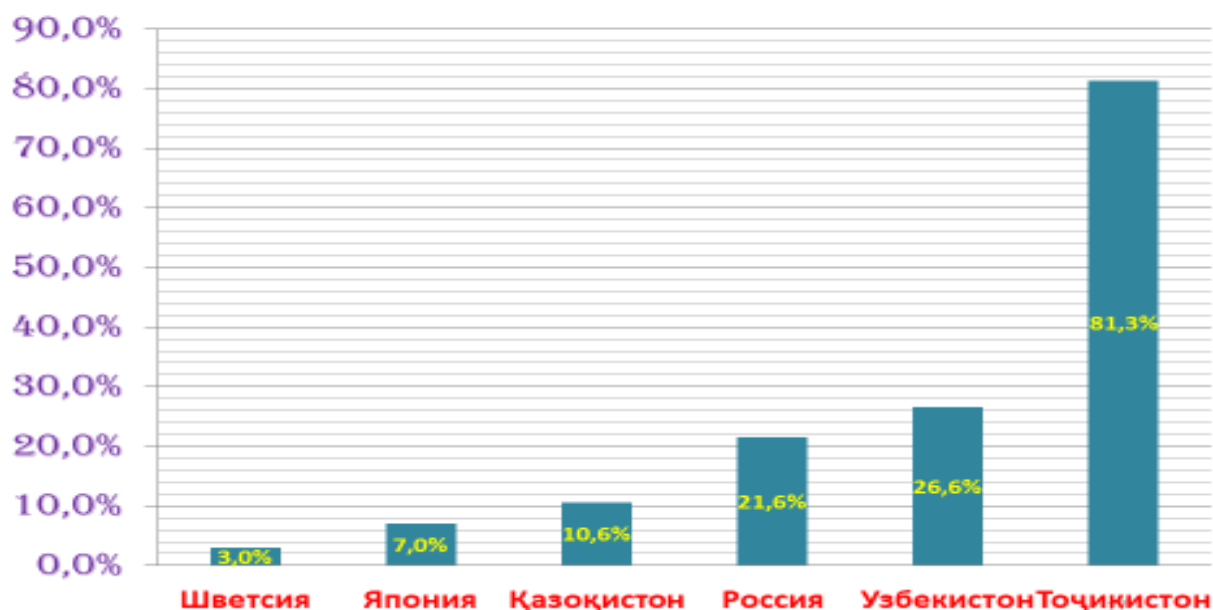
Сарчашма: маълумоти БМТ.

Аз диаграмма дида мешавад, ки шумораи кортҳои банкӣ дар солҳои 2019-2022. беш аз 4 миллион ё 14 маротиба ва пардохтҳои электронӣ 3,1 миллион ё 2,4 баробар афзудааст, яъне ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон платформаи электронӣ барои пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои банкӣ ташаққул ёфта истодааст. Аммо бояд, қайд намуд, ки дар баробари зиёд гаштани шумораи кортҳои пардохтии банкҳо

ҳоло ҳам, ҳиссаи пули нақд дар муомилот зиёд мебошад.

Бо ин мақсад арзёбии бозори хизматрасониҳои банкӣ, яъне ҳиссаи пули нақдӣ дар муомилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштара нисбат ба як қатор давлатҳои ҷаҳон муқоиса намудем. (диаграммаи 2.)

ҲИССАИ ПУЛҲОИ НАҚДӢ ДАР МУОМИЛОТ

Тибқи нишондиҳандаҳои диаграмма қайд намудан мумкин аст, ки ҳиссаи пули нақдӣ дар муомилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон натанҳо нисбат ба мамлакатҳои ҷаҳон, балки якқатор давлатҳои собиқ ИДМ, баланд мебошад. Яъне ин аз он дарак медиҳад, ки фарогирии рақами гардии хизматрасониҳои бонкӣ ва фаёолияти тичоратӣ дар сатҳи паст қарор дорад.

Ба андешаи мо ин манзара бо ду сабаб рабт дода мешавад: а) норасоии инфрасохтори зарурии хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои мамлакат; б) саводнокии молиявии ҷамъият, яъне истеъмолкунандагон ва соҳибкорон мебошад.

Ҳамин тавр бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки дар шароити муосир воситаҳои рақамиро дар фаёолияти хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор дода, афзалиятҳои онро нисбат ба қаноатмандии мизочон фаҳмонида диҳанд.

Бартариятҳои технологияи рақамиро дар фаёолияти маркетингии бонкҳои тичоратӣ ба чунин қисматҳо метавон ҷудо кард:

1. Рақамигардии равандҳои тичоратии бонк - истифодаи моделҳои графии равандҳои тичорат, ки бо иҷрои воқеии равандҳои тичорат дар низомҳои иттилоотӣ зич муттаҳид шуда, (тағйирот бо таъхири ҳадди ақали вақт сурат мегирад), инчунин мавҷудияти ҳуҷҷати электронӣ, низоми ченкунӣ ва ба қайд гирифтани миқдори зиёди иттилоот.

2. Маҳсулот (хизматрасонӣ) ва каналҳои фурӯш ба худхизматрасонии муштариён нигаронида

шудаанд ва дар шакли рақамӣ пешниҳод карда мешаванд. Бонки рақамӣ хизматҳои бонкии фосилавӣ (интернет-банкинг ва ҳамма хизматҳои ба он алоқаманд), замимаҳои мобилӣ, эквайринги интернет, хизматрасонии байнибонкӣ ва роҳандозии босуръати маҳсулоти (хизматрасонии) навро барои фурӯш дар бар мегирад [3].

3. Кормандони соҳибтахассус – мавҷудияти дастаҳои рақамии шахсӣ, ки фарогири тичорат, IT ва маркетинг, дастаҳои пайвастаи функционалии фаёолият. Фарҳанги корпоративии бонк ба тичорати рақамӣ ва инноватсия нигаронида шудааст.

4. Сохтори низомии ташаккулуфтаи бонк – ҳаммаи низомҳои иттилоотии бонк бо ҳам зич муттаҳид шуда, як платформаи ягонаро ташкил мекунад.

Ҳамзамон, шарикони бонк метавонанд хизматрасониҳои нави худро таҳия намуда, онҳоро бо маҳсулот (хизматрасонӣ)-и бонк муттаҳид созанд (масалан, пешниҳоди хизматрасонӣ оид ба фурӯши хизматрасониҳои сохтмонӣ ва молҳои хангоми пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ дар бонк).

Бонкҳои «рақамӣ» захирахоро барои кушодани марказҳои хизматрасонии иловагӣ сарфа намуда, хароҷоти хизматрасонӣ ба шабакаи банкоматҳо ва суғуртаи он, инчунин хароҷоти инкассаториро аз байн бурда, вақтро дар хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ сарфа мекунад. (нигаред ба ҷадвали 1.)

Таблица 1. - Муқоисаи вақт барои таҳия ва коркарди як пардохти бонкӣ дар бонки анъанавӣ ва рақамӣ сарф мешуда

Номгӯи амалиёт	Бонкҳои анъанавӣ	Бонкҳои рақамӣ
Тартиб додани ҳуҷҷати пардохт	4 дақиқа	4 дақиқа
Санҷиши ҳуҷҷати пардохт	2 дақиқа	1 дақиқа
Чоп кардани ҳуҷҷати пардохт	2 дақиқа	-
Рафтан ба бонк	30 дақиқа	-
Хизматрасонии бонкӣ тавассути хазина (дар ҳолати набудани навбат)	15 дақиқа	-
Аз бонк ба офис рафтан	30 дақиқа	-
Ҳамагӣ	1 час 23 дақиқа	5 дақиқа

Аз муаллиф дар асоси маводи расмиеи бонкӣ таҳия шудааст.

Дар мавриди қайд аст, ки як қатор бонкҳои тиҷоратии ватанӣ, аз қабили Бонки Эсхата, Спитамен Бонк, Алиф Бонк ва Ориёнбонк чунин платформаи рақамии пардохтҳои бонкиро ба роҳ мондаанд. Маҳз чунин равиш барои дигар бонкҳои тиҷоратӣ, бахусус дар фаъолияти маркетингӣ, ки ба қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар оянда асос ёфтааст, афзалияти рушд ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ пешбурди нуфуз ва афзоиши фурӯш бо истифода аз усулҳои гуногун мебошанд. Консепсияи асосии

маркетинги рақамӣ истифодаи равиши ба мизочон нигаронидашуда мебошад.

Маркетинги рақамӣ дар фазои худ каналҳои зиёде дорад. Вазифаи асосии маркетинг пайдо кардани каналҳои мебошад, ки ба имконияти иртиботи боэътимоди дучониба ва ғайраи беҳтарини сармоягузорию барои бонк ба роҳ монанд. дар Ҷадвали 2. каналҳои алоқаи маркетингии рақамӣ оварда шудаанд, ки ба фаъолияти мизочон нигаронидаи шудаи бонкро дар бар мегирад.

Ҷадвали 2. - Каналҳои коммуникатсияи маркетинги рақамӣ

Номгӯи каналҳо	Моҳияти каналҳо
Медиа-реклама	намуди реклама, ки ба дарки визуалӣ ба қониби аудитория нигаронида шудааст. (плакатҳо, варақаҳо, моделҳои маҳсулот дар Интернет).
Маркетинги почтаи электронӣ -	стратегияи ба даст овардани мизочон тавассути истифодаи низомҳои автоматии паҳнкунии мактуб ба почтаи электронӣ.
Маркетинги ҳустучӯӣ	амалҳое, ки ба афзоиши иштирокчиёни вебсайтҳо аз қониби шунавандагони мақсадноки он бо ёрии низомҳои ҳустучӯӣ нигаронида шудаанд. Он афзоиши иштирокчиё ба вебсайти бонк ва фурӯши маҳсулоти бонкиро тавассути қойгир кардани реклама дар низомҳои ҳустучӯии маъмултарин дар бар мегирад.
Шабакаҳои иҷтимоӣ (SMM) -	ҷалби қорбарони шабакаҳои иҷтимоӣ ба вебсайти бонк; вазифаҳо: ташкили аудиторияи эътимоднок; гузаронидани маърақаҳои рекламавии дақиқе, ки танҳо ба аудиторияи мақсаднок нигаронида шудаанд.
Онлайн Public Relations	ба васоити ахбори омма ва ширкатҳои қалон паҳн кардани варақаҳои матбуотӣ (ин навъҳои электронии рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, қонфронсҳои виртуалӣ, қаталогҳои интерактивӣ ва ғайра мебошанд.)
Инфографика	тарзи графикаи пешниҳоди иттилоот, ки мақсади он зуд ва аниқ пешниҳод намудани иттилооти мураккаб аст, шакли тарроҳии иттилоотӣ, ки матн, рақамҳо, расмҳо ва шаклҳои геометрияро муттаҳид месозад; Он барои ба қорбар дар бораи падида дар шакли визуалӣ ва фаҳмо нақл қардан пешбинӣ шудааст.

Таҳияи муаллиф.

Олимон ва қоршиносони соҳаи маркетинги рақамӣ қайд мекунанд, ки модели маркетинги “Performance marketing” барои баҳши бонкӣ мувофиқ

аст. *Performance-based marketing* – ин навъи маркетинге, ки ба натиҷа нигаронидашуда шудааст [4].

Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон қайд кард, ки дар ҳама марҳилаҳои кор барои дидани нишондиҳандаи мушаххаси миқдорӣ, ки натиҷаи кори ҳар як соҳаи алоҳидаи маркетинги бонкиро инъикос мекунад, арзёбии арзиши бозид аз сайт, ариза, занг зарур мебошад.

Интиҳоби воситаи маркетинг аз ҳадафи маъракаи рекламавӣ ва маҳорату таҷрибаи як муассиса ва бонки махсус барои расидан ба ин ҳадаф вобаста аст. Масалан, ҳадаф ин аст, ки шумораи ҳадди аксар дархостҳои арзон аз сайт барои қарзи истеъмолий ҷамъоварӣ карда шаванд. Восита бо арзиши пасттарин барои як дидан ва трафики максималӣ интиҳоб карда мешавад. Чун қоида, ин ҷойгиркунии контекстӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Бо ёрии он ҳаҷми заруриии иттилоот ба даст оварда мешавад.

Як қатор аз бонкҳои ватанӣ фаъолияти маркетингиро дар шабакаи иҷтимоӣ ба (SMM) диққат медиҳанд. SMM имкон медиҳад, ки аввалан, эътимоднокии муштариёро таъмин кунад ва дуюм, бинобар рақобати зиёд дар бозор, бонкҳо бояд аз худ фарқ кунанд, то муштариӣ эҳтимолӣ ба як муштариӣ доимӣ табдил ёбад. SMM барои аудитория барои

дидани ин бонк "бо чеҳраи инсонӣ" оптималӣ аст. аудиторияе, ки бештари рӯз дар шабакаи иҷтимоӣ қарор доранд, ба муҳтавои фароғатӣ ё ҳама гуна маълумоти ҷолиби марбут ба фаъолияти аслии бонк таваҷҷӯҳ доранд, на танҳо ба хабарҳои матбуотии он. Барои бонк ворид шудан ба ин фазо муҳим аст, пас корбарон бо он муошират хоҳанд кард. Дар акси ҳол, SMM натиҷаи интизорӣ намедиҳад, зеро он аз ҷониби аудиторияи мақсаднок талаб карда намешавад.

Ҳамин тариқ, дар баҳши бонкии Тоҷикистон тақмилдиҳии фаъолияти маркетинги рақамӣ ба вазъи молиявии бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои қарзӣ, ки бо ноил шудан ба маҷмӯи ҳадафҳо сармоягузориҳои назаррасро ба ҷо меоранд, таъсири мусбат мерасонад. Дар баробари ин, рақобат дар соҳаи бонкӣ афзоиш ёфта истодааст, ки дар он бозигарони калидӣ онҳое, ки самтҳои нави воситаҳои маркетинги рақамиро фаъолона таҳия ва истифода мекунанд ишғол менамоянд. Дар ин шароит бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои стратегӣ ва тактикие, ки дар зери таъсири омилҳои тағйирёбандаи муҳити беруна ба миён меоянд, захираҳои (молиявӣ, инсонӣ, моддӣ) самаранок роҳандозӣ намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Маркетинг и разработка новых банковских продуктов [Текст]: учеб.-метод. пособие. – СПб: Питер, 2013. – 281 с.
2. Николаева, Т. П. Банковский маркетинг [Текст]: учеб. -метод. комплекс / Т. П. Николаева. – М.: Издат. центр ЕАОИ, 2013. – 224 с.
3. Прохоренков П.А., Гусарова О.М., Аверьянова Т.В. Современные информационные технологии маркетинга // Фундаментальные исследования. – 2018. – № 12-1. – С. 158-162; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=42369> (дата обращения: 14.05.2023).
4. Сергеевкова, А. А. Современные технологии обеспечения конкурентоспособности многопрофильного коммерческого банка на рынке финансовых услуг [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / А. А. Сергеевкова. – Ростов-на-Дону, 2007.
5. Татарнинова, Л. Ю. Некоторые аспекты оценки проведения коммуникационной политики региональными банками [Текст] / Л. Ю. Татарнинова // Деньги и кредит. – 2008. – № 3. – С. 39-40.
6. Толчин, К. В. Особенности реализации банковских стратегий в различной рыночной среде [Текст] / К. В. Толчин // Деньги и кредит. – 2008. – № 1. – С. 84-88.
7. Уткин, Э. А. Банковский маркетинг [Текст] / Э. А. Уткин. – М.: Инфра-М, 2008. – 362 с.
8. Комилова К.Н., Шарипов Б.М., Равишҳои назариявӣ оид ба муайян намудани моҳияти фаъолияти маркетингӣ дар бонки тичоратӣ [Матн] // Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 3 (32). С. 39-45.
9. К.Н. Комилова, Ф.А.Курбонова, Шарипов Б.М. Развитие банковского маркетинга в Республике Таджикистан в период пандемии COVID-19 [Текст] // Финансовый вестник. 2022. № 1 (56). С. 13–19

Маълумот дар бораи муаллиф:

Комилова Комила Наврузовна - унвонҷӯи Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Айни 44. Тел.: (+992 37) 236-64-72; моб.: (+992) 98-503-33-33, почтаи электронӣ: kamila-k-1995@mail.ru

Сведения об авторе:

Комилова Комила Наврузовна – соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Айни, 44. Тел.: (+ 992 37) 236-64-72; моб. (+992) 98-503-33-33. E-mail: kamila-k-1995@mail.ru

Information about author:

Komilova Komila Navruzovna - graduate student of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, h. Aini 44. Tel.: (+992 37) 236-64-72; Mob.: (+992) 98-503-33-33, e-mail: kamila-k-1995@mail.ru

УДК: 338.486

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ САЙЁҲИИ ТИҶОРАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипова Фарангис Нурулоевна

***Аннотатсия.** Имрӯз сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ муайян гардидааст. Бинобар ин, ба рушди он дар мамлакат аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Бо вучуди ин масъалаҳои методологии он, аз ҷумла масъалаҳои ташаққул ва рушди сайёҳии тиҷоратӣ ҳамчун самти муҳими фаъолияти сайёҳӣ ҳануз баҳссталаб мебошанд.*

Дар мақола заминаҳои ташаққули сайёҳии тиҷоратӣ таҳқиқ шуда, хусусиятҳои он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Ба таҳлили мафҳумҳои асосии бо ташаққули сайёҳии тиҷоратӣ алоқаманд диққати муҳим дода шудааст. Самтҳои асосии фаъолият дар доираи сайёҳии тиҷоратӣ ҷудо карда шудаанд.

***Калидвожаҳо:** сайёҳии тиҷоратӣ, бизнес-сайёҳӣ, Роҳи бузурги абрешим, сафарҳои хизматӣ, сафарҳои корӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ.*

***Барои иқтибос:** Шарипова, Ф. Н. Заминаҳои ташаққули сайёҳии тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Шарипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 155-161*

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шарипова Фарангис Нурулоевна

***Аннотация.** Сегодня туризм определен как одно из приоритетных направлений национальной экономики. Поэтому его развитию в стране придается серьезное значение. Однако ее методологические вопросы, в том числе вопросы становления и развития коммерческого туризма как важного направления туристской деятельности, до сих пор остаются дискуссионными.*

В статье рассматриваются предпосылки формирования коммерческого туризма и определяются его характеристики для Республики Таджикистан. Важное внимание уделено анализу основных понятий, связанных с формированием коммерческого туризма. Выделены основные направления деятельности в рамках коммерческого туризма.

***Ключевые слова:** коммерческий туризм, бизнес-туризм, Великий Шелковый путь, служебные поездки, деловые поездки, туристические компании, туристическая инфраструктура.*

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF COMMERCIAL TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sharipova Farangis Nuruloevna

***Annotation.** Today tourism is identified as one of the priority areas of the national economy. Therefore, its development in the country is given serious importance. However, its methodological issues, including the formation and development of commercial tourism as an important area of tourism activity, still remain controversial.*

The article discusses current issues of tourism development and its infrastructure based on attracting investments. The potential for tourism development in the country was assessed, and the issues of creating

conditions for investment in the tourism industry and creating a favorable investment environment for its development were explored.

Key words: *commercial tourism, business tourism, the Great Silk Road, official trips, business trips, travel companies, tourism infrastructure.*

Гузориши масъала. Имрӯз сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллии муайян гардидааст. Бинобар ин, ба рушди он дар мамлакат аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Бо вучуди ин масъалаҳои методологии он, аз ҷумла масъалаҳои ташаккул ва рушди сайёҳии тичоратӣ ҳамчун самти муҳими фаъолияти сайёҳӣ ҳануз баҳсталаб мебошанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳо ба масъалаҳои заминаҳои ташаккули сайёҳии тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Каримов Б.Ҳ., Зоҳидҷон А. ва дигарон.

Мақсади мақола – ин омузиши заминаҳои ташаккули сайёҳии тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муҳтавои асосии мавод. Сайёҳӣ ҳамчун бахши афзалиятноки иқтисодиёти миллии бисёрҷанба аст, зеро он бо бештари дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодиёти иҷтимоӣ, аз ҷумла нақлиёт ва меҳмоннавозӣ, фарҳанг ва варзиш, солимгардонӣ ва тиб, маориф ва илм ҳамбаста аст. Соҳаи сайёҳӣ доимо рушд карда, намудҳо ва шаклҳои нави истироҳат ва сайёҳатро ба мизочон пешкаш мекунад. Бо густариши равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт робитаҳои тичоратӣ, илмӣ, таҳсилотӣ ва фарҳангӣ дар байни кишварҳои гуногун вусъат ёфтанд, ки ин боиси афзоиши яке аз самтҳои нисбатан нав ва даромадноки соҳаи сайёҳӣ – сайёҳии тичоратӣ гардидааст.

Сайёҳии тичоратӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ таърихи тӯлонӣ дошта, дар асрҳои VII-X ривочу раванг ёфтааст. Он замон тоҷирон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Шарқи Наздик тавассути киштиҳо бо роҳҳои баҳрӣ ва қорвонҳо – бо роҳҳои хушкӣ ба кишварҳои Аврупо, Ҳинд, Чин ва Шарқи Дур сафар мекарданд. Маҳз дар ҳамин давра аввалин пешгузаштагони иншооти сайёҳии муосир – меҳмонхонаҳо, қорвонсаройҳо, майхонаҳо ба вучуд омаданд, ки дар онҳо ба сайёҳон истироҳат, хӯрок ва ҷойи хоб пешкаш карда мешуд.

Дар байни тоҷирон одамони босавод бисёр буданд. Тоҷире, ки ба муваффақият умед мебаст, бояд савод медошт, ҳисоб ва забонҳои хориҷиро медонист, аз қонунҳо ва урфу одати кишварҳои ташрифовариин худ оғай медошт. Ҳамин тариқ, тоҷирон аввалин табақае буданд, ки робитаҳои иқтисодии байналмилалиро бунёд намуда, молҳои кишвари худро ба молҳои хориҷӣ иваз мекарданд ва ба ин васила сиёсат ва иқтисодиёти ҷаҳониро рушд додаанд.

Асарҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки сарзамини тоҷикон аз замонҳои қадим дар масири тичорати Роҳи бузурги абрешим, ки кишварҳои Шарқ ва Ғарб бо ҳам пайваست мекард, мақоми хос дошт. Ин сарзаминро дар тичорати байналмилалӣ ва мубодилаи фарҳангӣ марказҳои тамаддуни қадими ориёӣ-тоҷикии Бохтар – Тахористон (Ҷағониён, Шумон, Аҳорун, Кубодиён, Вахш, Хутал, Рашт, Кумод, Дарвоз, Ванҷ, Рушон, Вахон), Суғд, Истаравшан ва Фарғона бо Ҳиндустон ва Чин пайваст мекарданд. Тавассути Роҳи бузурги абрешим дар баробари мубодилаи молҳо, инчунин мубодилаи тамаддунҳо, афкор, фарҳанг ва ҷаҳонгардӣ (сайёҳӣ)-и одамон рушд кардааст.

Мақом ва мартабаи аҷдодони тоҷикон – суғдиён дар масири Роҳи бузурги абрешим бартарӣ дошт. Онҳо дар тамоми минтақаҳои наздик ба ин масир тичорат доштанд ва додугирифтӣ аксари молҳоро дар таҳти назорати худ қарор дода буданд. Катибаҳои чинӣ ва суғдӣ дар натиҷаи кофтуковҳои ҳафриётӣ пайдогардида гувоҳӣ медиҳанд, ки тоҷирони суғдӣ бо усулҳои тичорати хоси худ аз кишварҳои Шарқ ба кишварҳои Ғарб, аз Ҷануб ба Шимол молҳо мебарданд. Забони суғдӣ дар тамоми минтақаҳои Роҳи бузурги абрешим ҳамчун забони муошират ба ҳисоб мерафт. Тавре муҳаққиқон Р.А. Умаралиев ва В.Ш. Хетагурова менависанд, «Роҳи бузурги абрешим дорони иқтидори назаррас барои рушди сайёҳӣ ва маҳсулоти сайёҳӣ мебошад, ки ба мероси нодир ва ғайриқайдам бой, табиат ва анъанаҳои дахҳо халқият ва тамаддунҳои қад-қадим масири абадӣ ҷойгирбуда асос ёфтааст» [1, с. 226].

Дар соли 138 то милод дипломат ва сарлашқари чинӣ Чжан Тсзян аввалин бор роҳро аз Чин ба сӯи кишварҳои Осиёи Марказӣ кушодааст. Ба нимаи асри 2 то милод Осиёи Марказӣ минтақае мегардад, ки ду қисми роҳҳои тичорати ба худ барандаро мепаиваст: аз Ғарб (кишварҳои Баҳри Миёназамин) ва аз Шарқ (Чин, империяи Хан). Ҳамин тариқ, Осиёи Марказӣ мавзеи асосӣ ва нисбатан дарози пайвандгари роҳҳо дар низоми аввалини байникитъавии роҳҳои қорвонгузар аз Чин ба кишварҳои Шарқи Наздик ва Аврупо буд.

Роҳи бузурги абрешим масири қорвонгузар аз ҳама дарозтарин (зиёда аз 7 ҳазор километр) дар замони пеш буд. Дар давоми 17 аср он нақши асосиро дар рушди робитаҳои байни кишварҳо ва минтақа, ки тамаддунҳо ва низомиҳои иҷтимоӣ-иқтисодии гуногунро ифода менамуданд, бозидаст. Раванди

рушди тичорати байналмилалӣ бо Роҳи бузурги абрешим ҳамради ба паҳнгардии асосҳои иқтисодии бозорӣ, чун тақсими ҷаҳонии меҳнат, низоми ҳифзи ҳуқуқҳои тоҷирони берунӣ, низоми таъмини амни тичорат, рушди намудҳои гуногуни андозҳо, принципҳои қарздиҳӣ ва дигарҳо буд, ки ба рушди умумии тамаддунҳои ҷаҳонӣ таъсир расонидааст [2]. Асосҳои мазкур ҳамчун заминаи ташаккули тичорати ҷаҳонӣ ва принципҳои низоми бозорӣ истеҳсолот гардида, симои муосири иқтисодӣ ҷаҳониро бунёд намудаанд. Рушди иқтисодиёт умуман ба вуруди байниҳамдигарии тамаддунҳои Шарқ (Осиё) ва Ғарб (Аврупо) таъсир расонид, дар ин маврид дар давоми тамоми ин давра халқҳои Осиёи Марказӣ чун роҳбаладҳои анъанаҳои маданӣ, ақидаҳои динӣ, қомебиҳои илмӣ ва техникӣ дар ҳар ду ҷониби ин масир хизмат мекарданд. Тичорат тавассути Роҳи бузурги абрешим бо додугирифтӣ донишҳо ва иттилоот, мубодилаи молҳо ва технологияҳои нав ҳамради буд. Дар раванди рушди тичорат Ғарб аз кишварҳои Осиё ва Чин иттилооти нави технологӣ (масалан, оид ба истеҳсоли қоғаз, абрешим, чинӣ, борут)-ро ба худ гирифт, Чин бошад, аз Осиёи Марказӣ донишҳои кишоварзӣ - парвариши лубиё, пиёз, бодиринг, сабзӣ, ангур, маҳсарро гирифт. Осиёи Марказӣ, ки дар қорсуи Роҳи бузурги абрешим қарор дошт, донишҳои навро аз ҳар ду ҷониб – ҳам аз Чину Шарқи Наздик ва ҳам аз Аврупо ба худ мегирифт.

Ҳамин тариқ, аввалин нишонаҳои сайёҳии тичоратӣ дар асрҳои қадим, дар кишварҳои минтақаҳои Аврупо, Шарқи Наздик, Шарқи Дур, Осиёи Марказӣ, аз ҷумла сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон пайдо шудаанд. Вале он ҳамчун самти мустақили сайёҳӣ аз солҳои 1970-1980 инҷониб баррасӣ мешавад. Дар ин маврид, бо далели суръати баланди рушди иқтисодӣ ҷаҳонӣ ва бо шарофати афзоиши теъдоди сафарҳои тичоратӣ, самти мазкури сайёҳӣ яке аз пешқадамтаринҳо мебошад. Имрӯз ташкилотҳои калонтарини ҷаҳонӣ барои сафарҳои тичоратии қармондонҳои худ ҳамаҷола беш аз 1 миллион доллари ИМА ҳарч мекунад, «хароҷоти сафарҳои тичоратӣ ба шумори моддаҳои асосии хароҷот пас аз андозҳо, таъминоти қармондон, технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои алоқа, иҷора ва ғайра мансуб мебошад, ки ин ба афзоиши босуръати соҳа мусоидат мекунад» [3, с. 39].

Аз сабаби он, ки ташаккул ва рушди сайёҳии тичоратӣ бо тақсими робитаҳои иқтисодии ҳориҷӣ алоқаманд аст, ҳамчун як самти мустақили соҳаи сайёҳии муосир ҷудо шудани он ба муваффақияти тичорати ташкилотҳои сайёҳӣ таъсири мусбат расонидааст. Вобаста ба ин, сайёҳии тичоратӣ «ҳамчун падидаи иқтисодии асри XX эътироф шудааст, зеро он

бо афзоиши босуръати худ ва таъсири назаррас ба рушди иқтисодӣ фарқ мекунад, ки мо онро то имрӯз мушоҳида карда метавонем» [4, с. 28].

Бо вуҷуди таърихи бисёрасра ва суръатҳои рушди худ дар солҳои охир, масъалаҳои зиёди назариявӣ методологӣ ва ҷанбаҳои амалии ташаккул ва рушди сайёҳии тичоратӣ дар адабиёти илмӣ инъикоси муносиби ҳудро наёфтааст. Дар адабиёти ватанӣ интишороти оид ба таҳқиқи сайёҳии тичоратӣ умуман мавҷуд нест. Ҳамчунин маълумоти омӯрӣ ва таҳқиқоти амалии барои омӯзиш ва тасвири пурраи вазъи сайёҳии тичоратӣ зарурӣ дар мамлакат қифоя нест.

Мафҳуми «сайёҳии тичоратӣ»-ро яке аз аввалинҳо шуда муҳаққиқи англис Р. Дэвидсон вобаста ба алоқамандии он бо фаъолияти қорӣ чунин тафсир кардааст: «сайёҳии тичоратӣ ба сафарҳои марбут аст, ки бо мақсадҳои соҳибқорӣ анҷом дода мешаванд» [5, с.12]. Баъдтар муаллиф мафҳуми мазкурро аз ҳисоби мушаххасқардонии ҳадафи он аниқ ва васеътар карда, сайёҳии тичоратиро бо тамоми сафарҳои ҳадафшон иҷрои вазифаҳои касбӣ (хизматӣ) ва амалисозии манфиатҳои тичоратӣ, ки метавонанд ба иҷрои вазифаҳои стратегӣ ва фаврии қорхона равона карда шаванд, ҳамбаста кардааст, аз ҷумла «ташаккули донишҳои қармондон оид ба ҷӣ тавр самараноктар иҷро қардани қор; ҳавасмандқардонии қармондон барои қори хуб» [6, с. 3]. Чунин тафсири мафҳуми «сайёҳии тичоратӣ» дар адабиёти илмӣ ба муҳаққиқи ватанӣ дастрас ба таври васеъ ифода ёфтааст ва онро олимони соҳа А.В. Бабкин, А.И. Балабанов, И.Т. Балабанов, Л.А. Волкова, И.В. Зорин, В.А. Кварталнов, А.Т. Кириллов ва дигарон ҷонибдорӣ қардаанд.

Ба андешаи А.В. Бабкин «сайёҳии тичоратӣ сафарҳоро бо мақсадҳои хизматӣ ё касбӣ бидуни гирифтани қаромад дар маҳалли будубоши муваққатӣ қаро меқирад» [7, с. 11]. И.Т. Балабанов ва А.И. Балабанов сайёҳии тичоратиро ҳамчун «сафарҳои соҳибқорон бо мақсадҳои тичоратӣ» шарҳ дода, таъкид мекунанд, ки он намуди қаромад ва рушдқарандаи сайёҳӣ мебошад [8, с. 25]. Ба ақидаи А.Т. Кириллов ва Л.А. Волкова сайёҳии тичоратӣ гуфта, «сафарҳои марбут ба иҷрои вазифаҳои касбӣ» дар назар дошта мешаванд [9, с. 22]. И.В. Зорин ва В.А. Кварталнов ин мафҳумро нисбатан васеътар шарҳ меқарданд, яъне ҳамчун «сафари хизматии муваққатӣ бо мақсадҳои қорӣ, аз ҷумла иштирок дар конференсияҳо, қонгрессҳо ва ғайра бидуни гирифтани қаромад дар мақони сафар» [10, с. 272].

О.А. Смирнова ба мақон ва вақти будубош ҳангоми сафар тавачҷуҳ мекунад ва сайёҳии тичоратиро ҳамчун «маҷмуи муносибатҳо ва падидаҳо, ки ҳангоми ҳаракат ва будубоши одамон дар вақти

корӣ ба миён меоянд ва ангезаи асосии онҳо таширифоварӣ ва иштирок дар ҳар гуна вохӯриҳои корӣ, конгрессҳо, конференсияҳо, намоишгоҳҳо, ярмаркаҳо ва чорабиниҳои ҳавасмандгардонӣ дар маконҳои аз ҷойи муқаррарии зист ва кори онҳо фарқкунанда мебошад», шарҳ медиҳад [11, с. 8].

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» сайёҳии тичоратӣ ҳамчун «намуди саёҳате, ки бо мақсади ба даст овардани манфиатҳои соҳибкорӣ ва тичоратӣ амалӣ мегардад», шарҳ дода шудааст [12]. Ҳамчунин, дар қонуни мазкур мафҳуми «сайёҳии корӣ» низ шарҳ дода шудааст, яъне сайёҳие, ки «бо мақсадҳои хизматӣ чиҳати иштирок дар чорабиниҳои муайян, тақмили дониш, ташаккули робитаҳои ҳамкорӣ ва иҷрои уҳдадорихои дигари хизматӣ ба роҳ монда мешавад» [12]. Таҳлили ин ду мафҳуми дар қонун овардашуда ва муқоисаи муҳтавои онҳо бо таърифҳои дар адабиёт овардашуда, ки мо онҳоро пештар баррасӣ кардем, нишон медиҳад, ки ҳам дар қонунгузорӣ ва ҳам дар адабиёти илмӣ байни онҳо монандӣҳо ва тафовут вучуд дорад. Ҳар ду намуди сайёҳӣ – сайёҳии тичоратӣ ва сайёҳии корӣ бо сафарҳои кормандони корхонаҳо ва соҳибкорон алоқаманд мебошанд. Дар доираи сафарҳои тичоратӣ гирифтани даромад дар назар аст, сафари корӣ бе гирифтани даромад анҷом дода мешавад.

Ба андешаи мо, аломати нагирифтани даромад дар макони будубоши корманд ҳангоми сафари хизматӣ маҳаки зарурии сайёҳии корӣ нест. Зеро ҳолатҳои зиёде ҳастанд, ки фаъолияти касбии корманд дар доираи сафари хизматӣ ба корхона даромад меорад. Масалан, аудитори ташкилоти аудиторӣ барои гузаронидани санҷиши аудитории фаъолияти мизоч ба дигар шаҳр ба сафари хизматӣ равон карда мешавад, ки подоши хизматрасонии он пешакӣ дар шартнома барои гузаронидани аудит муқаррар карда шудааст. Яъне, бо вучуди он ки санҷиши аудиторӣ фаъолияти тичоратии ташкилоти аудиторӣ мебошад, аудитор онро дар доираи сафари хизматӣ (корӣ), ки корфармо (ташкилоти аудиторӣ) ташаббускори он мебошад, иҷро мекунад. Ҳолати дигар, - даъват шудан ва иштироки соҳибкор, муассис ё саҳоми корхона дар маҷлиси шӯрои директорони корхонаи дигар, ки одатан чунин чорабиниҳо дар объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ – меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо ташкил карда мешаванд. Дар ин маврид, дар оинномаи корхона метавонад тартиби пардохти подош ба аъзоёни шӯрои директорон барои иштирок дар чунин чорабиниҳо пешбинӣ шуда бошад. Ҳамчунин, агар дар доираи сафари корӣ анҷом додани чорабиниҳои таблиғотӣ ва маркетингӣ пешбинӣ шуда бошад, натиҷаи онҳо ба даромади корхона таъсир мерасонад ва барои ин корманди ба сафари хизматӣ

равонашуда метавонад мукофот (аз ҷумла дар шакли пулӣ) гирад. Ҳамаи ин ба пайдо шудани мушкilot дар баррасии мафҳумҳои бо сайёҳии тичоратӣ алоқаманд ва истифодаи мафҳуми нодурусти сайёҳии корӣ дар адабиёти илмӣ ва амалияи фаъолияти сайёҳӣ боис мешавад.

Ба андешаи мо, дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидани мафҳуми нодурусти «сайёҳии корӣ» аз тарҷумани русии мафҳуми «деловой туризм», ки дар навбати худ тарҷумани нодурусти мафҳуми англисии «business travel» мебошад, маншаъ мегирад. Яъне, мафҳуми «сайёҳии корӣ», ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» ва дигар санадҳои меъёрии қонунгузорӣ истифода мешавад, дар асл хусусиятҳои «business travel»-ро ифода мекунад, на мафҳумҳои «working tourism» ё «work travel»-ро, ки дар адабиёти англисизабони соҳаи сайёҳӣ вучуд надоранд. Бинобар ин, истифодаи мафҳуми «сайёҳии корӣ» саҳеҳ нест, беҳтар аст, ки дар қонунгузорӣ, амалияи фаъолияти сайёҳӣ ва таҳқиқоти илмӣ вожаҳои «бизнес-сайёҳӣ» («business travel») ё «сайёҳии тичоратӣ» (commercial tourism) ба кор бурда шаванд.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ англисизабон мафҳуми «бизнес-сайёҳӣ» бештар ҳамчун сафари одамон бо мақсади бастанӣ шартномаҳои тичоратӣ, анҷом додани вохӯриҳо ва конференсияҳои бо баррасии масъалаҳои тичоратӣ алоқаманд, инчунин ташириф овардани соҳибкорон ба шаҳрҳо ё мамлакатҳои дигар ва будубоши муваққатии онҳо дар ҷойҳои берун аз ҷойи кор ё истиқомати доимӣ ба хоҳири сарпарастӣ (маблағгузорӣ)-и фаъолияти соҳибкории худ, тафсир карда шудааст. Сайёҳии тичоратӣ ҳамчун сафари истироҳатӣ ва фароғатӣ, ки бо харидаи молҳо ва қабули хизматрасониҳо алоқаманд аст, шарҳ дода мешавад. Яъне ҳангоми саёҳати тичоратӣ одамон (ҳамчун соҳибкор ё корманди корхонаи тичоратӣ) ҳам истироҳат мекунад ва ҳам ба харидаи молҳо ва хизматрасониҳои бо фаъолияти тичоратӣ алоқаманд (тавассути ташириф овардан ё иштирок дар намоишгоҳҳо, ярмаркаҳо, биржаҳо) машғул мешаванд.

Дар адабиёти хориҷӣ (асосан англисизабон ва русизабон) барои ифода намудани мафҳуми сайёҳии тичоратӣ ибораи «commercial tourism» (коммерческий туризм) ва барои ифода намудани мафҳуми сайёҳии корӣ ибораи «business tourism» (деловой туризм) истифода мешавад. Азбаски дар забони тоҷикӣ вожаҳои англисӣ (русӣ)-и «commerce» («коммерция») ва «business» (бизнес) асосан бо як вожаи «тиҷорат» ифода карда мешаванд, ҳангоми истифода ва тафсири мафҳумҳои «сайёҳии тичоратӣ» ва «сайёҳии корӣ» низ номуайяний ва тазодҳо ба миён меоянд. Вале, мо дар

таҳқиқоти худ вожаи «сайёҳии тичоратӣ»-ро ҳамчун ҳаммаъноӣ вожаи англисӣ (русӣ)-и «business tourism» («деловой туризм») истифода мебарем, на чун «commercial tourism» (коммерческий туризм). Бинобар ин, дар қаринаи мазкур мо мафҳуми «сайёҳии тичоратӣ»-ро ҳамчун намуди сайёҳӣ – сафари муташаққиле, ки аз ҷониби кормандони ширкатҳо, корхонаҳо ё соҳибкорон барои ҳалли масъалаҳои тичоратӣ (соҳибкорӣ) анҷом дода мешавад, баррасӣ менамоем.

Аксар вақт кормандон ба сафарҳои хизматӣ (корӣ) барои омӯзиши касбҳои зарурӣ дар доираи фаъолияти тичоратии корхона (корфармо), тақмили ихтисос, барпо намудан ва барқарор кардани робита бо дигар ширкатҳо, гуфтушунид ва бастанӣ шартномаҳо бо шарикон, пайгирии фаъолияти филиалҳо ва намоёндагӣҳо, иштирок дар конференсияҳои илмӣ амалӣ, конгрессҳо, симпозиумҳо ва дигар чорабиниҳо (намоишгоҳҳо, рӯнамоҳо, семинарҳо), гирифтани иҷозатномаҳои махсус, васлкунӣ ва ба кор андохтани таҷҳизот фиристода мешаванд. Дар ин маврид сайёҳии тичоратӣ сафарҳои хизматиро ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он (ба хориҷа) дар бар мегирад. Харочоти сафарҳои хизматии кормандон (роҳпулӣ, истиқомат, маблағҳои рӯзмарра) дар доираи сайёҳии тичоратӣ новобаста аз ҳадафҳои чунин сафарҳо (гуфтушунид ва бастанӣ шартнома, тақмили ихтисос дар дохил ё хориҷи кишвар, рӯнамои лоиҳа, иштирок дар конференсияҳои илмӣ амалӣ ва ғ.) аз ҳисоби корхона ё соҳибкоре, ки ташаббускори сафари хизматӣ мебошад ва онро ташкил кардааст, маблағгузорӣ мешаванд. Корманде, ки ба сафари хизматӣ равон карда мешавад, дар давоми ин сафар вазифа ва музди меҳнати миёнаи худро дар ҷои кор нигоҳ медорад. Агар дар доираи сафари хизматӣ мувофиқи барномаи сафар баргузор намудани ҳар гуна чорабиниҳои фароғатӣ истироҳатӣ пешбинӣ шуда бошад, харочоти марбут ба чунин чорабиниҳоро низ корхона – ташкилкунандаи сафари хизматӣ ба уҳда мегирад. Дар акси ҳол, маблағи истироҳат ва чорабиниҳои фароғатии инфиродиро ҳуди корманд пардохт мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар амалияи хориҷии фаъолияти сайёҳӣ чорабиниҳои мансуб ба сайёҳии тичоратиро ширкатҳои сайёҳӣ ташкил мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди зиёд будани чунин чорабиниҳо фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ дар самти ташкил ва гузаронидани онҳо ҳануз рушд накардааст. Сафарҳои хизматии кормандони корхонаҳо бо мақсадҳои ба сайёҳии тичоратӣ хос аз ҷониби ҳуди корхонаҳо – ташаббускорони онҳо анҷом дода мешаванд.

Барои ташаккули бозори сайёҳии тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоид мавҷуд мебошанд. Иншооти зиёди инфрасохтори сайёҳӣ, ки ҳоло дар мамлакат фаъолият мекунад, аз ҷумла меҳмонхонаҳо ва озоишгоҳҳои муосир, метавонанд ҳамчун макони ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ, ки мақсади онҳо фароғат ба хотири тичорат ё мусоидат ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, истифода шаванд. Яке аз чунин иншоот – санаторияи Шоҳамбарӣ (ҶСК «Озоишгоҳи Шоҳамбарӣ») мебошад, ки пас аз таҷдиди техникаи бо ҷалби сармоягузори хусусии дохилӣ анҷом додашуда дар он барои ташкил ва гузаронидани ҳамоишҳои тичоратӣ, вохӯриҳои соҳибкорон ва намоёндагони онҳо, баргузор кардани ҳар гуна чорабиниҳои илмӣ фарҳангӣ шароити хуб фароҳам оварда шудааст. Мавҷуд будани чунин иншоот рағбати сайёҳони дохилию хориҷиро барои густариши фаъолияти сайёҳии тичоратӣ зиёд мекунад. Тавре муаллифони Б.Ҳ. Каримов ва А. Зоҳидҷон қайд мекунад, «соҳаи сайёҳӣ дар қиёс бо дигар соҳаҳои соҳибкорӣ дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошад. Аз як ҷониб, барои сармоягузор амсилаи тичоратии он метавонад ба амсилаи тичоратии соҳаҳои дигар монанд бошад, яъне ба даст овардани даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ бо истифода аз иншооти тичоратӣ, масалан, аз муассисаҳои савдо, фароғат, солимгардонӣ. Аз ҷониби дигар, дар фаъолияти сайёҳӣ омилҳои соҳавӣ хеле муҳим мебошанд, сар карда аз ҷолибияти умумии маконе, ки иншооти хизматрасонӣ ба сайёҳон дар он ҷойгир аст, то сатҳи касбии дастаи кормандон ва стандартҳои хизматрасониҳо ба сайёҳон» [13, с. 239]. Бинобар ин, барои рушди сайёҳии тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои ширкатҳои сайёҳӣ аз як ҷониб, бо роҳбарияти меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо, истироҳатгоҳҳо ва субъектҳои дигари дар соҳаи инфрасохтори сайёҳӣ фаъолияткунанда, аз ҷониби дигар, – бо роҳбарони корхонаҳо ва соҳибкорони ватанию хориҷӣ ҷиҳати роҳандозӣ намудани чорабиниҳои тичоратӣ ва илмӣ фарҳангӣ, ташкили ҳамоишҳои соҳибкорон, намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои молҳо ва хизматрасониҳо зарур аст.

Таҳқиқи бозори сайёҳии тичоратӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз ташаккул наёфтааст, вале падидаҳои он баръало ба назар мерасанд, имкон дод, ки бахшҳо (самтҳо)-и асосии онро ҷудо намоем, ки минбаъд метавонанд ба соҳаи хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ дохил карда шаванд ва ба ин васила бозори сайёҳии тичоратӣ дар мамлакат ташаккул ёбад. Ҳамин тариқ, чунин самтҳои фаъолиятро дар доираи сайёҳии тичоратӣ метавон ҷудо кард:

- сафарҳои хизматӣ (корӣ)-и кормандони корхонаҳо ба хотири гузаронидани гуфтушунидҳо, иштирок дар

ҳар гуна чамъомадҳои кории берун аз макони ҷойгиршавии корхона доиршаванда, рӯнамоҳо, бастанӣ шартномаҳо ва қарордодҳо;

- сафарҳои кормандон барои иштирок дар конференсияҳо, конгрессҳо, симпозиумҳо, семинарҳо (ҳамчун баромадкунанда ё шунаванда-иштирокчи);

- сафарҳои кормандон барои иштирок дар намоишгоҳҳо, биржаҳо, ярмаркаҳо (ҳамчун таҳлилгар, таҳқиқкунандаи молҳо ва хизматрасониҳои корхонаҳои дигар, барои рӯнамои молҳо ва хизматрасониҳои корхонаи худ);

- сафарҳои ҳавасмандкунанда, ки корхонаҳо барои кормандони худ ройгон бо мақсади сайёҳӣ ё соҳибкорӣ ташкил мекунад;

- сафарҳои ҳавасмандкунанда барои иштирок дар ҳаргуна ҷорабиниҳо ва рӯйдодҳои фарҳангию фароғатӣ, маърақаҳои варзишӣ, концертҳо, идҳо;

- сафарҳо дар ҳайати намояндагҳои расмӣ.

Ҳамин тариқ, арзи ҳастӣ намудани сайёҳии тичоратӣ ҳамчун намуди нави сайёҳӣ дар фазои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи методологӣ ба қадри кофӣ дарк карда нашудааст ва инро натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодаи мо вобаста ба таҳқиқи мафҳумҳои асосӣ, ки дар боло овардем тасдиқ мекунад. Ҳамаи ин ба пайдо шудани ихтилофи назарҳо ва иштибоҳҳои методологӣ боис шуда, раванди ташаккул ва рушди сайёҳии тичоратиро ҳамчун самти муҳими фаъолияти сайёҳӣ ҳалалдор мекунад, ки дар натиҷа иқтисодии имконпазирӣ рушди сайёҳии тичоратӣ метавонад аз доираи истифода берун монад.

АДАБИЁТ:

1. Умаралиев Р.А., Хетагурова В.Ш. Великий Шёлковый путь как основа социально-экономической интеграции: современное видение / Р.А. Умаралиев, В.Ш. Хетагурова // *Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты. Труды международной научно-практической конференции.* - М., 2014. - С. 225-229
2. Белогуров М. Великий Шёлковый Путь. Возрождение торговых коммуникаций древности. [Сарчашмаи электронӣ]. Низомӣ дастрасӣ: <http://www.74rif.ru/vsp.html>
3. Курач Е.В., Иваскив И.С. Особенности и специфика развития делового туризма в России и за рубежом / Е.В. Курач, И.С. Иваскив // *Научный результат. Серия: Технология бизнеса и сервиса.* – 2014. – Т. 1. - №2 (2). – С. 38-45
4. Нюрнбергер Л.Б., Рогалева Н.Л., Петренко Н.Е. Современный деловой туризм: структура, особенности, развитие / Л.Б. Нюрнбергер, Н.Л. Рогалева, Н.Е. Петренко // *Финансовые рынки и банки.* – 2021. - № 8. – С. 28-32
5. Davidson R. Business Travel / R. Davidson/ - London: Addison Wesley Longman, 1994. – P. 207
6. Davidson R., Cope B. Business Travel: Conferences, Incentive Travel, Exhibitions, Corporate Hospitality and Corporate Travel // R. Davidson. - Essex: FT Prentice Hall, 2003. – P. 290
7. Бабкин А.В. Специальные виды туризма: учебное пособие / А.В. Бабкин. – М.: Советский спорт, 2008. – 208 с.
8. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма: учебное пособие / И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 176 с.
9. Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме / А.Т. Кириллов, Л.А. Волкова. - СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 1996. - 184 с.
10. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. - М.: Финансы и статистика, 2015. - 368 с.
11. Смирнова О.А. Территориальная структура делового туризма в мире: автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. геогр. наук: 25.00.24 / Смирнова Ольга Александровна. – Москва, 2006. – 186 с.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низомӣ дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-сайёҳӣ>
13. Каримов Б.Ҳ., Зоҳидҷон А. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, А. Зоҳидҷон // *Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.* – 2023. – № 4 (49). - С. 236-243

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарипова Фарангис Нурулоевна - ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 933350054. E-mail: farangiska1990@mail.ru

Сведения об авторе:

Шарипова Фарангис Нурулоевна - ассистент кафедры мировой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 933350054. E-mail: farangiska1990@mail.ru

Information about the author:

Sharipova Farangis Nuruloevna - Assistant of the Department of World Economy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe. Republic of Tajikistan. tel: (+992) 933350054. E-mail: farangiska1990@mail.ru

УДК: 336.14

АРЗЁБИИ САМТҲОИ АСОСИИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исупов Сухайли Исмоилович

***Аннотатсия.** Яке аз воситаҳои муҳими давлат барои роҳандозӣ намудани сиёсати иҷтимоию иқтисодии мамлакат буҷети давлатӣ мебошад. Давлат маҳз тавассути анҷом додани хароҷоти буҷет барои таъмини иҷрои вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии худ имкон пайдо мекунад. Рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат истифодаи маблағҳои буҷети давлатиро ҳамчун воситаи муассири танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тақозо мекунад. Дар мақолаи мазкур шаклҳо ва самтҳои истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ таҳқиқ шудаанд. Дар асоси таҳлили нӯё ва сохтори хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи бахшҳои гурӯҳбандии вазифавӣ самтҳои асосии амалисозии хароҷоти буҷетӣ муайян карда шудаанд. Вазъи хароҷоти ба рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ раوناкардашудаи буҷети давлатӣ арзёбӣ карда шудааст.*

***Калидвожаҳо:** буҷети давлатӣ, хароҷоти буҷети давлатӣ, вазифаҳои молиявии давлат, сиёсати буҷетӣ, истеҳсолоти ҷамъиятӣ, маблағҳои буҷетӣ, гурӯҳбандии хароҷоти буҷет.*

***Барои иқтибос:** Исупов С.И. Арзёбии самтҳои асосии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.И. Исупов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С. 161-168.*

ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Исупов Сухайли Исмоилович

***Аннотация.** Одним из важных инструментов государства для реализации социально-экономической политики страны является государственный бюджет. Государство способно обеспечить выполнение своих социальных и экономических задач именно за счет бюджетных расходов. Социально-экономическое развитие страны требует использования средств государственного бюджета как эффективного средства государственного регулирования экономических и социальных отношений. В данной статье исследуются формы и направления использования средств государственного бюджета. На основе анализа динамики и структуры расходов государственного бюджета Республики Таджикистан определены основные направления реализации бюджетных расходов по разделам функциональной классификации. Оценено состояние расходов государственного бюджета, направленных на развитие социальной и производственной отраслей.*

***Ключевые слова:** государственный бюджет, расходы государственного бюджета, государственные финансовые задачи, бюджетная политика, общественное производство, бюджетные средства, классификация бюджетных расходов.*

ASSESSMENT OF THE MAIN DIRECTIONS OF EXPENDITURES OF THE STATE BUDGET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Isupov Suhaili Ismoilovich

Annotation. One of the important instruments of the state for implementing the country's socio-economic policy is the state budget. The state is able to ensure the fulfillment of its social and economic tasks precisely through budget expenditures. The socio-economic development of the country requires the use of state budget funds as an effective means of state regulation of economic and social relations. This article examines the forms and directions of use of state budget funds. Based on an analysis of the dynamics and structure of expenditures of the state budget of the Republic of Tajikistan, the main directions for the implementation of budget expenditures by sections of the functional classification were determined. The state of state budget expenditures aimed at the development of social and industrial sectors is assessed.

Key words: state budget, state budget expenditures, state financial objectives, budget policy, social production, budget funds, classification of budget expenditures.

Гузориши масъала. Яке аз унсурҳои калидии сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлат, ки дар таъмини пояҳои иқтисодии рушди устувори мамлакат ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли саҳми асосӣ дорад, ин низоми хароҷоти давлатӣ мебошад. Асоси низоми хароҷоти давлатиро қисмати хароҷоти бучети давлатӣ ташкил медиҳад. Вобаста ба ин, ҳадафи асосии хароҷоти бучети давлатӣ таъмини иҷрои вазифаҳои муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки аз моҳияти иқтисодию иҷтимоии мафҳуми хароҷоти бучетӣ бармеоянд. Яке аз масъалаҳои асосии иҷрои самараноки хароҷоти бучети давлатӣ ин омӯзиши самтҳои асосии амалисозии онҳо мебошад, ки мазмун ва муҳтавои таҳқиқотро муайян мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти ватании соҳаи молия дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои истифодаи самараноки маблағҳои бучети давлатӣ, ки бо мафҳуми хароҷоти бучетӣ ифода мегарданд, зиёд шудааст. Вале интишороти бевосита ба омӯзиши вазъ ва самтҳои асосии истифодабарии хароҷоти бучети давлатӣ бахшидашуда зиёд нестанд. Баъзе паҳлуҳои ин масъала дар санадҳои меъёрию қонунгузорӣ [4; 5; 6; 7] ва мақолаҳои алоҳидаи муҳаққиқон [2] шарҳ дода шудаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши самтҳои асосии сафарбаркунии маблағҳои бучети давлатӣ, аз ҷумла барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ва дар ин асос арзёбии вазъи имрӯзаи амалисозии хароҷоти бучети давлатӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Моҳияти иқтисодии хароҷоти бучети давлатӣ дар он зоҳир мешавад, ки онҳо воситаи муҳими сиёсати иқтисодии давлат буда, бо ёрии онҳо давлат ба равандҳои азнавтасимкунии маблағҳои давлатӣ таъсир мерасонад. Сафарбаркунии муносиби маблағҳои бучети давлатӣ тавассути ба ҷо овардани хароҷот ба афзоиши даромади миллӣ, танзимкунии сохтори иқтисодиёти миллӣ ва рушди соҳаҳои алоҳидаи он мусоидат мекунад. Таъмини ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ, роҳ надодан ба сар задани мушкilotи иҷтимоӣ, мусоидат кардан ба тақрири таҳсилоти қувваи корӣ дар ҷамъият – зухуроти

ифодакунандаи моҳияти иҷтимоии хароҷоти бучети давлатӣ мебошанд.

Дар адабиёт мафҳуми «хароҷоти бучет» бо тарзҳои гуногун тафсир карда шудааст. Масалан, Ф.Ш. Беков хароҷоти бучетро ҳамчун «фаъолият аз ҷониби давлат, ки бо тартиби қонунгузори амалкунандаи марбут бо тақсимкунии фондҳои пулӣ ба ҷо оварда мешавад», шарҳ додааст [2, с. 122]. Ба ақидаи Г.Б. Поляк, хароҷоти бучет – ин «муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки дар байни давлат, аз як ҷониб ва аз ҷониби дигар - ташкилотҳо, муассисаҳо ва шахрвандон дар рафти истифодабарии фондҳои марказонидашудаи воситаҳои пулӣ ба вучуд меоянд» [10, с. 321].

Ҳамин тариқ, хароҷоти бучети давлатӣ ҳамчун унсурҳои низоми умумии молияи ҷамъиятӣ масрафҳои мебошанд, ки вобаста ба иҷрои вазифаҳои молиявии давлат ҷиҳати таъмини молиявии ноил гардидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вучуд меоянд. Ин масрафҳои муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки дар асоси онҳо раванди ба самтҳои гуногун истифодабарии захираҳои марказонидашудаи маблағҳои давлатӣ ба амал меояд.

Давлат барои анҷом додани вазифаҳои худ ва таъмини рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат сиёсати бучетиро таҳия намуда, дар он тадбирҳои заруриро дар муносибатҳои бучетӣ муайян мекунад. Дар ин маврид муайян кардани афзалиятҳои сиёсати бучетӣ, аз ҷумла барои давран ояндаи миёнамуҳлат «дар асоси принципҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат, тақмили танзими давлатӣ дар соҳаи ташаккули даромадҳои бучет, банақшагирӣ ва истифодаи хароҷоти бучет, муносибатҳои байнибучетӣ муҳим мебошад, ки ин ба баланд бардоштани сатҳи самаранокии низоми иқтисодӣ ва бучетӣ мусоидат мекунад» [3, с. 246].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳандозӣ намудани тадбирҳои муассир дар доираи сиёсати бучетии давлат ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат таъсир мерасонад. Тавассути хароҷоти бучет азнавтасимкунии даромади миллӣ ба амал омада, сохтори истеҳсолоти ҷамъиятӣ тағйир меёбад. Давлат мавқеи худро дар рушди иқтисодиёт бо роҳи тағйир

додани усулҳои таъсири бучет ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ мустақкам мекунад. Бо корбурди шаклҳои мустақим ва ғайримустақими таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт давлат ба субъектҳои иқтисодӣ кӯмаки молиявӣ ва мусоидати молиявӣ расонида, инчунин ба онҳо сармоягузориҳо ва қарзҳои имтиёзнок пешкаш мекунад, маблағгузориҳои бучетии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиро амалӣ месозад ва ба ин васила рушди иқтисодиёти миллиро таъмин менамояд.

Дар шароити рушди муносибаҳои бозорӣ дар мамлакат ва бар асари паёмдҳҳои бухрони молиявӣ вайрон шудани мутаносибии рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ба миён омадани номутаносибии байни талабот ва пешниҳодот, баррасии масъалаи ба эътидол овардани иқтисодиёти милли бидуни ба инобат гирифтани дигаргуниҳои дар низоми бучети давлатӣ баамаломата ғайриимкон аст. Имрӯз сиёсати бучетӣ ба хоҳири бартараф намудани паёмдҳҳои бухрони молиявӣ бояд ба ғояҳо ва принципҳои иқтисодиёти бозори ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ нигаронидашуда, ки амнияти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як фардро дар ҳомаи воқеаи таъмин менамояд, асос ёбад. Дар бартараф намудани паёмдҳҳои бухрони молиявӣ пеш аз ҳама дуруст сафарбар намудани хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Ташаккули хароҷоти бучети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принципҳои ягонагии сохтор, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои ғайриҷамъиятӣ, меъёрҳои ҳадди ақали стандартҳои иҷтимоии давлатии таъминоти бучетӣ, хароҷоти молиявӣ барои хизматрасониҳои давлатӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, асос меёбад. Хароҷоти бучети давлатӣ вобаста аз имконияти воқеии бучет, ки бо ҳудудҳои ҳадди аксари сафарбаркунии манбаъҳои даромади бучет ва дар асоси сиёсати паст кардани сатҳи касри бучети давлатӣ муқаррар карда мешаванд, ташаккул меёбанд.

Таъиноти асосии хароҷоти бучети давлатӣ пеш аз ҳама дар истифодаи маблағҳои бучетӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳудидоракунии маҳаллӣ дар раванди ғайриҷамъиятӣ худ оид ба идоракунии иқтисодиёт, танзими равандҳои иҷтимоӣ, ҳавасмандкунии пешрафти илм ва техника, таъмини иқтисодии муҳофизатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар мамлакат зоҳир мегардад.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» хароҷоти бучети давлатӣ дар ҳамаи шаклҳои асосӣ амалӣ карда мешаванд [8]:

- маблағҷудокунӣ барои таъмини ташкилотҳои бучетӣ;

- маблағҳо барои пардохти мол (кор ва хизматрасони)-ҳое, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси шартномаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ иҷро мекунанд;

- интиқоли маблағ (трансферт)-ҳо ба аҳоли;

- маблағҷудокунӣ барои ҷабби хароҷоти иловагӣ, ки вобаста ба қабули қарор аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ пеш меояд ва дар натиҷа боиси афзоиши хароҷот ё кам шудани даромад мегардад;

- қарзи бучетӣ ба шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла қарзи андоз, батаъхирандозӣ ва тамдиди муҳлат барои супоридани андозу пардохтҳо ва дигар уҳдадорихо;

- мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба шахсони ҳуқуқӣ;

- кӯмаки молиявӣ (субсидия) ва қарз ба шахсони воқеӣ;

- маблағгузориҳои сармояи оинномавии шахсони ҳуқуқӣ амалкунанда ва аз нав таъсисёбанда;

- қарзи бучетӣ, кӯмаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия), кӯмаки молиявӣ (субсидия) ба сатҳҳои дигари низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фондҳои мақсадноки давлатӣ;

- қарзҳои ба давлатҳои дигар;

- маблағҳо барои хизматрасонӣ ва пардохти уҳдадорихо қарзӣ, пардохти фоизи онҳо, аз ҷумла барои иҷрои қарзҳои мақомоти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28 декабри соли 2023 қайд намуданд, ки «Давлат ва Ҳукумати мамлакат ҷиҳати иҷрои уҳдадорихо иҷтимоии худ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии кишвар тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намуд. Ба ин мақсад танҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ беш аз 40 миллиард сомонӣ равона карда шуд, ки нисбат ба соли 2022-юм 5,3 миллиард сомонӣ зиёд мебошад. ... Бо фароҳам омадани имконият хусусияти иҷтимоии бучети давлатӣ тақвият дода шуда, хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ аз 9,6 миллиард сомонии соли 2017 ба 18,5 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расонида шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардид» [9].

Дар шароити маҳдудияти воситаҳои давлатӣ масъалаи асосӣ муносибгардонии сохтори хароҷот бо ҳамаи қарзҳои афзалиятноки ба Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 муайяншуда мебошад. Дар барномаи мазкур аз ҷумла ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятнок муайян карда шудаанд [1]:

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;
- рушди босуръати соҳаҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ;
- устувор намудани асосҳои иқтисодиёти институтсионалӣ;
- рушди сармояи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бахши иҷтимоӣ;
- ташкили фазои мусонид барои ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ;
- рушди минбаъдаи мутавозини минтақаҳои кишвар, ки самаранокии ислоҳоти иқтисодӣ ва дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди миллиро арзёбӣ менамоянд.

Бо Фармоиши Вазирӣ молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2015, № 173 санади махсус – Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ки дар он аз ҷумла гурӯҳбандии вазифавӣ ва иқтисодии хароҷоти буҷети давлатӣ оварда шудаанд [4]. Гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ – гурӯҳбандии хароҷоти буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро дар бар гирифта, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои иҷрои вазифаҳои асосӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодии субъектҳои бахши идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ инъикос мекунад.

Хусусияти муҳими гурӯҳбандии хароҷоти буҷет ҷанбаи иқтисодии онҳо мебошад. Ҳангоми гурӯҳбандии иқтисодӣ хароҷоти буҷети давлатӣ вобаста ба таъсиршон ба раванди

такрористеҳсолкунии васеъ ба намудҳои ҷорӣ ва асосӣ чудо мешаванд. Хароҷоти ҷорӣ барои таъмини ғайолияти ҷорӣ мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкилотҳои буҷетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ муқаррар гардидаанд. Хароҷоти ҷорӣ инчунин барои дастгирии зинаҳои дигари низомии буҷети давлатӣ ва соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот бо тариқи расонидани кӯмаки молиявӣ, кӯмаки молиявии беподош ва мусонидати молиявӣ истифода мешаванд. Хароҷоти асосӣ барои маблағгузорию рушди ғайолияти сармоягузорӣ таъин гардидаанд.

Гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тартиб додан ва иҷрои буҷетҳо (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ), ки қиёсшавандагии нишондиҳандаҳои низомии буҷетиро таъмин мекунад, барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад. Самтҳои асосии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар гурӯҳбандии вазифавии хароҷот муайян гардидаанд, ки аз 13 (то соли 2021 – 14 бахш) бахш иборат мебошад. Дар навбати худ, ҳар як бахши гурӯҳбандии хароҷот аз зербахшҳо, моддаҳо ва намудҳои хароҷот иборат аст, ки онҳо хароҷоти бахшхоро муфасссал мекунад.

Акнун барои арзёбии самтҳои асосии истифодабарии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пӯё ва сохтори онҳоро баррасӣ мекунем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Пӯё ва сохтори хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи бахшҳои гурӯҳбандии вазифавӣ

Бахши хароҷот	Соли 2022		Соли 2023		Соли 2024		2024/2022, %
	млн. сомонӣ	в/қ*, %	млн. сомонӣ	в/қ, %	млн. сомонӣ	в/қ, %	
Хароҷот, ҳамагӣ	33626,8	100	38103,7	100	44108,0	100	131,0
1. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии	1421,0	4,2	1661,6	4,4	1832,6	4,2	128,9
2. Мудофиа, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо	2290,2	6,8	2944,8	7,7	3741,4	8,5	163,4
3. Маориф	6304,0	18,7	7210,4	18,9	8231,9	18,7	130,6
4. Тандурустӣ	2881,4	8,6	3343,1	8,8	3488,9	7,9	121,1
5. Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4331,6	12,9	4898,6	12,9	5533,6	12,5	127,7
6. Фарҳанг ва варзиш	1199,1	3,6	1494,3	3,9	1716,7	3,9	143,2
7. Хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангал	1502,2	4,5	1696,6	4,5	1796,1	4,1	119,6
8. Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	6022,4	17,9	5991,4	15,7	8123,1	18,4	134,9
9. Соҳаи кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	1030,6	3,1	1620,7	4,2	1424,8	3,2	138,2

10. Саноат ва сохтмон	211,8	0,6	259,8	0,7	309,3	0,7	146,0
11. Нақлиёт ва коммуниқатсия	2660,6	7,9	2887,4	7,6	3530,6	8,0	132,7
12. Соҳаҳои дигари иқтисодӣ ва хизматрасонӣ	125,3	0,4	128,5	0,3	138,5	0,3	110,5
13. Харочоти дигар	3646,5	10,8	3966,5	10,4	4240,6	9,6	116,3
*Эзоҳ: в/қ – вазни қиёсӣ, ҳиссаи хароҷоти алоҳида дар ҷамъии умумии хароҷоти буҷетӣ							

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5; 6; 7]

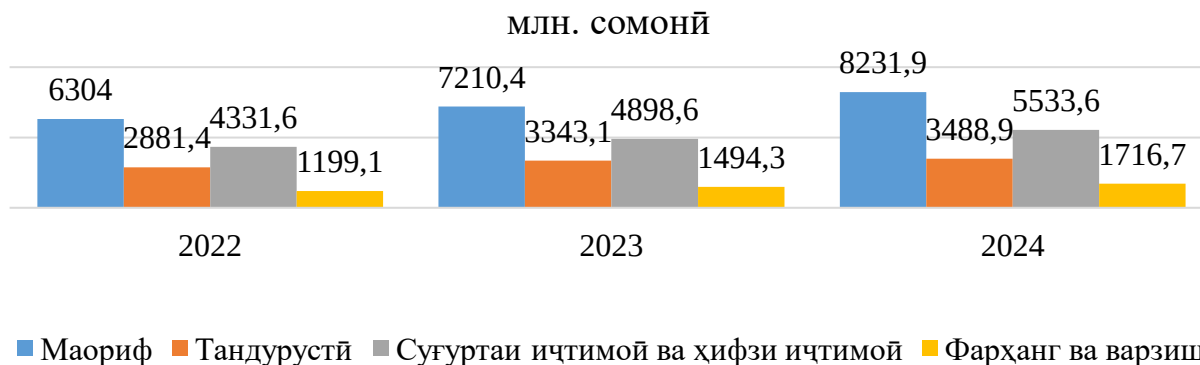
Тавре аз ҷадвали 1 ба назар мерасад, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024» дар соли 2024 хароҷоти умумии буҷети давлатӣ 44,1 млрд. сомонӣ мебошад. Дар ин маврид, вазни қиёсии аз ҷама бештарро дар хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон хароҷот ба соҳаи маориф (18,7%), комплекси сӯзишворию энергетикӣ (18,4%) ва суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ (12,5%) ташкил медиҳанд. Хароҷоти камтарин ба соҳаҳои саноат ва сохтмон (0,7%), кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор (3,2%), фарҳанг ва варзиш (3,9%) рост меояд.

Вазъи хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 ва 2023 низ ба вазъи барои соли 2024 пешбинишуда монанд аст. Ҳамин тариқ, дар солҳои 2022 ва 2023 низ хароҷоти бештар ба соҳаҳои маориф (мувофиқан 18,7% ва 18,9%), комплекси сӯзишворию энергетикӣ (17,9% ва 15,7%) ва суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ (12,9% ва 12,9%) рост меояд; хароҷоти камтарин барои соҳаҳои саноат ва сохтмон (0,6% ва 0,7%), фарҳанг ва варзиш (3,6% ва 3,9%), кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор (3,1% ва 4,2%) ҷудо карда шудааст. Ин вазъ гувоҳӣ медиҳад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи баррасишаванда аз ҷама бештар ба рушди соҳаи маориф аҳамият медиҳад.

Дар давраи баррасишаванда (солҳои 2022-2024) ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 10,5 млрд. сомонӣ (44,1 млн. сомонӣ - 33,6 млн. сомонӣ) ё 31% зиёд шудааст. Дар ин маврид суръати афзоиши аз ҷама бештар дар хароҷоти барои муҳофизат, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо (63,4%), соҳаҳои саноат ва сохтмон (46%), кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор (38,2%) ҷудошаванда ва суръати афзоиши нисбатан пасттар дар хароҷоти ба соҳаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангал (19,6%), тандурустӣ (21,1%), суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ (27,7%) ҷудошаванда мушоҳида мешавад.

Бояд зикр кард, ки дар таркиби хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазни қиёсии хароҷоти дорони хосияти иҷтимоӣ нисбатан бештар аст. Аз 44,1 млрд. сомонӣ хароҷоти умумии барои соли 2024 пешбинишуда, ҳиссаи хароҷот барои соҳаҳои асосии иҷтимоӣ – маориф, тандурустӣ, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг ва варзиш 18,9 млрд. сомонӣ мебошад, ки ин 42,9%-ро ташкил медиҳад. Ин вазъ аз хусусияти иҷтимоӣ доштани буҷети давлатӣ ва сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин тақвият ёфтани он дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад. Пӯёи намудҳои алоҳидаи хароҷоти иҷтимоии буҷети давлатӣ дар расми 1 тасвир карда шудааст.

Расми 1. Пӯёи маблағи хароҷоти иҷтимоӣ дар буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5; 6; 7]

Бо ҳисоб кардани хароҷоти барои соҳаи иҷтимоӣ равонашавандаи буҷети давлатии Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба сари як нафар аҳолии мамлакат метавон мушоҳида кард, ки бузургии ин нишондиҳанда низ дар давраи баррасишаванда тамоюл ба рушд дорад (ҷадвали 2). Ҳамин тариқ, ин нишондиҳанда дар соли

2022 бузургии 1488 сомонӣ, дар соли 2022 – 1682,9 сомонӣ ва дар соли 2024 бузургии 1845,4 сомониро ташкил додааст (мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳоли дар санаи 1 январи соли 2022 – 9,89 млн. нафар, 1 январи соли 2023 – 10,07 млн. нафар ва 1 январи соли

2024 - 10,28 млн. нафар мебошад). Нишондиҳандаи хароҷоти иҷтимоии бучети давлатӣ ба сари як нафар аҳоли дар давоми давраи баррасишаванда (солҳои 2022-2024) ба андозаи 357,4 сомонӣ ё 24% фоиз зиёд аст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаи хароҷоти иҷтимоӣ ба сари як нафар аҳоли

Солҳо	Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 1 январ, млн. нафар	Хароҷоти иҷтимоии бучети давлатӣ, млн. сомонӣ	Хароҷоти иҷтимоӣ ба сари як нафар аҳоли, сомонӣ
2022	9,89	14716,1	1488,0
2023	10,07	16946,4	1682,9
2024	10,28	18971,1	1845,4

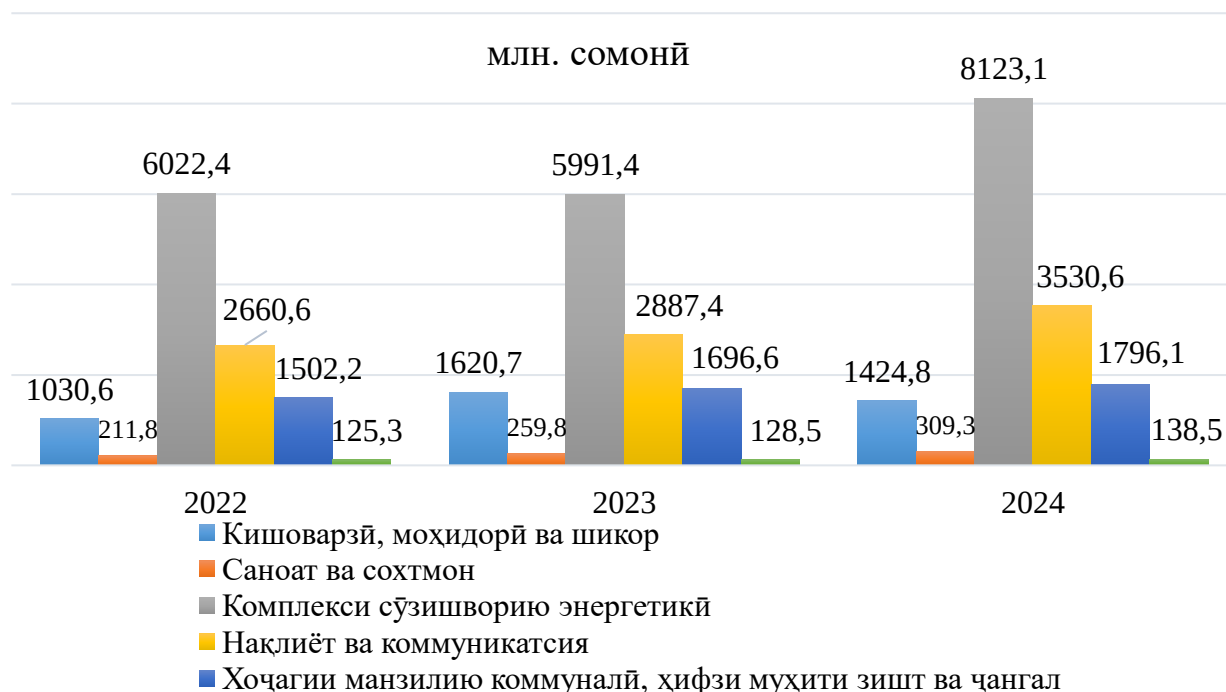
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар давраи баррасишаванда хароҷоти ба рушди соҳаҳои асосии истеҳсоли ҷудошудаи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан кам аст. Масалан, барои рушди соҳаҳои саноат ва сохтмон дар соли 2024 ҳамагӣ 309,3 млн. сомонӣ (0,7%-и маблағи умумии хароҷоти бучет), кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор – 1424,8 млн. сомонӣ (3,2%-и маблағи умумии хароҷоти бучет) муқаррар карда шудааст. Ба андешаи мо, сабаби асосии нисбатан камтар равона кардани маблағҳои бучетӣ ба соҳаҳои появии иқтисодиёти миллӣ – кишоварзӣ ва саноат ин аст, ки иншооти ин соҳаҳо бештар ғайридавлатӣ карда шуда, нигоҳдорӣ ва рушди онҳо дар асоси маблағҳои соҳибкорони бахши хусусӣ анҷом дода мешавад.

Дар соли 2024 аз соҳаҳои истеҳсолии иқтисодиёти миллӣ аз ҳама бештар маблағҳои бучетӣ барои рушди комплекси сӯзишворию энергетикӣ ба нақша гирифта шудааст (8123,1 млн. сомонӣ ё 18,4%-и маблағи умумии хароҷоти бучети давлатӣ). Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин самти фаъолияти иқтисодӣ ҳануз ғайридавлатӣ нашудааст, зеро бо сабаби бештар хосияти ҷамъиятӣ доштани иншооти комплекси

сӯзишворию энергетикӣ давлат мавқеи худро дар он нигоҳ медорад. Ин далел ба мақсад мувофиқ будани ҷудо намудани ҳиссаи бештари маблағҳои бучети давлатиро барои нигоҳдорӣ ва рушди комплекси сӯзишворию энергетикӣ мамлакат тасдиқ мекунад. Инчунин қайд бояд кард, ки маблағҳои бучети давлатӣ, ки барои нигоҳдорӣ ва рушди иншооти комплекси сӯзишворию энергетикӣ сафарбар шудаанд, аз 6,0 млрд. сомони соли 2022 ба 8,1 млрд. сомонӣ дар соли 2024 расидаанд. Ҳамин тариқ, ҳаҷми умумии маблағҳои бучети давлатӣ, ки барои нигоҳдорӣ ва рушди соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонии иқтисодиёти миллӣ равона карда мешаванд, дар таркиби умумии хароҷоти бучетӣ дар соли 2024 маблағи 24,3 млрд. сомонӣ ё 55,2%-ро ташкил медиҳанд.

Пӯёи намудҳои алоҳидаи хароҷоти бучети давлатӣ, ки барои нигоҳдорӣ ва рушди соҳаҳои появии иқтисодиёти миллӣ – соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ равона шудаанд, дар расми 2 тасвир карда шудааст.

Расми 2. Пӯи хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои появии иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5; 6; 7]

Дар маблағи умумии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 ҳиссаи хароҷоти барои нигоҳдорӣ ва хизматрасонии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии муқарраргардида ҳамагӣ 4,2% (1,83 млрд. сомонӣ) ва хароҷоти барои мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо муқарраргардида 8,5% (3,74 млрд. сомонӣ)-ро ташкил медиҳад. Хароҷоти дигари буҷети давлатӣ (ба истиснои ҳамаи самтҳои, ки мо онҳоро баррасӣ кардем), дар соли 2024 маблағи 4,24 млрд. сомонӣ ё 9,6%-и ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои афзалиятноки

хароҷоти буҷети давлатӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ бо чунин тартиб муайян карда шудаанд: 1) маориф; 2) суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ; 3) тандурустӣ; 4) фарҳанг ва варзиш. Тартиби афзалиятнокии хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ чунин аст: 1) комплекси сӯзишворию энергетикӣ; 2) нақлиёт ва коммуникатсия; 3) хочагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва ҷангал; 4) кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор; 5) саноат ва сохтмон; 6) соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва хизматрасонӣ. Муҳимии хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои мазкур иҷтимоию иқтисодӣ бо ҳадафи асосии сиёсати буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон – баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат тасдиқ мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://medt.tj/images/20-07-2022-5.pdf>
2. Беков Ф.Ш. Способы повышения эффективности бюджетных расходов / Ф.Ш. Беков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. - № 5. - С. 121-125
3. Веретенникова О.В. Государственный бюджет как инструмент социально-экономического регулирования развития государства / О.В. Веретенникова // Торговля и рынок. – 2021. – Т. 2. - № 4-2 (60). - С. 244-253

4. Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастурамалҳои истифодабарии онҳо [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Documents/Index/509>
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/651>
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/652>
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/653>
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://majmilli.tj/қонуни-ҷт-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷу/>
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28 декабри соли 2023 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/node/32191>
10. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник / Под. ред. Г.Б. Поляка / 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 640 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исупов Сухайлӣ Исмоилович - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи молия. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com Тел.: (+992) 901-33-66-55

Сведения об авторе:

Исупов Сухайли Исмоилович - докторант PhD кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com Тел.: (+992) 901-33-66-55

Information about the author:

Isupov Suhayli Ismoilovich - PhD student of the Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com Tel.: (+992) 901-33-66-55

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

УДК: 342.59

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ МУРОФИАВӢ

Табаров Насмон Амонович

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи хусусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ бахшида шудааст. Муаллиф андешаҳои баъзе олимону нисбати муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ таҳлил намуда, ба ҳулоса меояд, ки муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ хусусияти сетафағӣ дошта, ду тараф иштирокчиёни низои муайяни ҳуқуқӣ буда, тарафи сеюм бошад мақомоти давлатие (суде) мебошад, ки барои моҳиятан ҳал намудани баҳси дахлдор ваколатдор аст.

Калидвожаҳо: ғояҳои назариявӣ, илмҳои ҳуқуқшиносӣ, муносибати ҳуқуқӣ, таснифи муносибатҳои ҳуқуқӣ, муносибати ҳуқуқии муурофиявӣ, муурофияи ҳуқуқӣ, ҳалли баҳс.

Барои иқтибос: Табаров Н.А. Хусусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ / Н.А. Табаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С. 168-175.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Табаров Насмон Амонович

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей процессуальных правоотношений. Автор анализирует мнения некоторых ученых относительно процессуальных правоотношений и приходит к выводу, что процессуальные правоотношения имеют трехсторонний характер, две стороны являются участниками определенного правового конфликта, а третья сторона - государственный орган (суд), уполномоченный разрешать соответствующий спор по существу.

Ключевые слова: теоретические идеи, юридические науки, правовое отношение, классификация правовых отношений, процессуальное правовое отношение, юридический процесс, разрешение спора.

FEATURES OF PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

Tabarov Nemon Amonovich

Annotation. The article is devoted to the study of the features of procedural legal relations. The author analyzes the opinions of some scientists regarding procedural legal relations and comes to the conclusion that procedural legal relations are tripartite in nature, two parties are participants in a certain legal conflict, and the third party is a government body (court) authorized to resolve the relevant dispute on the merits.

Keywords: theoretical ideas, legal sciences, legal relations, ; the classification of the legal relations, procedural legal relation, the legal process, settlement of dispute.

Гузориши масъала. Доктринаҳои ҳуқуқӣ (ҳам умуминазариявӣ ва ҳам соҳавӣ), ҳамчун низоми ғояҳои назариявӣ, принципҳои роҳбарикунанда ва дастурҳои амалие, ки ҷаҳонбинии категорияҳои муайяни олимон, қонунгуздорон ва ҳуқуқшиносони таҷрибақорро инъикос менамоянд ва ба ҳалли проблемаҳои мубрам дар ин ё дигар соҳаи ҳуқуқ равона карда шудаанд, ба таври хеле васеъ мавзӯи муносибатҳои ҳуқуқиро равшан менамоянд. Чуноне ки, масалан, В.С. Нерсисянтс қайд мекунад, ҷараёни амали ҳуқуқ дар шаклҳои гуногуни бо ҳуқуқ муайянкардашудаи рафтори ҳуқуқтатбиқкунии (аз ҷумла ҳуқуқамалигардонӣ низ) субъектҳои ҳуқуқ, ки амал ва муносибатҳои онҳо дар намуди муқотибаи меъёри ҳуқуқи ҳуқуқ уҳдадорӣҳои ҳамдигарии онҳо мувофиқа карда шудаанд, ифода меёбад. Шарҳи тамоми ин раванди амали ҳуқуқ (амалҳои қонунӣ барои татбиқи он) дар маҷмӯъ ҳамчун муносибатҳои субъектҳои ҳуқуқ дар категорияи алоҳидаи ҳуқуқӣ-доктриналии «муносибати ҳуқуқӣ» оварда шудааст [25, с. 508].

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Муносибатҳои ҳуқуқи баррасишаванда дар илмҳои алоҳидаи соҳавии ҳуқуқшиносӣ таваҷҷӯҳи бештарро ба худ ҷалб мекунад. Масъалаи мазкур дар илмҳои соҳавӣ дар асарҳои В.П. Божьев [4], М.А. Гурвич [8], Д.Р. Чалилов [10], Б.В. Дрейшев [11], П.Ф. Елисейкин [12], И.А. Жеруолис [13], Н.Б. Зейдер [14], И.В. Панова [26], В.Д. Сорокин [31], В.Н. Шеглов [39], Н.А. Чечина [37] ва дигарон тадқиқ шудаанд.

Мақсади мақола таҳлили нақши муносибатҳои ҳуқуқи мурофиавӣ дар ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи мурофиавӣ.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Муносибатҳои ҳуқуқи мурофиавӣ, бешубҳа, дар як қатор таснифҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мавқеи худро ишғол мекунад. Аз ин хотир, шарҳи назарияҳои гуногуни муносибатҳои ҳуқуқиро аз баррасии бузургҳои ҳуқуқи муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки дар илми назарияи умумии ҳуқуқ таҳия шудааст, ғоз мекунем.

Заминаи умуминазариявӣ онд ба масъалаи мазкур дар намуди ҷамъбастишуда метавонад ба таври зайл пешниҳод карда шавад: муносибати ҳуқуқӣ - ин муносибати ҷамъиятиест, ки бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим карда шуда, иштирокчиёни он ҳуқуқҳои дахлдори субъективӣ ва уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ доранд [19, с. 265—266].

Аз рӯи маънидодкунии В.С. Нерсисянтс, муносибатҳои ҳуқуқӣ – ин шакли муносибатҳои ҳамдигарии субъектҳои ҳуқуқ дар ҷараёни аз ҷониби онҳо ба даст овардан ва истифода бурдани ҳуқуқи субъективии мушаххаси муайян ва ё ба вучуд овардан ё иҷрои уҳдадорӣи мушаххаси муайяни ҳуқуқӣ мебошад, ки бо меъёри амалишавандаи ҳуқуқ, талаб карда мешавад [25, с. 508]. Ба сифати объекти муносибати ҳуқуқӣ ин олим мазмунӣ абстраксии меъёри амалишавандаи ҳуқуқи объективӣ амалкунанда, яъне муқаррароти абстраксии дахлдори гипотеза, диспозитсия ва санксияи онро муайян кардааст [25, с. 508].

Ба андешаи В.А. Четвернин маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқи типӣ, бисёрии муносибатҳои ҳуқуқи дорои мазмунӣ якхела – ин яке аз зухурот ё яке аз тарзҳои ҳасти меъёри ҳуқуқӣ мебошад [36, с. 156].

Агар меъёри ҳуқуқ ҳолати беҳаракати танзими ҳуқуқӣ бошад, пас муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳолати серҳаракатӣ мебошад. Категорияи «муносибати ҳуқуқӣ» яке аз категорияҳои марказии назарияи умумии ҳуқуқ буда, имкон медиҳад, ки чӣ тавр ҳуқуқ ба рафтори одамон таъсир мерасонад.

Р.О. Халфина ба шакли ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқӣ диққати махсус дода, дар таҳти он на қабати берунии муносибатҳои воқеии ҷамъиятиро, балки сохтор, модели рафтореро, ки муносибати мазкурро фаро гирифтааст, мефаҳмад: «Муносибати ҳуқуқиро на бояд ҳамчун ягон қабате тасаввур кард, ки мумкин аст гирифта шуда, муносибати ҷамъиятиро бетағйир монад. Агар қолаби он гирифта шавад, он гоҳ муносибат шакли дигарро пайдо карда, сифатан дигар мешавад» [35, с. 102].

Назарияи умумии ҳуқуқ муносибатҳои ҳуқуқиро аз рӯи бисёр асосҳо тасниф мекунад:

- вобаста аз предмети танзими ҳуқуқӣ (аз рӯи маҳаки соҳавӣ);

- вобаста аз нақши функционалӣ (муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ин ҷо дар шакли танзимкунанда ва ё муҳофизатӣ пешниҳод карда шудаанд, ки бо маҷбуркунии давлатӣ ва амаликунии ҷавобгарии ҳуқуқӣ алоқаманданд);

- вобаста аз табиати уҳдадории ҳуқуқӣ (муносибатҳои ҳуқуқӣ пасивӣ буда, бо риояи манъкуниҳо, амалӣ намудани уҳдадориҳои пасивӣ ва ғайр, ки амалӣ намудани ҳаракатҳои муайяни мусбиро дар назар доранд, алоқаманд мебошанд);

- вобаста аз ҳайати иштирокчиён (содда, ки дар байни ду субъект ба вучуд меоянд ва мураккаб, ки дар байни шумораи зиёди субъектҳо ба вучуд меоянд);

- вобаста аз давомнокии амал (кӯтоҳмуддат, ки аксаранд ва дарозмуддат, мисоли охири муносибатҳои ҳуқуқии шахрвандӣ мебошанд);

- вобаста аз дараҷаи муайянии тарафҳо (дар ҳолати мазкур муносибатҳои ҳуқуқии нисбӣ, ки дар онҳо ҳам субъектҳои ваколатдор ва ҳам уҳдадор аз рӯи ном дақиқ муайян карда шудаанд, инчунин муносибатҳои ҳуқуқии мутлақ, ки дар онҳо танҳо тарафи ваколатдор дақиқ маълум аст, шахсони бешумори бисёри уҳдадор бошад даъват карда шудаанд, ки аз вайрон кардани манфиатҳои шахси ваколатдор худдорӣ кунанд, маълум нест);

- вобаста аз хусусият (муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ ва муурофиявӣ) [2, с. 66-68].

Дар ҳолати охири номуайянии назаррас ва шартӣ тафриқа кардани муносибатҳои ҳуқуқӣ ба моддӣ ва муурофиявиро эътироф накардан мумкин нест.

Ҳамин тариқ, шумораи хеле зиёди таснифоти муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳам дар назарияи ҳуқуқ ва ҳам

дар илмҳои ҳуқуқии соҳавӣ вучуд дорад. Аммо, чуноне ки Л.С. Явич қайд кардааст: «Масъалаи хусусияти муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи муурофиявӣ мураккабтар аст. Меъёрҳои муурофиявӣ аслан аз рӯи таъиноти мақсадноки худ ва нақши иҷтимоӣ хусусияти муҳофизатӣ доранд» [41, с. 223].

Муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявиро метавон ҳамчун шакли ҳастии ҳуқуқи муурофиявӣ ва таҷассуми меъёрҳои муурофиявӣ дар ҳаёти ҷамъият муайян кард. Қўшиши қонунгузор оиди ба тартиб андохтани ҳар як қадам дар раванди эҷод ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ ба рушд ва татбиқи қонунгузори муурофиявӣ дар Тоҷикистони муосир мусоидат мекунад ва дар натиҷа, тадқиқи амиқтар ва муфассалтари чунин категорияи ҳуқуқӣ ба монанди муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявиро талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ ҳам қаблан тадқиқ шудаанд ва ҳам имрӯз омўхта мешаванд. Муносибатҳои ҳуқуқии баррасишаванда дар илмҳои алоҳидаи соҳавии ҳуқуқшиносӣ таваҷҷўҳи бештарро ба худ ҷалб мекунанд. Дар баробари дигар проблемаҳои муурофияи ҳуқуқӣ ба тадқиқи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ В.М. Горшенев [6], Л.В. Ковал [17], Ю.М. Козлов [18], В.А. Лория [21], А.А. Мелников [24], А.В. Погодин [27], М.С. Шакарян [38], Л.С. Явич [41] ва диг. рӯ овардаанд.

Аммо дар асарҳои дар боло зикргардида пеш аз ҳама ба таҳлили хусусиятҳои меъёри муносибатҳои муурофиявии соҳавӣ ё масъалаҳои методологӣ, бе қўшиши ҷиддии ҷамъбасти умуминазариявии онҳо афзалият дода мешавад, ки ин боиси вучуд надоштани таҳқиқи бунёдии сохти муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ ҳамчун категорияи махсуси ҳуқуқӣ дар низомии категорияҳои назарияи умумии ҳуқуқ гардид.

Е.Г. Лукянова дар таҳқиқоти худ муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявиро ҳамчун «алоқаи ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи муурофиявӣ (алоқаи ҳуқуқи субъективӣ ва уҳдадории ҳуқуқӣ), ки дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи муурофиявӣ ба вучуд омада, дар ягонагӣ бо рафтори воқеии онҳо гирифта шудааст» муайян менамояд [22, с. 204].

Маҷмуи ақидаҳои назариячӣни ҳуқуқ нисбати аломатҳои муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ метавонад ба инҳо оварад.

1) Аз рӯи таъиноти функционалӣ муносибати ҳуқуқии муурофиявӣ – ин воситаи зарурии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии муҳофизатии моддӣ мебошад. Ё ин ки чуноне ки О.С. Йоффе ва М.Д. Шаргородский қайд мекунанд: «Муносибати ҳуқуқии муурофиявӣ воситаи зарурии таъмини риояи меъёрҳои ҳуқуқ мебошад, зеро ҳуди имконияти пайдоиши он дар қори таъмини риояи он меъёрҳое, ки гипотезаи онҳо рафтори

ғайриқонуниро дар назар доранд, нақши муҳим мебозад» [15, с. 195].

2) Муносибатҳои муурофиавӣ - ин муносибатҳои мебошанд, ки ба ҳалли бахсҳои ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд ва ҳамеша бо ҳуқуқи муурофиавӣ барои зарурати кафолати натиҷаи муайяни иҷтимоӣ танзим карда шудаанд.

3) Ба муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ хусусияти ҳокимиятӣ ва оммавӣ хос мебошад.

4) Муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ, ба андешаи В.М. Горшенёв, «барои манфиати бегона, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ гузошта шудааст» ба вучуд меояд [5, с. 30]. Барои субъекте, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ ваколатҳои ҳокимиятӣ дода шудааст, татбиқи меъёри ҳуқуқи моддӣ боиси ягон ҳел оқибате, ки бевосита аз меъёри мазкур бармеояд, намегардад.

5) Хусусияти фарқкунандаи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ дар он аст, ки онҳо гӯё «табиати ҳуқуқии дугона» доранд, зеро чараёни амалишавии меъёрҳои ҳуқуқи моддиро ғайримустақим ифода карда, натиҷаи амалишавии меъёрҳои ҳуқуқи муурофиавӣ мебошанд [28, с. 83].

6) Муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ бо фарқият аз муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ, афзалиятан дар асоси фактҳои ҳуқуқӣ-қарорҳо ба миён меоянд. Аҳамияти ҳалкунандаро барои ба вучуд омадан ва инкишофи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ – оғоз намудани парванда оид ба ҳолати мушаххаси моддӣ-ҳуқуқӣ, баррасии он ва ғайра – санадҳои муурофиавии мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор, инчунин шахсони дигаре, ки ваколатҳои субъективии «ҳуқуқдаъвоқунӣ»-и худро амалӣ менамоянд, ки бо хифзи давлатӣ таъмин карда шудаанд, доранд.

7) Муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ нисбат ба муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ, ки бо дараҷаи устувории бештар фарқ мекунанд, серҳаракатанд. Зимнан тамоми серҳаракатӣ ва дар ниҳояти қор хусусиятҳои фардиқунонии муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавиро метавон тавассути маҳз амалҳои муурофиавии субъектҳои онҳо мушоҳида кард.

8) Муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ аз ҷиҳати вақт нисбат ба муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ «кутоҳтар» мебошанд (муносибатҳои моддӣ пештар ба вучуд омада, дертар анҷом меёбанд). Чӣ тавре ки ҳолати мазкурро П.С. Элкінд тавсиф мекунад: «Дар давоми тамоми истехсолот аз рӯи парвандаи мушаххас муносибатҳои ягонаи ҳуқуқии моддӣ ба сифати ҷузъи таркибӣ дар таркиби воқеии муурофиавӣ дар қатори муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ ё ҳуҷҷати муурофиавӣ, ки пеш аз ба вучуд омадани муносибатҳои нави муурофиавӣ мебошанд, мавҷуд хоҳад буд. Аз ин рӯ, барои муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ бештар

низомнокӣ, яклаҳзагӣ ва вобаста ба ин бисёрии субъектҳо хос мебошанд» [40, с. 42].

Мулоҳизаҳоро нисбат ба назарияи муносибатҳои муурофиавӣ, ки дар баъзе соҳаҳои илмҳои ҳуқуқшиносӣ ташаккул ёфтаанд, дида мебароем. Тавсифи вазъияти дахлдори қорқоро аз муурофияи граждани шурӯ мекунем. Таърихан муурофия тавассути аз байн бурдан ва интизомноккунии худсарии аввалия ва аз қониби давлат табиал додани муборизаи тарафҳо ба баррасии мақомоти давлатӣ инкишоф ёфтааст [29, с. 48]. Яъне, дар ҳар сурат, муносибатҳои ҳуқуқии қорои хусусияти муурофиавӣ ҳанӯз дар қомони ҳуқуқи римӣ ба таври яхела бо ҳимояи давлатии ҳуқуқи субъектҳо алоқаманд буданд: «Ҳуқуқи магистратҳои судии давлатӣ барои ҳал намудани ҳар як баҳси алоҳида ташкил намудани муҳокимаи судии судяҳои ҳақамон, ки парвандаро моҳиятан ҳал мекарданд, юрисдиксия (jurisdiction) номиди мешавад» [29, с. 48].

Ҳанӯз дар адабиёти ҳуқуқии шуравӣ қунин фикр баён шуда буд, ки ҳангоми баррасӣ ва ҳал қардани парвандаҳои граждани дар байни суд ва дигар иштирокчиёни муурофия муносибатҳои қамъиятӣ ба вучуд меоянд. Ин муносибатҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи муурофиявии граждани танзим қарда шудаанд ва муносибатҳои муурофиявии граждани мебошанд [20, с. 179].

Дар вақти ҳозира, қӣ тавре ки В.М. Шерстюк қайд менамояд, муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии граждани – ин бо меъёрҳои ҳуқуқи муурофиявии граждани танзим шудани муносибатҳои қамъиятӣ байни суд ва ҳама гуна иштирокчиҳои дигари муурофия мебошад, ки ба ноил шудани вазифаҳои муурофияи судии граждани, ки дар моддаи дахлдори Кодекси муурофиявии граждани пешбини гардидааст, равона шудаанд [7, с. 85].

А.А. Мелников муайян мекунад, ки «мазмунӣ муносибатҳои муурофиявии граждани ҳамеша ё талабот дар татбиқкунии ҳуқуқи муурофиявии субъективии граждани, ё талабот дар қорай иҷрои уҳдадорҳои муурофиавӣ ва ё талаботе хоҳад буд, ки ба амалӣ намудани тартиби муурофияи судӣ нигаронида шудааст. Вариантҳои омезиши ин талаботҳо низ имқонпазир аст» [23, с. 84].

Нуктаи назаре паҳн шудааст, ки мазмунӣ муносибатҳои муурофиавӣ ҳуқуқи уҳдадорҳои суд ва дигар иштирокчиёни муурофия мебошанд [30, с. 50].

Ю.С. Катс қунин мешуморад, ки мазмунӣ муносибатҳои ҳуқуқии тадқиқшаванда – ин на танҳо ҳуқуқи уҳдадорҳои субъектҳо, балки амалҳои муурофиявии онҳо низ мебошад [16, С. 84-86].

Ҳамин тарик, илми ҳуқуқи муурофиявии граждани муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавиро танҳо

бо он намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ, ки бо ҳалли парвандаҳои ҳуқуқӣ дар суд алоқаманданд, вобаст мекунад.

Муқаррароти асосии назарияи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятиро дида мебароем. Дар адабиёти муосири ҳуқуқӣ таваҷҷӯҳ ба он ҷалб карда мешавад, ки муносибатҳои ҳуқуқии мазкур – ин муносибатҳои ҷамъиятии бо меъёрҳои ҳуқуқ танзимшудае мебошанд, ки дар соҳаи муурофияи судии ҷиноятӣ ба вучуд омада, дар онҳо иштирокчиён байни худ бо ҳуқуқу уҳдадориҳои ҳуқуқии мутақобилаи аз ҷониби давлат ҳифзшаванда бо ҳам алоқаманд мебошанд [33, с. 105].

Ба андешаи В.П. Божьев муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ на як муносибати ҳуқуқии давомдор, балки муносибатҳои ҳуқуқии хусусии бисёри байни иштирокчиёни гуногуни муурофияи судии ҷиноятиро ифода мекунад [4, С. 36-37].

Аҳамияти муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки онҳо қоидаҳои умумиро, ки тартиби истеҳсолот аз рӯи парвандаҳои ҷиноятиро муайян карда, бо меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар шудаанд, ба ҳуқуқу уҳдадориҳои мушаххаси муурофиявии иштирокчиёни муурофияи судӣ нишон медиҳанд ва мегузaronанд.

Ба ҷумлаи аломатҳои муҳимтарини муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ, адабиёти муосири ҳуқуқӣ, аз ҷумла, инҳоро мансуб медонад:

- муносибатҳои ҳуқуқӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун муносибатҳои ҳокимиятӣ тавсиф карда мешаванд (ба сифати яке аз тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ, ҷун қоида, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ, ки дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ онд ба оғоз, тафтиш ва ҳалли парвандаҳои ҷиноятӣ мебошанд – таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд баромад мекунад; ба онҳо ваколати татбиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ дода шудааст, қарори онҳо барои ҳамаи иштирокчиёни дигари муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳатмист);

- дар муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ бинобар хусусияти оммавии муурофияи судии ҷиноятӣ асоси оммавӣ афзалият дорад, муносибатҳои ҳуқуқии хусусии байни иштирокчиёни гуногуни муурофия, аз он ҷумла байни ҷабрдида ва айбдоршаванда бошад, ҷун қоида, тавассути мақомоти таҳқиқ, тафтишоти пешакӣ, прокуратура ва суд ғайримустақим ифода карда мешаванд;

- муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии ҷиноятӣ аз муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ ҳосил шудаанд [34, С. 75-78].

Он факт ба худ диққатро ҷалб мекунад, ки хусусияти ҳокимиятии фаъолияти мақомоти давлатии пешбурди муурофияи ҷиноятӣ бо низомии ҳуқуқ,

уҳдадориҳо ва қафолатҳои шахсони иштироккунандаи парванда пайваст карда мешавад. Дар ин ҷо таъкид кардан зарур аст, ки гарчанде муносибатҳои ҳуқуқӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун муносибатҳои ҳокимиятӣ тавсиф карда мешаванд, ба зиммаи мақомоти давлатии пешбурди истеҳсолот аз рӯи парванда уҳдадориҳои ба дигар иштирокчиёни муурофия фаҳмондани ҳуқуқҳои онҳо ва таъмини имконияти истифодаи онҳо гузошта шудааст. Аз ин рӯ, амалҳои муурофиявӣ ва қарорҳои суд, прокурор, муфаттиш ва мақомоти таҳқиқ на танҳо ҳамчун воситаи иҷрои уҳдадориҳои онҳо онд ба қушодани ҷиноят, фош кардани ҷинояткорон ва ҷазо додани онҳо, балки ҳамчун воситаи таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муурофия низ баромад мекунад.

Акнун муқаррароти асосии назарияи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмуриро дида мебароем. В.Д. Сорокин, масалан, вобаста аз он, ки муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури бо муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ маъмури хусусияти идоравӣ доранд, аломатҳои зерини аввалинро ошкор мекунад:

- 1) муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури аз муносибатҳои моддӣ аз рӯи хусусиятҳои пайдоиш фарқ мекунад. Барои он, ки муносибати моддӣ ба вучуд ояд, меъёрҳои ҳуқуқ, субъекти ҳуқуқӣ ва факти ҳуқуқӣ заруранд. Барои ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури бояд боз як намуди дигари меъёрҳои ҳуқуқӣ – меъёрҳои муурофиявии маъмури мавҷуд бошанд ва аз ин ру, танҳо дар сурати дар як вақт мавҷуд будани меъёрҳои ҳуқуқии моддӣ муурофиявии маъмури ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури имконпазир аст. Ба ақидаи В.Д. Сорокин факти ҳуқуқие, ки бевосита боиси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури мегардад, низ хеле хос мегардад. Ин нақшо «муносибатҳои дахлдори ҳуқуқии моддӣ... ва зиёда аз ин, на танҳо маъмури-ҳуқуқӣ иҷро мекунад: онҳо метавонанд муносибатҳои моддӣ бошанд, ки бо дигар соҳаҳои ҳуқуқии моддӣ танзим мешаванд». Дар ин ҷо В.Д. Сорокин таваҷҷӯҳро ба он ҷалб мекунад, ки «хусусияти дуумдараҷаи муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури дар он зоҳир мегардад, ки вай мавҷудияти пешакии муайяни... муносибатҳои ҳуқуқии ибтидоии моддиро, ки тавассути муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявӣ амалӣ мегардад, пешбинӣ менамояд» [32, с. 148];

- 2) муносибатҳои ҳуқуқии муурофиявии маъмури аз муносибатҳои ҳуқуқии дахлдори моддӣ бо хусусиятҳои танзим, ки бо хусусиятҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ сабаб шудаанд фарқ мекунад: агар меъёрҳои

моддии ҳукуки маъмурӣ муносибатҳои «беҳаракат»-ро танзим кунанд, пас меёриҳои мурофиавӣ муносибатҳои «серҳаракат»-ро танзим мекунанд, ки барои онҳо амали субъектҳои онҳо аҳамияти махсус дорад;

3) муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмурӣ аз рӯи таъиноти худ аз муносибатҳои моддӣ фарқ мекунанд - вазифаҳои муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмурӣ аз таъмини амаликунии меёри дахлдори моддӣ иборатанд, мутобикан муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмурӣ мутобиқи пурра бо диспозитсияи меёриҳои мурофиавии маъмурӣ ҳамчун воситаи амалисозии муносибатҳои моддии муайян баромад мекунанд;

4) муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмурӣ аз муносибатҳои ҳукуки моддии маъмурӣ бо сохтори худ фарқ мекунанд (сохтори аввалинҳо, ба ақидаи В.Д. Сорокин, мураккабтар аст, ин дар мавҷудияти якҷанд субъектҳои ифода меёбад, ки нақши онҳо дар муносибатҳои мурофиавӣ якхел нест; аз ин олими мазкур ба хулосае меояд, ки муносибатҳои асосии ҳукуки мурофиавии маъмурӣ ва муносибатҳои, ки дар робита бо муносибатҳои асосӣ ба вучуд меоянд ва ҳамроҳ, ёрирасон мебошанд, чудо кард);

5) муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмурӣ аз муносибатҳои ҳукуки моддии маъмурӣ аз рӯи доираи субъектҳо фарқ мекунанд. В.Д. Сорокин қайд мекунанд, ки иштирокчиёни намуди муносибатҳои ҳукуки таҳқиқшаванда ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳукуки моддии қаблан муқарраршуда ва ба ғайр аз ин баъзе субъектҳои мебошанд, ки дар муносибати моддӣ иштирок намекуанд [32, с. 148].

В.Д. Сорокин консепсияи худро ҷамъбаст намуда, муносибатҳои ҳукуки мурофиавии маъмуриро ҳамчун «чунин муносибатҳои бо ҳуқуқ танзимшаванда, ки вобаста ба ҳалли парвандаҳои мушаххаси инфиродӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои дахлдор, дар ҳолатҳои пешбинишудаи қонун бошад дигар мақомоти давлатӣ ба вучуд меояд», муайян мекунанд [32, с. 152].

Ақидаҳои ба В.Д. Сорокин монандро нисбати назарияи муносибатҳои мурофиавии маъмурӣ Ю.В. Кивич дорад [1, с. 66—69]. Тавре Ю.М. Козлов қайд кардааст: «Дар воқеият муносибатҳои ҳукуки маъмурӣ ҳамеша ҳамчун мурофиавӣ қабул карда мешаванд» [3, с. 301]. Ба ақидаи одилонаи А.А. Дёмин бо чунин фаҳмиши васеи мурофиавӣ маъмурӣ тафриқаи байни муносибатҳои ҳукуки моддии маъмурӣ ва мурофиавӣ ғайримеҳсон аст [9, с. 5-7].

Илова бар ин, чунон ки олими мазкур дар назар дорад, аз ҷониби маъмурияти оммавӣ иҷро намудани

ваколатҳои худ бо роҳи ғайрисудӣ - ин муносибатҳои мурофиавӣ нест [9, с. 6].

Ҳамин тариқ, мо имкон дорем, ки ҳам мураккабии назарраси тасвирҳои ҳукуқӣ нисбат ба бузургиҳои муносибатҳои мурофиавии маъмурӣ ва ҳам баҳснокии як қатор консепсияҳои дар боло зикршударо мушоҳида кунем. Масалан, дар доктрина серҳаракатии муносибатҳои ҳукуки мурофиавӣ, ба инкишофи онҳо аҳамиятнокӣ амали субъектҳо таъкид карда мешавад. Аммо магар амали субъектҳо барои муносибатҳои ба истилоҳ моддӣ (дар ҳолати мазкур - моддии ҳукуки маъмурӣ) он қадар муҳим ва ҳалкунанда нестанд? Ҳам ҳуқуқҳои субъективӣ ва ҳам уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ дар ҳамаи бахшҳо ва соҳаҳои идоракунии оммавӣ дар ниҳояти қор дар амали субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ амалӣ гардонида мешаванд.

Оё дар доктринаи ҳукуки маъмурӣ ба ғайр аз ақидаҳои дар боло зикршуда нуқтаҳои назари дигар, гарчанде он қадар бартарӣ надошта бошанд ҳам, нисбати чи худӣ факти мавҷудияти муносибатҳои мурофиавии маъмурӣ ва чи хусусиятҳои равшани фарқкунандаи охири мавҷуданд?

Ба назари мо консепсияи А.А. Дёмин хеле асоснок аст, ки онро метавон ба таври зерин баён кард [9, с. 8]: аломати зарурии мурофиавӣ маъмурӣ хусусияти сетафа будани муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Амали маъмурият дар сурате мурофиавӣ мегардад, ки агар дар муносибатҳои ҳуқуқӣ се тараф бошад: шахрванд, шахси мансабдоре, ки амали ӯ мавриди шикоят қарор дода мешавад ва шахсе, ки барои ҳалли масъала аз ҷиҳати шакл ё моҳият ваколатдор шудааст. Маҳаки мавҷуд будани се тараф дар муносибатҳои ҳуқуқӣ барои фарқ кардани муносибатҳои ҳукуки моддӣ ва мурофиавӣ бешубҳа зарур мегардад.

Дар хотима, вобаста аз муқаррароти доктринаҳои ҳуқуқие, ки мо баррасӣ кардем (ҳам умуминазариявӣ ва ҳам доктринаҳо дар соҳаи чунин навъҳои асосии мурофиавӣ ҳуқуқӣ ба монанди граждандӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ) як қатор хулосаҳои муҳимтарини умумиро таҳия мекунем:

1) дар Тоҷикистони муосир назарияи умумии ҳуқуқ амалан нишонаҳои ба қадри кофӣ равшани ҳуқуқиро оид ба чудо кардани муносибатҳои ҳукуки моддӣ аз муносибатҳои ҳукуки мурофиавӣ таҳия накардааст;

2) ҳиссаи асосии таҳияҳои доктриналиро дар соҳаи баррасӣ мекардаи мо илмҳои ҳуқуқшиносии соҳавӣ бар душ доранд, зимнан шабоҳати назаррас ҳам дар тарҳрезии муносибатҳои ҳукуки мурофиавӣ ва ҳам дар тафсири хусусиятҳои аз ҳама беш хоси онҳо дар назарияи ҳукуки мурофиавии граждандӣ ва

назарияи ҳукуки мурофиавии ҷиноятӣ қайд карда мешавад (муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ бешубҳа ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки танҳо бо низоъҳои ҳукукӣ алоқаманданд, зарурати маҳдуд кардани ҳукуки субъектҳо то ба ҷавобгарии ҳукукӣ кашидани онҳо фаҳмида мешаванд);

3) илми ҳукуки маъмурӣ ба сифати концепсияи ҳукмрон кушиш менамояд, ки он фактро асоснок намояд, ки муносибатҳои ҳукукии мурофиавии маъмурӣ на танҳо дар соҳаи фаъолияти юрисдиксионии классикӣ (яъне фаъолияти ҳокимиятӣ, ки дар доираи истехсолоти вобаста бо татбиқи тадбирҳои маъмурӣ ва дохилидастгоҳӣ, яъне интизомӣ, маҷбуркунӣ, ба амал меояд), балки дар соҳаҳои истиноан «позитивӣ», яъне ҳалли низоъҳо ва истифодаи ягон ҳел чораҳои маҷбуркунии ҳукукӣ, идоракунии давлатиро дар назар надорад, имконпазир аст. Чунин нуқтаи назар ба назари мо хато менамояд. Концепсияи сохтори муносибатҳои ҳукукии мурофиавии маъмурӣ бояд аз рӯи намуна ва шабеҳи

муносибатҳои ҳукукӣ дар чунин намудҳои аллакай барвақт мукааррашудаи мурофиавӣ ҳукукӣ (юридикӣ), ба монанди мурофиавӣҳои гражданин ва ҷиноятӣ бошад;

4) нишонаи аниқи зарурии тафриқаи муносибатҳои ҳукукии моддӣ аз муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ концепсияи олими маъмуришинос А.А. Дёмин хизмат мекунад, ки на хусусияти дутарафагӣ, балки сетарафагии охири (муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ)-ро дар назар дорад. Зимнан, ду тараф иштирокчиёни низои муайяни ҳукукӣ буда, тарафи сеюм бошад мақомоти давлатӣ (суде) мебошад, ки барои моҳиятан ҳал намудани баҳси дахлдор ваколатдор аст;

5) ҳолатҳои дар боло зикргардида ба назар гирифта, илми назарияи умумии ҳукук бояд ҷиҳати таҳияи асоснокии дахлдори доктриналӣ барои илмҳои ҳукукии соҳавӣ дар самти тадқиқоти хусусиятҳои муносибатҳои ҳукукии мурофиавӣ ҷаҳиши муайяни сифатӣ кунад.

АДАБИЁТ:

1. Административно-процессуальное право: курс лекций / под ред. проф. И.Ш. Киясханова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2005. — С. 66-69.
2. Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия: опыт комплексного исследования. — М. : Статут, 1999. — С. 66-68.
3. Алёхин А.А., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации : учебник для студентов высших учебных заведений. — М. : Зерцало, 1997. — С. 301.
4. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В. П. Божьев. — М. : Юрид. лит., 1975. — 411 с.
5. Горшенёв В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. — М. : МГУ, 1972. — С. 30.
6. Горшенёв В.М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству / В. М. Горшенев // Проблемы правоведения. — Новосибирск, 1967. — С. 17-23.
7. Гражданский процесс: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. М. К. Треушникова. — М. : Городец, 2007. — С. 85.
8. Гурвич М.А. Гражданские процессуальные отношения и процессуальные действия / М. А. Гурвич // Труды ВЮЗИ. — М., 1965. — Т. 3.
9. Дёмин А.А. Понятие административного процесса и кодификация административно-процессуального законодательства Российской Федерации // Государство и право. — 2000. — № 11. — С. 5-7.
10. Джалилов Д.Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Д.Р. Джалилов. — Душанбе, 1962. — 27 с.
11. Дрейшев Б.В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении / Б.В. Дрейшев. — Л. : ЛГУ, 1978. — 175 с.
12. Елисейкин П.Ф. Объекты гражданских процессуальных отношений и предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе / П.Ф. Елисейкин // Вестник Ярославского университета. — Вып. 4. — С. 35.
13. Жероулис И.А. Процессуальные правоотношения в советском гражданском процессе / И. А. Жероулис // Ученые записки вузов Литовской ССР. — Вильнюс, 1966. — Т. 6. — С. 179.
14. Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н.Б. Зейдер. — Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1965. — 74 с.
15. Йоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. — М. : Юрид. лит., 1961. — С. 195.
16. Кац Ю.С. Судебный надзор в гражданском процессе. — М. : Юрид. лит., 1980. — С. 84-86.
17. Коваль Л.В. Административно-деликтные отношения / Л. В. Коваль. — Киев: Высш. шк., — 231 с.
18. Козлов, Ю.М. Административные правоотношения / Ю. М. Козлов. — М.: Юрид. лит., 1976. — 184 с.

19. Кулапов В.Л., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. — М.: Норма, 2009. — С. 265—266.
20. Курс советского гражданского процессуального права. — М.: Юрид. лит., 1981. — Т.1. — С. 179.
21. Лория В.А. Административный процесс и его кодификация / В.А. Лория. — Тбилиси: Изд-во Тбилис. ун-та, 1986.
22. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. — М.: Норма, 2003. — 240 с.
23. Мельников А.А. Правовое положение личности в гражданском процессе. — М.: Юрист, 1999. — С. 84.
24. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. — М.: Наука, 1969.
25. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учебник. — М.: Норма : ИНФРА-М, 2012. — С. 508.
26. Панова И.В. Административно-процессуальное право России / И.В. Панова. — М.: Норма, 2009. — 336 с.
27. Погодин А.В. Процессуальные правовые отношения: теоретические и методологические вопросы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Погодин Александр Витальевич. — М., 1991. — 146 с.
28. Погребной И. М. Общетеоретические проблемы производств в юридическом процессе: дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1982. — С. 83.
29. Римское частное право: учебник / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. — М.: Новый Юрист, 1998. — 512 с.
30. Советский гражданский процесс / под ред. Н.А. Чечиной и Д.М. Чечота. — Л.: ЛГУ, 1984. — С. 50.
31. Сорокин В.Д. Административно-процессуальное право / В.Д. Сорокин. — М., 1972. — 240 с.
32. Сорокин В.Д. Административно-процессуальное право: учебник / В.Д. Сорокин. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — 798 с.
33. Уголовно-процессуальное право: учебник для бакалавриата и магистратуры / под общ. ред. В.М. Лебедева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2017. — С. 105. — Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс.
34. Уголовный процесс: учебник для академического бакалавриата / под ред. В.П. Божьева, Б.Я. Гаврилова. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2016. — С. 75–78.
35. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 102.
36. Четвернин В.А. Введение в курс общей теории права и государства: учебное пособие. — М.: Институт государства и права РАН, 2003. — С. 156.
37. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения / Н.А. Чечина. — Л.: ЛГУ, 1962. — 68 с.
38. Шакарян М.С. Гражданское процессуальное право / М.С. Шакарян. — М.: Проспект, 2004. — 584 с.
39. Щеглов В.Н. Гражданские процессуальные правоотношения / В.Н. Щеглов. — М.: Юрид. лит., 1966. — 68 с.
40. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве // Правоведение. — 1977. — № 3. — С. 42.
41. Явич Л.С. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. — 287 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Табаров Неймон Амонович - номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Информация об авторе:

Табаров Неймон Амонович - кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

Information about the author:

Tabarov Nemon Amonovich - candidate of legal sciences, associate professor department of economic, financial and anti-corruption law Tajik State University Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: (+992) 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Содиқов Р.Х. МЕЖДУНАРОДНЫЕ МОДЕЛИ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	5
Каримов Б.Х. РАВИШҲОИ МЕТОДОЛОГИИ БУНЁДШАВИИ НИЗОМҲОИ МИЛЛИИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ	15
Урунбоев А., Урунбаева Н.А. УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАРОМАД ВА ХАРОҶОТИ АҲОЛИ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНӢ	21
Сайфиддинзода С.С. ВАЗӢИ МУОСИРИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ	28
Шодиев К.Қ., Ҳакимов А.С. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	34
Латипова Г.С., Ғуломов М.Қ. БАТТАРИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	40
Имомназарова Т.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО СЕЛЬСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	46
Рустамов Ф.М. МОДЕЛСОЗИИ МАБЛАҒГУЗОРӢ БА САРМОЯИ ИНСОНӢ	55
Мухитдинова Ш.С. ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАҚҚӢ ДАР РУШДИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ	62
Раҳимов С.Х. МОДЕЛИ БАҲИСОБИРИИ ХАРОҶОТ ВА ДАРОМАДҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САӢӢҲӢ	66
Каримова М.И. ЭФФЕКТИВНАЯ НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА КАК ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	74
Шарифзода Г.М. МАСЪАЛАҲОИ БЕХАТАРИИ ФАӢОЛИЯТИ БОНКҲО ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ПАРДОХТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ	82
Зарипова Г.А. УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛ ВА ТАӢСИРИ ОН БА ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ	88
Бобомуродов П.Х. ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ: ҶАНБАҲОИ АМАЛӢ	94
Аюбова Ф.А. ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ДОХИЛӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ	103
Нуров Н.Қ. ШАКЛ ВА УСУЛҲОИ ТАКМИЛИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ	110
Саъдиев Ҳ.Ф. ТАҲЛИЛ ВА ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ: СТРАТЕГИЯҲО ВА УСУЛҲОИ АСОСӢ	117
Хубони С. КОНСЕПСИЯҲОИ ИДОРАКУНӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СТРАТЕГИИ ТИҶОРАТИ ТАРАБХОНА	124
Баёнова М.Г. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕССИЙ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА	130
Курбанова С.М. МОҲИЯТИ САӢӢҲӢИ ФАРОҒАТИЮ СОЛИМГАРДОНӢ ВА ТАӢСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ	135
Кахарова П.Ф. ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	144
Комилова К.Н. ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМИ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ТОҶИКИСТОН	148
Шарипова Ф.Н. ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ САӢӢҲӢИ ТИҶОРАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	155
Исупов С.И. АРЗӢИИ САМТҲОИ АСОСИИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	161
ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Табаров Н.А. ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ МУРОФИАВӢ	168

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодиёи молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сарҳат аз ғушаи ҷапи ҷараҳат бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд мухтасар асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаҳо дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисминос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Сафарзода Ф.Х.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Сафарзода Ф.Х.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Safarzoda F. Kh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба ҷоп супорида шуд 18.06.2024.
Формати 60x84 1/8. Коғаз офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Ҷопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 11,19 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ ҷоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 18.06.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 11,19 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 18/06/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 11,19 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE